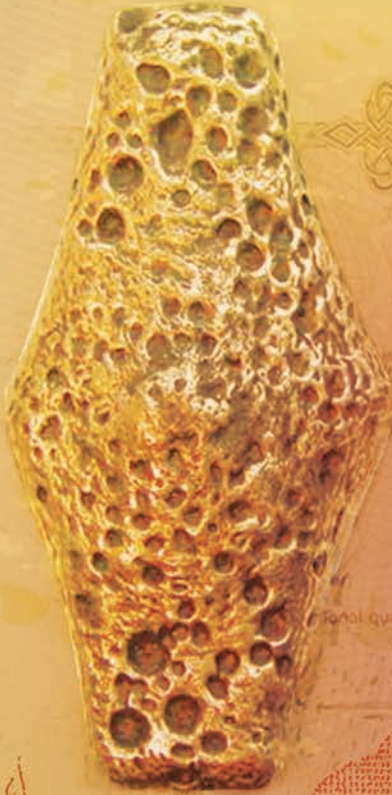

Молодий Вчений

CERTIFICATE

commemorative Kyiv hryvnia
silver hryvnia

issued by the National Bank of Ukraine
the 11th-13th centuries. At that time
accumulation on the territory of Kyiv
the modern currency unit, which has
ent Ukraine.

980 silver
165,0
2742

total quantity 100 pcs

V.A. Youshchenko
Governor
of the National Bank

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 9 (24) вересень, 2015 р.

Частина 1

Члени редакційної колегії журналу:

Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глуценко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищєва Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебедева Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КиберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

Обкладинка журналу присвячена запровадженню в Україні національної валюти – гривні. Назва «гривня» походить від прикраси з золота або срібла у вигляді обруча, який носили на шії (тобто – на «загрімку»). Частіше за все це були м'яко закруглені обручі, з кінцями у вигляді голівок левів, прикрашені кольоровою емаллю. Перше згадування «гривні» у значенні грошової одиниці зустрічається в «Повісті минулих літ». Тобто вже у VIII-IX ст. при здійсненні торгових операцій, сплаті данини гривня використовувалась як міра ваги і лічби. З XII ст. в Київській Русі в обігу були так звані «київські» гривні, які мали шестикутну форму і важили 150 г срібла. До речі, символ цієї князівської київської гривні ви можете бачити і сьогодні на сучасних українських паперових гривнях із заднього боку, там, де вказано рік випуску купюри. Запровадження гривні стало визначною подією для України, адже національні гроші є невід'ємним атрибутом державності.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

ЗМІСТ**ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ
НАУКИ**

- Бабаєв О.А.,
Штефан Н.І., Гнатейко Н.В.**
Випромінювання акустичних хвиль
циліндричною п'єзокерамічною
оболонкою.....8

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Скакальська О.І., Конішук В.В.**
Особливості перебігу фенологічних фаз
гетеротрофних видів роду *Pinguicula* L.....12
- Соколенко В.А., Соколенко С.В.**
Динаміка показників гуморального
імунітету у населення радіаційно
забруднених територій.....15

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

- Аксьонова А.І.**
Застосування статистичних методів
для діагностичного оцінювання процесів
системи управління якістю
при проведенні внутрішнього аудиту.....20
- Лилів О.В.**
Новітні підходи до модернізації
процесів організації будівництва..... 24
- Максимов А.С.**
Вдосконалення організаційних підходів
до здійснення термомодернізації.....28
- Попов С.О., Попрожук О.О.**
Розробка класифікації ресурсів
для проектів ремонтів і модернізації
складного технологічного обладнання.....31

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

- Бескупська О.В.**
Впровадження сертифікату GMP+
на українських підприємствах
у контексті інтеграції до ЄС..... 38
- Беляєва С.С., Панасенко Л.М.**
Маркетингова політика хостелів..... 41
- Бойченко Е.Б.**
Генезис уявлень щодо відтворення
продуктивних сил в контексті
розвитку регіонального соціуму..... 46
- Вінічук М.В.**
Консолідація фінансових ресурсів держави
для підвищення соціальних стандартів.....50
- Войтов С.В.**
Аналіз моделей оцінки кредитного ризику
позичальника на основі визначення
ймовірності дефолту. Проблеми
їх імплементації в умовах
банківської системи України..... 55
- Горбенко О.В.**
Ринок продуктової роздрібної торгівлі
в Україні: формати, мережі, розвиток.....59
- Гришко М.Г.**
Розвиток роздрібних
торговельних мереж в Україні..... 66
- Губай М.М.**
Резерви раціоналізації витрат банку
на персонал..... 70

- Давиденко В.М.**
Інституційно-правове забезпечення
сільськогосподарського
землекористування інтегрованих
агроформувань.....73

- Киян А.В., Ярмолюк О.Ф.**
Облік і контроль розрахунків
з постачальниками та підрядниками.....77

- Короткий Ю.В.**
Фактори впливу
на логістичний потенціал
машинобудівного підприємства..... 80

- Лаврів І.М.**
Стан та перспективи експортної
діяльності в Україні.....83

- Маловичко С.В.**
Механізм формування та організації
управління електронною торгівлею.....87

- Мартинюк Г.П.**
Інноваційно-інвестиційне забезпечення
як шлях відродження скотарства.....91

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

- Артемчук М.Д.**
Актуальність ціннісного аспекту прав
людини як філософської проблеми.....96

- Бурій А.Р.**
Вихідні положення екзистенціалізму
в кіномистецтві: екзистенціали
людського існування. Частина I..... 99

- Литовченко І.В.**
Формування знаково-символічної
системи в контексті
інституціоналізації суспільства.....105

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Высоцкая Н.А.**
Становление теории текста
в украинском и российском
языкознании 50-х годов XIX века –
50-х годов XX века:
лингвисториграфический аспект.....110

- Волощук Ю.О.**
Любовно-еротичний компонент
романної прози
Володимира Гжицького.....113

- Мясоєдова С.В.**
Риторичне питання як засіб
вираження непрямого спонування
в сучасній українській мові.....118

- Савеленко І.М.**
Етноестетичні засоби творення іронії
у збірці «Примруженим оком»
Осипа Маковея.....121

- Фуц Ю.В.**
Інверсія як прийом конструювання
постмодерного персонажа в романі
Мішеля Турньє «Вільшаний Король».....125

- Яцків Н.Я.**
Рецепція творчості братів Гонкурів
у російському літературознавстві..... 128

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

- Юрасов С.М., Кур'янова С.О.**
Особливості нормування скидів
речовин з ефектом сумарної дії..... 134

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Вовк О.Р.

Теоретичні аспекти формування
гуманної особистості.....140

Дружченко Т.П.

Інтегроване навчання іноземній мові
як засіб оптимізації професійної
освіти майбутніх юристів.....143

Зарицька А.А.

Структурно-функціональна модель
формування готовності майбутніх учителів
музики до професійної самореалізації.....148

Карабін О.Й.

Психологічні аспекти професійного
саморозвитку майбутніх фахівців
комп'ютерного профілю.....152

Ковальчук М.О.

Особливості створення навчального
мультимедійного курсу156

Короткіх М.А.

Технологія самовдосконалення
педагогічної майстерності викладачів
вищих військових навчальних
закладів та її модель.....159

Лабунець Ю.О.

Концепція виховання моральної
особистості у творчості Дж.Р.Р. Толкіна
у контексті її імплементації
у сучасний освітній простір.....163

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Пилипенко І.В.

Ознаки об'єктивної сторони
кримінально-караного самоуправства:
порівняльно-правовий аспект.....168

Філіппов С.О.

Протидія організації нелегальної
транскордонної міграції
на зовнішніх кордонах
Європейського Союзу.....172

CONTENTS**PHYSICAL
AND MATHEMATICAL
SCIENCES**

- Babaev A.A.,
Shtefan N.I., Gnatejko N.V.**
Radiation of acoustic waves
cylindrical piezoceramic shell.....8

BIOLOGICAL SCIENCES

- Skakal's'ka O.I., Konischuk V.V.**
Features of flowering phenological phase
of the genus heterotrophic *Pinguicula* L.12
- Sokolenko V.L., Sokolenko S.V.**
Dynamics of humoral immunity
indices of population
in radioactive contaminated territories.....15

ENGINEERING SCIENCES

- Aksionova L.I.**
Application of statistical methods
for the diagnostic evaluation
of quality management system
processes during the internal audit.....20
- Lilov O.V.**
New approaches to the modernization
process of the construction.....24
- Maksimov A.S.**
Improvement of the organizational
approach to the implementation
of thermomodernisation.....28
- Popov S.O., Poprozhuk O.O.**
Development the resources' classification
for the projects of renovation
and modernization of the complex
technological equipment.....31

ECONOMIC SCIENCES

- Beskupska O.V.**
Implementation of GMP+ certificate
in the context of integration to the EU.....38
- Belyaeva S.S., Panasenko L.M.**
Marketing policy of hostels.....41
- Boychenko E.B.**
The genesis of ideas about
the reproduction of the productive
forces in the context
of the development of the regional society.....46
- Vinichuk M.V.**
Consolidation of financial resources state
for raising social standards.....50
- Voitov S.V.**
Models of credit risk assessment based
on determining probability of default
and problems of their implementation
in Ukrainian banking system.....55
- Horbenko A.V.**
Food retailing in Ukraine:
format, network, development.....59
- Grishko M.G.**
Development of retail networks
in Ukraine.....66
- Hubai M.M.**
Ways of bank's staff costs optimization.....70

- Davydenko V.M.**
Institutional and legal support agricultural
land use integrated agroformations.....73
- Kiyan A.V., Yarmolyuk O.F.**
Accounting and control of settlements
with suppliers and contractors.....77
- Korotkyi Yu.V.**
Factors affecting on logistics potential
of engineering companies.....80
- Lavriv I.M.**
State and prospects of export in Ukraine.....83
- Malovichko S.V.**
Mechanism of forming and organization
of management electronic commerce.....87
- Martunyk G.P.**
Innovative investment software
renaissance way as husbandry.....91

PHILOSOPHICAL SCIENCES

- Artemchuk N.D.**
The relevance of the valuable aspects
of human rights
as a philosophical problem.....96
- Buryi A.R.**
Basic notions of existentialism
in cinematography:
the existentials. Part one.....99
- Lytovchenko I.V.**
Formation semantic-symbolic system
in the context of institutionalization society....105

PHILOLOGICAL SCIENCES

- Vysotskaya N.L.**
Generation of the theory of the text
in Ukrainian and Russian linguistics
of the 1850s – the 1950s:
linguistic historiographic aspect.....110
- Voloshchuk Yu.O.**
Love and erotic component of novelistic
prose by Volodymyr Gzhytsky.....113
- Miasoiedova S.V.**
Rhetorical question as a means
of expressing indirect imperative meaning
in the modern Ukrainian language.....118
- Savelenko I.N.**
The means of ethnoestetyc creation
of irony in the assembly «Narrowed Eye»
of Osip Makovey.....121
- Futs Yu.V.**
Inversion as construct method
of postmodern character
in Michel's Tournier's novel «The Erl-King»....125
- Yatskiv N.Ya.**
The Goncourt brothers'
creative work perception
in the Russian literary criticism.....128

GEOGRAPHICAL SCIENCES

- Urasov S.N., Kuryanova S.A.**
Features of normalization of downthrows
with the effect of total influence.....134

PEDAGOGICAL SCIENCES

- Vovk O.R.**
Theoretical aspects of formation
of human personality140

Druzhchenko T.P. Integrated teaching foreign languages as the means of optimizing future lawyers' professional education.....	143
Zarytska A.A. Structural and functional model of formation for future music teachers and their professional self-realization.....	148
Karabin O.Y. Psychological aspects of professional self-development of future professionals computer profile.....	152
Kovalchuk M.O. The methodological aspect of creation the educational multimedia courses for students of high school.....	156
Korotkych M.A. Technology self pedagogical skills of teachers higher military educational institutions and model.....	159
Labunets Y.O. The concept of personality's moral education in the J. R. R. Tolkien's works in the context of its implementation in modern educational space.....	163

LAW SCIENCES

Pylypenko I.V. Signs of the objective side of criminally punishable arbitrariness: a comparative legal aspect.....	168
Filippov S.A. Counteraction to organization of illegal cross-border migration at external borders of European Union.....	172

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

ВИПРОМІНЮВАННЯ АКУСТИЧНИХ ХВИЛЬ ЦИЛІНДРИЧНОЮ П'ЄЗОКЕРАМІЧНОЮ ОБОЛОНКОЮ

Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Наведена постановка і розв'язок задачі випромінювання акустичних хвиль гідроелектропружною системою, яка складається з тонкостінної п'єзокерамічної циліндричної оболонки, та контактує з ідеальною стисливою рідиною. П'єзовібратор збуджується стаціонарними електричними сигналами, які подаються на струмопровідні поверхні безпосередньо. Якщо на електродах відсутні розрізи, то в цьому випадку електрична напруга, яка прикладена до всієї поверхні п'єзовипромінювача, і п'єзовипромінювач буде скоювати вісесиметричні пульсуючі коливання (одномодовий випромінювач).

Ключові слова: гідродинамічний тиск, переміщення циліндричної оболонки, функцій Ханкеля, гідроелектропружна система.

Математична постановка задачі. Розглядається стаціонарна задача випромінювання акустичних хвиль гідроелектропружною системою, що складається з циліндричної п'єзокерамічної оболонки та контактує з ідеальною стисливою рідиною.

Будемо вважати, що циліндрична п'єзокерамічна оболонка радіусом R та товщиною h є нескінченно довгою, тонкостінною та оточена ідеальною стисливою рідиною з густиною ρ і швидкістю звука c . У внутрішньому об'ємі – вакуум. Вважається, що оболонка поляризована по товщині у радіальному напрямку, а на струмопровідні поверхні подається безпосередньо стаціонарний електричний сигнал. Збуджений рух оболонки моделюється співвідношеннями теорії тонких електропружних оболонок, яка базується на гіпотезах Кірхгофа-Лява, а динамічні процеси які виникають у середовищі описуються в рамках акустичної теорії.

При описанні динамічної поведінки розглянутої гідроелектропружної системи при збудженні п'єзокерамічної оболонки стаціонарними електричними сигналами необхідно скласти систему рівнянь, яка описує коливання оболонки та контактує з нею рідиною при відповідних граничних умовах, умовах для електричної складової поля, умовах на нескінченності.

Рівняння руху тонкостінної п'єзокерамічної оболонки з урахуванням прийнятих припущень мають наступний вигляд:

$$-w + \frac{e_{13}}{C_{11}^E d_{33}} E_r^{(0)} = \frac{\rho_m c^2}{C_{11}^E} \frac{\partial^2 w}{\partial t^2} + \frac{\rho c^2 R}{C_{11}^E h} q \quad (1)$$

де w – нормальні переміщення точок середньої поверхні; $E_r^{(0)}$ та q – напруженість електричного поля та гідродинамічна навантаження, яка діє на оболонку; ρ_m, C_{11}^E, e_{13} і d_{33} – густина, модуль пружності, п'єзомодуль, діелектрична проникність і п'єзоелектрична постійна кераміки; t – час.

Збуджений рух рідини у зовнішньому середовищі, який виникає в разі збудження оболонки стаціонарним сигналом, описується хвильовим рівнянням, яке має для плоскої задачі в полярних координатах (r, θ) наступний вигляд:

$$\frac{\partial^2 \varphi}{\partial r^2} + \frac{1}{r} \frac{\partial \varphi}{\partial r} = \frac{\partial^2 \varphi}{\partial t^2}, \quad (2)$$

де φ – потенціал швидкості збудженого руху рідини у зовнішньому середовищі.

Гідродинамічна навантаження, що діє на оболонку, створюється тиском який виникає у рідині:

$$q = -p|_{r=R}, \quad (3)$$

де співвідношення

$$p = -\frac{\partial \varphi}{\partial t}, \quad (4)$$

$$V_r = \frac{\partial \varphi}{\partial r} \quad (5)$$

описують гідродинамічний тиск та швидкість які виникають в акустичному середовищі.

Напруженість електричного поля, яка виникає в п'єзокерамічній оболонці, коли подається на струмопровідні поверхні електричний сигнал, при обраному варіанті поляризації, може бути представлена у наступному вигляді:

$$E_r^{(0)} = -\frac{U}{h}, \quad (6)$$

де U – конфігурація стаціонарного електричного сигналу.

Як граничні приймаються умови безвідривного контакту поверхні оболонки ($r = R$) з рідиною:

$$\frac{\partial w}{\partial t} = \frac{\partial \varphi}{\partial r} \Big|_{r=R}. \quad (7)$$

Крім наведених граничних умов обов'язковим є умова згасання на нескінченності розбіжності звукових хвиль.

Сформульована математична постановка задачі виконана у безрозмірних позначеннях, згідно з якими величини віднесені до радіусу оболонки R ; $E_r^{(0)}$ – до $1/d_{33}$; t – до R/c ; q – до ρc^2 ; U – до R/d_{33} ; φ – до Rc ; V_r – до c .

Розв'язок задачі. Невідомі функції $w, q, \varphi, V_r, E_r^{(0)}, U$ які описують динамічні процеси в оболонці та акустичному середовищі будемо шукати в наступному вигляді:

$$w = w_0 e^{i\omega t}, \quad (8)$$

$$q = q_0 e^{i\omega t}, \quad (9)$$

$$\varphi = \varphi_0 e^{i\omega t}, \quad (10)$$

$$V_r = V_{r0} e^{i\omega t}, \quad (11)$$

$$E_r^{(0)} = E_{r0}^{(0)} e^{i\omega t}, \quad (12)$$

$$U = U_0 e^{i\omega t}. \quad (13)$$

Після підстановки співвідношень (8) – (13) в систему рівнянь (1) – (7), яка описує динамічні процеси в даній гідроелектропружній системі отримаємо залежності для переміщення оболонки

$$aw_0 = bi\varphi_0 + dU_0, \quad (14)$$

$$i\omega w_0 = \frac{\partial \varphi_0}{\partial r} \Big|_{r=R}, \quad (15)$$

та хвильового потенціалу

$$\frac{\partial^2 \varphi_0}{\partial r^2} + \frac{1}{r} \frac{\partial \varphi_0}{\partial r} = -\omega^2 \varphi_0, \quad (16)$$

де $a = \frac{\rho_m c^2 \omega^2}{C_{11}^E} - 1$; $b = -\frac{\rho c^2 \omega R}{C_{11}^E h}$; $d = \frac{e_{13}}{C_{11}^E d_{33} h}$.

Загальний розв'язок отриманого хвильового рівняння (16), з урахуванням згасання хвиль на нескінченності має наступний вигляд:

$$\varphi_0 = BH_0^{(2)}(\omega R), \quad (17)$$

де $H_0^{(2)}(\omega R)$ – функція Ханкеля другого роду нульового порядку.

Після підстановки загального розв'язку хвильового рівняння (17) у граничну умову (15) та залежність (14) наступну систему яка описує переміщення оболонки

$$-i\omega w_0 = B \frac{\partial H_0^{(2)}(\omega R)}{\partial r} \Big|_{r=R} = -B\omega H_1^{(2)}(\omega R),$$

і остаточно

$$w_0 = \frac{b}{a} iBH_0^{(2)}(\omega R) + \frac{d}{a} U_0, \quad (18)$$

$$w_0 = -iBH_1^{(2)}(\omega R),$$

де $H_1^{(2)}(\omega R)$ – функція Ханкеля другого роду першого порядку, B – невідомий коефіцієнт.

Приврівнявши з системи (18) перше та друге рівняння знайдемо коефіцієнт B

$$B = - \frac{\frac{d}{a} iU_0}{-H_1^{(2)}(\omega R) + \frac{b}{a} H_0^{(2)}(\omega R)}. \quad (19)$$

Для знаходження коефіцієнта B необхідно знати вигляд функцій Ханкеля другого роду нульового та першого порядків. Ці функції мають наступний вигляд [10]:

$$H_\nu^{(1)}(z) = J_\nu(z) + iN_\nu(z), \quad H_\nu^{(2)}(z) = J_\nu(z) - iN_\nu(z), \quad (20)$$

де $J_\nu(z)$ – функція Бесселя першого роду, $N_\nu(z)$ – функція Неймана.

Для малих значень z функції $J_\nu(z)$ та $N_\nu(z)$ мають наступний вигляд:

$$J_\nu(z) = \left(\frac{z}{2}\right)^\nu \sum_{k=0}^{\infty} \frac{(-1)^k}{k! \Gamma(\nu+k+1)} \left(\frac{z}{2}\right)^{2k} \quad (|\arg z| < \pi); \quad (21)$$

$$N_\nu(z) = \frac{1}{\sin \nu\pi} [J_\nu(z) \cos \nu\pi - J_{-\nu}(z)]; \quad (\nu \neq 0, \pm 1, \pm 2, \dots);$$

$$N_\nu(z) = (-1)^\nu N_{-\nu}(z) = \frac{2}{\pi} J_\nu(z) \left(\ln \frac{z}{2} + C\right) - \frac{1}{\pi} \left(\frac{z}{2}\right)^\nu \sum_{k=0}^{\nu-1} \frac{(-1)^k}{k!(\nu+k)!} \left(\frac{z}{2}\right)^{2k} \left(\sum_{j=1}^k \frac{1}{j} + \sum_{j=1}^{\nu+k} \frac{1}{j}\right) - \frac{1}{\pi} \left(\frac{z}{2}\right)^{-\nu} \sum_{k=0}^{\nu-1} \frac{(\nu-k-1)!}{k!} \left(\frac{z}{2}\right)^{2k} \quad (\nu = 0, 1, 2, \dots; |\arg z| < \pi); \quad (22)$$

$C = 0,5772156649015325$ – постійна Ейлера-Маскероні.

Для великих значень $z \rightarrow \infty$ функції $J_\nu(z)$ та $N_\nu(z)$ мають наступний вигляд:

$$J_\nu(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} \left[A_\nu(z) \cos\left(z - \frac{\nu\pi}{2} - \frac{\pi}{4}\right) - B_\nu \sin\left(z - \frac{\nu\pi}{2} - \frac{\pi}{4}\right) \right];$$

$$N_\nu(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} \left[A_\nu(z) \sin\left(z - \frac{\nu\pi}{2} - \frac{\pi}{4}\right) + B_\nu \cos\left(z - \frac{\nu\pi}{2} - \frac{\pi}{4}\right) \right]; \quad (23)$$

де функції $A_\nu(z)$ та $B_\nu(z)$ мають асимптотичне розкладання (не враховуючи остаточної член)

$$A_\nu(z) = 1 - \frac{(4\nu^2 - 1)(4\nu^2 - 9)}{2!(8z)^2} + \frac{(4\nu^2 - 1)(4\nu^2 - 9)(4\nu^2 - 25)(4\nu^2 - 49)}{4!(8z)^4},$$

$$B_\nu(z) = \frac{4\nu^2 - 1}{8z} - \frac{(4\nu^2 - 1)(4\nu^2 - 9)(4\nu^2 - 25)}{3!(8z)^3}; \quad (24)$$

Підставляє розкладання (23) та (24) у формулу (2.20), отримуємо відповідні асимптотичні розкладання для $H_\nu^{(1)}(z)$ та $H_\nu^{(2)}(z)$. З розкладання (23) та (24) слідує, що для $z \gg \nu$ при $z \rightarrow \infty$

$$J_\nu(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} \cos\left(z - \frac{\nu\pi}{2} - \frac{\pi}{4}\right), \quad H_\nu^{(1)}(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} e^{i\left(z - \frac{\nu\pi}{2} - \frac{\pi}{4}\right)},$$

$$N_\nu(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} \sin\left(z - \frac{\nu\pi}{2} - \frac{\pi}{4}\right), \quad H_\nu^{(2)}(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} e^{i\left(z - \frac{\nu\pi}{2} - \frac{\pi}{4}\right)}; \quad (25)$$

Враховуючи те, що до складу коефіцієнта B входять функції Ханкеля другого роду нульового та

першого порядків, тоді в нашому випадку формули (20)–(25) набувають вигляду:

$$H_1^{(2)}(z) = J_1(z) - iN_1(z), \quad H_0^{(2)}(z) = J_0(z) - iN_0(z), \quad (26)$$

Для малих значень z функції $J_0(z)$, $J_1(z)$, $N_0(z)$, $N_1(z)$ мають наступний вигляд:

$$J_0(z) = \sum_{k=0}^{\infty} \frac{(-1)^k}{k! \Gamma(k+1)} \left(\frac{z}{2}\right)^{2k}; \quad (27)$$

$$J_1(z) = \left(\frac{z}{2}\right) \sum_{k=0}^{\infty} \frac{(-1)^k}{k! \Gamma(k+2)} \left(\frac{z}{2}\right)^{2k} \quad (|\arg z| < \pi)$$

$$N_0(z) = \frac{2}{\pi} J_0(z) \left(\ln \frac{z}{2} + C\right) - \frac{1}{\pi} \sum_{k=0}^{\infty} \frac{(-1)^k}{k! k!} \left(\frac{z}{2}\right)^{2k} \left(\sum_{j=1}^k \frac{1}{j} + \sum_{j=1}^k \frac{1}{j}\right) \quad (28)$$

$$(\nu = 0, 1, 2, \dots; |\arg z| < \pi)$$

$$N_1(z) = -N_{-1}(z) = \frac{2}{\pi} J_1(z) \left(\ln \frac{z}{2} + C\right) - \frac{1}{\pi} \left(\frac{z}{2}\right) \sum_{k=0}^{\infty} \frac{(-1)^k}{k!(k+1)!} \left(\frac{z}{2}\right)^{2k} \left(\sum_{j=1}^k \frac{1}{j} + \sum_{j=1}^{k+1} \frac{1}{j}\right) \quad (29)$$

$$(\nu = 0, 1, 2, \dots; |\arg z| < \pi)$$

$C = 0,5772156649015325$ – постійна Ейлера-Маскероні.

Для великих значень $z \rightarrow \infty$ функції $J_0(z)$, $J_1(z)$, $N_0(z)$, $N_1(z)$ мають наступний вигляд:

$$J_0(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} \left[A_0(z) \cos\left(z - \frac{\pi}{4}\right) - B_0 \sin\left(z - \frac{\pi}{4}\right) \right]; \quad (30)$$

$$J_1(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} \left[A_1(z) \cos\left(z - \frac{3\pi}{4}\right) - B_1 \sin\left(z - \frac{3\pi}{4}\right) \right]; \quad (31)$$

$$N_0(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} \left[A_0(z) \sin\left(z - \frac{\pi}{4}\right) + B_0 \cos\left(z - \frac{\pi}{4}\right) \right]; \quad (32)$$

$$N_1(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} \left[A_1(z) \sin\left(z - \frac{3\pi}{4}\right) + B_1 \cos\left(z - \frac{3\pi}{4}\right) \right]; \quad (33)$$

де функції $A_0(z)$, $A_1(z)$, $B_0(z)$, $B_1(z)$ мають асимптотичне розкладання (не враховуючи остаточної член)

$$A_0(z) = 1 - \frac{9}{2!(8z)^2} + \frac{11025}{4!(8z)^4}; \quad (34)$$

$$A_1(z) = 1 + \frac{15}{2!(8z)^2} - \frac{14175}{4!(8z)^4}; \quad (35)$$

$$B_0(z) = -\frac{1}{8z} + \frac{225}{3!(8z)^3}; \quad (36)$$

$$B_1(z) = \frac{3}{8z} - \frac{315}{3!(8z)^3}; \quad (37)$$

Підставляє розкладання (30)–(33) у формулу (26), отримуємо відповідні асимптотичні розкладання для $H_1^{(2)}(z)$ та $H_0^{(2)}(z)$. З розкладання (30)–(33) слідує, що для $z \gg \nu$ при $z \rightarrow \infty$

$$J_0(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} \cos\left(z - \frac{\pi}{4}\right), \quad J_1(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} \cos\left(z - \frac{3\pi}{4}\right),$$

$$N_0(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} \sin\left(z - \frac{\pi}{4}\right), \quad N_1(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} \sin\left(z - \frac{3\pi}{4}\right), \quad (38)$$

$$H_0^{(2)}(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} e^{i\left(z - \frac{\pi}{4}\right)}, \quad H_1^{(2)}(z) \approx \sqrt{\frac{2}{\pi z}} e^{i\left(z - \frac{3\pi}{4}\right)};$$

Після знаходження функцій Ханкеля нульового та першого роду другого порядку та коефіцієнта B , не виникає затруднення знаходження фізичних характеристик досліджуваного перехідного процесу, як наприклад

гідродинамічний тиск

$$p|_{r=R} = \frac{dU_0}{a} - \frac{\omega H_0^{(2)}(\omega R)}{-H_1^{(2)}(\omega R) + \frac{b}{a} H_0^{(2)}(\omega R)} \quad (39)$$

переміщення циліндричної оболонки

$$u|_{r=R} = - \frac{dU_0}{a} - \frac{\omega H_1^{(2)}(\omega R)}{-H_1^{(2)}(\omega R) + \frac{b}{a} H_0^{(2)}(\omega R)}, \quad (40)$$

та інші величини.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в наступному, це виконана постановка та розв'язок задачі випромінювання акустичних хвиль циліндричною п'єзокерамічною оболонкою та отримані формули для визначення фізичних характеристик досліджуваного перехідного процесу, це: переміщення п'єзокерамічної оболонки та гідродинамічного тиску.

Висновки. В статті виконана постановка та отримано розв'язок стаціонарної задачі випро-

мінювання акустичних хвиль тонкостінною циліндричною оболонкою що контактує з ідеальною стисливою рідиною. Отримано формули для фізичних характеристик обраної гідроелектропружної системи при стаціонарних режимах її роботи. Отримані результати можуть бути використані в науково-дослідних організаціях при розробці акустичної техніки, а також в педагогічному процесі

Список літератури:

1. Бабаев А.Э. Нестационарные волны в сплошных средах с системой отражающих поверхностей / А.Э. Бабаев // Киев: Наук. думка, 1990. – 176 с.
2. Вовк И.В., Гринченко В.Т. Взаимодействие электроакустических преобразователей при различных способах их электрического возбуждения / И.В. Вовк, В.Т. Гринченко // Докл. XI Всес. акуст. конф. – Москва, 1991. – С. 143-146.
3. Векслер Н.Д. Информационные проблемы гидроупругости / Н.Д. Векслер // – Таллинн: Валгус, 1982. – 246 с.
4. Градштейн И.М., Рыжик И.М. Таблицы интегралов, сумм, рядов и производений / И.М. Градштейн, И.М. Рыжик // – М.: Физматгиз, 1962. – 1108 с.
5. Гринченко В.Г., Улитко А.Ф., Шульга Н.А. Электроупругость / В.Г. Гринченко, А.Ф. Улитко, Н.А. Шульга // – К.: Наук. думка, 1989. – 279 с. – (Механика связанных полей в элементах конструкций: В 5 т.; Т.5).
6. Гузь А.Н., Кубенко В.Д., Бабаев А.Э. Гидроупругость систем оболочек / А.Н. Гузь, В.Д. Кубенко, А.Э. Бабаев // – Киев: Вища школа, 1984. – 466 с.
7. Мнев Е.Н., Перцев А.К. Гидроупругость оболочек / Е.Н. Мнев, А.К. Перцев // – Л.: Судостроение, 1970. – 366 с.
8. Новожилов Н.В. Теория тонких оболочек / Н.В. Новожилов // – Л.: Судостроение, 1962. – 430 с.
9. Перцев А.К., Платонов Э.Г. Динамика оболочек и пластин / А.К. Перцев, Э.Г. Платонов // – Л.: Судостроение, 1987. – 317 с.
10. Пьезокерамические преобразователи / Под ред. С.И. Пугачева. – Л.: Судостроение, 1984. – 256 с.
11. Седов Л.И. Механика сплошной среды / Л.И. Седов // – М.: Наука, 1970. – Т. 1. – 492 с.; Т. 2. – 568 с.
12. Улитко А.Ф. К теории колебаний пьезокерамических тел / А.Ф. Улитко // Тепловые напряжения в элементах конструкций. – 1975. – № 15. – С. 90-99.
13. Фридлиндер Ф. Звуковые импульсы / Ф. Фридлиндер // – М.: Иностранная литература, 1962. – 232 с.
14. Шендеров Е.Л. Волновые задачи гидроакустики / Е.Л. Шендеров // – Л.: Судостроение, 1972. – 348 с.

Бабаев А.А., Штефан Н.И., Гнатейко Н.В.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ИЗЛУЧЕНИЕ АКУСТИЧЕСКИХ ВОЛН ЦИЛИНДРИЧЕСКОЙ ПЬЕЗОКЕРАМИЧЕСКОЙ ОБОЛОЧКОЙ

Аннотация

Выполнена постановка и решение задачи излучения акустических волн гидроэлектроупругой системой, которая состоит из тонкостенной пьезокерамической цилиндрической оболочки и контактирует с идеальной сжимаемой жидкостью. Пьезовибратор возбуждается стационарными электрическими сигналами, которые подаются на токопроводящие поверхности непосредственно. Если на электродах отсутствуют разрезы, то в этом случае электрическое напряжение, которое приложена ко всей поверхности пьезоизлучателя, и пьезоизлучатель будет выполнять осесимметричные пульсирующие колебания (одноименный излучатель).

Ключевые слова: гидродинамическое давление, перемещения цилиндрической оболочки, функция Ханкеля, гидроэлектроупругая система.

Babaev A.A., Shtefan N.I., Gnatejko N.V.

National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

RADIATION OF ACOUSTIC WAVES CYLINDRICAL PIEZOCERAMIC SHELL

Summary

Made formulation and solution of the problem of acoustic waves hydroelectroelasticity system, which consists of thin piezoceramic cylindrical shell and is in contact with an ideal compressible liquid. Piezodriver excited stationary electrical signals, which are supplied to the conductive surface itself. If the electrodes are no cuts, then the voltage that is applied to the entire surface of the piezo and piezo buzzer would perform axisymmetric pulsating oscillation (singlemode emitter).

Keywords: hydrodynamic pressure, movement of the cylindrical shell, Hankel function, hydroelectroelasticity system.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ ФЕНОЛОГІЧНИХ ФАЗ ГЕТЕРОТРОФНИХ ВИДІВ РОДУ *PINGUICULA* L.

Скакальська О.І.

Кременецький ботанічний сад

Коніщук В.В.

Інститут агроекології і природокористування
Національної академії аграрних наук України

Наведено результати фенологічних спостережень 2014 року. Висвітлено дані щодо проходження фенологічних фаз розвитку рослин. Показані результати геоботанічних, фітоценологічних досліджень, екології місцезростання виду. Тривалість цвітіння становить 11-14 днів. Подано коротку характеристику гетеротрофних гелофітів роду *Pinguicula* L.
Ключові слова: інтродукція, гетеротрофні гелофіти, адаптація, цвітіння.

Постановка проблеми. Комахоїдними (гетеротрофними) рослинами цікавилися вчені ще здавна. У флорі України рід *Pinguicula* L. представлений трьома видами: *Pinguicula bicolor* Wołoszcz., *Pinguicula alpina* L., *Pinguicula vulgaris* L. Вразливість видів роду *Pinguicula* L. пов'язана із наслідком осушувально-меліоративних робіт, а також із загрозою потепління клімату, лісгосподарської діяльності людини. Значне погіршення стану популяцій цих видів зафіксоване на Придніпров'ї, у Лісостепу та інших територіях східної частини України. Вони є рідкісними, занесеними в ЧКУ і мають декоративні якості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Перші ґрунтовні дослідження комахоїдних рослин здійснив Чарльз Дарвін. Він розпочав свої спостереження над росичкою у 1860 році. У 1875 році зробив висновки своїх досліджень у книзі «Insectivorous Plants» [3, с. 154]. Роботу по дослідженню дивних рослин продовжував його син – Фенсис та німецький натураліст Рейс, які довели, що такі рослини можуть жити і як автотрофи. В Україні комахоїдні рослини вивчав академік М. Г. Холодний [11, с. 255-304]. Вивченню рослин-хижаків України присвячена монографія Т. Л. Андрієнко [1, с. 80].

В останні п'ятдесят років, а надто ж нині, велику тривогу викликає швидка зміна рослинного світу внаслідок антропогенної діяльності, особливо поблизу населених пунктів, що призводить до зникнення корінних екосистем і заміни їх новими, неврівноваженими системами рудерально-сегетального типу. Зникнення цих видів може мати катастрофічні наслідки для біосфери. Тому важливою запорукою у справі охорони раритетних видів є їх виявлення, моніторинг і запровадження системних механізмів збереження [5, с. 41-46].

Мета роботи: визначення особливостей проходження фенофаз *P. vulgaris*, *P. bicolor*, *P. alpina*.

Матеріали та методи дослідження. Фенологічні спостереження проводилися за загальноприйнятою методикою в ботанічних садах [3, с. 23]. Проводилися фенологічні спостереження 2 рази в тиждень у період активного росту і розвитку та 1-2 рази в місяць у період зимового спокою. Терміни настання фенологічних фаз та їх дати фіксувалися у журналі фенологічних спостережень. Отримані результати опрацьовувалися на ПК з використанням програми Microsoft Office World та Microsoft Office Excel, 2003, 2007.

Результати та їх обговорення. Для оцінки успішності інтродукції рослин важливим є вивчення ритму розвитку, оскільки особливості проходження фаз відбивають процес їх інтродукційної адаптації [2, с. 136]. Цвітіння є одним із важливих

показників успіху в інтродукції рослин, тому що від нього залежить репродуктивна здатність.

Збір матеріалу для подальшого інтродукційного дослідження здійснювали маршрутно-пошуковим методом навколо частини заплави р. Серет, урочища «Гарбузівське болото» у межах Гарбузівської, Гукалівської та Перепельницької сільських рад Зборівського району, Тернопільської області, поблизу одного з витоків в околицях села Перепельники. Урочище має назву «Гарбузівське болото», яке було осушене у 80-х роках минулого століття. Вся територія порізана меліоративними каналами (через 10-15 м), глибиною 0,8-1,5 м, через що болото повністю осушене, біля підніжжя хребта Чорний Діл у долині р. Сарата, Путильського району, Чернівецької області, де на теренах НПП «Черемоський» знаходиться комплексна пам'ятка природи місцевого значення площею 5,0 га «Білий Потік», також у межах території блокуєподібного урочища «Кемпа» поблизу заказника місцевого значення «Кемпа», околиці села Смільно, Бродівського району, Львівської області площею 10 га. Рослини культивуються з 2013 року.

Популяція *P. vulgaris* L. локального характеру, невелика за площею (до 200 м) малочисельна близько 7-19 особин, росте групами 4-10 на м². Вид входить до складу формації *Phragmitetum australis*, який утворює асоціацію *Phragmites australis* + *Carex flava*. Проективне покриття рослинного покриву 55%. До складу деревостану входить *Salix aurita* L. проективне покриття яких становить менше 1%. До складу травостою асоціації входять наступні види: *Schoenus ferrugineus* L., *Eupatorium cannabinum* L., *Mentha arvensis* L. – (10%), *Potentilla erectae* (L.) Rausch., *Molinia caerulea* (L.) Moench., *Carex flava* L. проективне покриття яких становить менше 5%, 1% [7, с. 67-69].

Популяція *P. bicolor* займає невелику площу (2-3 м), малочисельна (32 особини). Вид входить до складу формації *Cariceta panicea*, яка представлена асоціаціями *Carex panicea* + *Equisetum palustre*. Домінантами виступають *Carex panicea* L. – (30%), *Equisetum palustre* L. – (20%). Проективне покриття рослинного покриву становить 35%. До складу деревостану входять: *Salix cinerea* L., *Salix herbacea* L. проективне покриття становить менше 5% і 1%. До складу травостану входять: *Carex davalliana* Smith, *Carex flava* L., *Agrostis stolonifera* L., *Deschampsia cespitosa* L., *Lythrum virgatum* L., *Eupatorium cannabinum* L., *Potentilla erectae* (L.) Rausch., *Leucanthemum vulgare* Lam., *Cirsium palustre* L. Scop., проективне покриття яких становить менше 5%, 1% [6, с. 178-181].

Популяції *P. alpina* локального характеру, невеликі за площею росте на мохових подушках. Кількість

особин від 13 до 100 особин. Вид входить до складу формації *Calliergonelletum cuspidata*, *Cariceta nigra*, які утворюють асоціації *Calliergonella cuspidata* + *Pinguicula alpina* + *Rodococcum vitis-idaea* + *Carex nigra* + *Equisetum arvense*. Проективне покриття рослинного покриву 100%, моховий – 100%. Домінантами у асоціаціях виступають *Pinguicula alpina* L. – 40%, *Rodococcum vitis-idaea* L. – 50%, *Carex nigra* (L.) Reichard. – 50%, *Equisetum arvense* L. – 20%. До складу деревостану цих асоціацій входять: *Picea abies* (L.) Karst., *Alnus incana* L., *Sorbus aucuparia* L., *Betula pendula* Roth., *Alnus glutinosa* (L.) Gaerth., проективне покриття яких становить менше 1%. До складу травостану входять також: *Carex hirta* L., *Ligularia bucovinensis* Nakai, *Tussilago farfara* L., *Swertia perennis* L., *Parnassia palustris* L., *Euphorbia amygdaloides* L., *Ranunculus repens* L., *Viola declinata* Waldst. et Kit., *Fragaria vesca* L., *Lycopodium annotinum* L., *Clematis alpina* Mill., *Blysmus compressus* (L.) Panz. ex Link., *Botrychium lunaria* (L.) Sev., *Cystopteris montana* (Lam.) Bernh. ex Desv., *Caltha palustris* L., *Agrostis tenuis* L., *Poa pratensis* L., *Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P. F. Hunt&Summerh., *Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br., *Briza media* L., *Brunella vulgaris* L., *Trifolium pratense* L. проективне покриття яких становить менше 1%, 5% [8, с. 224-227].

P. vulgaris L. рідкісний гемікриптофіт, комахоїдний вид, висотою до 20 см із родини *Lentibulariaceae*. Листки у прикореневій розетці, довгасто – еліптичні, зверху вкриті клейкими залозками (рис. 1). Квітконосне стебло безлисте, з однією квіткою. Віночок синювато-фіолетовий, шпорка шилоподібна. Цвіте у червні – серпні, плодоносить у серпні – вересні. Розмножується насінням, яке дуже дрібне і розноситься вітром [9, 10, с. 504, с. 608].

Рис. 1. Фаза цвітіння гетеротрофних гелофітів – *P. vulgaris*, *P. bicolor*.

P. bicolor Wołoszcz. – це один із найбільш рідкісних видів флори України, занесений до Червоної книги МСОП (категорія Е – зникаючий). Ступінь його природного відновлення незадовільний (рис. 1).

Цей ендемічний вид зростає в Україні в Розточчі, північній частині Опілля, на подільській височині (масив Вороняки). Зростає також на прилеглий території Польщі і занесена до Червоної книги Польщі. У Польщі є близько 30 місцезнаходжень цього виду. В Поліському парку народовому, який знаходиться неподалік від кордону Польщі та України, наявні великі популяції товстянки двоколірної – біля боліт Багно Бубнун та Багно Став. В окремі роки тут нараховували тисячі екземплярів товстянки двоколірної. Цей вид зростає на болотистих луках, торфовищах в долинах річок та улоговинах. У нього незвична квітка – віночок її фіолетовий, лопаті його верхньої та нижньої губи по краях білі. Листки видовжено-ланцетні, сидячі [1, с. 80].

P. alpina L. реліктовий арко-альпійський комахоїдний вид до 15 см заввишки. Листки обернено-яйцеподібні, тупі, зверху вкриті залозистими волосками, зібрані у прикореневу розетку. Віночок білий з жовтуватими плямами біля основи нижньої губи. Цвіте з кінця травня до кінця липня. Плодоносить у липні – серпні, розмножується насінням [1, с. 80].

У результаті досліджень встановлено, що для рослин характерний тривалий період вегетації, надземна частина комахоїдних досягає свого розміру за один вегетативний період. Щовесни зимуюча брунька утворює нову листову розетку і відновлення вегетації спостерігалось 24.03±4 дні, найпізніше вступила у фазу – *P. alpina* L.

Таблиця 1

Моніторинг за фазами росту та розвитку рослин.

Стадія розвитку	Вид	Тривалість фенологічних фаз
Вегетація (veg.)	<i>Pinguicula vulgaris</i> L.	
	<i>Pinguicula alpina</i> L.	
	<i>Pinguicula bicolor</i> Wołoszcz.	
Цвітіння (fl)	<i>Pinguicula vulgaris</i> L.	
	<i>Pinguicula alpina</i> L.	
	<i>Pinguicula bicolor</i> Wołoszcz.	
Плодоношення (fr)	<i>Pinguicula vulgaris</i> L.	
	<i>Pinguicula alpina</i> L.	
	<i>Pinguicula bicolor</i> Wołoszcz.	

Наші спостереження за даними видами *ex situ* дають можливість установити спектр сезонного розвитку та амплітуду змін фенологічних показників видів. Відносяться до довговегетуючих видів. Початок бутонізації припадає на II декаду квітня та триває 6-10 днів. Квіткування в умовах інтродукції становить до 14 днів, належать до групи швидко квітучих.

Тривалість фази досягання плодів залежить від погодних умов і переважно довша, ніж бутонізація і цвітіння. Розпочинається досягання насіння з III декади липня і триває упродовж всього осіннього періоду. За тривалістю дозрівання насіння досліджувані види належать до групи середньоспілих. Період зимового спокою у росички починається в жовтні, втрачає листя і переживає зиму у вигляді зимуючої бруньки. вегетаційний період становить до 188 днів. (табл. 1).

Висновки та пропозиції. Інтродукція товстянок у культурі потребує підвищеної вологості і відносно невисоких температур. Контейнер із рослинами необхідно ставити в піддон з вологим мохом. Для поливу використовувати м'яку воду (дистильовану або

дошову) але не питтєву, бо вона насичена різними мікроелементами і згубно діє комахоїдні рослини.

Негативний вплив на природне самовідновлення популяцій гетеротрофних гелофітів має проникнення худоби на територію місцезростань виду, внаслідок чого пошкоджуються дорослі особини в межах популяцій. Ці окремі популяції є дуже унікальними і потребують дбалої охорони.

Моніторинг за станом популяцій *Pinguicula L.* в природних ценозах, дасть можливість визначити розмір життєздатності популяцій, темпів приросту або коефіцієнтів розмноження і виживання, дозволить покращити умови мешкання і відновити ареали рідкісних видів рослинного світу.

Список літератури:

1. Андриєнко Т. Л. Комахоїдні рослини України. – К.: Альтерпрес, 2010. – 80 с.
2. Ворошилов В. Н. Ритм развития у растений. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 136 с.
3. Дарвин Ч. Насекомоядные растения // Собрание сочинений Чарльза Дарвина. Т. 4, Ч. 2. – М., 1908. – С. 145-154.
4. Методика фенологічних спостережень в ботаничних садах СРСР. – М.: Видав. АН СРСР, 1975. – 23 с.
5. Попов С. Ю. Раритетне дендрорізноманіття: проблематика та охорона / С. Ю. Попович, О. М. Корінько // Рослинний світ у Червоній книзі України: реалізація Глобальної стратегії збереження рослин: матеріали Міжнар. наук. конф. – К.: Альтерпрес, 2010. – С. 41-46.
6. Скакальська О. І. Екоценологічні дослідження ценопопуляцій *Pinguicula bicolor* Woloszcz. в межах території «Гарбузівського болота» // Матеріали науково-практичної конференції молодих екологів в рамках I Всеукраїнського молодіжного з'їзду екологів з міжнародною участю «Наука. Молодь. Екологія» м. Житомир, 21-25 травня 2014 р. – С. 178-181.
7. Скакальська О. І., Скоропляс І. О. *Pinguicula vulgaris* L. червонокнижний гетеротрофний гелофіт урочища «Кемпа» // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Регіональні аспекти флористичних і фауністичних досліджень», м. Хотин, 10-12 квітня 2014 року. – С. 67-69.
8. Скакальська О. І., Томнюк О. П., Скоропляс І. О. Сучасний стан ценопопуляцій *Pinguicula alpina* L. у долині річки Сарата // Матеріали III Міжнародного науково-практичного круглого столу «Екологія водно-болотних угідь і торфовищ», м. Київ, 3.02.2014 р. – С. 224-227.
9. Червона книга Української РСР. – К.: Наукова думка, 1980. – 504 с.
10. Червона книга України. Рослинний світ./ Редкол.: Ю. Р. Шеляг-Сосонко (відп. ред.) та ін.- К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1996. – 608 с.
11. Холодный Н. Г. Чарльз Дарвин и современные знания о насекомоядных растениях // Чарльз Дарвин. Сочинения. – М. – Л.: Изд-во АН СССР. – 1948. – С. 255-304.

Скакальская О.И.

Кременецкий ботанический сад

Конищук В.В.

Институт агроэкологии и природопользования

Национальной академии аграрных наук Украины

ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ ФЕНОЛОГИЧЕСКИХ ФАЗ ГЕТЕРОТРОФНЫХ ВИДОВ РОДА PINGUICULA L.

Аннотация

Приведены результаты фенологических наблюдений 2014 года. Освещены данные о прохождении фенологических фаз развития растений. Показаны результаты геоботанических, фитоценологических исследований, экологии местообитания вида. Продолжительность цветения составляет 11-14 дней. Дана краткая характеристика гетеротрофных гелофитов рода *Pinguicula L.*

Ключевые слова: интродукция, гетеротрофные гелофиты, адаптация, цветения.

Skakal's'ka O.I.

Kremenets Botanical Garden

Konischuk V.V.

Institute of Agroecology and Environmental

National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

FEATURES OF FLOWERING PHENOLOGICAL PHASE OF THE GENUS HETEROTROPHIC PINGUICULA L.

Summary

The results of phenological observations 2014 – 2015 year. Deals with the passing of data on phenological phases of plants. Showing results geobotanical, phytocoenotic research ecology habitat type. Duration of flowering is 11-14 days. The short description of heterotrophic helophytic genus *Pinguicula L.*

Keywords: introduction, heterotrophic helophyte, adaptation, flowering.

ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ ГУМОРАЛЬНОГО ІМУНІТЕТУ У НАСЕЛЕННЯ РАДІАЦІЙНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ

Соколенко В.Л., Соколенко С.В.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Досліджено динаміку показників гуморального імунітету у мешканців територій, забруднених радіонуклідами. Встановлено, що в 1995 році спостерігається достовірне зниження рівня IgG та IgA на фоні відсутності суттєвого зниження IgM та підвищення відносного числа В-лімфоцитів з фенотипом CD72+. Протягом наступних років спостерігається зростання рівня сироваткових імуноглобулінів. З 2000 року рівні IgG та IgM достовірно вищі від контрольних значень, але залишаються в межах гомеостатичної норми. Існує необхідність подальшого моніторингу показників імунної системи даного контингенту населення.

Ключові слова: гуморальний імунітет, іонізуюче випромінювання, малі дози, імуноглобуліни, CD72+.

Вступ. Одним з головних чинників медичних наслідків аварії на ЧАЕС у 1986 році вважається забруднення значних територій України довгоживучим радіонуклідом Cs-137 з періодом піврозпаду 30 років. При цьому, важливою мішенню хронічного опромінювання малими дозами є імунна система, як одна з найбільш чутливих до екстремальних факторів середовища [11]. Згідно доповіді Чорнобильського форуму ООН, імунологічні ефекти, як наслідки радіаційного впливу аварії, пов'язані, в основному, зі змінами кількості чи функціональних можливостей лімфоцитів периферичної крові, а також змінами рівня сироваткових імуноглобулінів [22].

Існує думка, що в умовах радіоактивного забруднення території основне дозове навантаження формують радіонукліди, що потрапляють в організм людини з харчовими продуктами [4; 7; 9; 10]. Зокрема, вказується про істотне погіршення показників імунної системи у 1995 році, коли, внаслідок поганого фінансування, мешканці радіаційно забруднених районів почали активно споживати місцеві продукти [18]. Таким чином, навіть особи, що змінили місце проживання, але, при цьому, споживають продукти, вирощені на забруднених радіонуклідами територіях, продовжують зазнавати впливу малих доз радіації. Такий стан характерний, зокрема, для студентів, котрі приїхали на навчання з IV-ї радіаційної зони (території посиленого радіо-екологічного контролю зі щільністю забруднення ґрунтів ізотопами цезію-137 1-5 Кі/км²).

Більшість досліджень щодо імунологічних наслідків Чорнобильської катастрофи стосувалися показників, отриманих у клінічних умовах, для осіб з певними дисфункціями. Є думка про необхідність подальших досліджень довгострокових ефектів впливу малих доз опромінювання ¹³⁷Cs на окремі ланки імунної системи. Це зумовило актуальність наших досліджень і визначило мету: вивчити динаміку показників сироваткових імуноглобулінів та їх потенційних продуцентів у осіб віком 18-22 роки, що проживали тривалий час на радіаційно забруднених територіях.

Матеріали та методи дослідження. Дослідження показників гуморального імунітету проводили у студентів чоловічої та жіночої (у фолікулярну фазу менструального циклу) статі віком 19-21 рік, що приїхали на навчання до Черкас з Канівського, Звенигородського та Лисянського районів (IV-а радіаційна зона, територія посиленого радіо-екологічного контролю). Ми проаналізували показники за 1995, 2000, 2005, 2010 та 2014 роки. На період аналізу обстежені не мали гострих чи хронічних захворювань, не проходили радіо- чи хіміотерапію,

не зловживали палінням. Кількість обстежених за кожен рік – 40-50 осіб.

Контрольну групу склали студенти, що приїхали на навчання з відносно екологічно чистих територій: Драбівського, Золотоніського, Чигиринського районів Черкаської області. Кількість обстежених 65 осіб.

Рівень лейкоцитів підраховували в камері Горяєва, лімфоцитів – на основі кров'яного мазка (фарбування за Романовського-Гімза).

Експресію поверхневого антигену CD72 лімфоцитами периферичної крові визначали імунофлуоресцентним методом з використанням моноклонального антитіла до поверхневих маркерів клітин імунної системи 3F3 та F(ab)² – фрагментів овежих антитіл до IgG миші, мічених FITC («Сорбент», Москва).

Рівень імуноглобулінів у сироватці крові визначали методом радіальної імунодифузії за Манчіні з використанням моноспецифічних сироваток проти IgG (H), IgM (H), IgA (H).

Дані оброблені статистично з допомогою програми Microsoft Excel.

Результати та їх обговорення. Нами встановлено, що всі аналізовані показники у контрольній групі були в межах норми, рекомендованої у даних літературі.

У мешканців території посиленого радіо-екологічного контролю у 1995 році відносне число В-лімфоцитів з фенотипом CD72+ наближалось до верхньої межі норми. Інші показники перебували у межах норми (табл. 1).

Порівняли аналізовані показники у обстежених з територій посиленого радіо-екологічного контролю, отримані у різні роки, із даними в контрольній групі. Результати наведено у таблиці 1.

Встановили, що протягом всіх аналізованих років загальне число лейкоцитів зберігалось на досить стабільному рівні і було достовірно вищим від контрольних значень

Відносне число лімфоцитів (за середнім значенням) дещо знижувалося у 2000 році порівняно з 1995 роком і потім плавно зростало до 2014 року.

Загальне число лімфоцитів (за середнім значенням) плавно знижувалося від 1995 до 2005 року і потім залишилося до 2010 року на відносно стабільному рівні.

Протягом всіх цих років показники відносного та загального числа лімфоцитів достовірно нижчі від контрольних значень. Статистичної відмінності між аналізованими роками за цими показниками не відмічено (табл. 1).

Рівень лейкоцитів, відносне та абсолютне число лімфоцитів обстежених аналізували для коректної інтерпретації даних щодо В-клітинної ланки імунітету.

Молекула CD72 є рецептором для IgM та лігандом для молекул CD5, розміщених на Т-клітинах, і забезпечує ефективний контакт з хелперними Т-лімфоцитами. Функціонально зрілі В-лімфоцити з фенотипом CD72+ є попередниками антитіло-продукуючих плазматичних клітин, і, відповідно, клітинним фактором гуморального специфічного імунітету [2]. Загалом, В-лімфоцити вважаються відносно стійкими до опромінення, проте, за таких умов може знижуватися їх здатність до проліферації [11; 16].

Нами встановлено, що у 1995 році відносно число В-лімфоцитів з фенотипом CD72+ було достовірно вищим від показників контролю на фоні відсутності виражених змін їх загального числа. Очевидно, абсолютне число взаємно компенсувалися підвищенням рівня лейкоцитів і зниженням показників їх лімфоцитарної популяції.

У той же час, підвищення відсотку В-лімфоцитів з фенотипом CD72+ можна пояснити компенсацію певної імуносупресії Т-клітинної ланки, яку було відмічено у наших попередніх дослідженнях [8]. Можливість такого перерозподілу узгоджується з даними літератури, оскільки, є численні сповіщення щодо вищої чутливості до іонізуючого випромінювання саме Т-клітинної ланки імунітету [1; 5].

У подальшому, протягом аналізованого періоду, спостерігається тенденція до незначного зниження відсотку клітин з фенотипом CD72+ з 1995 року до 2005 та відсутність динаміки їх абсолютного числа з 2005 до 2014 рр. При цьому показники не відрізняються достовірно від контрольних значень (табл. 1).

Вивчили динаміку показників рівня сироваткових імунoglobulinів 3-х класів у обстежених.

Встановлено, що у 1995 році спостерігається достовірне зниження рівня IgG та IgA на фоні відсутності суттєвої відмінності з контролем IgM (табл. 1). Ефект може зумовлюватися двома причинами. Незважаючи на підвищення відсотку В-лімфоцитів, як потенційних антитілопродукуючих клітин, їх здатність до формування клоноу плазматичних клітин з досить високою імовірністю гальмується внаслідок радіаційного впливу [5; 11; 21].

Крім того, згідно даних літератури, саме у цей період, внаслідок економічних умов, погіршується постачання населення радіаційно забруднених

районів повноцінними продуктами харчування. Як наслідок, підвищувалося споживання місцевої продукції, що, імовірно, збільшувало дозове навантаження на організм [3]. Відсутність достовірних змін рівня IgM можна пояснити тим, що його продукція не вимагає додаткової стимуляції з боку хелперних Т-лімфоцитів, котрі зазнали в цей час вираженої імуносупресії [2; 14-18].

IgA – присутній у сироватці крові у мономерній формі, димерна форма міститься переважно в секретії слизових оболонок і захищає їх від проникнення інфекції. Сироватковий IgA здатний знешкоджувати мікроби та токсини, що циркулюють в крові, проте, його дія слабша, ніж секреторного IgA [2; 12; 13].

Протягом наступних років спостереження відмічені наступні закономірності: рівень усіх трьох основних сироваткових імунoglobulinів зростає з 1995 до 2000 року. Рівень IgA, починаючи з 2000 року, не відрізнявся статистично від показника контролю (табл. 1). Сироватковий IgA здатний знешкоджувати мікроби та токсини, що циркулюють в крові, проте, його дія слабша, ніж секреторного [2; 12; 13]. Відповідно, основне функціональне призначення у сироватці реалізується двома іншими класами імунoglobulinів – IgG та IgM.

Починаючи з 2000 року, рівні IgG та IgM були достовірно вищими від контрольних значень. При цьому, показники усіх трьох аналізованих імунoglobulinів не виходили за межі норми, вказаної у даних літератури (табл. 1) [2; 12; 13].

Істотне підвищення рівнів IgG та IgM у відповідь на хронічний вплив малих доз іонізуючого випромінювання, може зумовлюватися їх функціональним призначенням. IgG – головний клас сироваткових антитіл при вторинній імунній відповіді. Володіє здатністю проникати через плацентарний бар'єр, тому у перші тижні життя новонароджених є головним засобом їх захисту від інфекцій. Володіючи високою специфічністю, IgG бере активну участь в імунній відповіді і, одночасно, регулює її, впливаючи на активність інших механізмів процесу [2; 12; 13]. Внаслідок малого розміру, IgG легко проникає в тканини й опсонізує патогени для презентації фагоцитам, активує систему комплементу, і, таким чином, забезпечує нейтралізацію антигенів. Не ви-

Таблиця 1

Показники В-клітинного імунітету та основних сироваткових імунoglobulinів у обстежених, отримані у різні роки

Показн.	1995, M±m	2000, M±m	2005, M±m	2010, M±m	2014, M±m	Контроль M±m/Норма
	1	2	3	4	5	
Лейк., *10 ⁹ /л	7,01±0,123*	6,99±0,075*	6,93±0,063*	6,89±0,055*	6,88±0,045*	6,63±0,056/4,0-9,6
Лімф., %	24,20±0,346*	23,28±0,344*	23,56±0,295*	23,72±0,255*	23,81±0,214*	26,56±0,245/20,0-40,0
Лімф., *10 ⁹ /л	1,70±0,036*	1,66±0,038*	1,64±0,031*	1,63±0,019*	1,63±0,016*	1,81±0,025/1,5-4,0
CD72+, %	11,04±1,428*	10,35±0,346	9,98±0,368	9,93±0,358	9,94±0,318	9,84±0,157/5-12
CD72+, x10 ⁹ /л	0,19±0,045	0,17±0,037	0,18±0,015	0,17±0,018	0,16±0,019	0,17±0,009/0,05-0,49
IgG, мг/мл	7,01±0,547* * ₁₋₂ / ₁₋₃ / ₁₋₄ / ₁₋₅	9,99±0,415 * ₂₋₃ / ₂₋₄ / ₂₋₅	12,07±0,358*	12,55±0,299*	12,59±0,287*	10,01±0,173/6,10-18,20
IgM, мг/мл	1,58±0,214	1,81±0,145	1,98±0,094*	1,99±0,075*	2,01±0,087*	1,69±0,114/0,40-2,20
IgA, мг/мл	1,05±0,099 * ₁₋₂ / ₁₋₃ / ₁₋₄ / ₁₋₅	1,76±0,091	1,82±0,087	1,86±0,076	1,89±0,085	1,81±0,082/0,80-3,70

* p<0,05 показника порівняно з контролем

*₁₋₂ p<0,05 показника 2000 року порівняно з показником 1995 роком

*₁₋₃ p<0,05 показника 2005 року порівняно з показником 1995 роком

*₁₋₄ p<0,05 показника 2010 року порівняно з показником 1995 роком

*₁₋₅ p<0,05 показника 2014 року порівняно з показником 1995 роком

*₂₋₃ p<0,05 показника 2005 року порівняно з показником 2000 роком

*₂₋₄ p<0,05 показника 2010 року порівняно з показником 2000 роком

*₂₋₅ p<0,05 показника 2014 року порівняно з показником 2000 роком

ключено, що IgG може залучатися до нейтралізації ^{137}Cs , що проник через слизову оболонку кишечника у системний кровотік і досяг тканин [20].

IgM є першим бар'єром на шляху інфекції і еволюційно з'явився раніше, ніж інші класи імуноглобулінів. На мембрані В-лімфоцита існує у вигляді мономеру і є типовим антиген-специфічним рецептором цих клітин. Після активації В-лімфоцити секретиують спочатку пентамерний IgM, а потім переключуються на IgG або інші класи імуноглобулінів. В міру збільшення синтезу IgG та зростання його титру різко гальмується синтез низькоспецифічного IgM. Синтез IgM, оскільки у ньому не беруть участі Т-лімфоцити, вважається резистентним до дії імунодепресантів та опромінення [2]. Таким чином, IgM першим взаємодіє з новими антигенами і вважається попередником інших класів імуноглобулінів [20]. Хоча можна було б передбачити його активніше зростання (що відмічалось вище), не виключено, що у нашому випадку спостерігається істотний перерозподіл на користь функціонально вигідного у цій ситуації IgG.

Згідно даних літератури, у перші місяці після аварії на ЧАЕС у потерпілих спостерігається ви-

ражене пригнічення продукції сироваткових імуноглобулінів [19], яке, у подальшому, при проживанні на радіаційно забруднених територіях, змінюється поступовим зростанням [6]. Проте, є певні закономірності, пов'язані з концентрацією радіонуклідів на забруднених територіях, віковими групами, супутніми захворюваннями чи додатковими екзогенними впливами [18], що, очевидно, і визначило отримані нами результати.

Висновки. Таким чином, у населення України, що продовжує проживати на територіях, забруднених радіонуклідами, спостерігається певна динаміка рівня сироваткових імуноглобулінів на фоні відсутності вираженої динаміки антитілопродуруючих клітин. Зміни рівня імуноглобулінів у такому випадку не варто розглядати, як ознаку передпатологічних станів, проте, вони можуть свідчити про наявність компенсаторних механізмів у відповідь на хронічне опромінювання. Питання вивчення цих компенсаторних механізмів і їх потенційних можливостей у забезпеченні ефективної роботи імунітету залишається відкритим і свідчить про необхідність подальшого імунологічного моніторингу серед мешканців радіаційно забруднених територій України.

Список літератури:

1. Бурлакова Е. Б. Особенности биологического действия малых доз облучения / Е. Б. Бурлакова // Радиационная биология и радиоэкология. – 1996. – Т. 36, № 4. – С. 610-631.
2. Дранник Г. Н. Клиническая иммунология и аллергология: учебное пособие / Г. Н. Дранник. – Одесса: Астропринт, 1999. – 604 с.
3. Корзун В. Н. Ионизирующая радиация и питание детей / В. Н. Корзун, Л. В. Курило, Е. И. Степанова – К.: Чернобыльинтеринформ, 1997. – 124 с.
4. Медичні наслідки чорнобильської катастрофи / [В. Г. Бебешко, Д. А. Базика, О. М. Коваленко, В. В. Талько] // Радіаційна безпека в Україні (Бюлетень НКРЗУ). – 2001. – № 1-4. – С. 20-25.
5. Набухотний Т. К. Вплив іонізуючого випромінювання на імунну систему людини (огляд літератури) / Т. К. Набухотний, В. Й. Шатило, В. П. Павлюк // Медичні аспекти впливу малих доз радіації на організм дітей. Збірник наукових праць. – Житомир, 1996. – С. 88-94.
6. Оценка иммунного статуса детей в зоне повышенного риска / [Н. Н. Галицкая, Л. А. Хмелевская, Г. М. Жук и др.] // Здоровоохранение Белоруссии. – 1990. – № 6. – С. 33-35.
7. Пономаренко В. М. Показники здоров'я населення, що постраждало внаслідок аварії на ЧАЕС / В. М. Пономаренко, В. А. Піщиков / Панорама охорони здоров'я України – К.: Здоров'я, 2003. – С. 92-95.
8. Соколенко В. Л. Показники Т-клітинної ланки імунітету у осіб, що тривалий час проживали на радіаційно забруднених територіях / В. Л. Соколенко, С. В. Соколенко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Медико-біологічні науки. – 2012. – № 9. – С. 128-133.
9. Флюнт І. С. Чорнобиль, імунітет, нерви / [І. С. Флюнт, І. Л. Попович, Л. О. Чебаненко, М. М. Чапля] – К.: Комп'ютерпрес, 2001. – 210 с.
10. Чапля М. М. Роль факторів чорнобильської катастрофи – інкорпорованих радіонуклідів ^{137}Cs та хронічного психоемоційного стресу – у порушеннях імунітету / М. М. Чапля // Медична гідрологія та реабілітація. – 2004. – Т. 2, № 3. – С. 18-28.
11. Чумак А. А. Иммунная система пострадавших «чернобыльцев» в отдаленный послеаварийный период – диагностика недостаточности и подходы к коррекции / А. А. Чумак // Международный журнал радиационной медицины. – 2001. – № 3-4. – С. 400.
12. Якобисяк М. Імунологія / М. Якобисяк. – Переклад з польської за ред. В. В. Чоп'як. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – С. 431-436.
13. Ярилин А. А. Основы иммунологии: учебник / А. А. Ярилин. – М.: Медицина, 1999. – 608 с.
14. Augmentation of innate immunity by low dose irradiation / [H. Ren, J. Shen, Tomiyama-Miyaji et al.] – Cell. Immunol. – 2006. – V. 244. – P. 50-56.
15. Cellular immunity and telomere length correlate with cognitive dysfunction in clean-up workers of the chernobyl accident / [D. A. Bazyka, K. N. Loganovsky, I. N. Ilyenko et al.] // Clinical Neuropsychiatry – 2013. – V. 10, № 6. – P. 280.
16. Diminished cellular and humoral immunity in workers occupationally exposed to low levels of ionizing radiation / [A. Godekmerdan, M. Ozden, A. Ayar et al.] // Arch. Med. Res. – 2004. – V. 35. – P. 324-328.
17. Effect of ionizing radiation on development process of T-cell population lymphocytes in Chernobyl children / [M. R. Sajjadih, L. V. Sheikh, V. B. Kuznetsova et al.] // Iran. J. Radiat. Res. – 2009. – V. 7. – P. 127-133.
18. Effects of long-term low-level radiation exposure after the Chernobyl catastrophe on immunoglobulins in children residing in contaminated areas: prospective and cross-sectional studies / [D. McMahon, V. Vdovenko, W. Karmaus et al.] // Environmental Health – 2014.
19. Effects of Radiation on the Production of Immunoglobulins in Children Subsequent to the Chernobyl Disaster / [L. Titov, G. Kharitonic, I. Gourmanchuk, S. Ignatenko] // Allergy and Asthma Proceedings – 1995. – V. 16, № 4. – P. 185-193.
20. Janeway C. Immunobiology: the immune system in health and disease. 3rd edition / C. Janeway, P. Travers – New York: Garland Pub, 1997.
21. Regulation of protein synthesis by ionizing radiation / [S. Braunstein, M. L. Badura, Q. Xi et al.] // Mol. Cell. Biol. – 2009. – V. 29. – P. 5645-5656.
22. The adaptive response in the lymphocytes of children from an area with an elevated background of ionizing radiation / [I. M. Vasil'eva, S. V. Unzhakov, I. A. Meliksetova et al.] // Radiats. Biol. Radioecol. – 1995. – V. 35. – P. 662-665.

Соколенко В.Л., Соколенко С.В.

Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

ДИНАМИКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ГУМОРАЛЬНОГО ИММУНИТЕТА У НАСЕЛЕНИЯ РАДИАЦИОННО ЗАГРЯЗНЕННЫХ ТЕРРИТОРИЙ

Аннотация

Исследована динамика показателей гуморального иммунитета у жителей территорий, загрязненных радионуклидами. Установлено, что в 1995 году наблюдается достоверное снижение уровня IgG и IgA на фоне отсутствия существенного снижения IgM и повышения относительного числа В-лимфоцитов с фенотипом CD72+. В течение последующих лет наблюдается рост уровня сывороточных иммуноглобулинов. С 2000 года уровни IgG и IgM достоверно выше контрольных значений, но остаются в пределах гомеостатической нормы. Существует необходимость дальнейшего мониторинга показателей иммунной системы у данного контингента населения.

Ключевые слова: гуморальный иммунитет, ионизирующее излучение, малые дозы, иммуноглобулины, CD72 +.

Sokolenko V.L., Sokolenko S.V.

Cherkasy State University of Bohdan Khmelnytsky

DYNAMICS OF HUMORAL IMMUNITY INDICES OF POPULATION IN RADIOACTIVE CONTAMINATED TERRITORIES

Summary

We have studied the dynamics of humoral immunity indices in people living in radionuclide contaminated territories. In 1995 a real decrease of IgG and IgA level is traced, along with the absence of essential decrease of IgM and increase of B-lymphocyte with phenotype CD72+ percentage. For next years, we observed an increase of immune serum globulin level. Since 2000 levels of IgG and IgM are significantly higher in comparison with the control data, but still stay within limits of homeostatic norm. There is a necessity of further monitoring the immune system indices in a definite group of population.

Keywords: humoral immunity, ionizing radiation, small doses of radiation, immune globulin, CD72+.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ЗАСТОСУВАННЯ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ ДІАГНОСТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРИ ПРОВЕДЕНІ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ

Аксьонова Л.І.

ПрАТ «Азовський машинобудівний завод»

Розроблено метод внутрішнього аудиту системи управління якістю для діагностичного оцінювання процесів, який ґрунтується на математично-статистичному аналізі та є більш точним порівняно із експертним оцінюванням. Запропонований метод дає можливість визначити причини неоптимального здійснення процесу та перевірити результативність корегувальних дій за установленим критерієм. Наведено приклад діагностичного оцінювання процесу «Закупівля» за критерієм тривалості циклу.

Ключові слова: внутрішній аудит, діагностичне оцінювання процесу, система управління якістю.

Постановка проблеми. Згідно із ідеологією безперервного удосконалення, стандарти на виконувану діяльність є фундаментом для управління й поліпшення якості процесу. Ця ідея авторами [1, 2] відображена у вигляді застосування моделі SDCA/PDSA, де в ході циклу SDCA («Стандартизуй-Виконуй-Перевірй-Дій») відбувається стандартизація та стабілізація поточних процесів, а в ході циклу PDSA («Плануй-Виконуй-Перевірй-Дій») їх удосконалення. Цю аналогію щодо чергування циклів, які систематично повторюються та доповнюють один одного, можна застосовувати у ході внутрішнього аудиту (ВА) системи управління якістю (СУЯ), що є доцільним з точки зору контролю та удосконалення процесів.

У роботі [3] розглянуто питання дотримання вимог стандартів на процеси (СТП), яка існує на вітчизняних підприємствах, та підкреслено, що вирішити її можна шляхом поліпшення способів виконання процесів, який доцільно здійснювати у ході ВА. Існує декілька прийомів і методів для досягнення оптимізації способів виконання роботи, наприклад п'ять кроків для підтримування порядку (5S), метод спрощення та ідеалізації [4-6]. Усі ці методи об'єднує те, що вони мають починатися з ретельного вивчення процесу, з детального аналізу його окремих кроків, з виявлення та усунення зайвих записів, операцій, які не додають цінності процесу та ускладнюють роботу персоналу. Отже, першим етапом оптимізації процесів є визначення причин неоптимального здійснення процесу або його діагностичне оцінювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порядок і зміст діагностичного оцінювання процесів СУЯ не регламентовано ані стандартами серії ДСТУ ISO 9000 ані стандартом ДСТУ ISO 19011 [7], а дане питання розглядається лише у публікаціях, яких є небагато, що засновані на методах експертного оцінювання та мають рекомендаційний характер (8-10)). У той же час ДСТУ ISO 19011 припускає вибір методів ВА самою організацією, які визначають в залежності від його цілей та критеріїв аудиту.

Метою статті є розроблення методу ВА для діагностичного оцінювання процесів СУЯ з метою поліпшення способів їх виконання та апробація методу на прикладі процесу «Закупівля».

Розроблення методу ВА для діагностичного оцінювання процесів СУЯ.

Для розроблення методу діагностичного оцінювання процесів використаємо прийоми та способи аналізу, що запропоновані Д. Харінгтоном [6] для визначення причин неоптимального здійснення процесів:

А. Результативність управління інформаційними потоками. У цьому виді аналізу вивчається, чи є

інформація необхідним засобом реалізації операцій, які повинні бути виконані в рамках процесу.

В. Аналіз своєчасності і тривалості циклу. У цьому виді аналізу визначається своєчасність завершення процесів шляхом перевірки з встановленими нормами, які наведені у стандартах. Для цього необхідно проводити дослідження та оцінку тривалості циклів.

С. Ефективність і результативність маршрутизації процесу. У цьому етапі аналізу визначають послідовність, в якій виконуються операції процесу та переміщення документів. Дослідження процесу може бути спрямоване на зниження часу обробки і зменшення кількості помилок в результаті переміщення або втрати документів.

Д. Наявність дублювання та/або надлишкових дій і процедур. Дослідження може забезпечити можливості для усунення дублюючих і надлишкових операцій, які виконуються у ході здійснення процесів та створення зайвих документів.

Е. Визначення точності і ретельності операцій. На основі документів, створених в ході процесу, і враховуючи інформацію, яка міститься в наборах даних, можна визначити, чи точно операції виконуються відповідно до інструкцій.

Г. Аналіз потреби в існуванні всіх застосовуваних форм, документів і копій є відповідною точкою для цієї оцінки. Необхідно оцінити форми та інші документи, що використовуються в рамках процесу для виявлення потенційних можливостей поліпшення результативності та ефективності процесів.

Кожен аналіз починається зі збору вихідної інформації по аналізованому процесу, тобто записів СТП, які підтверджують його результат здійснення. Визначаються причини відхилення і вказуються коригувальні дії (КД), які пов'язані зі стандартизацією оптимального методу виконання роботи.

Запропонований підхід розглядається на прикладі діагностичного оцінювання процесу «Закупівля».

Використовуючи загальну методика ВА, яка базується на методі «Шість сигм» [11], встановимо ціль та основні завдання аудиту.

Програма аудиту

Мета перевірки: оцінювання процесу «Закупівля» за критерієм тривалості його циклу для визначення й усунення причин неоптимального здійснення процесу. Вирішення поставленої цілі ВА було виконано в три етапи:

- дослідження своєчасності виконання і тривалості циклу процесу;
- встановлення причин неоптимального здійснення процесу для розроблення КД;
- перевірка результативності КД.

Попередньо необхідна перевірка на точність і статистичну значущість отриманих даних. Найбільш коректним є статистичний метод розрахунку об'єму вибірки, заснований на визначенні мінімально необхідного об'єму вибірки залежно від вимог до точності результатів дослідження. У зв'язку з чим вирішуються такі основні задачі:

- визначити мінімальний об'єм вибіркового даних;
- встановити закон розподілу випадкової величини X – показника тривалості циклу процесу;
- перевірити гіпотезу про відмінність в статистично залежних вибірках для підтвердження результативності КД до і після удосконалення процесу.

Визначення способу аналізу процесу «Закупівля» та планування числа вимірювань.

Аналіз тривалості циклу процесу проводять у тому випадку, коли існує свідчення або сумнів в тому, що процеси не завершуються в установленій термін. Отже, у першу чергу повинен бути проведений аналіз своєчасності виконання процесів.

Мінімально необхідний обсяг вибіркового даних (n) визначимо за формулою [12]

$$n = \frac{z^2 pq}{e^2} = \frac{1,96^2 \cdot 50 \cdot 50}{10^2} = 96 \text{ замовлень на закупівлю (1)}$$

де, z – нормативне відхилення оцінки, яке обирається залежно від рівня значущості. Рівень значущості $\alpha = 0,05$, тоді $z = 1,96$;

e – допустима помилка, яка обирається аудитором – 10%;

p – варіація вибірки. Якщо варіація невідома, то приймається $p = 50$;

$$q = 100 - p.$$

Проведення аудиту. ВА проводили на машинобудівному підприємстві у виробничих умовах. Висновок ВА щодо своєчасного виконання процесу формується в результаті порівняння доказів аудиту із його критеріями, тобто запланованою і фактичною датою завершення процесу. При цьому критеріями аудиту є запланована дата завершення

процесу, яка позначена у графіку підготовки виробництва), а доказами аудиту є фактична дата завершення процесу, яка позначена в лімітних картках видачі матеріалів у виробництво. За результатами порівняльного аналізу встановлено, що з 96 замовлень, своєчасно виконані лише 55.

За допомогою аналізу тривалості циклу процесу може бути проведено більш детальне вивчення операцій процесу, в яких виникають затримки. Аналіз починається зі складання схеми маршрутизації або блок-схеми чи карти процесу. Операції, які детально досліджуються під час ВА, відповідно до карти процесу [11], такі: отримання заявки на закупівлю матеріалів (комплектуючих); оцінювання поставачальника, укладання договору із субпідрядником (на вході процесу); технологія приймання матеріалів, у тому числі вхідний контроль якості матеріалів; порядок оформлення картки заміни матеріалів (у ході виконання процесу); видача матеріалів у виробництво; заміна матеріалів у випадку відсутності необхідного (на виході процесу). Початком процесу є дата отримання заявки на закупівлю матеріалів (комплектуючих), а датою завершення процесу є передача матеріалів до виробництва (рис. 1).

Дані вибіркового дослідження щодо тривалості циклу процесу показано у табл. 1.

При нормальному розподілі середнє арифметичне, медіана і мода зазвичай збігаються або дуже мало відрізняються один від одного, тобто сходяться в одній точці на графіку ($\bar{X} = Me = Mo$). Якщо відмінності незначні, то робиться висновок про те, що розподіл близький до нормального. Пірсоном були запропоновані співвідношення, які дозволяють оцінити близькість цих характеристик, а саме:

$$Me = 1/2 Mo + 2/3\bar{X}$$

$$Mo = \bar{X} - 3(\bar{X} - Me)$$

За даними табл. 1. знайдемо: моду, медіану і середнє арифметичне.

$$Mo = x_3 = 7.$$

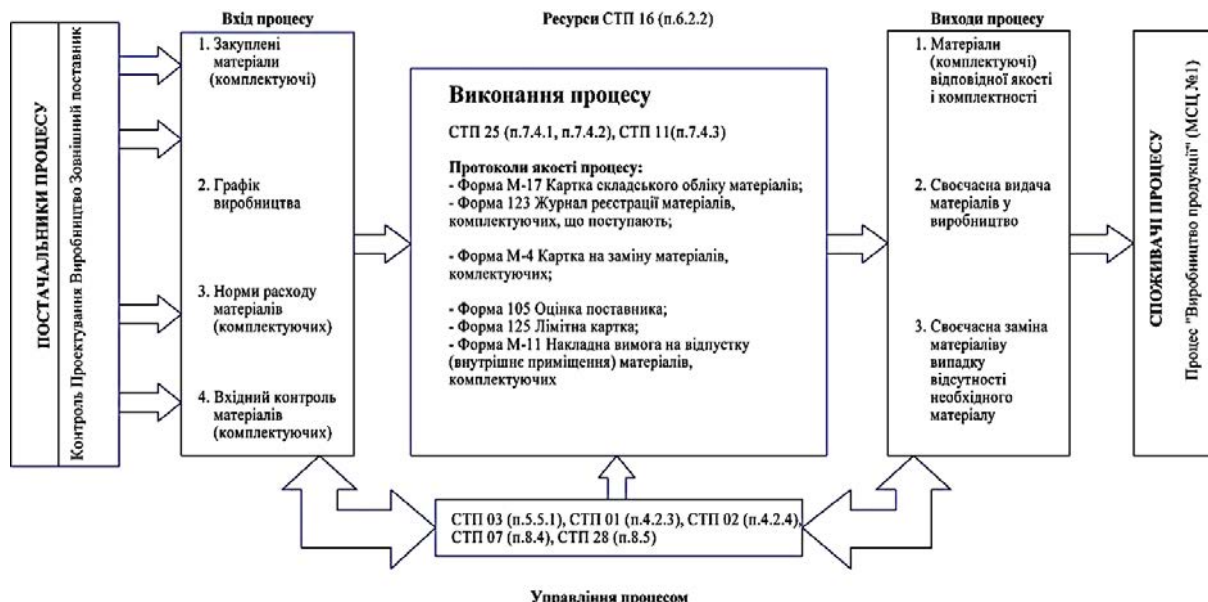

Рис. 1. Карта процесу «Закупівля» [11]

Таблиця 1

Аналіз тривалості циклу процесу

x_i	5	6	7	7,5	8	9	10	13	Сума
n_i	4	12	43	18	9	5	3	2	96
$(x_i - \bar{X})$	5,29	1,69	0,009	0,16	0,49	2,89	7,29	32,49	50,309

де, x_i – тривалість циклу процесу за замовленням; $n = 96$ замовлень; n_i – кількість замовлень, які мають відповідну тривалість циклу процесу.

Об'єм вибірки – 96, $\frac{n}{2} = 48$, $n_1 + n_2 = 4 + 12 = 16 < 48$,
 $n_1 + n_2 + n_3 = 4 + 12 + 43 = 59 > 48$, отже
 $Me = x_3 = 7$.

$$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k x_i n_i, \quad (2)$$

$$\bar{X} = \frac{20+72+301+135+72+45+30+26}{96} = 7,3.$$

Значення вибіркового середнього співпадає із модою та медіаною, що свідчить про наявність нормального виду розподілу.

Математичний опис тривалості циклу процесу представляє суму виконання всіх вище згаданих операцій, тому загальну тривалість процесу можна виразити за наступною формулою:

$$T_{\text{зрп.}} = \sum_{i=1}^N T_{0i}, \quad (3)$$

де T_{0i} – час тривалості i -тої операції процесу, год.
 За формулою (4) визначаємо тривалість операцій процесу (T_0), з визначеною довірчою ймовірністю, за умови, що функція розподілу часу підкоряється його нормальному закону [13].

$$T_0 = \bar{T} + z \sigma_T, \quad (4)$$

де \bar{T} – середнє значення часу за дослідженими замовленнями, год;

$z = 0,95$ – довірна ймовірність;

σ_T – середнє квадратичне відхилення, що дорівнює кореню квадратному з дисперсії.

$$\sigma_T = \sqrt{\sigma^2} \quad (5)$$

$$\sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2, \quad (6)$$

$$\sigma^2 = \frac{50,309}{96} = 0,524, \quad \sigma_T = \sqrt{0,524} = 0,723.$$

Середнє значення часу операції процесу (\bar{T}) визначали за датами, які встановлені у вхідних або вихідних документах і підтверджують його виконання. Так, наприклад час операції проведення випробувань і лабораторних досліджень, у випадках надходження матеріалів без сертифікату якості,

визначають за датами, що встановлені у заявці на проведення випробувань (початок операції), яка також містить дату отримання висновку на випробуваний зразок (кінець операції). Аналіз часу також визначається шляхом спостереження за процесом в тих випадках, коли вихідні або вхідні документи не мають дати.

Аналіз причин несвочасного виконання операцій процесу та розроблення КД. За результатами аналізу, який зроблено за допомогою діаграм Ісікава і Парето, визначаються причини несвочасного виконання операцій процесу та розробляються відповідні КД по їх усуненню. Як наслідок, скорочено загальний час тривалості циклу процесу «Закупівля» на 30,0 год. (48,6%) за рахунок зменшення часу на окремі операції та усунення дублюючої (операція № 3, табл. 2). Встановлено норми часу для здійснення операцій процесу та загальну норму його виконання, що дорівнює 28,4 год. або $\approx 3,5$ дні.

Перевірка результативності КД. Перевірка результативності КД зводиться до перевірки гіпотези про рівність генеральних середніх до і після здійснення КД. Скористаємось критерієм Стьюдента та сформулюємо гіпотези: H_0 – вибірки взяті з однієї генеральної сукупності рівні, тобто $Mx_1 = Mx_2$; H_1 – середні двох вибірок не відповідають одній генеральній сукупності, тобто $Mx_1 \neq Mx_2$. Оскільки результативність оцінюється за декількома показниками, то будемо розглядати статистичну суттєвість зменшення результуючого часу. Для цього визначимо середнє змін для кожної операції і співвіднесемо його з розсіюванням. Сформуємо пару вибірку та знайдемо для кожної пари елементів різницю їх значень d , обчислимо для парної вибірки (\bar{X}_d) і S_d та розрахуємо t -критерій Стьюдента [12]. Результати обчислень на дано у таблиці 2.

$$\bar{X}_d = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n d = \frac{30,0}{10} = 3,0; \quad (7)$$

$$S_d^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (d - \bar{X}_d)^2 = \frac{109,9}{9} = 12,2; \quad (8)$$

Таблиця 2

Аналіз результативності КД процесу «Закупівля» до і після оптимізації процесу

Операції процесу	Тривалість операцій процесу (в годинах)		$d = \bar{X}_{1i} - \bar{X}_{2i}$	$\frac{(d - \bar{X}_d)^2}{S_d^2}$
	До оптимізації процесу \bar{X}_{1i}	Після оптимізації процесу \bar{X}_{2i}		
1. складання плану закупівель;	2	1,5	0,5	6,25
2. оцінка і вибір постачальника;	2,5	2,0	0,5	6,25
3. перевірка відповідності матеріалів і комплектуючих відповідно до переліку технологічного оснащення;	3,5	0	3,5	0,25
4. укладення контракту на закупівлю;	3,0	1,0	2,0	1,0
5. закупівля та доставка матеріалів;	16,0	10,0	6,0	9,0
6. Реєстрація матеріалів, які надійшли на склад;	4,0	1,5	2,5	0,25
7. Вхідний контроль матеріалів;	3,4	3,4	0	9,0
8. проведення додаткових випробувань і лабораторних досліджень у випадках надходження матеріалів без сертифікату якості: – Оформлення заявки за формою і передача в заводську лабораторію; – відбір проб та виготовлення контрольних зразків; – випробування.	20,0	8,0	12,0	81,0
9. Оформлення Карти дозволу на заміну матеріалу і передача для узгодження і затвердження у відповідні служби;	1,5	0,5	1,0	4,0
10. Передача матеріалів у виробництво.	2,5	0,5	2,0	1,0
Суми	58,4 год. або $\approx 7,3$ дні	28,4 год. або $\approx 3,5$ дні	30,0	109,9

$$S_d = \sqrt{S_d^2} \approx 3,49; \quad (9)$$

Знайдемо t -критерій Стьюдента за формулою [12]:

$$t = \frac{\bar{X}_d}{S_d/\sqrt{n}} = \frac{3,0}{3,49/\sqrt{10}} = 2,72, \quad (10)$$

n – це в даному випадку число пар даних.

Знайдемо критичне значення $t_{крит.}$ розподілу Стьюдента. Оберемо рівень значущості $\alpha = 0,05$, врахуємо, що ступінь свободи $l = n - 1 = 9$.

Тоді $t_{крит.} = (t_{\frac{\alpha}{2}}; l) = (0,025; 9) = 2,685$; $t > t_{крит.}$,

тому гіпотеза H_0 про рівність генеральних середніх відкидається на рівні значущості 0,05 і приймається гіпотеза H_1 .

Висновки. 1. Порядок і зміст діагностичного оцінювання процесів СУЯ не регламентовано чинними стандартами, а в існуючих методиках ВА застосовують лише експертні методи оцінювання, що

збільшує ступінь ризику в прийнятті результативних корегувальних дій, які здійснюють за результатами аудиту.

2. Для вирішення питання поліпшення способів виконання процесів, що визначені СТП, розроблено метод діагностичного оцінювання процесів СУЯ, який ґрунтується на математично-статистичному аналізі. Запропонований метод дозволяє визначити причини неоптимального здійснення процесу та перевірити результативність КД за встановленим критерієм оптимальності.

3. Запропонований метод було перевірено при діагностичному оцінюванні процесу «Закупівля» за критерієм тривалості циклу. Були розроблені рекомендації щодо поліпшення способу виконання процесу «Закупівля», що дозволило знизити його загальну тривалість на 48,6% та встановити норми часу для здійснення операцій процесу.

Список літератури:

1. Масааки И. Гемба кайдзен: Экономичный подход к управлению, основанный на здравом смысле: пер. с англ. / И. Масааки. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 243 с.
2. Шига Ш. Новое американское тотальное управление качеством [Электронный ресурс] / Ш. Шига, А. Грэхэм, Д. Вальден. – Режим доступа: <http://management.com.ua>
3. Аксьонова Л. Оцінювання ступеня виконання вимог стандартів підприємства. Методика внутрішнього аудиту якості / Л. Аксьонова, Г. Коваль // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2013. – № 1 – С. 44-48.
4. Имаи М. Кайдзен: ключ к успеху японских компаний / М. Имаи. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 274 с.
5. Андерсен Б. Улучшение через упрощение / Б. Андерсен // Методы менеджмента качества. – 2003. – № 7. – С. 22-26.
6. Харрингтон Д. Оптимизация бизнес-процессов. Документирование, анализ, управление, оптимизация / Д. Харрингтон, К. С. Эсселинг, Х. В. Нимвеген. – Санкт-Петербург: Азбука, 2002. – 320 с.
7. Настанови щодо здійснення аудитів систем управління (ISO 19011:2011, IDT). – Чинний від 2013-07-01 – К.: Держспоживстандарт України, 2012. – 25 с.
8. Конті Т. Самооцінка у організаціях / Т. Конті // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2002. – № 1. – С. 51-56.
9. Горбунов А. В. Аудит процессов или аудит подразделений ? / А. В. Горбунов // Методы менеджмента качества. – 2007. – № 1. – С. 15-18.
10. Рассел Д. П. Аудит процессов и методы его проведения / Д. П. Рассел // Методы менеджмента качества. – 2007. – № 5. – С. 8-12.
11. Аксьонова Л. І. Вимірювання процесів системи управління якістю з використанням методики «Шість сигм» / Л. І. Аксьонова // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2010. – № 6. – С. 51-54.
12. Василенко О. А. Математично-статистичні методи аналізу у прикладних дослідженнях: навч. посіб. / О. А. Василенко, І. А. Сенча. – Одеса: ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2011. – 166 с.
13. Нефьодов В. М. Використання принципів моделі «just-in-time» при організації міжміських автомобільних перевезень / В. М. Нефьодов // Восточно-Европейский журнал передовых технологий – 2009. – № 2/6 (38). – С. 18-21.

Аксьонова Л.І.

ЧАО «Азовский машиностроительный завод»

ПРИМЕНЕНИЕ СТАТИСТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ДЛЯ ДИАГНОСТИЧЕСКОГО ОЦЕНИВАНИЯ ПРОЦЕССОВ СИСТЕМЫ МЕНЕДЖМЕНТА КАЧЕСТВА ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА

Аннотация

Разработан метод внутреннего аудита системы менеджмента качества диагностического оценивания процессов, основанный на математически-статистическом анализе и является более точным по сравнению с экспертным оцениванием. Предложенный метод позволяет определить причины неоптимального осуществления процесса и проверить результативность корректирующих действий по установленному критерию. Приведен пример диагностического оценивания процесса «Закупка» по критерию продолжительности цикла.

Ключевые слова: внутренний аудит, диагностическое оценивание процесса, система управления качеством.

Aksionova L.I.
PC «Azov Machine Works»

APPLICATION OF STATISTICAL METHODS FOR THE DIAGNOSTIC EVALUATION OF QUALITY MANAGEMENT SYSTEM PROCESSES DURING THE INTERNAL AUDIT

Summary

A method of internal audit of quality management system of the diagnostic evaluation process based on mathematical-statistical analysis and is more accurate compared to the expert assessment. The proposed method allows to determine the causes of suboptimal implementation process and to verify the effectiveness of corrective actions on established criteria. An example of a diagnostic evaluation process «Procurement» by the criterion of the length of the cycle.

Keywords: internal audit, diagnostic evaluation of process, quality management system.

УДК 658.512.6:519.863:005.82

НОВІТНІ ПІДХОДИ ДО МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСІВ ОРГАНІЗАЦІЇ БУДІВНИЦТВА

Лилов О.В.

Київський національний університет будівництва та архітектури

Визначено, що з урахуванням європейського вектору розвитку України, є актуальним створення законодавчого та нормативного підґрунтя для застосування форм будівельних контрактів, зрозумілих та звичних для європейського інвестора. Перелічені основні функції учасників будівництва. Визначено можливе місце та роль інженера-консультанта в будівельній практиці України при застосуванні різних організаційних форм управління будівництвом. Залучення замовником інженерів-консультантів має здійснюватись на конкурсній основі. З метою науково-методичного забезпечення замовника в цьому процесі мають бути розроблені типові вимоги до інженерів-консультантів для різних видів контрактів. Ключові слова: модернізація, процеси організації будівництва, FIDIC, інженер-консультант, організаційні форми управління будівництвом

Постановка проблеми. Європейський вектор розвитку України вимагає в тому числі гармонізації не лише нормативної бази в будівництві, але й вдосконалення організаційних підходів до будівництва. В Європейській практиці окрім таких основних суб'єктів – учасників будівництва як підрядник, замовник, інвестор, існує Інженер-консультант. Міжнародні фінансові інституції, як наприклад ЄБРР, Світовий банк, при інвестуванні в інвестиційно-будівельні проекти в Україні вимагають, щоб контракти на будівельний підряд були укладені з використанням типових проформ Міжнародної асоціації інженерів-консультантів (FIDIC), основним суб'єктом яких часто виступає Інженер-консультант.

Україні відсутнє розуміння, визначення того ким є такий суб'єкт – учасник інвестиційно-будівельного процесу, які його функції, повноваження. Внаслідок цього не розвивається ринок Інженерів-консультантів в Україні. Для реалізації Міжнародних контрактів незважаючи на наявність відповідних вітчизняних та зарубіжних фахівців та їх високу кваліфікацію залучають іноземні компанії.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Модернізація процесів організації будівництва неможлива без розвитку нових форм організаційних структур управління будівництвом. Цій тематиці присвячена значна кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних фахівців. В останні роки особлива увага науковців присвячена дослідженню діяльності інжинірингових компаній. Зважаючи на те, що інститути інженера-консультанта є нерозвинутим в Україні, публікації, які б висвітлювали місце та роль цього учасника будівництва саме в українських реаліях, майже відсутні.

Метою статті є визначення можливого місця та ролі інженера-консультанта в будівельній практиці України при застосуванні різних організаційних форм управління будівництвом.

Виклад основного матеріалу. Принциповою відмінністю контрактів FIDIC [1] від вітчизняних договорів підряду є те, що одним із основних учасників контракту є інженер-консультант. Відповідно до методології FIDIC інженер-консультант є незалежною стороною.

Коло функцій інженера-консультанта досить широке і може включати окремі елементи проектування об'єкта, управління проектними роботами, включаючи вибір проектувальника; організацію та проведення тендерів на підрядні роботи; управління будівництвом; технічний та авторський нагляд; виконання функцій незалежного арбітра при вирішенні суперечок між сторонами тощо [3-4].

Конкретний набір функцій, які виконує інженер-консультант при проектуванні та будівництві об'єкта залежить в першу чергу від умов будівельного проекту, особливостей об'єкту і вибраної Замовником організаційної форми управління будівництвом.

До основних організаційних форм управління будівництвом, як правило, відносять:

- Традиційний генпідряд;
- Будівництво об'єкта «під ключ»;
- Управління будівництвом.

Функції основних учасників будівництва (замовника, генпідрядника – проектувальника, генпідрядника – будівельника) при «традиційному генпідряді» за основними етапами життєвого циклу об'єкта представлені в таблиці 1.

Така організаційна форма управління будівництвом передбачає створення і функціонування у

замовника професійної Служби замовника, здатної виконувати увесь комплекс робіт пов'язаних з управління будівельним проектом. До основних функцій замовника при такій схемі відносяться:

- ініціація проекту;
- оформлення документів на землю та інших дозвільних документів;
- обґрунтування та вибір організаційної форми управління будівництвом;

- розробка бізнес-плану проекту;
- розробка тендерної документації;
- розробка завдання на проектування або його погодження;
- технічний контроль за виконанням робіт
- забезпечення авторського нагляду та за необхідності науково-технічного супроводу будівництва об'єкта;
- фінансування реалізації всіх етапів проекту.

Таблиця 1

Функції основних учасників будівництва при «традиційному генпідряді»

Етапи життєвого циклу	Замовник (за умови наявності Служби замовника)	Проектувальник	Будівельник
Ідея, перед проектні роботи	Ініціація проекту Оформлення документів на землю та інших дозвільних документів Обґрунтування та вибір організаційної форми управління будівництвом Бізнес-план Фінансування	Бізнес-план Розробка завдання на проектування	
Тендер	Розробка тендерної документації Фінансування		
Проектування та вишукування	Розробка завдання на проектування Погодження завдання на проектування Технічний контроль за виконанням робіт Забезпечення НТС Фінансування	Проектування	
Тендер	Розробка тендерної документації Фінансування		Отримання дозвільної документації
Підготовка будівництва	Технічний нагляд Підготовка будівельного майданчика Фінансування		Виконання підготовчих робіт
Будівництво	Технічний нагляд Забезпечення авторського нагляду та НТС Фінансування		Розробка ППР Здійснення будівельних робіт
Експлуатація	Експлуатація		Підготовка документів для здачі об'єкта в експлуатацію

Таблиця 2

Функції основних учасників будівництва при «традиційному генпідряді» із залученням інженера-консультанта

Етапи життєвого циклу	Замовник (інвестор)	Інженер-консультант
Ідея, перед проектні роботи	Ініціація проекту Обґрунтування та вибір організаційної форми управління будівництвом Вибір типу контракту Бізнес-план Фінансування	Розробка концепції об'єкту, впровадження передових технічних рішень Обґрунтування та вибір організаційної форми управління будівництвом Вибір типу контракту Вибір майданчика для будівництва Оформлення дозвільних документів та їх супровід Підготовка вихідних даних для бізнес-плану
Тендер	Фінансування	Розробка тендерної документації Пошук та відбір потенційних підрядників
Проектування та вишукування	Погодження завдання на проектування Фінансування	Технічний контроль за виконанням робіт (розробка завдання на проектування, контроль якості та строків виконання проекту, оптимізація проектних рішень, верифікація активів виконаних робіт, перевірка претензій підрядників щодо продовження строків робіт, збільшення вартості, інформування Замовника про можливість виникнення проблем та розробка заходів щодо їх усунення тощо)
Тендер	Фінансування	Розробка тендерної документації Пошук та відбір потенційних підрядників
Підготовка будівництва	Фінансування	Технічний контроль за виконанням робіт (розподіл та перерозподіл обсягів робіт за виконавцями, контроль якості та строків виконання робіт , верифікація активів виконаних робіт, технічний нагляд , перевірка претензій підрядників щодо продовження строків робіт, збільшення вартості, інформування Замовника про можливість виникнення проблем та розробка заходів щодо їх усунення тощо)
Будівництво	Фінансування	
Експлуатація	Експлуатація	Підготовка документації для отримання дозволу на введення об'єкту експлуатацію

Така організаційна форма управління будівництвом є переважною у випадках, коли замовник є професійним учасником ринку, оскільки створення та утримання Служби замовника потребує значних коштів.

Залучення інженера-консультанта, як це характерно для європейських країн, доцільно у випадку, коли замовник виконує переважно функції інвестора, тобто його основним обов'язком є фінансування всіх заходів, пов'язаних із створенням об'єкту. Більшу частину своїх функцій він може делегувати інженеру-консультанту.

В таблиці 2 наведені функції замовника та інженера-консультанта при «традиційному генпідряді» за основними етапами життєвого циклу об'єкта із залученням до реалізації проекту інженера-консультанта.

Делеговані замовником функції виділені у інженера-консультанта курсивом. Необхідно відмітити, що інженер-консультант, згідно європейської практики та практики роботи в Україні, є в першу чергу інженером високого професійного рівня, здатного кваліфіковано і оперативно приймати необхідні рішення, вирішувати поточні технічні проблеми, що виникають на будівельному майданчику, беручи на себе відповідну відповідальність. Тому до його основних обов'язків, на нашу думку, відноситься технічний контроль за виконанням робіт, який включає розподіл та перерозподіл обсягів робіт за виконавцями, контроль якості та строків виконання робіт, верифікацію актів виконаних робіт (замовник не оплачує акти виконаних робіт без їх узгодження інженером-консультантом), перевірка претензій підрядників щодо подовження строків робіт, збільшення вартості, інформування Замовника про можливість виник-

нення проблем та розробка заходів щодо їх усунення тощо. Згідно з українським законодавством функція технічного нагляду за будівництвом здійснюється виключно замовником, а саме сертифікованим інженером технічного нагляду. На нашу думку, за умов наявності в штаті інженера-консультанта сертифікованого згідно з українським законодавством фахівця відповідної кваліфікації, така функція могла би бути віднесена до Служби інженера-консультанта. Таким чином відпала б необхідність в розподілі повноважень та узгодженні дій між інженером технічного нагляду та інженером-консультантом.

Залучення інженера-консультанта в схемі «традиційного генпідряду» є доцільним у випадку, коли замовник не є професійним учасником будівельного ринку. Служба інженера-консультанта є мобільною і може легко адаптуватись к потребам будь-якого проекту. Участь інженера-консультанта в реалізації будівельного проекту іноді дозволяє замовнику зекономити значні кошти за рахунок оптимізації проектних рішень, зменшенню тривалості прийняття необхідних оперативних технічних рішень, забезпеченню виконання робіт в установлені строки тощо.

Друга організаційна форма управління будівництвом – це «будівництво об'єктів під ключ». При цій схемі замовник фактично виконує роль інвестора. До його основних функцій відносяться розробка ретельної концепції об'єкта, підготовка вимог замовника, вихідних даних для проектування, вибір генпідрядної організації, яка запроектує та збудує об'єкт. За таких умов функції щодо управління будівництвом фактично покладаються на генпідрядника, а отже на наш погляд виходячи із поставле-

Таблиця 3

Функції основних учасників будівництва при будівництві об'єктів «під ключ»

Етапи життєвого циклу	Замовник (інвестор)	Інженер-консультант (технічний замовник)	Будівельник – Генпідрядник- інжинірингова компанія	
Ідея, перед проектні роботи	Ініціація проекту Обґрунтування та вибір організаційної форми управління будівництвом Бізнес-план Фінансування	Розробка концепції об'єкту, впровадження передових технічних рішень Обґрунтування та вибір організаційної форми управління будівництвом Вибір майданчика для будівництва Оформлення дозвільних документів та їх супровід Підготовка вихідних даних для бізнес-плану		
Тендер	Розробка тендерної документації Фінансування	Розробка тендерної документації Пошук та відбір потенційних підрядників		
Проектування та вишукування	Розробка завдання на проектування Погодження завдання на проектування Технічний контроль за виконанням робіт Забезпечення НТС Фінансування	Технічний контроль за виконанням робіт	Розробка завдання на проектування	Технічний контроль за виконанням робіт, оптимізація проектних рішень
Тендер	Розробка тендерної документації Фінансування	Розробка тендерної документації для залучення субпідрядників Пошук та відбір потенційних субпідрядників	Отримання дозвільної документації Розробка тендерної документації для залучення субпідрядників	
Підготовка будівництва	Технічний нагляд Підготовка будівельного майданчика Фінансування	Технічний контроль за виконанням робіт	Авторський нагляд	Виконання підготовчих робіт
Будівництво	Технічний нагляд Забезпечення авторського нагляду та НТС Фінансування			Розробка ППР Здійснення будівельних робіт
Експлуатація	Експлуатація	Підготовка документації для отримання дозволу на введення об'єкту експлуатацію		Підготовка документів для здачі об'єкта в експлуатацію

них нами задач дослідження, не доцільно окремо розглядати схеми «будівництво об'єктів під ключ» та «управління будівництвом».

Реалізація цієї схеми також можлива як із залученням інженера-консультанта так і без нього. ФІДІКом передбачені відповідні книги – Жовта книга передбачає залучення інженера-консультанта, Срібна – ні.

В таблиці 3 представлені відповідні функції учасників будівництва при реалізації схеми «будівництво об'єктів під ключ».

Як і при традиційному ген підряді інженер-консультант, на нашу думку, має виконувати функції технічного контролю, передбачувати виникнення технічно ризикованих ситуацій та розробляти заходи щодо їх уникнення. Функція щодо оптимізації проектних рішень має покладатись на генпідрядника, оскільки саме в цьому поєднанні можливості запроєктувати, знаючи конкретну організацію, яка буде реалізовувати проект, її потужність, забезпеченість машинами, механізмами тощо і є перевага такого способу управління будівництвом.

Інженер-консультант може виступати в таких проектах як технічний експерт, створюючи замовнику додаткову гарантію успішної реалізації проекту.

Досвід залучення інженерів-консультантів до реалізації будівельних проектів свідчить, що додаткові витрати, пов'язані з діяльністю інженера-консультанта досягають 4–7% від кошторисної вартості. При цьому, ці витрати компенсуються економічним ефектом до 45%, що дозволяє скоротити інвестиційний цикл і заощадити до 15% інвестицій замовника. Тобто в результаті діяльність інженера-консультанта дозволяє отримати загальну економію коштів замовника.

Висновки. Визначено роль та місце інженера-консультанта при реалізації будівельних проектів за різними організаційними схемами управління будівництвом. Залучення замовником інженерів-консультантів має здійснюватись на конкурсній основі, а отже з метою науково-методичного забезпечення замовника в цьому процесі мають бути розроблені типові вимоги до інженерів-консультантів для різних видів контрактів.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Міжнародної федерації інженерів-консультантів FIDIC. Електронний ресурс, адреса в інтернеті www.fidic.org
2. «Типовий договір між замовником і консультантом на надання послуг» («Біла книга») – «Client / Consultant Model Services Agreement» («White Book»).
3. Галінський О. М., Вахович І. В., Цифра Т. Ю. Міжнародна практика формування договірних відносин у будівництві // Будівельне виробництво: зб. наук. праць. – К.: НДІБВ. – № 54. – 2012. – С. 3-7.
4. Цифра Т. Ю. Економічні аспекти укладання договорів підряду на будівництво доступного житла // Наукова конференція молодих вчених, аспірантів і студентів КНУБА: тези доповідей. – У 2-х частинах. – Ч. 2. – К.: КНУБА, 2012. – 214 с.

Лиллов А.В.

Киевский национальный университет строительства и архитектуры

НОВЕЙШИЕ ПОДХОДЫ К МОДЕРНИЗАЦИИ ПРОЦЕССОВ ОРГАНИЗАЦИИ СТРОИТЕЛЬСТВА

Аннотация

Определено, что с учетом европейского вектора развития Украины, является актуальным создание законодательного и нормативного основания для применения форм строительных контрактов, понятных и привычных для европейского инвестора. Перечислены основные функции участников строительства. Определено возможное место и роль инженера-консультанта в строительной практике Украины при применении различных организационных форм управления строительством. Привлечение заказчиком инженеров-консультантов должно осуществляться на конкурсной основе. Следовательно с целью научно-методического обеспечения заказчика в этом процессе должны быть разработаны типовые требования к инженерам-консультантам для различных видов контрактов.

Ключевые слова: модернизация, процессы организации строительства, FIDIC, инженер-консультант, организационные формы управления строительством

Lilov O.V

Kyiv National University of Construction and Architecture

NEW APPROACHES TO THE MODERNIZATION PROCESS OF THE CONSTRUCTION

Summary

It was determined that in view of the European vector of Ukraine's development, is urgent creation of a legislative and regulatory basis for the use of forms of construction contracts, understandable and familiar to European investors. The main functions of the participants of construction are listed. It was identified possible place and role of a consulting engineer in the construction practice of Ukraine to the use of different organizational forms of construction management. Attracting customer consulting engineers should be on a competitive basis. Therefore the purpose of scientific and methodological support of the customer in this process should be developed standard requirements to consulting engineers for the various types of contracts.

Keywords: modernization, construction management processes, FIDIC, engineer-consultant, organizational forms of construction management.

ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ТЕРМОМОДЕРНІЗАЦІЇ

Максимов А.С.

Науково-дослідний інститут будівельного виробництва

Визначені основні особливості термомодернізації, які зумовлюють специфіку підготовки таких будівельних проектів. Визначені та коротко охарактеризовані основні організаційні етапи здійснення термомодернізації. Схематично представлений порядок організації будівельного проекту із термомодернізації. Приведені основні етапи методики оптимізації набору конструктивно-технологічних рішень з термомодернізації теплової оболонки будівлі.

Ключові слова: термомодернізація, процеси організації будівництва, підготовка будівельних проектів, організаційно-фінансовий механізм, порядок, схема.

Постановка проблеми. Енергоємність внутрішнього валового продукту (ВВП) у Україні є більшою у 2,5 рази в порівнянні із розвиненими індустріальними країнами, енергоспоживання будівель на опалення приблизно в 3-3,5 разів вище. Низькі показники енергоефективності будівель України можна пояснити відсутністю необхідності використання сучасних енергоощадних технологій через низькі показники вартості енергоресурсів, які були чи не найменші в Європі. Через це будівлі та енергогенеруючі підприємства оснащені застарілим та зношеним технологічним обладнанням, мають низькі показники опору теплопередачі огорожувальних конструкцій, суттєві втрати енергії при виробництві, транспортуванні та споживанні, неощадне та не ефективне використання енергоресурсів в житлово-комунальному секторі України.

За останні 10 років умови значно змінились, вартість природного газу (та інших основних енергетичних ресурсів) збільшилася більше ніж в 5 разів, а житлово-комунальне господарство України характеризується їх високим рівнем споживання.

Таким чином питання підвищення енергоефективності будівельних об'єктів, нових та вже збудованих, стає стратегічним напрямом розвитку економіки країни. Але якщо нове будівництво розвивається за рахунок нормування (підвищення показників енергоефективності для нових будівель, що будуються), то що робити із старим фондом будівель.

Неузгодженість між собою існуючих в Україні підходів до реалізації та нормування проектів з підвищення енергоефективності породжують надзвичайно важливу задачу та потребу в її розв'язанні.

Проекти з підвищення енергоефективності та термомодернізації об'єктів будівництва мають свої організаційні особливості, які не відображені в нормативній та методичній літературі, що зумовило вибір напрямку досліджень.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Організаційно-технологічні методи та моделі реконструкції, термомодернізації та технічного переоснащення в житлово-комунальному секторі розглядалися у працях провідних зарубіжних та українських вчених. Однак в більшості розглядалися організаційні методи та моделі окремих проектів чи стадій будівництва об'єктів, а підхід до організації комплексної термомодернізації об'єктів будівництва від ідеї до впровадження інвестиційного проекту не знайшов відображення у роботах зазначених вчених.

Метою статті визначення основних особливостей будівельних проектів термомодернізації, які зумовлюють необхідність специфічних підходів до їх організації, визначення основних організаційних етапів здійснення термомодернізації.

Виклад основного матеріалу. У відповідності до ДСТУ-Н «Термомодернізація житлових будинків» термомодернізація – це комплекс будівельних робіт, спрямованих на поліпшення теплотехнічних показників огорожувальних конструкцій будівель, показників енергоспоживання інженерних систем та забезпечення рівня енергетичної ефективності будівель не нижче мінімальних нормативних вимог.

До основних особливостей термомодернізації, які визначають відповідно необхідність окремого підходу до її організації, можна віднести наступні:

1. Термомодернізація може бути здійснена під час різних видів будівництва – реконструкції, капітального ремонту, технічного переоснащення, проте на відміну від цих видів будівництва (у відповідності до їх визначення згідно з ДБН А.2.2-3) може бути здійснена без відселення мешканців житлових будинків чи призупинення експлуатації об'єктів іншого призначення на час виконання будівельних робіт або його частин (за умови їх автономності). Здійснення будівельних робіт без зупинки експлуатації потребує розробки додаткових (компенсаційних) заходів з організації та технології робіт.

2. Прийняті організаційні та конструктивні рішення з підвищення енергетичної ефективності огорожувальних конструкцій будівлі визначають технологію виконання робіт.

3. Термомодернізація спрямована на зменшення витрат енергоспоживання, її окупність забезпечується за рахунок економії коштів від запровадження енергоефективних заходів. Це породжує необхідність здійснення таких організаційно-технологічних заходів як енергоаудит, вибір з маси існуючих технічних рішень переліку заходів з термомодернізації та його обґрунтування за технічними, екологічними та економічними критеріями.

4. Одним із перших етапів термомодернізації є обстеження технічного стану об'єкту в результаті якого визначається перелік заходів, необхідних для відновлення його нормальної експлуатаційної придатності. Значні витрати на ці заходи можуть стати причиною для відмови від ідеї здійснення термомодернізації або залучення інших ніж економія витрат на енергоспоживання об'єкта.

5. Перелік вихідних даних для проектування заходів та оцінки ефективності проекту ширший ніж для звичайного будівельного проекту та не обмежується даними старого проекту чи даними БТІ. Так, зокрема необхідні результати енергоспоживання та опис режимів експлуатації об'єкту за останні 3 роки.

6. Відсутні нормативно встановлені вимоги до завдання на проектування та виконання розділу проекту «Енергоефективність».

7. Організація підготовки проектів з підвищення енергоефективності в першу чергу повинна за-

безпечити достовірність розрахунків екологічної та економічної ефективності проекту, що залежать від достовірності технічних даних та розрахунків, зібраних та визначених на різних стадіях його підготовки що залежить від систематизації та їх послідовного збору.

8. Для реалізації термомодернізації може бути залучено низку суб'єктів – учасників проекту, взаємодія яких потребує побудови організаційно-економічного механізму, оцінки ризиків проекту та розробки відповідних запобіжних заходів, зокрема організаційно-технічних.

В результаті аналізу літератури, досвіду підготовки та реалізації проектів з термомодернізації були визначені такі основні організаційні етапи їх здійснення, які відрізняються за складом від звичайних проектів реконструкції та технічного переоснащення:

1. Підбір оптимального переліку об'єктів-складових проекту.

2. Оцінка технічних характеристик об'єктів:

- визначення технічного стану;
- розрахунок обсягів робіт з відновлення експлуатаційної придатності об'єктів.

3. Визначення вартості заходів з відновлення експлуатаційної придатності об'єктів економічно обґрунтована.

4. Аналіз світового та вітчизняного досвіду реалізації аналогічних проектів. Визначення набору можливих технічних рішень. Вибір оптимальних технічних рішень. Оптимізація теплової оболонки.

5. Визначення базисної лінії енергоефективності. Проведення енергоаудиту об'єктів-представників.

6. Розробка переліку заходів, що забезпечують досягнення базисної лінії енергоефективності.

7. Аналіз нормативно-правових актів для визначення перешкод в реалізації проекту, визначення оптимальних умов. Оцінка ризиків проекту (технічних, фінансових організаційних тощо). Розробка проекту організаційно-фінансової моделі.

8. Оцінка проекту за критеріями (економічна ефективність, енергетична ефективність)

9. Розробка відповідних розділів завдання на проектування (визначення типу будівництва у відповідності до ДБН А.2.2-3:2012)

10. Розробка проектної документації на реалізацію проекту у відповідності до завдання на проектування

11. Вихідні дані та умови для розробки інвестиційного проекту

12. Кінцева організаційно-фінансова модель. Вихідні дані та умови для розробки інвестиційного проекту. Розробка інвестиційний проекту.

13. Відкриття фінансування. Організація підготовчих будівельних робіт з термомодернізації будівлі. Організація будівельних робіт з термомодернізації об'єкту. Задача в експлуатацію.

14. Науково-технічний супровід проектування та будівельних робіт.

15. Моніторинг результатів реалізації проектів

Основні організаційні етапи з реалізації термомодернізації доцільно представити у вигляді алгоритму (рис. 1), який враховує послідовність необхідних організаційних

дій і є основою для побудови ефективної системи взаємодії основних учасників термомодернізації.

Першим кроком будь-якого проекту є його ідея, при формулюванні якої визначаються мета проекту, джерела фінансування, основні можливі учасники, можливі обмеження, зокрема щодо обсягів фінансування, строків реалізації проекту тощо.

Наступним етапом є підбір оптимального переліку об'єктів-складових проекту. Об'єкти за попередньою оцінкою повинні мати задовільний технічний стан і достатній потенціал для економії теплової та інших видів енергії. Якщо передбачається здійснити термомодернізацію групи будинків, то доцільно щоб вони жилились від однієї котельні, яка може бути модернізована (в тому числі з переходом на відновлювальні джерела енергії). Іноді доцільною є модернізація цілого житлового кварталу, що включає житлові будинки, об'єкти бюджетної та соціальної сфери, адміністративного призначення. В такому випадку крім модернізації котельні здійснюється і модернізація зовнішніх інженерних мереж теплопостачання, гарячого водопостачання, зовнішнього освітлення вулиць [1].

Після визначення попереднього переліку об'єктів – складових проекту обов'язковим етапом є оцінка технічного стану будинків та інженерних мереж. Метою цього етапу є визначення переліку, обсягів та вартості робіт, необхідних для відновлення об'єктом нормальної експлуатаційної придат-

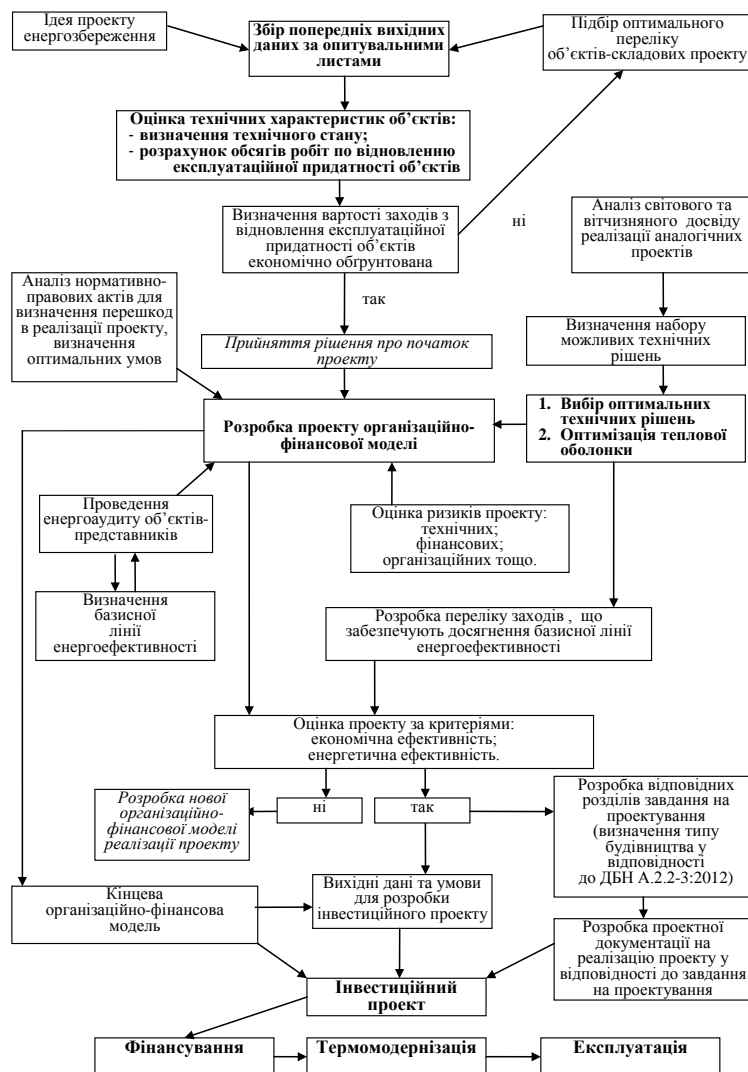

Рис. 1. Порядок організації будівельного проекту із термомодернізації

ності. Якщо вартість таких робіт незначна (роботи переважно носять косметичний характер), приймається рішення про початок проекту.

Якщо для відновлення експлуатаційної придатності об'єкту необхідно здійснити підсилення фундаментів, ремонт несучих конструкцій, вартість таких робіт може суттєво вплинути на економічну ефективність проекту в цілому. В такому випадку доцільно або виключити такий об'єкт з проекту, або включити фінансування таких заходів до іншого проекту (не з підвищення енергоефективності).

Необхідно зауважити, що методика обстеження технічного стану, пристосована для потреб саме проектів з термомодернізації, відсутня і потребує розробки. Окрім узгодження переліку об'єктів, що складатимуть проект, результатом обстеження технічного стану об'єктів є інформація, необхідна для подальшого проектування заходів.

Розрахунок енергетичних показників об'єктів пропонується здійснювати за спрощеною методикою.

Наступним етапом є розробка організаційно-фінансового механізму реалізації проекту. Організаційно-фінансовий механізм реалізації проекту визначає вихідну інформацію для розрахунку основних показників економічної ефективності інвестиційного проекту. Якість організаційно-фінансового механізму забезпечує достовірність розрахованих показників.

Потреба у фінансуванні прямо залежить від обраного переліку заходів з підвищення енергетичної ефективності об'єктів.

Перелік з підвищення енергетичної ефективності об'єктів формується виходячи з заданої «базисної лінії енергоефективності» – максимально можливий рівень втрат будинком теплової енергії, заданий будівельними нормами, який досягається шляхом реалізації різних комбінацій енергозберігаючих заходів (з утеплення огорожувальних конструкцій, заміни вікон, модернізації інженерних систем) із використанням різних конструкцій та обладнання з різними технічними та економічними характеристиками. Так з'являється великий масив набору рішень, що визначають:

- відповідну вартість виконання будівельних робіт;
- рівень економії теплової енергії, що може бути досягнута.

В результаті постає задача вибору оптимального варіанту комбінації заходів – яка за найменші кошти забезпечить більшу економію теплової енергії. Відповідна Методика вибору оптимального варіанту розроблена фахівцями ДП «НДІБВ» [2].

Методика оптимізації набору конструктивно-технологічних рішень з термомодернізації теплової оболонки будівлі складається з наступних етапів:

1. Визначаються конструктивно-технологічні рішення, що можуть бути застосовані для кожної огорожувальної конструкції;

2. Визначаються можливі варіанти модифікації кожного конструктивно-технологічного рішення за опором теплопередачі, який може бути в результаті забезпечений для конструкції. Така модифікація може бути досягнута, наприклад, зміною товщини утеплювача.

3. Визначається вартість застосування кожної модифікації кожного конструктивно-технологічного рішення.

4. Визначаються всі можливі варіанти сполучення обраних варіантів модифікацій конструктивно-технологічних рішень.

5. Для кожного з варіантів визначаються питомі втрати теплової енергії з 1 кв.м. площі будівлі, економія теплової енергії, що може бути досягнута, вартість сукупності заходів.

6. Варіанти, які не забезпечують досягнення «базисної лінії енергоефективності» відсіюються.

7. Варіанти, що залишились, оцінюються одночасно за критеріями «економія теплової енергії» та «вартість заходів». Для цього всі варіанти поділяються на групи, в залежності від вартості. В кожній групі обирається той варіант, який забезпечує найбільшу економію теплової енергії. Серед обраних варіантів остаточно обирається той варіант, який в залежності від поставленої мети оптимізації:

- a. забезпечує найбільшу економію теплової енергії (проте він є найбільш витратним);
- b. забезпечує найменшу вартість заходів (у випадку обмеженого бюджету);
- c. при заданому рівні бюджету забезпечує найбільшу економію теплової енергії;
- d. має найменше значення показника «вартість економії 1 Гкал теплової енергії».

Після вибору оптимального варіанту заходів і відповідного визначення обсягу потрібного фінансування корегується розроблена раніше організаційно-фінансова модель, яка разом з проектною документацією є вихідними даними для розробки інвестиційного проекту.

Після отримання фінансування здійснюється власне термомодернізація та відбувається подальша експлуатація об'єкту.

Висновки. Представлення основних організаційних етапів дозволяє побудувати ефективну систему управління будівельним проектом термомодернізації. Відповідне науково-методичне забезпечення кожного з етапів забезпечить достовірність запланованих показників енергетичної ефективності проекту. Реалізація методики оптимізації набору конструктивно-технологічних рішень з термомодернізації теплової оболонки будівлі дозволить вибирати найбільш ефективний набір проектних рішень за показниками економічної та енергетичної ефективності.

Список літератури:

1. Звіт про науково-дослідну роботу «Дослідження та розробка науково-обґрунтованої методології щодо вибору заходів з підвищення енергетичної ефективності житлових і громадських будівель та розрахунку обсягу зекономлених енергетичних ресурсів і коштів в результаті їх впровадження» договір № Н-6/447-2012 від 07.12.2012 р. – К.: ДП НДІБВ, 2013.
2. Звіт про науково-дослідну роботу «Проведення аналітичних досліджень та розробка принципів будівельно-технічних рішень щодо проведення комплексної термомодернізації будинків загальноосвітніх шкіл бюджетного утримання (на прикладі 6 проектів) з обґрунтуванням доцільності для повторного застосування» договір № Н-14/296-2012 від 24.10.2012. – К.: ДП НДІБВ, 2013.
3. Ратушняк Г. С., Ратушняк О. Г. Управління проектами енергозбереження шляхом термомодернізації будівель. Начальний посібник. – Вінниця: ВНТУ, 2006. – 106 с.

Максимов А.С.

Научно-исследовательский институт строительного производства

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ К ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ТЕРМОМОДЕРНИЗАЦИИ

Аннотация

Определены основные особенности термомодернизации, которые обуславливают специфику подготовки таких строительных проектов. Определены и кратко охарактеризованы основные организационные этапы осуществления термомодернизации. Схематично представлен порядок организации строительного проекта по термомодернизации. Приведены основные этапы методики оптимизации набора конструктивно-технологических решений по термомодернизации тепловой оболочки здания.

Ключевые слова: термомодернизация, процессы организации строительства, подготовка строительных проектов, организационно-финансовый механизм, порядок, схема.

Maksimov A.S.

Scientific-Research Institute of Construction Production

IMPROVEMENT OF THE ORGANIZATIONAL APPROACH TO THE IMPLEMENTATION OF THERMOMODERNISATION

Summary

The main features of thermomodernization, leading to specifics of preparing such construction projects. Identified and briefly describes the main organizational steps of the Thermomodernization. Schematically shows the procedure of organization of the construction project for the thermomodernization. It is noted that the methodological support of each stage will contribute to the successful implementation of the project. The main steps of optimization techniques set design and technological solutions for thermomodernization of thermal envelope of the building.

Keywords: Thermomodernization, processes of organization of construction, preparation of construction projects, organizational and financial mechanism, order, scheme.

УДК 65.012.2

РОЗРОБКА КЛАСИФІКАЦІЇ РЕСУРСІВ ДЛЯ ПРОЕКТІВ РЕМОНТІВ І МОДЕРНІЗАЦІЇ СКЛАДНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО ОБЛАДНАННЯ

Попов С.О., Попрожук О.О.

Криворізький національний університет

Стаття присвячена розробці класифікації ресурсів, як основи формування нової методики ресурсного планування, з урахуванням специфіки діяльності машинобудівних підприємств у сфері здійснення ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання. У статті розглянуто основні трактування понять «ресурс» та «ресурсне планування» та сформульовано їх узагальнені визначення. Проаналізовано їх специфіку проектів ремонтів та модернізації складного технологічного обладнання та доведено необхідність застосування нових підходів до ресурсного планування вказаних проектів і розробки класифікації ресурсів, як першого етапу формування нової методики ресурсного планування.

Ключові слова: проект, управління проектами, ресурс, ресурсне планування, ремонт, модернізація, складне технологічне обладнання.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день спостерігається стрімке погіршення політико-економічного становища України на світовій арені, яке супроводжується значним падінням обсягу вітчизняного виробництва протягом останніх років. Враховуючи окреслену ситуацію все більшої актуальності набуває проблема пошуку нових підходів до оновлення національної системи господарювання.

Однією з важливих галузей вітчизняної промисловості, як однієї з основ функціонування і розвитку економіки держави, є машинобудування, яке останнім часом перебуває у скрутному становищі. Це пов'язано зі значним старінням основних фондів, засобів механізації, обладнання і технологій. Їх основна частина була придбана ще за часів командної економіки. Функціонування машинобудівних підприємств, які мають такі фонди, надто сильно залежить від коливань валютних курсів через значну матеріаломісткість виробництва та вагому частку імпортних складових і характеризуються значними витратами енергоносіїв, ціни на які постійно зростають, тощо, що представляє складну проблему.

Враховуючи це, на сьогоднішній день вкрай необхідним є застосування нових підходів до організації діяльності машинобудівних підприємств.

Одним із перспективних напрямів вирішення окресленої проблеми є використання проектноорієнтованого підходу до організації діяльності машинобудівних підприємств у сфері ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання.

Однією з важливих складових проектноорієнтованої діяльності є планування ресурсів проек-

ту. Враховуючи значну ресурсомісткість проектів ремонтів та модернізації складного технологічного обладнання, вказаний аспект проєктоорієнтованої діяльності можна вважати пріоритетним.

Таким чином, можна стверджувати, що актуальність дослідження визначається:

1. необхідністю подальшого удосконалення ресурсного планування у машинобудівній галузі;

2. загостренням проблеми раціоналізації використання ресурсів (фінансових, трудових, матеріальних, енергетичних, інформаційних тощо);

3. потребою розроблення нових та удосконалення наявних теоретичних та методологічних основ ресурсного планування проектів машинобудування;

4. необхідністю узагальнення методологічних положень і подальшого розвитку теорії ресурсного планування проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання;

5. пошуком нових підходів до розробки формалізованих процедур обґрунтування управлінських рішень у сфері ресурсного планування проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання з використанням поопераційного підходу;

6. відсутністю системних досліджень проблеми ресурсного планування на основі поопераційного підходу на підприємствах машинобудівної галузі в ринкових умовах господарювання в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці завдяки своїм працям сприяють розвитку управління проєктами як науковою напрямку у світі. Серед них варто виділити важливий внесок у розвиток вітчизняної методології управління проєктами таких вчених, як С.Д. Бушуев, А.В. Шахов, В.А. Рач, В.І. Чимшир, А.І. Білоконь та ін. Саме безупинні дослідження з удосконалення методології проєктного менеджменту та розробки рекомендацій щодо його практичного застосування у різноманітних галузях господарювання можуть забезпечити динамічний розвиток вітчизняної та світової промисловості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід акцентувати увагу на тому, що проблемі застосування проєктоорієнтованого підходу до управління проєктами ремонтних робіт присвячено низку досліджень вітчизняних та закордонних науковців.

Однак основна увага у них відводиться саме обґрунтуванню доцільності застосування методології управління проєктами до проектів ремонтних робіт і неповною мірою відображено застосування окремих компонентів проєктного менеджменту, зокрема, планування ресурсного забезпечення. Тому закономірним продовженням існуючих наукових досліджень є розробка нового підходу до ресурсного планування проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання.

Для якісної розробки інноваційної методики ресурсного планування діяльності машинобудівних підприємств при застосуванні проєктоорієнтованого підходу перш за все важливо чітко визначити поняття «ресурсу» і «ресурсного планування» та розробити класифікацію ресурсів, яка б враховувала специфічність означеного виду діяльності.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розробка класифікації ресурсів, як основи формування нової методикою ресурсного планування проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання, на основі аналізу існуючих визначень «ресурсу» і «ресурсного планування» та аналізу наявних класифікацій ресурсів.

Об'єкт дослідження – проєкти ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання.

Предмет дослідження – ресурсне планування проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим елементом ресурсного планування є поняття «ресурс». На сьогоднішній день існує значна кількість трактувань вказаного поняття.

Відповідно до «Великого тлумачного словника» ресурс – запаси чого-небудь, які можна використати в разі потреби; грошові цінності, джерела чого-небудь [4, с. 1216].

Ресурси – 1) засоби виробництва, які включають засоби праці і предмети праці; 2) економічні ресурси в матеріально-речовій формі; 3) джерела забезпечення процесу виробництва, що виступають одним з видів економічних ресурсів і охоплюють засоби виробництва (засоби і предмети праці). («Бухгалтерський словник») [2, с. 159].

В економіці цим терміном [ресурси] означають не лише сировину, землю, працю, але і продукцію, оскільки продукція однієї галузі чи виробництва – ресурси для іншої. Це зручно для формування моделей і алгоритмів, де аналізуються витрати (тоді показник ресурсів від'ємний) і результати (тоді він додатний) («Управління проєктами. Тлумачний англо-російський словник») [1, с. 285].

Відповідно до «Словника іншомовних слів» ресурс – можливий термін експлуатації технічного приладу [7, с. 472].

У методології управління проєктами:

1. Ресурс – це компонента, яка може бути використана для створення і функціонування різноманітних систем (Бушуев С.Д.) [3, с. 752].

2. Ресурс – будь-який фактор (за винятком часу), необхідний для виконання робіт проєкту (Кочетков А.) [8, с. 21].

3. Ресурс в методології управління проєктами трактується широко: все, що є у розпорядженні проєкту, – у тому числі трудові, фінансові і матеріально-технічні ресурси, команда проєкту, час (тривалість, терміни обмеження), інформація, знання і технології – є взаємопов'язаними ресурсами проєкту (Мазур І.І.) [6, с. 306].

Тлумачний словник з управління проєктами виділяє загальну властивість ресурсів як потенційну можливість їх участі у виробництві (виробничі ресурси) і в споживанні (споживчі ресурси) [1, с. 285].

Таким чином, проаналізувавши наявні варіанти трактування поняття «ресурс» і врахувавши специфічність проєктоорієнтованого підходу до діяльності у сфері ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання, можна визначити ресурси як джерела забезпечення виконання робіт проєкту.

Наступним етапом дослідження є аналіз наявних класифікацій ресурсів та формування класифікації ресурсів із врахуванням специфіки проєктоорієнтованої діяльності у сфері здійснення ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання.

Ресурси поділяють на: матеріальні, енергетичні, інформаційні, просторові, часові функціональні, системні, комбіновані. Матеріальнопольові ресурси називають вепольями. Енергетичні ресурси поділяють на готові – будь-яка енергія, нереалізовані запаси якої є в системі або її оточенні. Енергетичні ресурси похідні – енергія, отримана в результаті перетворення готових енергетичних ресурсів в інші види енергії, або зміна напряму їх діяльності, інтенсивності та інших характеристик. В ресурсозберігаючих технологіях активно використовуються вторинні матеріальні ресурси і вторинні енергетичні ресурси. Людські ресурси – це кількість працюючих з вищим рівнем кваліфікації, залучених у про-

цес розробки інтелектуального продукту (Бушуєв С.Д.) [3, с. 752].

Відповідно до тлумачного словника з управління проектами в управлінні проектами розглядаються наступні види ресурсів [1, с. 285]:

- природні (включають ресурси землі, води, атмосфери, а також космосу): сировинні та енергетичні;
- засоби виробництва (включають виробничі потужності, предмети праці);
- трудові (поділяються, наприклад, за групами населення, кваліфікаційно-професійними групами);
- кінцевих «споживчих» благ (невиробничі «потужності» та продукти для особистого і суспільного невиробничого споживання);
- інформаційні (охоплюють весь потенціал науки, «потужності» культури і просвіти – кіно, театру, школи) як можливості ідеологічної роботи, просвіти, освіти тощо;
- фінансові (капітальні інвестиції, кредити тощо);
- зовнішні (валютні резерви, мережа зовнішньоторгових зв'язків тощо): вони винесені в окремий клас, оскільки мають дуже широкі можливості заміщення внутрішніх ресурсів.

Основні типи ресурсів (за Мазуром І.І.):

– невідтворювані, складовані, накопичувані – у процесі виконання робіт використовуються повністю, не допускаючи повторного використання. Такі ресурси можна накопичувати з подальшим використанням запасів;

– відтворювані, нескладовані, не накопичувані – у ході роботи зберігають свою натурально-матеріальну форму і, по мірі звільнення, можуть застосовуватися на інших роботах. Якщо ці ресурси простоюють, то їх невикористана здатність функціонування в даний відрізок часу не компенсується в майбутньому, тобто вони не накопичуються [6, с. 306-307].

Крім цього, Мазур І.І. виділяє наступні види ресурсів:

1. Матеріально-технічні ресурси – сировина; матеріали, конструкції, комплектуючі; енергетичні ресурси; паливо; ресурси типу «потужності» чи технологічні ресурси (машини, механізми для виконання робіт проекту); встановлюване обладнання тощо [6, с. 306].

2. Трудові ресурси – здійснюють безпосередню роботу з матеріально-технічними ресурсами [6, с. 306].

Відповідно до Кочеткова А. зазвичай виділяють трудові, фінансові і матеріальні ресурси [8, с. 21].

Великий тлумачний словник дає визначення наступним видам ресурсів [4, с. 1216]:

1. Бюджетні ресурси – кошти, з яких формується державний бюджет.

2. Водні ресурси – придатні для використання людиною запаси поверхневих вод, а також вода льодовиків, водна пара атмосфери та ін.

3. Енергетичний ресурс – паливо чи енергія різних видів та параметрів, що використовуються або можуть бути використані в промисловості. Вторинний енергетичний ресурс – енергетичний потенціал продукції, відходів, побічних і проміжних продуктів, який може бути частково чи повністю використаний для енергопостачання інших агрегатів (процесів).

4. Фінансові ресурси – 1) сукупність коштів, які перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання; 2) засіб, можливість, якими можна скористатися в разі необхідності; 3) сумарний наробіток об'єкта від початку його експлуатації чи поновлення після ремонту до переходу в критичний стан; 4) в обчислювальних системах – логічна або фізична частина системи, яка може бути виділена процесу.

5. Вторинні ресурси – матеріали та вироби, які після повного первісного використання (зношування) можуть застосовуватися вторинно у виробництві як вихідна сировина.

Таким чином, можна дійти висновку, що на сьогоднішній день не існує єдиної визнаної класифікації ресурсів і у кожному окремому випадку ресурси класифікуються у відповідності до умов поставленої задачі.

Враховуючи специфіку проектноорієнтованої діяльності у сфері ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання, всі необхідні для виконання проектних дій ресурси доцільно розподілити на наступні групи:

1. Сировина, яка необхідна безпосередньо для виготовлення одиниці продукції.

2. Допоміжні матеріали:

2.1. Ті, які безпосередньо використовуються для виготовлення одиниці продукції;

2.2. Ті, які необхідні для виготовлення партії взагалі;

2.3. Ті, які необхідні для забезпечення працездатності виробництва.

3. Інструменти та пристрої:

3.1. Ті, які безпосередньо використовуються для виготовлення одиниці продукції;

3.2. Ті, які необхідні для виготовлення партії взагалі;

3.3. Ті, які необхідні для забезпечення працездатності виробництва.

4. Час як важливий ресурс для здійснення проектноорієнтованої діяльності у сфері ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання:

4.1. Виробничий – час, необхідний для виробництва певних одиниць продукції:

4.1.1. Активний – час безпосереднього виконання проектних робіт з врахуванням підготовчих та завершальних етапів;

4.1.2. Пасивний:

4.1.2.1. Зумовлений технологічними особливостями виробництва;

4.1.2.2. Зумовлений недозавантаженням виробництва.

4.2. Допоміжно-виробничий – час, необхідний для забезпечення роботоздатності виробництва:

4.2.1. Активний:

4.2.1.1. Безпосереднє обслуговування виконання робіт проекту;

4.2.1.2. Обслуговування обладнання, інструментів та пристроїв, задіяних у виконанні робіт проекту;

4.2.1.3. Обслуговування виробничої площадки;

4.2.1.4. Обслуговування невиробничої сфери.

4.2.2. Пасивний:

4.2.2.1. Зумовлений технологічними особливостями виробництва;

4.2.2.2. Зумовлений недозавантаженням виробництва.

4.3. Адміністративний;

4.4. Інший:

4.4.1. Охорона:

4.4.1.1. Виробництва;

4.4.1.2. Решти території.

4.4.2. Допоміжні роботи з обслуговування виробництва;

4.4.3. Решта.

5. Енергоносії:

5.1. Необхідні безпосередньо для виробництва одиниці продукції;

5.2. Необхідні безпосередньо для виробництва партії продукції;

5.3. Загальноновиробничі;

5.4. Решта.

6. Фінансові ресурси:

6.1. Ті, які безпосередньо виражають інші витрати:

6.1.1. Витрати безпосередньо на одиницю продукції;

6.1.2. Витрати безпосередньо на партію продукції;

6.1.3. Витрати на утримання виробництва;

6.1.4. Адміністративні витрати;

6.1.5. Витрати на збут продукції;

6.1.6. Інші витрати.

6.2. Як джерело фінансування ресурсів у натуральному вираженні – як певний еквівалент їх вираження.

Вказаний розподіл цілком відображає специфіку діяльності машинобудівних підприємств у сфері виконання ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання.

Однією з основних характерних рис вказаного виду діяльності є наявність необхідності виробництва технологічних комплектуючих. Тобто існують окремі набори складових частин, які необхідно виготовляти з певним резервом. Вказаний резерв потрібен для заміщення втрат під час виробничого процесу, пов'язаних з налаштуванням високоточного обладнання чи можливим браком виробництва. Крім цього, вказаний резерв дозволяє в результаті отримати необхідну кількість складових частин з більшим рівнем ідентичності.

Враховуючи вищевикладене, для зручності організації планування ресурсів проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання з урахуванням специфіки вказаного виду діяльності доцільно в основу розробки класифікації ресурсів покласти наступні припущення:

1. При виробництві партії ідентичних складових частин існують ресурси, кількість яких можна визначити для кожної одиниці окремо. При збільшенні кількості одиниць, що виготовляються, кількість ресурсів на їх виробництво буде збільшуватися прямо пропорційно.

2. При виробництві партії ідентичних складових частин існують ресурси, кількість яких можна визначити лише для виготовлення всієї партії. При збільшенні кількості складових частин, що виготовляються, кількість вказаних ресурсів може залишитися незмінною чи незначно збільшитися.

3. При виробництві партії ідентичних складових частин існують ресурси, які лише опосередковано можна віднести до певної партії складових частин. Проте без вказаних ресурсів неможливе повноцінне виконання проектних дій.

Таким чином, класифікація ресурсів для проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання представлена на рисунку 1.

Наступним етапом дослідження є визначення поняття ресурсного планування, яке нерозривно пов'язане з поняттям «управління ресурсами».

Проаналізуємо наявні визначення управління ресурсами.

Управління ресурсами – одна з головних функцій управління проектом. Процес планування, розподілу, обліку і контролю ресурсів. Зазвичай – трудових і матеріальних (Кочетков А.) [8, с. 21].

Управління ресурсами – одна з головних підсистем управління проектом. Включає процеси планування, закупки, поставок, розподілу, обліку і контролю ресурсів, зазвичай трудових і матеріаль-

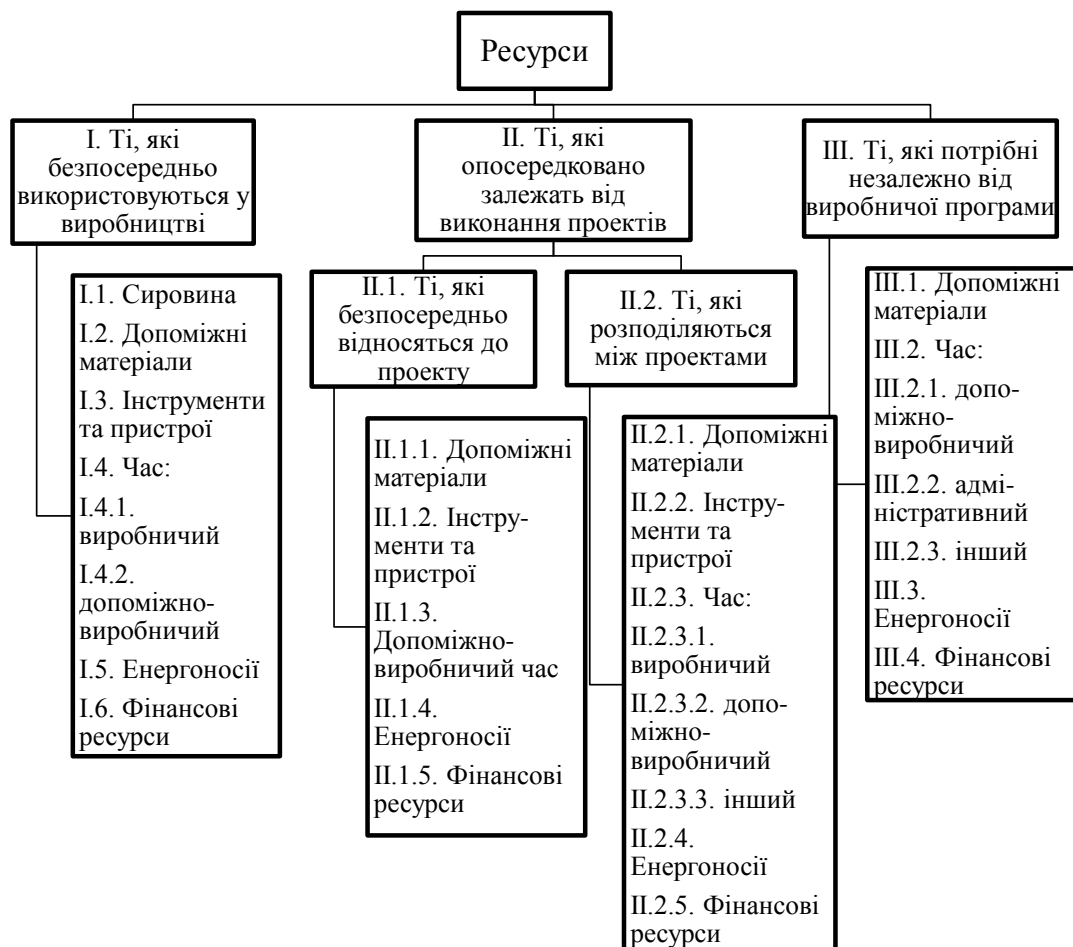

Рис. 1. Класифікація ресурсів проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання

но-технічних. Управління фінансовими ресурсами здійснюється в рамках управління вартістю (Мазур І.І.) [6, с. 306].

За І.І. Мазуром основна задача управління ресурсами – забезпечити їх оптимальне використання для досягнення кінцевої цілі управління проектом – формування результату проекту із запланованими показниками [6, с. 306].

У кожний поточний момент часу ресурси проекту обмежені, і тому основними задачами управління ресурсами є [6, с. 307]:

- оптимальне планування ресурсів;
- управління матеріально-технічним забезпеченням, у тому числі: управління закупками ресурсів; управління забезпеченням; управління поставками ресурсів; управління запасами ресурсів; управління розподілом ресурсів за роботами проекту.

Таким чином, можна узагальнено визначити, що управління ресурсами – це одна з основних підсистем управління проектами, необхідна для організації оптимального використання ресурсів проекту в умовах їх обмеженості для забезпечення досягнення кінцевих цілей проекту.

Важливою складовою управління ресурсами є їх планування.

В загальному вигляді планування – це процес зазначення дії планувати.

Планувати – 1) скласти план або проект (будівлі, споруди і т. ін.); 2) розмічувати яке-небудь місце під що-небудь відповідно до плану; 3) скласти план у 2 значеннях: визначати за планом термін виконання, здійснення чого-небудь; мати намір зробити, виконати що-небудь («Великий тлумачний словник») [4, с. 979].

Оптимальне планування – планування на основі економіко-математичних методів і моделей, які дозволяють вибрати із сукупності можливих план, що характеризується максимальним значенням цільової функції («Великий тлумачний словник») [4, с. 979].

Більш вузьким поняттям є планування ресурсів.

Планування ресурсів – визначення того, які ресурси (люди, обладнання, матеріали) і у якій кількості повинні використовуватися для здійснення робіт проекту (Бушуєв С.Д.) [3, с. 102].

Планування ресурсів – одна з провідних функцій управління ресурсами проекту. Означає визначення за часом потреб у ресурсах проекту та можливості забезпечення ресурсами. Є основою для укладання контрактів з матеріально-технічного забезпечення, забезпечення проекту робочою силою, машинами та механізмами (Тлумачний словник з управління проектами) [1, с. 284].

Планування ресурсів – визначення ресурсів (людських ресурсів, обладнання, матеріалів) та їх кількості, необхідної для здійснення робіт у рамках проекту (Бушуєв С.Д.) [9, с. 156].

Ресурсне планування – це процес видозмінення плану проекту у календарний план робіт, в якому враховуються ресурси, які можуть бути надані (Локк Д.) [5, с. 114].

За Мазуром І.І., як основна складова управління проектами ресурсне планування включає ряд компонентів [6, с. 310]:

- розробку і збалансований аналіз комплексів робіт і ресурсів, направлених на досягнення цілей проекту;
- розробку системи розподілу ресурсів і призначення відповідальних виконавців;
- контроль за ходом роботи – порівняння планових параметрів робіт з фактичними і розробка корегуючи впливів.

Таким чином, ресурсне планування – це процес визначення кількості ресурсів, необхідних для виконання робіт проекту у визначений термін для забезпечення досягнення кінцевих цілей проекту, який включає визначення кількості ресурсів, джерел, способів та термінів їх надходження, а також оптимізацію використання ресурсів.

Висновки з даного дослідження і перспективи.

Отже, на основі аналізу існуючих визначень «ресурсу» і «ресурсного планування» та формулювання узагальнюючих визначень вказаних понять, а також на основі аналізу наявних класифікацій ресурсів розроблена класифікація ресурсів, яка є основою формування нової методики ресурсного планування проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання.

Подальший напрямок дослідження буде полягати у розробці оптимальної методики ресурсного планування проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання, необхідність якої обумовлена:

- необхідністю подальшого удосконалення ресурсного планування у галузі машинобудування;
- загостренням проблеми раціоналізації використання ресурсів (фінансових, трудових, матеріальних, енергетичних, інформаційних тощо);
- необхідністю розробки нових та удосконалення існуючих теоретичних та методологічних основ ресурсного планування проектів машинобудування;
- необхідністю узагальнення методологічних положень теорії ресурсного планування проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання і подальшого її розвитку;
- пошуком нових підходів до розробки формалізованих процедур обґрунтування управлінських рішень в сфері ресурсного планування проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання з використанням поопераційного підходу;
- відсутністю системних досліджень проблеми ресурсного планування на основі поопераційного підходу на підприємствах машинобудівної галузі в ринкових умовах господарювання в нашій країні.

Список літератури:

1. Project management / Управление проектами: Толковый англо-русский словарь-справочник. / Под ред. проф. В. Д. Шапиро. – М.: Издательство «Высшая школа», 2000. – 379 с.
2. Бухгалтерський словник / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир: ПП «Рута», 2001. – 224 с.
3. Бушуєв С. Д., Бушуєва Н. С., Бабаєв І. А., Яковенко В. Б., Гриша Е. В., Дзюба С. В., Войтенко А. С. Креативные технологии управления проектами и программами: Монография. – К.: «Саммит-Книга», 2010. – 768 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Локк Д. Основы управления проектами / Пер. с англ. – М.: НИРО, 2004. – 253 с.
6. Мазур І. І., Шапиро В. Д., Ольдерогге Н. Г. Управление проектами: Учебное пособие / Под общ. ред. И. И. Мазура. – 2-е изд. – М.: Омега-Л, 2004. – 664 с.
7. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С. Я. Єрмоленко. – Харків: Фоліо, 2006. – 623 с.

8. Управление проектами (Зарубежный опыт) / А. Кочетков и др.; Санкт-Петербургская академия недвижимости. – СПб.: Два Три, 1993. – 446 с.
9. Управління проектами (Керівництво з питань проектного менеджменту) – пер. з англ. / Під ред. С. Д. Бушуєва, 2-ге вид., перероб. – К.: «Деловая Украина», 2000. – 198 с.

Попов С.О., Попрожук Е.О.

Криворожский национальный университет

РАЗРАБОТКА КЛАССИФИКАЦИИ РЕСУРСОВ ДЛЯ ПРОЕКТОВ РЕМОНТОВ И МОДЕРНИЗАЦИИ СЛОЖНОГО ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБОРУДОВАНИЯ

Аннотация

Статья посвящена разработке классификации ресурсов, как основы формирования новой методики ресурсного планирования, с учетом специфики деятельности машиностроительных предприятий в сфере осуществления ремонтов и модернизации сложного технологического оборудования. В статье рассмотрены основные трактовки понятий «ресурс» и «ресурсное планирование», а также сформулировано их обобщающие определения. Проанализировано специфику проектов ремонтов и модернизации сложного технологического оборудования и доказано необходимость применения новых подходов к ресурсному планированию указанных проектов и разработки классификации ресурсов, как первого этапа формирования новой методики ресурсного планирования.

Ключевые слова: проект, управление проектами, ресурс, ресурсное планирование, ремонт, модернизация, сложное технологическое оборудование.

Popov S.O., Poprozhuk O.O.

Kryvyi Rih National University

DEVELOPMENT THE RESOURCES' CLASSIFICATION FOR THE PROJECTS OF RENOVATION AND MODERNIZATION OF THE COMPLEX TECHNOLOGICAL EQUIPMENT

Summary

The article is devoted to development the resources' classification as guidelines for the development of new methods of resource planning, which taking into account the specifics of the engineering companies in the area of repairs and modernization of complex technological equipment. There are the basic interpretations of the concepts of «resources» and «resource planning» and formulated their generalized definition in the article. There is the analyzing of the specificity of the projects of the repair and modernization of complex technological equipment in the article and proved the need for new approaches to resource planning and development projects mentioned classification of resources as the first phase of the formation of the new methods of resource planning.

Keywords: project, project management, resource, resource planning, renovation, modernization, complex technological equipment.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ВПРОВАДЖЕННЯ СЕРТИФІКАТУ GMP+ НА УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄС

Бескупська О.В.

Вінницький національний аграрний університет

У статті обґрунтована доцільність впровадження системи забезпечення якості кормів GMP+. Описані основні характеристики та напрямки даного стандарту. Проаналізовані проблеми, що заважають українським компаніям запровадити стандарт GMP+. Вказані причини даних проблем, а також рекомендації щодо їх усунення.

Ключові слова: стандартизація, сертифікат GMP+, корми для тварин, Європейський Союз, НАССР, безпека кормів.

Постановка проблеми. Все частіше протягом останніх десятиріч з'являється у світовому лексиконі слово стандартизація, яке в майбутньому призведе до серйозних змін у формі та структурі корпорацій всього світу. За кордоном процес стандартизації допомагає визначитись, чи готова компанія виходити на міжнародні ринки та пропагувати свою продукцію як якісна та безпечна. Для українських компаній даний процес є не менш актуальним та важливим, оскільки експорт до країн ЄС зріс у 2014 році на 7%, а це говорить про повільну, але впевнену переорієнтацію на європейський ринок і тому вимоги до продукції стають більш жорсткими. Впровадження сертифікату GMP+ виведе компанії на новий рівень роботи, поглибить довіру зарубіжних партнерів та допоможе кінцеву продукцію зробити більш якісною та безпечною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань стандартизації займалось останнім часом чимало вчених. В.О. Величко, Л.І. Фляк, А.В. Гримак, І.Р. Урбан розглядали систему контролю НАССР, як найбільш ефективну для гарантії безпеки кормів. В.В. Дятлова та О.В. Саєнко присвятили свою працю важливості стандартизації, як способу підвищення конкурентоспроможності української економіки. О.О. Нагорна розглядала роль стандартизації у інноваційних процесах в Україні, та як елемент інноваційної інфраструктури. Ролі міжнародної стандартизації у економічному розвитку України присвячена робота Б. Гриньова, О. Бібкулатової.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. При такому різнобічному вивченні проблем стандартизації, залишається поза увагою важливість впровадження сертифікату GMP+. Важливо серед усіх уже вивчених питань у сфері стандартизації, приділити окрему увагу сертифікації у сфері кормо виробництва.

Мета статті. Головною метою даної статті є висвітлення проблем запровадження стандарту GMP+ на українських підприємствах та надання рекомендацій щодо покращення діяльності задля отримання даного сертифікату.

Виклад основного матеріалу. Процес стандартизації показує, як саме компанія спрямовує свою діяльність, тобто які цілі переслідує для досягнення конкретної мети для конкретного клієнта. Водночас, запроваджуючи певний стандарт, підприємство змінює орієнтири своєї роботи в одному напрямку, що значно полегшує кооперацію з партнерами. Компанії прагнуть вводити міжнародні стандарти за кількох основних причин. Всередині компанії стандартизація полегшує процес інформування усіх працівників про основні вимоги до роботи та продукту, що виробляється; набагато простіше при цьому порівнювати та покращувати заходи для підвищення продуктивності. Між компаніями, процес стандартизації полегшує комерційні аспекти –

більш вільне спілкування, та розуміння того, яким вимогам відповідає компанія. Тобто, підприємству-покупцю не потрібно робити окремі перевірки, так як певний стандарт, якому відповідає виконавець, підтверджує компетентність та відповідність відповідальної компанії [1].

Розвиток стандартів та технічних правил роботи будь-якого підприємства являє собою важливий елемент технологічної та економічної інфраструктури не лише певного підприємства, але й країни в цілому, та суттєво впливає на її конкурентоспроможність та стратегії роботи компаній. Зростаюча глобалізація сильно змінила міжнародне бізнес-середовище. Цей факт, разом із зростанням ролі стандартизації на Європейському та міжнародному рівнях, роблять досить важливою роль дослідження форми і змісту процедур стандартизації для визначення економічних наслідків стандартів та технічних правил.

Чому стандартизація стає з кожним роком все важливішою, особливо для нашої країни в умовах теперішньої кризи? Це пов'язане із бажанням розширювати ринки збуту та виходити на європейські простори із своєю продукцією. Так, даний процес неможливий без впровадження різноманітних стандартів якості та безпеки. Через ситуацію всередині країни, російський ринок частково втрачений для українських компаній. Але даний факт є позитивним з боку розширення експорту у європейську сторону. Це є хорошим стимулом для модернізації виробництва та освоєння нових ринків збуту.

Фахівцям усіх рівнів слід розуміти, що шлях до впровадження інновацій у виробництво, без чого не може мови про проникнення продукції на світові ринки, лежить через введення міжнародних стандартів і їх гармонізація із українським законодавством [5].

Система GMP+ (good manufacturing practice – належна виробнича практика), була ініційована та розроблена в 1992 році. Дана система є досить універсальною для компаній, що прагнуть експортувати кормові матеріали за кордон, особливо це стосується європейських країн. Вона поєднує в собі принципи НАССР та систему якості ISO 9001, а це великий плюс для компаній, оскільки одночасно вводяться такі важливі на міжнародному рівні системи. Хоча спершу GMP+ виникла на національному рівні, з часом вона була розроблена до рівня міжнародної системи, якою управляє GMP+ International в співпраці з різноманітними зацікавленими сторонами. Система ISO 9001 – це досить загальний стандарт менеджменту якості та може застосовуватись для до будь-якої сфери діяльності, будь то виробництво або сфера послуг. Тобто в ньому всі формулювання загальні, він не підписаний під якусь певну галузь. В даному сенсі GMP+ відрізняється тим, що всі вимоги, процедури, стандарти та положення стосуються виключно кормової галузі. Завдяки цьому полегшується процес впровадження а підтримки системи безпеки кормів на підприємстві.

Система забезпечення безпеки кормів GMP+ – це єдина загальногалузева схема сертифікації, що охоплює підприємства з моменту збору зернової продукції (сировини для кормів) до торгівлі інгредієнтами та кормовою продукцією. Дана схема розповсюджується і на підприємства, що займаються зберіганням, транспортуванням та безпосередньо виробництвом комбікормів, преміксів, кормових добавок та інших компонентів.

Впровадження даного стандарту направлено на створення системи менеджменту для забезпечення безпеки та якості кормової продукції та супутніх послуг в рамках стандарту. Даний стандарт розроблявся у відповідності з діючим кормовим законодавством, а також загальноприйнятими у сфері кормовиробництва принципами безпеки та стандартами, яких необхідно дотримуватися при виробництві та доставці безпечної кормової продукції. Система менеджменту безпеки кормів має гарантувати виконання відповідних правових норм та галузевих вимог, а також законодавчих, нормативних та договірних вимог.

В Україні на сьогоднішній день такі промисловості як машинобудування, хімічна промисловість та металургія переживають застій, а сільське господарство навпаки, розвивається семимильними кроками. Продукція даної галузі є найважливішим джерелом експорту та магнітом іноземних інвестицій. Оскільки експорт залишків харчової промисловості та кормів для тварин у 2014 році збільшився на 20% порівняно із попереднім роком, отримання сертифікату GMP+ набуває все більшої необхідності на підприємствах харчової промисловості, зокрема, олійно-жирової, зернової галузей, заводів по виробництву преміксів та кормів [2]. Навіть зараз, у період затяжної кризи, розвитку даної галузі допомагають кілька факторів. По-перше, це торгові квоти Європейського Союзу, по-друге, співпраця аграріїв та Міністерства аграрної політики в процесі реформування сектора. Запровадження стандарту GMP+ на українських підприємствах допоможе подолати деякі проблеми у даному секторі, про які мова піде далі [3].

Для того, щоб краще зрозуміти механізм роботи даного стандарту, необхідно розглянути його структуру. Документи в рамках GMP+ Feed Certification scheme (безпека самих кормів) розділені на кілька серій. Перша – документи групи А, тобто основні вимоги до участі в схемі сертифікації. В дану групу входять наступні документи: загальні положення, визначення та скорочення, використання логотипу, вирішення суперечок, ліцензійна угода із сертифікації. Друга серія – документи групи В, це найбільша група, яка включає нормативні документи, доповнення та національні вимоги. Третя серія – група С, яка включає сертифікаційні вимоги та четверта група – D, яка включає рекомендації компаніям щодо виконання вимог GMP+. Документи групи В в свою чергу діляться на кілька серій, залежно від того чим займається компанія.

GMP+ являє собою повноцінний модуль, що складається із стандартів, де прописані принципи забезпечення безпеки кормів на всіх етапах ланцюга виробництва та поставок. Забезпечення безпеки кормів, що підтверджується на практиці та документально, служить своєрідною «ліцензією» для збуту продукції на багатьох світових ринках. Виходячи із практичних вимог, стандарти були доповнені багатьма проактивними компонентами, а саме, вимогами до системи менеджменту якості (ISO 9001), принципи НАССР, граничні значення безпеки кормів, система простежування та моніто-

рингу, програми попередніх умов, загальногалузевої підхід і система раннього оповіщення [4].

При плануванні випуску безпечного товару, учасник повинен забезпечити впровадження, виконання та підтримку однієї або декількох документально підтверджених процедур, заснованих на принципах аналізу факторів та критичних контрольних точок (НАССР). Ці принципи направлені на:

1. Виявлення будь-яких небезпечних факторів, які необхідно попереджувати, усувати або знижувати до допустимого рівня;

2. Визначення критичних контрольних точок (КТК) та етапі або етапах, на котрих контроль має важливе значення для попередження або усунення небезпечного фактору.

3. Встановлення критичних меж для кожної контрольної точки для того, щоб показати, що виробництво та робота в цілому знаходяться під контролем.

4. Розробка системи моніторингу, яка покаже, хто саме, як і на якому етапі контролює роботу.

5. Розробка коригуючої дій, яка необхідна для опису, що будуть робити працівники, якщо на якомусь етапі ситуація вийде з-під контролю.

6. Документування всіх стадій та процедур, що будуть підтверджувати, що усі виробничі процеси знаходяться під контролем, та усі відхилення будуть виправлені.

7. Розробка процедур перевірки розробленої системи. Цей принцип буде відображати фактичне виконання усіх вимог системи та її реальної здатності працювати.

Так, після визначення що всі принципи дотримані, учасник має чітко контролювати кожен етап продажів готової продукції: від перевірки господарства, на якому закуповується сировина, до фактичного відвантаження готової продукції. Оскільки система GMP+ не може працювати без впровадженої системи НАССР, важливо чітко дотримуватись усіх принципів та контролювати виконання усіх вимог. При підготовці до відпрацювання і впровадження Системи контролю НАССР на підприємстві з виробництва кормів, кормових добавок, преміксів і кормової сировини необхідно не тільки проаналізувати якісні характеристики продукції, технологічні процеси та способи виробництва, але й активно застосувати вимоги Системи НАССР [6].

Сертифікація GMP+ є досить обширною та дає змогу багатьом компаніям сертифікувати свою діяльність, як копаніям-виробникам, так і трейдерам і перевізникам. Сертифікація можлива по 13 стандартам, основні з них:

1. Виробництво, торгівля та зберігання кормів (GMP+B1)

2. Виробництво кормових інгредієнтів (GMP+B2)

3. Торгівля, зберігання та перевезення кормів (GMP+B3)

4. Транспорт (GMP+B4)

5. Вирощування кормових матеріалів (GMP+B6)

Для порівняння впровадження даних стандартів на підприємствах, нижче наведена таблиця, в якій показано, скільки компаній сертифіковано по певному стандарту. В довільному порядку порівняно три країни – Україна, Німеччина та Угорщина.

Так, бачимо, що на даний момент лише 44 компанії в Україні мають сертифікати відповідності і найбільший відсоток сертифікатів у компаній-трейдерів, як і в двох інших країнах. На нашу думку, українським компаніям, які займаються вирощуванням сировини, потрібно замислитися над впровадженням сертифікату GMP+B6. Даний крок буде мати позитивні наслідки як для самих фермерів, оскільки хід

роботи буде покращений в рази, а також для трейдерів та виробників, які будуть закуповувати сировину та мати повну впевненість у якості сировини, що вони будуть переробляти та продавати.

Таблиця 1

Порівняння кількості сертифікованих за стандартом GMP+ підприємств в Україні, Німеччині та Угорщині

Стандарт	Кількість сертифікованих компаній в Україні	Кількість сертифікованих компаній в Німеччині	Кількість сертифікованих компаній в Угорщині
GMP+B1	14	245	5
GMP+B2	10	100	6
GMP+B3	16	2473	51
GMP+B4	14	1983	45
GMP+B6	0	2	0
Загалом	44	4803	107

Говорячи про проблеми та перспективи впровадження даного сертифікату на українських підприємствах, важливо зазначити, що до отримання сертифікату GMP+ потенційно готові всі промислові виробники кормової продукції, а практично готова дуже невелика кількість. По-перше, це пов'язане із додатковими витратами, з якими зіштовхуються компанії не лише при необхідності проведення аудиту, але й при підготовці до перевірки на відповідність вимогам системи. Так, компанії, в яких не розроблена система НАССР, як правило, звертаються за допомогою до компаній, які надають послуги із підготовки до сертифікації. По-друге, багато компаній змушені переоснащувати частково своє виробництво. Це, як правило, стосується компаній, які прагнуть отримувати сертифікат B1 із виробництва кормів. По-третє, дещо ускладнюється процес внутрішньої взаємодії підрозділів, оскільки систем вимагає змін у внутрішніх процедурах та постійне навчання персоналу.

Причини неготовності українських підприємств до впровадження системи GMP+ можуть бути умовно поділені на дві групи: внутрішні та зовнішні. До внутрішніх, по-перше, відноситься неготовність самих компаній, тобто неналагоджена робота серед працівників. Впровадження такої серйозної системи вимагає постійне навчання та частково перекваліфікацію робітників, а це вимагає інвестицій, з чим бажаються погоджуватися далеко не всі управлінці. По-друге, не всі підприємства оснащені лабораторі-

ями для визначення параметрів якості та безпеки, а це один із основних принципів системи GMP+. Більше того, не всі компанії слідують елементарним санітарно-гігієнічним правилам. По-третє, досить часто недостатньо чітко ведеться облік вхідної та вихідної продукції, порушується технологічний процес, що призводить до перехресного забруднення кормів. До зовнішніх причин, з яких компанії не до кінця готові впроваджувати систему GMP+ відносяться проблеми у роботі з постачальниками сировини. Тут мова йде про те, що не всі господарства готові надати документи, що підтверджуватимуть їх відповідність вимогам стандарту.

Для більш чіткого впровадження системи GMP+, українським підприємствам необхідно дещо змінити вектор роботи. Створення і впровадження системи якості на підприємстві складається із багатьох етапів. Це, в першу чергу, стосується дослідження організації, виявлення невідповідностей у вузьких місцях в бізнес процесах та видача рекомендацій по можливим шляхам усунення невідповідностей. Важливо організувати проект створення та впровадження системи якості, проводити постійне навчання персоналу. Для чіткої роботи системи, весь процес має бути задокументований та дані вимоги мають дотримуватися чітко усіма працівниками. Для того, щоб контролювати усю роботу, внутрішні аудитори мають проводити планові внутрішні перевірки якості в підрозділах.

Висновки і пропозиції. В найближчі кілька років усі закордонні компанії, що купуватимуть українську продукцію, а саме корми, вимагатимуть наявності сертифікату GMP+. Він визнається у 67 країнах світу, а в Європі впроваджений усіма компаніями настільки глибоко, що його можна порівняти до нашого ДСТУ. Це не обов'язкова сертифікація, але в Європі вона стала такою, оскільки її вимагаються самі учасники ринку, адже один із принципів системи такий, що якщо компанія сертифікована, то вона має право працювати з такими ж компаніями-контрагентами. Переваги для українських компаній стандарту GMP+ є досить вагомими і в плані підвищення авторитету, і для збільшення рентабельності виробництва та продажів. Якщо компанія дивиться у майбутнє та планує розвиватися, звичайно, необхідно впроваджувати систему GMP+, від чого будуть отримані не лише фінансові вигоди за рахунок розширення ринків збуту, але й підвищення рентабельності виробництва, більш чітка та налагоджена робота всередині компанії та простежуваність виробництва.

Список літератури:

1. Thomas H. Davenport (2005) «The Coming Commoditization of Processes», Harvard Business Review, Vol. 83, № 6, June 2005.
2. Товарна структура зовнішньої торгівлі за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Ломійчук В. 10 трендів в експорті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/347688/10-trendiv-v-eksporti-ukrayiny>
4. Сертифікація GMP+ FSA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gmpplus.org/pagina/2241/gmp-fsa-certification.aspx>
5. Нагорна О. О. Інноваційний розвиток національної економіки: діагностика проблем, важелі активізації / О. О. Нагорна // Фінансовий простір. – 2014. – № 2 (14). – С. 108-113.
6. ХАССП – система коригуючих дій забезпечення якості та безпечності кормів, кормових добавок, преміксів і кормової сировини / В. О. Величко, Л. І. Фляк, А. В. Гримак, І. Р. Урбан // Ефективне тваринництво: відтворення, селекція, годівля, техніка, технології, ветзахист: спеціалізований журнал з питань тваринництва. – 2014. – № 4. – С. 8-10.

Бескупская Е.В.

Винницкий национальный аграрный университет

ВНЕДРЕНИЕ СЕРТИФИКАТА GMP+ НА УКРАИНСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ В КОНТЕКСТЕ ИНТЕГРАЦИИ В ЕС

Аннотация

В статье обоснована целесообразность внедрения системы обеспечения качества кормов GMP+. Описаны основные характеристики и направления данного стандарта. Проанализированы проблемы, которые препятствуют украинским компаниям внедрять стандарт GMP+. Указаны причины этих проблем, а также даны рекомендации по устранению.

Ключевые слова: стандартизация, сертификат GMP+, корма для животных, Европейский Союз, HACCP, безопасность кормов.

Beskupska O.V.

Vinnitsia National Agrarian University

IMPLEMENTATION OF GMP+ CERTIFICATE IN THE CONTEXT OF INTEGRATION TO THE EU

Summary

The article refers to the feasibility of implementation of feed quality system GMP+. Main characteristics and directions of this standard are described. Problems which prevent Ukrainian companies implement standard GMP+ are analyzed. Reasons of this problems are indicated, recommendations concerning their elimination are given.

Keywords: standardization, certificate GMP+, animal feed, European Union, HACCP, feed safety.

УДК 338.488

МАРКЕТИНГОВА ПОЛІТИКА ХОСТЕЛІВ

Беляєва С.С., Панасенко Л.М.

Черкаський державний технологічний університет

Здійснено аналіз концептуальних засад створення та механізму застосування маркетингової політики закладів для тимчасового розміщення, якими є хостели. Досліджено досвід функціонування хостелів у різних країнах світу. Визначено можливості адаптації найкращих прикладів діяльності хостелів на теренах України. Розглянуто теоретичні та прикладні аспекти організаційно-економічного механізму роботи хостелів. Наведено приклади методик маркетингового дослідження попиту та пропозицій розміщення в хостелах, сегментації ринку.

Ключові слова: гуртожиток, інформація, кон'юнктура ринку, маркетинг, молодіжний туризм, реклама, розміщення туристів, споживчий ринок, студентський гуртожиток, туризм, хостел.

Постановка проблеми. В умовах стагнації виробництва, значного зменшення прибутків у сфері середнього та малого бізнесу, зростання витрат на нагальні потреби життя, витрати на туристичні послуги в Україні вважаються не першочерговими для споживача, а тому на ринку туристичних послуг мають спонукати до вирішення питання щодо пропозиції, зокрема, якісних і недорогих для середньостатистичного туриста закладів для ночівлі. У зв'язку з цим під час формування турів, екскурсійних послуг для потенційного гостя хостелу аналізують усі чинники, які можуть впливати на удорожчання або здешевлення певних пропозицій. Однією з важливих складових маркетингової політики хостелу є повага до його гостей, враховуючи й потенційно можливих із часом відвідувачів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зазначити серед останніх наукових досліджень за цією проблематикою такі праці, як навчальні посібники «Маркетинг підприємства» Л.В. Балабанової, «Управління якістю продукції та послуг у готельно-ресторанному господарстві» О.Ю. Давидової, І.М. Писаревського та Р.С. Ладиженської,

«Аналіз господарської діяльності: теорія, методика, розбір конкретних ситуацій» за ред. К.Ф. Ковальчука, «Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація)» А.А. Мазараки, «Дослідження та регулювання споживчого ринку» Л.О. Лігоненка, Г.М. Богославця, А.М. Носуліча, «Маркетингова цінова політика» М.А. Окландера; підручники «Готельний бізнес: теорія та практика» М.П. Мальської та І.Г. Пандяк, «Економіка підприємства» В.І. Гринчуцького [1-8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Маркетинг, як система управління ринковою діяльністю, включає у себе планування, втілення в життя і контроль заходів щодо найкращого розроблення, виготовлення, продажу продукції фірми або надання послуг відповідно до вимог ринку. Сучасний маркетинг, як філософія, спрямовує розвиток організації, а інструменти маркетингу дозволяють це успішно реалізувати. Найбільший ефект досягається, за висновками науковців і згідно практики ведення бізнесу, у разі, якщо маркетинг працює як цілісна управлінська концепція і система управління організацією. Конкретним результатом

досліджень маркетингу є розробки, які використовуються під час вибору та реалізації стратегії й тактики маркетингової діяльності підприємства. Саме визначення можливого обсягу реалізації продукції або виявлення обсягу продажів продукції та послуг на ринку з метою визначення своєї частки ринку та розроблення подальших напрямків розвитку є найбільш часто виникаючою проблемою в процесі діяльності підприємства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Серед основних завдань дослідження в статті є потреба аналізу сучасних концепцій маркетингової політики такого закладу розміщення, яким є хостел, з урахуванням його специфіки, досвіду функціонування на ринку індустрії гостинності подібних закладів і адаптованих до сучасних потреб потенційного споживача пропозицій на ринку України.

В якості ринку може розглядатися як деяка географічна територія, так і сукупність споживачів (ринковий сегмент). Вивчення обсягів продажів продукції та просування послуг на ринку передбачає визначення специфічного ринкового показника – місткості ринку, як одного з найважливіших ринкових досліджень, що характеризується розмірами попиту населення та величиною пропозиції товару або послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. У маркетингу зазвичай під поняттям «ринок» розуміють сукупність усіх потенційних споживачів, які відчують потребу в товарах або послугах визначеної галузі та мають можливість її задовольнити. Ринок створюється навколо різних об'єктів, які представляють певну цінність для споживача. У такому випадку мають на увазі ринок споживчих товарів або послуг, ринок праці, ринок капіталу тощо. У залежності від виду споживачів розрізняють такі типи ринків, як споживчий ринок і ринок організацій або організаційні ринки. Останні класифікуються на ринки продукції виробничо-технічного призначення, ринки перепродажу та ринки державних установ. У нашому дослідженні маємо потребу дослідити саме споживчий ринок.

Споживчий ринок – це сукупність індивідів і родин, які купують товари і послуги для особистого споживання. Ринки споживчих товарів і послуг характеризуються наявністю масового споживача, різноманітною конкуренцією та децентралізованою структурою.

Головним завданням ринкового дослідження є визначення ємності ринку, що являє собою наявний або потенційно можливий обсяг реалізації товару або послуг протягом певного періоду часу. Під ємністю товарного ринку розуміється можливий обсяг реалізації товару/послуг (окремих його виробів або послуг суб'єкта господарювання) за наявних рівнів і співвідношення різних цін.

Місткість ринку характеризується обсягами попиту населення і величиною пропозиції товару/послуг на ринку. У кожний момент часу ринок має кількісну та якісну визначеність, тобто його об'єм виражається у вартісних і натуральних показниках, а отже, і товарів або послуг, що купуються. Ємність ринку вимірюється в натуральному і/або грошовому показниках. Доцільно розрізняти два рівня ємності ринку: потенційний та реальний. Дійсною місткістю ринку є перший рівень. Потенційна місткість визначає сумарний обсяг продажів у ринковій ситуації, коли всі потенційні клієнти купують товари, виходячи з максимального рівня їх споживання. Реальна місткість оцінюється як досягнення фактичного або прогнозованого обсягу продажів аналізованого товару/послуги.

Практика маркетингових досліджень показує, що дані про ємності ринку тих чи інших товарів або послуг і про частку, займану окремими виробниками, в даний час становлять значний інтерес безпосередньо для виробників, адже це необхідно як для розширення позицій компанії/суб'єкта господарювання, що вже займає стійкі позиції на ринку, так і для проникнення на ринок нової компанії/суб'єкта господарювання або торгової марки. У зв'язку з цим виникає потреба у формуванні подібної цільової інформації, що спонукає створювати правдиву інформаційну базу на підставі ефективних сучасних маркетингових досліджень.

Вивчення ємності ринку або ринкового попиту має на меті визначення обсягу продажів на виділеному ринку певної марки товару або послуг чи сукупності марок товару/послуг за конкретний період часу.

Зазвичай дослідження цих параметрів здійснюється на основі п'яти головних напрямків:

- аналіз вторинної інформації;
- виробництво та реалізація продукції/послуг;
- витрати та поведінка споживачів;
- розрахунок ємності на основі норм споживання досліджуваного типу товару/послуг;

– визначення ємності на основі «приведення» обсягів продажів або надання послуг (у разі наявності відомостей про ємність ринку в одному регіоні, що стає основою для розрахунку ємності ринку в іншому регіоні завдяки коригуванню цих показників за допомогою відповідних коефіцієнтів приведення) [11].

Виявлення причинно-наслідкових зв'язків на досліджуваному ринку здійснюється на основі систематизації та аналізу даних. Систематизація даних полягає в побудові та групуванні аналітичних таблиць, динамічних рядів аналізованих показників, графіків, діаграм і т.п. Це – підготовча стадія аналізу інформації для її кількісної та якісної оцінки.

Модель розвитку ринку, як умовне відображення реальної дійсності, схематично відображає внутрішню структуру та причинні зв'язки даного ринку. Модель дозволяє за допомогою системи показників у спрощеному вигляді охарактеризувати якісну своєрідність розвитку всіх основних елементів ринку на сучасному етапі та на заданому відрізку часу в майбутньому. Формалізована модель розвитку ринку представляє систему рівнянь, що охоплюють його основні показники. Для кожного ринку система може мати різне число рівнянь і показників, однак у будь-якому випадку вона має включати в себе рівняння попиту та пропозиції.

При складанні моделі розвитку ринку необхідно враховувати, що:

- визначення перспектив розвитку конкретного ринку не може здійснюватися ізольовано від інших соціально-економічних прогнозів (демографічних, регіональних тощо), від аналогічного проектування за взаємодоповнюючими і взаємозамінними товарами;
- облік впливу на розвиток товарного ринку значного числа чинників, тенденції розвитку яких у майбутньому можуть істотно змінюватися, визначає необхідність побудови декількох варіантів моделі розвитку ринку і знаходження оптимального варіанту з декількох;
- визначення ступеня агрегації товарних груп і пропозицій видів послуг; при цьому треба чітко уявити, який має бути рівень необхідної будови щодо прогнозування ємності [2].

Значною мірою дотримання усіх зазначених вище аспектів залежить від періоду прогнозу. Розрізняють декілька видів прогнозування: кон'юнктурне (3-6 місяців), короткострокове

(1-2 роки), середньострокове (3-5 років), довгострокове (5-10 років), перспективне (більше як 10 років). Можливо зробити висновок, що чим менше період прогнозу, тим легше передбачити і правильно оцінити ступінь впливу на розвиток ринку визначальних його чинників. З подовженням періоду прогнозу збільшується число варіантів моделі. Наразі до основних джерел інформації про майбутні характеристики ринку належать:

- людський досвід та інтуїція;
- екстраполяція тенденцій, процесів, закономірності розвитку яких у минулому і сьогоденні досить відомі;
- модель досліджуваного процесу, що відображає бажані тенденції його розвитку [8].

Відповідно до цього існують три доповнювані один одного способи розробки прогнозу: анкетування; екстраполяція; аналітичне моделювання [9-10]. Наведений поділ методів у деякій мірі умовний. На практиці всі вони можуть взаємно перехрещуватися і доповнювати один одного, оскільки в ряді випадків жоден із них сам по собі не може забезпечувати певну необхідну ступінь достовірності й точності прогнозу, але, вживані в певних поєднаннях, вони виявляються досить ефективними.

У результаті дослідження щодо визначення місткості ринку має з'явитися комплексний аналітичний огляд стану ринку і формулювання його чинників, а також багатоваріантний прогноз розвитку ринку з урахуванням тенденцій зміни впливу на нього внутрішніх і зовнішніх факторів. Діяльність підприємства з дослідження товарних ринків збігається з наявним у маркетингу способом вивчення зовнішніх ринкових умов ринку, з яких складається життєвий цикл товару/послуги.

Очевидно, що ринок є неоднорідний, тому можна виявити різні групи споживачів із різними цілями та перевагами щодо обрання певної послуги. Саме вибір ознаки, за яким ринок поділяється на сегменти, визначає умови послідовності включення товару/послуги в оборот, а кількість цього товару задовольняє даний сегмент ринку ціною.

Щодо прогнозування ринку, варто зазначити, що загальна мета ринкових досліджень полягає у визначенні умов, за яких забезпечується найбільш повне задоволення попиту населення в товарах/послугах даного виду. Відповідно до цього першочерговим завданням вивчення ринку є аналіз поточного співвідношення попиту і пропозиції, тобто кон'юнктури ринку. Розрізняють три рівні дослідження кон'юнктури ринку: загальноекономічний, галузевий і товарний.

Комплексний підхід до вивчення кон'юнктури ринку передбачає:

- використання різних, взаємодоповнюючих джерел інформації;
- поєднання ретроспективного аналізу з прогнозом покупців/споживачів послуг, що характеризують кон'юнктуру ринку;
- застосування сукупності методів аналізу та прогнозування [10].

Збір інформації – найважливіший етап вивчення кон'юнктури ринку. Не існує єдиного джерела інформації про кон'юнктуру, який містив би всі відомості про досліджувані процеси. Під час дослідження використовуються різні види інформації, отримані з різних джерел. Розрізняють інформацію, як загальну, комерційну, спеціальну (див. табл.).

Прогноз ринку – це наукове передбачення перспектив розвитку попиту, товарної пропозиції і цін, виконане в рамках певної методики, на основі достовірної інформації, з оцінкою його можливої

помилки. Прогноз ринку базується на обліку закономірностей і тенденцій його розвитку, основних чинників, що визначають цей розвиток, дотриманні суворой об'єктивності та наукової сумлінності під час оцінки даних і результатів прогнозування. У загальному вигляді розробка прогнозу ринку має чотири етапи: встановлення об'єкту прогнозування; вибір методу прогнозування; процес розробки прогнозу; оцінювання точності прогнозу. Встановлення об'єкту прогнозування – найважливіший етап наукового передбачення. Вибір методу прогнозування залежить від мети прогнозу, періоду його попередження, рівня деталізації та наявності вихідної (базисної) інформації. Процес розробки прогнозу полягає в проведенні розрахунків, виконуваних вручну або з використанням електронно-обчислювальних машин із подальшим коригуванням їх результатів на якісному, професійному рівні. Оцінювання точності прогнозу здійснюється завдяки розрахункам його можливих помилок, тому результати прогнозу практично завжди наводяться в інтервальному вигляді.

Таблиця

Види інформації, використовувані при дослідженні кон'юнктури ринку

Пор. №	Вид інформації	Загальна характеристика	Джерела отримання виду інформації
1	Загальна інформація	включає дані, що характеризують ринкову ситуацію в цілому, в ув'язці з розвитком галузі або даного виробництва	дані державної та галузевої статистики, офіційні форми обліку і звітності
2	Комерційна інформація	дані, які добуваються з ділової документації підприємства, з питань збуту виробленої продукції і одержувані від партнерів в порядку інформаційного обміну	– заявки і замовлення торговельних організацій; – матеріали служб вивчення ринку підприємств, організацій і установ торгівлі (матеріали про рух товарів в оптових і роздрібних організаціях, кон'юнктурні огляди, пропозиції щодо поточної заміни асортименту і т.п.)
3	Спеціальна інформація	дані, отримані в результаті спеціальних заходів щодо вивчення ринку	опитування населення, покупців, фахівців торгівлі та промисловості, експертів, під час та після виставок-продажів, кон'юнктурних нарад, а також матеріали науково-дослідних організацій

Розрахунок ємності ринку необхідний для того, щоб правильно оцінити динаміку зміни на ринку та перспективи ринку і зрозуміти, яку частку ринку займає продукт або послуга/марка/бренд. Ємність ринку вимірюється в натуральному і/або грошовому показниках у рамках певного географічного сегмента, зазвичай, за часовий період обирається рік (у силу сезонності багатьох товарів і послуг). Ємність ринку має тенденцію до зростання, до зниження або залишається незмінною. Ємність ринку залежить від потреби ринку в даному товарі чи послугі, а також

інших факторів. Розрахункова місткість ринку – це «розрахункова або прогнозована величина» [9], і не більше того. Ця величина розраховується на основі певних припущень і узагальнень різних фактів, що мали місце в минулому, але не в майбутньому. Проте часто трапляється, що розрахункові та реальні показники ємності ринку відрізняються.

Існують різні підходи і методи щодо визначення ємності ринку:

- експертний підхід до визначення місткості ринку;
- економіко-математичне моделювання ємності ринку;
- метод прогнозування;
- метод середньої оцінки за індивідуальними оцінками експертів;
- метод песимістичних, оптимістичних та ймовірнісних думок;
- метод комісії;
- метод «Делфі»;
- метод зведеного індексу готовності придбання продукції потенційними споживачами [9].

Отримані трендові моделі забезпечують можливість екстраполяції виявлених залежностей на плановані моменти часу з метою отримання прогнозних оцінок ємності ринку. Це притаманне й сфері індустрії гостинності. Завдяки визначенню показника ємності ринку готельних послуг існує можливість правильно оцінити можливість роботи на конкретному ринку – послуг хостелів.

Із переліку існуючих способів сегментації ринку варто обрати найбільш раціональний та ефективний за результатами, причому рекомендовано керуватися такими критеріями, як місткість сегменту, канали просування і продажу послуг, стійкість ринку, прибутковість, сумісність сегменту ринку з сегментами основних конкурентів, оцінка досвіду роботи персоналу на вибраному сегменті ринку і вжиття відповідних заходів, захищеність від конкуренції, важливість сегменту для хостелу, доступність освоєння сегменту для хостелу, можлива ефективність роботи в цьому сегменті на перспективу, змінність, дієвість.

Так, наприклад, для України позитивним щодо розвитку хостел-пропозицій в межах міста може бути досить зручне розташування адміністративно-територіальної одиниці порівняно з іншими населеними пунктами України. Це стосується й відстані до різних населених пунктів, зручності автотранспортного сполучення, економії часу на пересування дорогами України, що створює можливість здійснити короткотривалу подорож до певного місця зупинки із розміщенням у хостелі на ночівлю.

Для залучення молоді, зокрема студентів із регіонів України та різних країн світу під час короткотривалої подорожі (зазвичай не більше, як 2 тижні) відвідати конкретно визначений туристичний об'єкт й обрати для своєї ночівлі саме хостел, доцільно зацікавити громадські організації, активний прошарок активних і комунікабельних людей взяти участь у сприянні розвитку хостел-мережі та «хостельного молодіжного руху». На сайтах адміністративно-територіальних одиниць, зокрема на сайтах обласних державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування можна знайти інформацію про зареєстровані громадські об'єднання, які створюють сегмент згуртованої когорти активних людей, що позиціонують себе активними громадянами України та мешканцями певних населених пунктів; про напрям їх діяльності, ініціативи. Проведення конференцій, тренінгів, туристичних заходів, спортивних і музичних фестивалів та багато іншого може

спонукати до створення мотивації щодо регулярного проведення цих заходів у чітко визначених містах, різних населених пунктах, а це зумовлює можливість прибуття численних гостей для участі в заході. Серед ряду пропозицій під час організації та проведення певних заходів може бути й пропозиція зупинитися саме в хостелі. Вагому роль при цьому відіграє чітка, зрозуміла та проста для сприйняття інформація, яку можуть надавати засоби масової інформації та видавництва, зокрема й інтернет-видання на різних мовах (як мінімум, на двох іноземних мовах).

Для розвитку туристичних послуг, наприклад, у містах, може послугуватися й сфера організації та надання консалтингово-інформаційних і тренінгових послуг, діяльність якої може бути, зокрема, спрямована на розвиток сфери готельно-ресторанних послуг, сприяння створенню нових робочих місць, розвитку громадянського суспільства. Окрім пропозицій розміщення в хостелі під час своїх заходів організації та окремі суб'єкти господарювання, задіяні в них, позиціонують сприятливу для туристів атмосферу гостинності.

Враховуючи конкурентне середовище на ринку пропозицій розміщення туристів у закладах готельних комплексів, колективних закладах розміщення тощо, варто врахувати й категорію закладів, які належать до лікувально-санаторних, оздоровлювальних, та оцінити спектр можливих пропозицій для тимчасового розміщення їх медичного та санітарно-технічного персоналу, наприклад, у хостелах населених пунктів, де передбачено проведення інформаційно-тренінгових, консультаційних послуг.

Як відомо, найкращим партнером у сфері просування пропозицій на ринку готельно-ресторанних послуг мають бути та, в дійсності, реально є туристичні фірми, які враховують під час формування свого туристичного продукту, як один із обов'язкових сегментів туристичної пропозиції, саме розміщення туристів на ночівлю.

З метою створення мережі хостелів у містах України доцільно було б розглянути можливість застосування ряду найбільш прийнятних практичних заходів, зокрема це можуть бути використання порожніх приміщень студентських гуртожитків і готелів; пристосування будівель, що знаходяться під юрисдикцією міністерств та відомств; адаптація оздоровчих таборів, приватних будівель; а також передача приміщень та ініціативи з розбудови готелів приватним власникам, зацікавленим у створенні хостелів.

У якості сучасної форми розвитку молодіжного підприємництва в Україні розвиток молодіжних (студентських) хостелів може сприяти створенню нових робочих місць у сфері послуг, адже у разі обладнання хостелу на базі декількох приміщень студентського гуртожитку, в якості обслуговуючого персоналу можуть бути задіяні безпосередньо студенти на волонтерських засадах або на основі оформлення з оплатою на пів-ставки. Подібна практика досить поширена на заході, адже одночасно з освоєнням теоретичної бази в навчальному процесі студенти мають можливість здобути практичні навички за обраною спеціальністю або за особистим інтересом щодо розширення спектру відповідного професійного засвоєння знань. Це може бути організація та надання туристично-інформаційних послуг відвідувачам міста, регіону, тобто консультації стосовно місць та об'єктів туристичного інтересу, а також закладів громадського харчування, транспорту, зв'язку тощо. Яскравим прикладом є ефективне функціонування туристично-інформаційних центрів (далі – ТІЦ).

Створення студентських хостелів може сприяти, з точки зору бізнесу, використанню дешевої сільськогосподарської продукції для забезпечення харчування туристичних груп (розвиток сільськогосподарських районів); збільшенню кількості робочих місць для випускників вузів і коледжів за спеціальністю «туристичний бізнес» (розвиток молодіжного підприємництва), «готельно-ресторанна справа», «туризм»; покращенню інфраструктури та розширенню сфери послуг, пропонованих туристам в Україні. У цілому, це може сприяти виведенню туристичної індустрії в нашої країні на якісно новий рівень розвитку. Аналіз відгуків відвідувачів хостелів, зокрема у м. Краків, Київ, Львів, також дає підстави стверджувати про певні позитивні риси цього виду закладу розміщення туристів [11-14]. Це, наприклад, такі переваги, як зрозуміла економія, найкраща ціна для двох гостей, бронювання без комісії, регулярні спеціальні пропозиції, гарантія найкращої ціни, управління онлайн-бронюванням, вільний доступ до Інтернет-мережі, ряд додаткових послуг.

Висновки з цього дослідження і перспективи. Сьогодні хостели – це один із важливих елементів планування подорожі молодих людей, які прагнуть заощадити свої кошти, а тому розвиток даної системи розміщень в Україні є досить актуальним. Для

нашої держави такий вид розміщення є відносно новим, однак протягом останніх п'яти років можна спостерігати збільшення рівня його популярності. Наявність хостелів сприяє підвищенню туристичного потенціалу країни, привабливості до себе більше молоді з Європи та інших країн світу, активізації внутрішнього туризму.

Для налагодження успішного функціонування студентських хостелів в Україні необхідно задіяти певний організаційний механізм бізнес-планування та ведення підприємницької діяльності в закладі розміщення. Важливим спектром ефективної діяльності хостелів є його цілеспрямована маркетингова політика, зокрема в напрямку забезпечення діяльності ресурсних, сервісних, інформаційних центрів і програм, спрямованих на підтримку «молодіжних хостелів», як специфічних закладів готельного типу економ-класу, й створення відповідної мережі хостелів (за регіональним, національним, функціональним принципом тощо). В сучасних політичних, економічних, соціальних, екологічних умовах для господарювання на ринку індустрії гостинності яскравим сегментом його рушійної сили є активна громадянська позиція населення України, зокрема молоді, студентства, що ототожнюється в потенціалі волонтерської роботи молоді, ТІЦ, як для облаштування, так і функціонування хостелів.

Список літератури:

1. Аналіз господарської діяльності: теорія, методика, розбір конкретних ситуацій: навч. посіб. / за ред. К. Ф. Ковальчука. – К.: ЦУЛ, 2012. – 326 с.
2. Балабанова Л. В. Маркетинг підприємства: навч. посіб. / Л. В. Балабанова. – К.: ЦУЛ, 2012. – 612 с.
3. Гринчуцький В. І. Економіка підприємства – 2-ге видання: підручник / В. І. Гринчуцький. – К.: ЦУЛ, 2012. – 302 с.
4. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. А. А. Мазаракі. – 2-ге вид., допов. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. – 296 с.
5. Давидова О. Ю. Управління якістю продукції та послуг у готельно-ресторанному господарстві: навч. посіб. / О. Ю. Давидова, І. М. Писаревський, Р. С. Ладженська; Харк. нац. акад. міськ. госп.-ва. – ХНАМГ, 2012. – 414 с.
6. Лігоненко Л. О. Дослідження та регулювання споживчого ринку: навч. посіб. / Л. О. Лігоненко, Г. М. Богославець, А. М. Носуліч. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – 332 с.
7. Мальська М. П. Готельний бізнес: теорія та практика: підручник / М. П. Мальська, І. Г. Пандяк; М-во освіти і науки України, Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – К.: ЦУЛ, 2012. – 470 с.
8. Окландер М. А. Маркетингова цінова політика / М. А. Окландер: навч. посібник. – К.: ЦУЛ, 2012. – 240 с.
9. Ронский М. Дом образцового содержания // Вояж и отдых. – 2010. – № 5. – С. 97-100.
10. Українська правда. Життя: інтернет-видання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/>.
11. Dream Family: Как открыть сеть популярных хостелов в Киеве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ubr.ua/market/dream-family...>
12. hostel-dream [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://restplace.com.ua/uk/hotel/hostel-dream-house.html>
13. hihostels [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hihostels.com.ua/ru>
14. Groshi/hostel [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vn.20minut.ua/Groshi/hostel>.

Беляева С.С., Панасенко Л.М.

Черкасский государственный технологический университет

МАРКЕТИНГОВАЯ ПОЛИТИКА ХОСТЕЛОВ

Аннотация

Проведен анализ концептуальных основ создания и механизма применения маркетинговой политики учреждений для временного размещения, к которым относятся хостелы. Изучен опыт функционирования хостелов в разных странах мира. Исследована возможность адаптации лучших примеров деятельности хостелов на территории Украины. Рассмотрены теоретические и прикладные аспекты организационно-экономического механизма работы хостелов. Приведены примеры маркетингового исследования потребностей и предложений размещения в хостелах, сегментации рынка.

Ключевые слова: общежитие, информация, кон'юнктура рынка, маркетинг, молодежный туризм, реклама, размещение туристов, потребительский рынок, студенческое общежитие, туризм, хостел.

Belyaeva S.S., Panasenko L.M.
Cherkasy State Technological University

MARKETING POLICY OF HOSTELS

Summary

The analysis of the conceptual foundations of creation and the mechanism of application of the marketing policy of the institution for temporary accommodation, including hostels. The experience of the functioning of hostels in different countries. Investigated the possibility of adapting the best examples of hostels in Ukraine. Theoretical and applied aspects of organizational-economic mechanism of operation of hostels. Examples of marketing research needs and offers of accommodation in hostels, market segmentation.

Keywords: hostel, information, con juncture market, marketing, youth tourism, advertising, tourist accommodation, consumer market, student accommodation, travel, hostel.

УДК 332.122:330.3

ГЕНЕЗИС УЯВЛЕНЬ ЩОДО ВІДТВОРЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО СОЦІУМУ

Бойченко Е.Б.

Інститут економіко-правових досліджень
Національної академії наук України

У статті уточнено сутність поняття відтворення продуктивних сил в контексті розвитку регіонального соціуму. Досліджено етимологію, генезис категорії «соціум» у вітчизняній та зарубіжній літературі. На підставі парадигми «регіон як соціум», де на перший план висувається відтворення соціального життя (населення та трудових ресурсів, освіти, охорони здоров'я, культури, навколишнього середовища тощо) та розвиток системи розселення, визначено сутність поняття «регіональний соціум».

Ключові слова: продуктивні сили, народ, населення, народонаселення, регіональний соціум.

Постановка проблеми. Відтворення продуктивних сил в контексті розвитку регіонального соціуму полягає у розумінні того, що людина є головною продуктивною силою суспільства, творцем матеріальних благ, яка забезпечує розвиток та інтенсифікацію виробництва. Безперечним є той факт, що у сучасному суспільстві створення та використання новітніх технологій є пріоритетною умовою розвитку економіки, що у свою чергу, забезпечує їй конкурентоспроможність на світовому ринку. Отже, людина, а саме її трудовий потенціал, який виявляється у стані здоров'я, освіті, професіональному досвіді, знаннях, здібностях, творчій активності індивіда тощо, забезпечує науково-технічний прогрес суспільства. Це обумовлює актуальність дослідження всіх аспектів відтворення продуктивних сил в контексті розвитку регіонального соціуму, особливо в умовах трансформаційних перетворень, що відбуваються в українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення сутності продуктивних сил присвячені роботи таких вчених, як В.Д. Клиновий [1], С.В. Мочерний [2] та інші. Дослідженнями етимології, генезису категорії «регіональний соціум» займалися В.П. Андрущенко та М.І. Горлач [10; 13], В.Г. Скотний [14] та інші вчені.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на підвищений інтерес науковців до обраної проблематики, дослідження процесів відтворення продуктивних сил в контексті розвитку регіонального соціуму не втрачають актуальності. Недостатність розроблення обраної проблематики в сучасній вітчизняній науці ускладнюють дослідження особливостей життєдіяльності

регіонального соціуму, які створюють умови для відтворення продуктивних сил регіону.

Мета статті. Головною метою цього дослідження є визначення генезису поняття відтворення продуктивних сил в контексті розвитку регіонального соціуму.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці [1] під продуктивними силами розуміється система факторів виробництва, яка забезпечує перетворення речовин природи, відповідно до потреб людей створює матеріальні та духовні блага і визначає зростання продуктивності суспільної праці. У економічній теорії факторами виробництва визначені наступні: земля – природні багатства дані самою природою, тобто всі природні ресурси (землі, ліси, води, родовища); праця – робоча сила, головна особливість якої полягає в тому, що праця невіддільна від людини, від його робочої сили і тому має соціальний, економічний і політичний аспект; капітал – наявні, вироблені засоби виробництва, фінансовий капітал, тобто сукупність майна, використаного для отримання прибутку. Взаємозв'язок цих складових обумовлює певний рівень розвитку продуктивних сил.

Відтворення як економічна категорія означає безперервне відновлення виробництва товарів, послуг та духовних благ, на основі якого здійснюється відтворення всіх елементів економічної системи – продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних та виробничих відносин (або відносин економічної власності), а також господарського механізму [2, с. 223]. Отже, відтворення продуктивних сил доцільно розглядати як процес безперервного відновлення усіх факторів виробництва, а саме природних ресурсів, робочої сили, засобів виробництва.

Відтворення продуктивних сил в контексті розвитку регіонального соціуму полягає у відновленні робочої сили як головного ресурсу економіки та яка є основним елементом виробництва. Під робочою силою розуміється здатність людини до праці, сукупність її фізичних, інтелектуальних здібностей, набутих знань і досвіду, а також бажання отримання нових знань, які використовуються у процесі виробництва матеріальних благ. Важливо звернути увагу на те що, робоча сила є невіддільною від індивіда. Доведено, що робоча сила існує в особі людини-працівника. Саме людина та її здатність до праці є основним елементом виробництва [3, с. 282].

У сучасному суспільстві відбувається прискорення темпів техніко-технологічного оновлення виробництва, яке потребує відповідного рівня освіти, володіння технікою та обізнаності з новими технологіями. Отже, виникає потреба до зміни якісних характеристик робочої сили. А саме, необхідною, перш за все, стає процедура оновлення професійних знань, які мають бути фундаментальними, легко трансформованими та модельованими. Важливими стають питання збереження та відновлення здоров'я, культурного розвитку робочої сили, що забезпечують, у тому числі, відповідну продуктивну працю, її культуру та стиль поведінки працівника. Іншими словами виникають нові вимоги до відтворення продуктивних сил в контексті розвитку регіонального соціуму.

Для розкриття сутності регіонального соціуму виникає необхідність уточнення таких категорій, як «народ», «населення», «народонаселення» та «соціум». Існування значної кількості синонімів цих понять, які взагалі визначають розуміння одне через одного, недостатність їх наукового опрацювання не дозволяють чітко визначити ці категорії. Так, синонімами до слова «народ» є нація, етнос, популяція, електорат, і в тому числі означає те, що і слово «населення» [4]. Отже, визначення поняття «народ» через «населення» мало сприяє проясненню сутності цих категорій.

Етимологічно слово «народ» походить від грецького *ἔθνος* (етнос). Семантика слова доводить, що воно походить від народу, під яким слід розуміти: по-перше, групу осіб, об'єднаних спільними інтересами, політичними і релігійними поглядами (XIII–XIV ст.); по-друге, рід, плем'я, нащадків (XV ст.); по-третє, людей, які належать до однієї етнічної спільності (XVII ст.). У В. Даля народ – люд, народ у відомому просторі; люди взагалі; плем'я; жителі країни, що говорять однією мовою; обивателі держави, країни, що знаходиться під одним управлінням; чернь, простолюдини, нижчі за станом; безліч людей [4].

У демографічному енциклопедичному словнику під народом розуміється велика група людей, пов'язаних, насамперед, місцем свого походження або проживання; все населення певної країни. У наукових дослідженнях вживається, по-перше, у соціально-політичному значенні – шари і класи суспільства, які беруть участь у прогресивному історичному розвитку; по-друге, в етнічному – позначення усіх видів етнічних спільнот [5, с. 267].

Семантика поняття населення виходить із давньоруської епохи. За той період відзначають лише одне його значення – заселення (XI ст.), що маніфестує відносно обжитість якоїсь території, поза зв'язком із гомогенністю спільності, яка її населяє, за родовими (етнічними), культурними, мовними та іншими ознаками. Із початку XIX ст. визначають як заселення якоїсь території жителями, народом [6]. Та ж сама семантика слова «населення» відзначається в радянському періоді історії України: населення – 1) жителі, люди, що проживають в яко-

му-небудь місці; 2) сукупність людей, що живуть на певній території; народонаселення [7].

У сучасних дослідженнях під населенням розуміють сукупність людей, що постійно живуть у межах якоїсь конкретно вказаної території (район, місто, область, частина країни, країна, континент чи вся Земна куля тощо).

Із погляду правового устрою держави, під населенням розуміється вся сукупність індивідів, що проживають в даній державі або місцевості. Включає як громадян, так і іноземців, що постійно проживають, та осіб без громадянства [8].

Розмежування понять «народ» і «населення» існує і в інших європейських мовах: в англійській «народ» – це *people*, а населення – *population*. У німецькій – *das Volk* та *die Bevölkerung*; у французькій – *personnes* і *population* відповідно.

У Демографічному енциклопедичному словнику стверджується, що поняття «населення» є тим самим, що і «народонаселення». Отже, виникає необхідність більш точного визначення поняття «народонаселення».

Практично у всіх сучасних словниках та енциклопедіях при найбільш загальному визначенні під поняттям «народонаселення» розуміється сукупність людей, які живуть на певній території. На кожному етапі розвитку людського суспільства народонаселення виступає як конкретно-історична сукупність людей, що визначає його соціально-часову і просторово-територіальну характеристику. Люди, будучи пов'язаними між собою певною єдністю (державно-політичною, економічною, соціальною, етнічною, релігійною та ін.), здійснюють свою життєдіяльність у межах територіального простору, утворюючи відносно стійкі сукупності [5, с. 268].

Таким чином, поняття «народонаселення» за формою співпадає з поняттями «народ» та «населення», але за суттю це різні категорії. Взагалі, під поняттям «народ» слід розуміти усіх людей певної країни, що беруть участь в прогресивному історичному розвитку та яких об'єднують національність, спільна історія, мова, матеріальна та духовна культура та ін. Сутність поняття «населення» полягає у визначенні його як категорії, що надає можливість охарактеризувати певний народ, враховуючи процеси його життєдіяльності, що відбуваються. Населення – це термін, який скоріше відноситься до статистики та поєднаної з нею демографії. При цьому важливою ознакою поняття «народонаселення», яке складається з об'єднання попередніх двох категорій, є постійне поновлення шляхом безперервної зміни поколінь людей, що народжуються та розвиваються, тобто відбувається процес відтворення. Ці процеси характеризуються безперервними кількісними та якісними змінами у структурі населення відповідної території.

За сучасних умов розвитку України відбувається переосмислення поняття «соціум». Етимологія самого слова пов'язана з лат. *socium*, що означає спільне, загальне, об'єднання всієї сукупності історично усталених форм спільної життєдіяльності людей. Дослідження наукових праць, як сучасних, так і історичних, дозволяють стверджувати, що у переважній більшості тлумачення понять «соціум» і «суспільство» є тотожними та рівноцінними. Так, словник синонімів дає поняття «соціум» як тотожне значенням «суспільність» та «спільність» [9].

У філософському словнику соціальних термінів під соціумом розуміється система спільного співжиття людей, особливий спосіб життя живих організмів, головними ознаками яких є свідомість, цілеспрямована діяльність, спілкування, генетичний

і функціональний зв'язок, що зумовлює створення відмінного від природи предметно-духовного світу культури; предметне буття людини, її предметне існування в середовищі культури. Соціум – це діяльне спілкування людей, їхня творчість в усіх галузях суспільного життя: створення матеріальних і духовних цінностей, перетворення природи, формування певних людських якостей. Вища форма соціуму – суспільство як цілісна система. Інші різновиди соціуму – родові та сімейно-споріднені, соціально-класові, національно-етнічні, територіально-поселенські спільності. Будь-який соціум є певною цілісністю, що здатна самовідтворюватися, а також відносно автономним утворенням, що взаємодіє з іншими соціальними спільнотами. Для кожного соціуму характерна властива йому система регулювання діяльності соціальних спільностей, груп та індивідів, які охоплені саме соціумом. Це соціальні норми, закріплені в традиціях. Це певна система правових нормативів та прописної моралі. Поняття «соціум» використовується соціальною теорією для характеристики соціально-культурної цілісності, взаємин індивідів, що утворюють соціум як певну окрему соціальну спільність, у межах якої відбувається соціалізація індивідів, здійснюється їх життєдіяльність [10, с. 556–557].

А.М. Пилипенко розглядає соціум як сукупність усіх форм і способів взаємодії й об'єднання людей. У такому широкому розумінні суспільство включає все, що відрізняє цю систему від природно-космічних явищ, дозволяє розглянути створену людиною реальність як особливу форму руху матерії. Суспільство, як система взаємодії людей, визначається певними внутрішніми суперечностями – між природою й суспільством, різними соціальними спільнотами, суспільством й особистістю. Ці зв'язки стали основою для розроблення різноманітних соціологічних концепцій суспільства [11, с. 1].

На думку Г.Т. Тавадова, соціум – це велика стійка соціальна спільність, що характеризується єдністю умов життєдіяльності людей в якихось істотних відносинах і внаслідок цього – загальної культури [12, с. 479].

В.П. Андрущенко та М.І. Горлач дають наступне визначення цього поняття: «Соціум – діяльне спілкування людей, їх творчість в усіх галузях суспільного життя..., певна цілісність, що здатна самовідтворюватися..., яка взаємодіє з іншими соціальними спільностями... Для кожного соціуму характерна власна система регулювання діяльності соціальних спільностей» [13, с. 336].

В.Г. Скотний вважає, що соціуму притаманне предметне життя. Людина діє в цьому випадку свідомо, передбачаючи наслідки своїх дій, виробляючи мету та способи реалізації своєї діяльності. Очевидно, що особливу роль у становленні людини в соціумі виконує її постійне спілкування з іншими, що за цих умов набуває вигляду соціальних відносин. Люди постійно обмінюються інформацією, фіксують набутий у процесі діяльності досвід, передають його з покоління в покоління [14, с. 246].

Досліджуючи поняття соціуму у сучасній довідковій літературі, можна зазначити, що у толкових словниках Т.Ф. Єфремової та Л.П. Крисіна соціум визначається як колектив людей, що характеризується спільністю соціального, економічного і культурного життя [15; 16].

С.І. Ожегов та Н.Ю. Шведова вважають, що зміст поняття «соціум» тотожний поняттю «суспільство», під яким вони розуміють сукупність людей, об'єднаних історично обумовленими соціальними формами спільного життя і діяльності [17, с. 440, с. 752].

У Сучасному великому тлумачному словнику російської мови дається визначення, яке характеризує соціум як, по-перше, людську спільноту як результат історично сформованих форм діяльності людей, та, по-друге, групу людей, об'єднаних за якими-небудь (професійними, культурними та ін.) ознаками.

У словнику іноземних слів М.Г. Комлева соціум розглядається як суспільство, соціальне середовище людини, сукупність історично сформованих форм діяльності людей.

Для визначення сутності поняття «регіональний соціум» виникає необхідність пояснення, що є сам регіон. Сучасний період розвитку характеризується посиленням ролі регіону на національному рівні та регіональних утворень на наднаціональному рівні. При цьому регіоналізацію, під якою слід розуміти появу і розвиток нових інституційних форм, що відповідають новій ролі регіонів у процесі прийняття рішень на національному та наднаціональному рівнях, можна розглядати як похідну від глобалізації, спрямовану на знаходження ідентичності соціуму, який проживає на певній території [18, с. 11].

Регіон являє собою частину території країни «зі специфічними природно-кліматичними та економічними умовами і характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил з урахуванням демографічних, історичних, соціальних особливостей, розвиток якої відбувається на основі законів національної та регіональної економіки, у результаті чого формуються регіональні економічні відносини» [19, с. 164].

Сучасні наукові дослідження, присвячені регіональній економіці, розглядають регіон як багатофункціональну та багатоаспектну систему. Найбільшого поширення набули такі його парадигми: 1) регіон як квазідержавна; 2) регіон як квазікорпорація; 3) регіон як ринок (ринковий ареал); 4) регіон як соціум [20]; 5) регіон як одиниця адміністративно-територіального облаштування; 6) регіон як територія; 7) регіон як простір; 8) регіон як система [18, с. 11].

Парадигма «регіон як соціум» висуває на перший план відтворення соціального життя (населення та трудових ресурсів, освіти, охорони здоров'я, культури, навколишнього середовища тощо) і розвиток системи розселення. Даний підхід є ширшим за економічний. Він включає культурні, освітні, медичні, соціально-психологічні, політичні та інші аспекти життя регіонального соціуму [20]. Виділення такої парадигми охоплює всі умови відтворення соціального життя населення, визначає її як один із найважливіших підходів при встановленні сутності поняття «регіон».

Таким чином, населення регіону, що представляє собою стійку соціальну спільність і характеризується єдністю умов життєдіяльності, спільністю культури, правомірно розглядати в якості соціуму. Слід зазначити, що на сьогодні, при досить широкому дослідженні таких понять та явищ, як «соціум» та «регіон», тлумаченню поняття «регіональний соціум», дослідженню механізмів його життєдіяльності у межах відповідної території, за умов ускладнення соціального життя населення приділяється значно менше уваги вчених. Це, у свою чергу, потребує додаткових наукових досліджень.

Узагальнюючи результати існуючих підходів до визначення регіонального соціуму та враховуючи сучасні політичні, економічні та соціальні процеси, що відбуваються у суспільстві, можна надати наступне визначення сутності цього поняття. Під регіональним соціумом як соціально-економічною категорією доцільно розуміти сукупність індивідів, які об'єднані у територіальну стійку соціальну спільність, що забезпечує соціально-економічний

розвиток відповідної території, яку поєднують загальні умови життєдіяльності в єдиному природно-географічному, політичному, правовому, економічному, соціальному, інформаційному, освітньому, культурному, релігійному, етнічному та ін. просторі та яка має особисті розбіжності у межах національних, соціальних та політичних груп.

Висновки. Доведено, що під соціумом мається на увазі велика стійка соціальна спільність, яка характеризується єдністю умов життєдіяльності людей в якихось істотних відносинах і внаслідок цього спільністю культури. Вищою формою соціуму є суспільство як цілісна соціальна система.

Під регіональним соціумом як соціально-економічною категорією доцільно розуміти сукупність індивідуумів, які об'єднані у територіальну стійку соціальну спільність, що забезпечує соціально-економічний розвиток відповідної території, яку поєд-

нують загальні умови життєдіяльності в єдиному природно-географічному, політичному, правовому, економічному, соціальному, інформаційному, освітньому, культурному, релігійному, етнічному та ін. просторі та яка має особисті розбіжності у межах національних, соціальних та політичних груп.

Таким чином, правомірним є теза про те, що відтворення продуктивних сил в контексті розвитку регіонального соціуму відбувається на засадах поєднання місцевих особливостей із загальнодержавними тенденціями. Однак слід мати на увазі, що територіально стійка соціальна спільність при багатьох загальних рисах відрізняється істотними ознаками національного та соціального складу населення, якістю й укладом життя, національними традиціями, культурою і побутом та ін. Регіональний соціум ізоморфний і регіонально специфічно відтворює в собі загальні елементи і структуру соціуму в цілому.

Список літератури:

1. Клиновий Д. В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України: [навч. посібник] / Д. В. Клиновий, Т. В. Пепа. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 728 с.
2. Економічна енциклопедія: у 3 томах. / [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 1. – 2000. – С. 864.
3. Економічний словник-довідник / [за ред. С. В. Мочерного]. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
4. Жидкевич Н. Народ и население / Н. Жидкевич // Отечественные записки. – 2012. – № 1 (46). [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу: <http://www.strana-oz.ru/2012/1/narod-i-naselenie>
5. Демографический энциклопедический словарь [гл. ред. Д. И. Валентей]. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – 608 с.
6. Васильев А. Д. Игры в слова: население вместо народа / А. Д. Васильев // Политическая лингвистика. – Вып. 3 (23). – Екатеринбург, 2007. – С. 60-69.
7. Толковый словарь русского языка: в 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. 1. М., 1935; Т. 2. М., 1938; Т. 3. М., 1939; Т. 4. М., 1940. (Переиздавался в 1947-1948 гг.); Репринтное издание: М., 1995; М., 2000. [Электронный ресурс]. – Доступ до ресурса: <http://ushdict.narod.ru/>
8. Барихин А. Б. Большой юридический энциклопедический словарь / А. Б. Барихин. – М.: Книжный мир, 2004. – 719 с.
9. Словарь синонимов русского языка ASIS v8.2. [Электронный ресурс]. – Доступ до ресурса: <http://www.trishin.ru/left/dictionary/>
10. Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко [та ін.; заг. ред. В. П. Андрущенко]. – [3-е вид., доп.]. – К.; Х.: Вид-во «Р.И.Ф.», 2005. – 672 с.
11. Пилипенко А. М. Суспільство як система соціального буття / А. М. Пилипенко // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2005. – № 47. [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_47/Rylypenko.htm
12. Тавадов Г. Т. Этнология: современный словарь-справочник / Г. Т. Тавадов. – М.: Диалог культур, 2007. – 704 с.
13. Соціальна філософія: короткий енциклопедичний словник / [заг. ред. і укл.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач]. – К., Х.: ВМП «Рубікон», 1997. – 400 с.
14. Скотний В. Г. Філософія: історичний і системний курс / В. Г. Скотний. – К.: Знання України, 2005. – 576 с.
15. Ефремова Т. Ф. Новый толково-словообразовательный словарь русского языка / Т. Ф. Ефремова. Издат.: Дрофа, Русский язык, 2000. – 1233 с. [Электронный ресурс]. – Доступ до ресурса: http://www.4tivo.com/kultura_iskustvo/21036-novyyj-tolkovo-slovoobrazovatelnyj.html
16. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М.: Эксмо, 2008. – 944 с. [Электронный ресурс]. – Доступ до ресурса: <http://www.opentextnn.ru/glossary/archaeography/?id=5462>
17. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 тысяч слов и фразеологический выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова; Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – [4-е изд., доп.]. – М.: Азбуковник, 1997. – 944 с.
18. Василенко Д. В. Экономическая диагностика функционирования региона: методы, способы, формы: монография [Текст] / Д. В. Василенко; науч. ред. В. Н. Василенко; НАН Украины; Ин-т экономико-прав. исследований. – Донецк: Юго Восток, 2013. – 207 с.
19. Економічна енциклопедія [Текст]: у 3-х томах. Т. 3. / [ред. С. В. Мочерний]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
20. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики: [учебник для студ. вузов] / А. Г. Гранберг; Гос. ун-т, Высшая школа экономики. – [3-е изд.]. – М.: ГУ-ВШЭ, 2003. – 492 с.

Бойченко Э.Б.

Институт экономико-правовых исследований
Национальной академии наук Украины

ГЕНЕЗИС ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ВОСПРОИЗВОДСТВЕ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫХ СИЛ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО СОЦИУМА

Аннотация

В статье уточнена сущность понятия воспроизводства производительных сил в контексте развития регионального социума. Исследованы этимология, генезис категории «социум» в отечественной и зарубежной литературе. На основании парадигмы «регион как социум», где на первый план выдвигается воспроизводство социальной жизни (населения и трудовых ресурсов, образования, здравоохранения, культуры, окружающей среды и т.д.) и развитие системы расселения, определена сущность понятия «региональный социум».

Ключевые слова: производительные силы, народ, население, народонаселение, региональный социум.

Boychenko E.B.

Institute of Economic and Legal Research
National Academy of Sciences of Ukraine

THE GENESIS OF IDEAS ABOUT THE REPRODUCTION OF THE PRODUCTIVE FORCES IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL SOCIETY

Summary

The article specifies the essence of the concept of the reproduction of the productive forces in the context of the development of the regional society. Studied etymology, the Genesis of the category «society» in the domestic and foreign literature. On the basis of the paradigm of the «region as a society» where there is reproduction of social life (population and labor resources, education, health, culture, environment, etc.) and the development of the settlement system, defined the essence of the concept «regional society».

Keywords: productive forces, people, population, regional society.

УДК 351.863(477)

КОНСОЛІДАЦІЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВИ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТИВ

Вінічук М.В.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Розглянуто проблему консолідації фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів. Окреслено місце соціальної політики держави в системі соціальної безпеки України. Проаналізовано основні соціальні стандарти та гарантії в Україні. Визначено методологічні засади формування системи соціальної безпеки з дотриманням положень концепції соціально орієнтованої економіки. Запропоновано механізм залучення обмежених фінансових ресурсів на соціальні цілі.

Ключові слова: соціальна безпека, соціальна політика, соціальна функція державного управління, рівень життя населення, соціальні стандарти.

Постановка проблеми. В умовах фінансової глобалізації та загострення питання інтеграції економіки України у світовий економічний простір надзвичайно важливим виявляється консолідація фінансових ресурсів держави для підвищення

соціальних стандартів. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку країни, під впливом дефіциту бюджету, тінізації економіки, збройного конфлікту на Сході держави, зниження обсягу фінансування усіх сфер економіки, що супроводжується зниженням доходів населення та їх купівельної спроможності, збільшенням рівня бідності та безробіття, реформування вітчизняної системи соціального захисту населення відбувається досить повільно і провокує загострення напруженої соціально-економічної ситуації в суспільстві. Сьогодні надзвичайно гострою постає проблема збільшення обсягів державного фінансування соціальної сфери та їх раціонального використання, так як не спо-

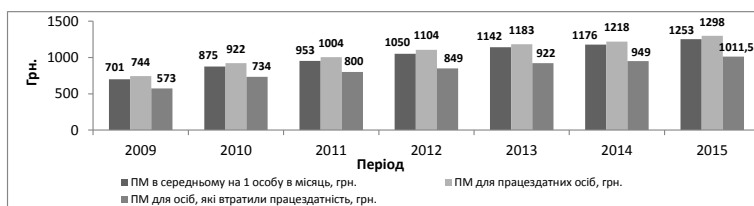

Рис. 1. Динаміка розміру прожиткового мінімуму різних категорій осіб в Україні за 2009-2015 рр., грн.

Джерело: [2]

стерігається збільшення державного ресурсного забезпечення соціальної сфери та ефективності витрачення наявних ресурсів, що, своєю чергою, не призводить до якісних змін в організації соціального захисту населення в Україні та до зміцнення її соціальної безпеки. Варто зазначити, що в країні вже номінально визначені міжнародні стандарти, адресність соціальних допомог, гарантії прав громадян, проте досі відсутнє їх законодавче

Рис. 2. Динаміка індексу споживчих цін за 2004-2014 рр., % до попереднього року

Джерело: [3]

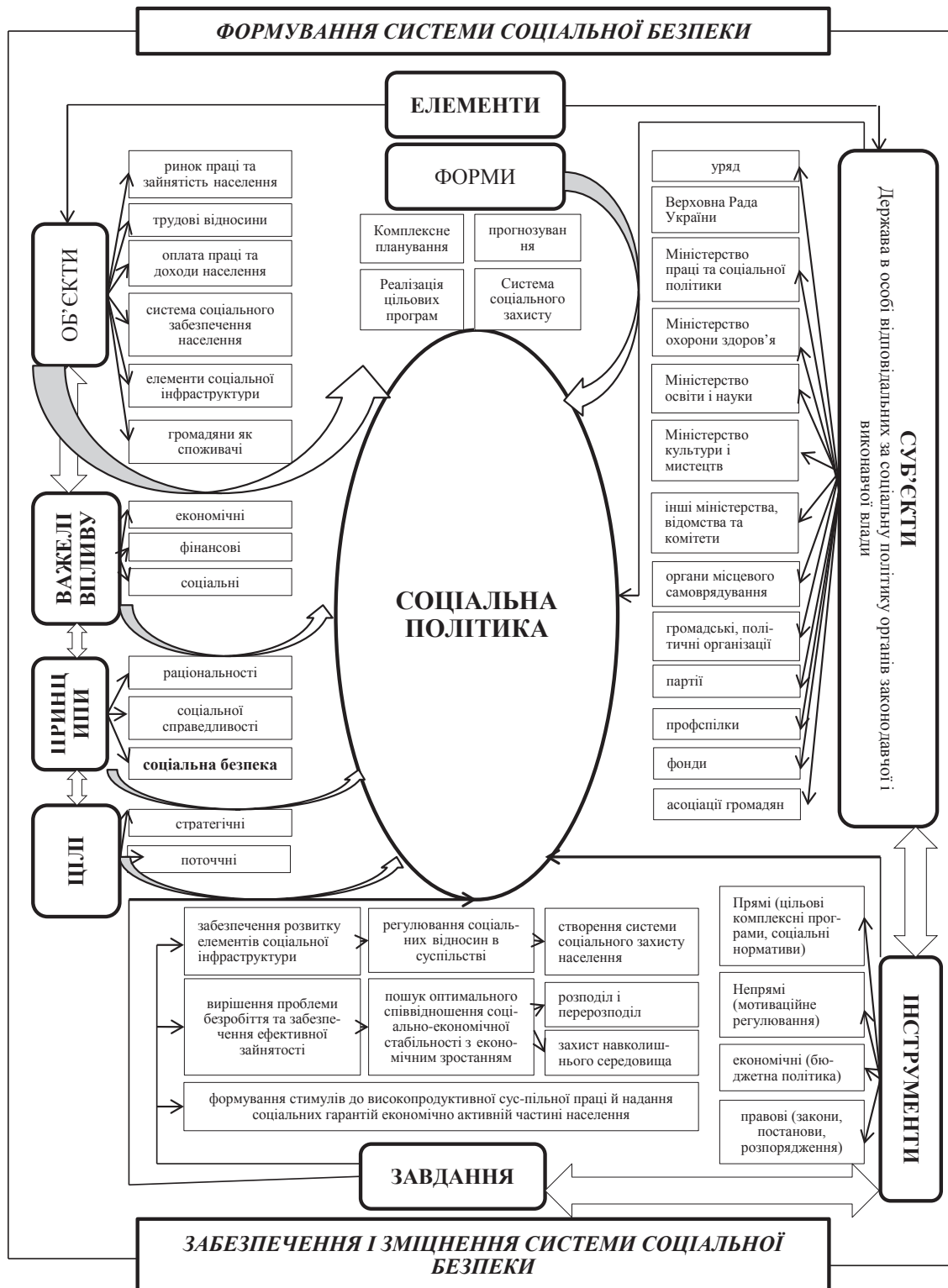

Рис. 3. Система соціальної безпеки держави

Джерело: [розроблено автором]

регламентування. За таких умов надзвичайно актуальним виявляється потреба в модернізації системи та соціальної функції державного управління, що вимагає перегляду механізму надання соціальної допомоги та послуг населенню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема консолідації фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів у сучасній економічній літературі розглядається надто вузько. Її дослідженню присвятили свої праці такі науковці як І. Бойчук, Н. Болотіна, В. Бакуменко, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, В. Геєць, Я. Гончарук, А. Гриненко, Я. Жаліло, О. Іляш, Е. Лібанова, А. Мокій, Є. Панченко, П. Пилипенко, В. Сенчагов, Б. Сташків, А. Сухоруков, М. Флейчук, Л. Яремко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До сьогодні не знайшов відображення в економічній літературі механізм залучення обмежених фінансових ресурсів на соціальні цілі та розробка методологічних засад формування системи соціальної безпеки з дотриманням положень концепції соціально орієнтованої економіки.

Мета статті. Визначення проблем консолідації фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів та зміцнення соціальної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Недосконале законодавство та надмірний перелік соціальних послуг,

виплат і пільг, гарантованих державою, є економічно необґрунтованим, зумовлюють недофінансування галузі та ускладнюють здійснення державного управління системою соціального захисту населення в Україні, виділені державою кошти на соціальний захист населення використовуються неефективно та нерационально. Крім того, надмірна централізація та повільність у реагуванні щодо першочерговості задоволення соціальних потреб, низька якість соціальних послуг ведуть до відсутності послідовної та системної соціальної політики і поглиблення соціальної нерівності населення. Як відомо, людина може існувати виключно в межах соціального простору, що обумовлює принципову та першочергову роль соціальних факторів у становленні й розвитку людства [1], а держава покликана забезпечити належні фізіологічні, матеріальні, духовні та загальносоціальні потреби. Для населення проявом соціальної функції виступають соціальні норми, нормативи та соціальні стандарти життя. Основним соціальним стандартом є прожитковий мінімум доходів громадян. Вважається доцільним прослідкувати зміну в Україні розміру прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць за період з 2009 по 2015 рр. з метою з'ясування основних проблем у соціальній сфері. Як бачимо (рис. 1), розмір прожиткового мінімуму має чітку тенденцію до збільшення.

Так, у 2010 р. порівняно з 2009 р. його розмір збільшився на 174 грн., або ж на 24,84%. У 2011 р.

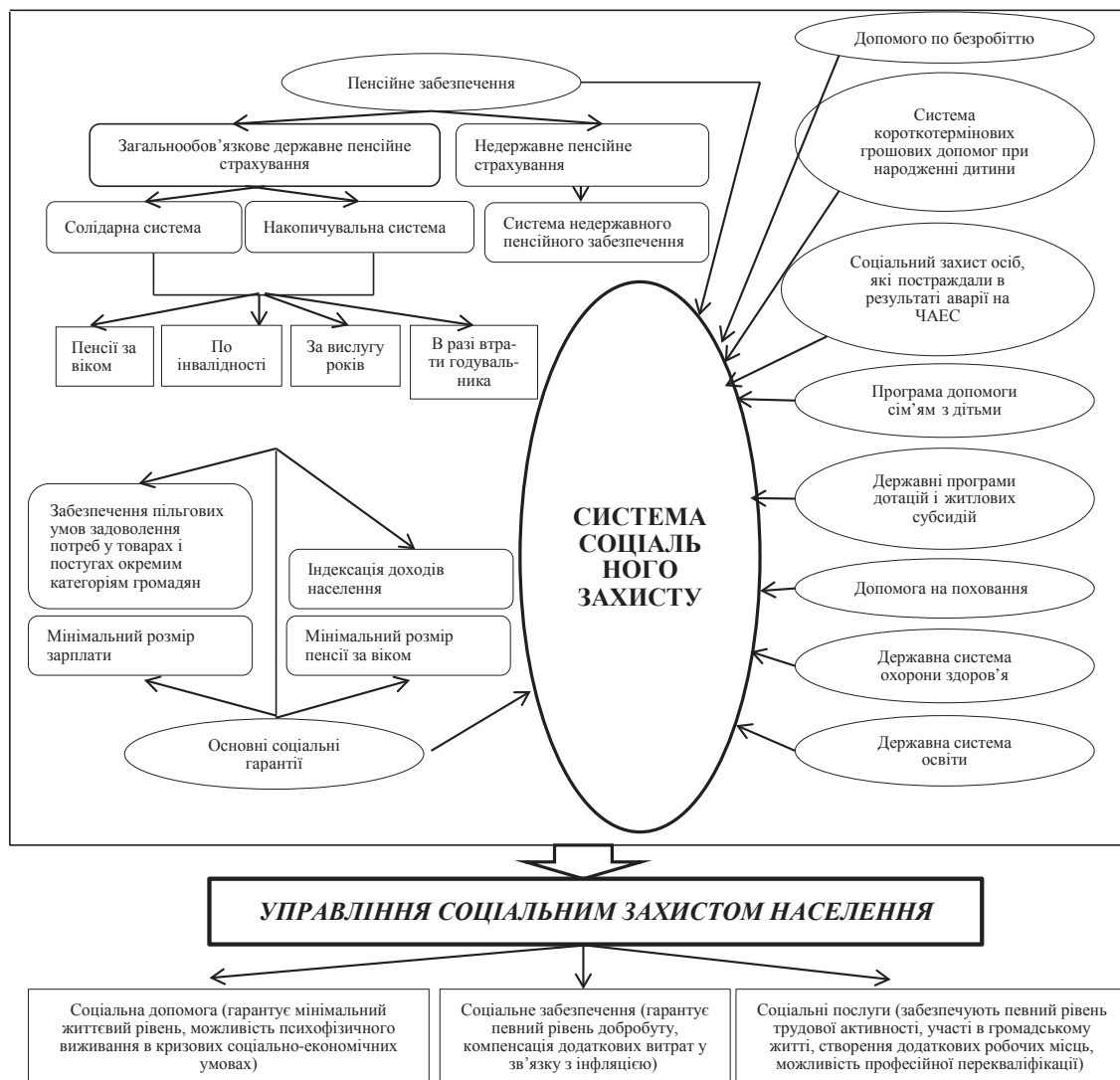

Рис. 4. Система соціального захисту населення

Джерело: [розроблено автором]

порівняно з 2010 р. збільшення відбулося на 78 грн. (8,91%), порівнюючи 2011 р., з 2009 р. – на 252 грн. (35,95%). У 2012 р. та у 2013 р. розмір прожиткового мінімуму також зберіг стійку тенденцію до зростання (10,18% та 8,76%). Аналіз даного показника за 2014 р. дає змогу стверджувати, що розмір прожиткового мінімуму порівняно з попереднім роком збільшився лише на 34 грн. (2,98%). Проте, це не дозволяє підвищити купівельну спроможність та рівень життя населення, оскільки у 2014 році відбулося різке підвищення рівня інфляції на 25,2% (рис. 2), що підтверджує загострення проблеми зuboжіння населення країни.

На 2015 рік, в умовах жорсткої економії фінансових ресурсів, Законом України «Про державний бюджет на 2015 рік» передбачено розмір прожиткового мінімуму в середньому на одну особу в місяць на рівні 1176 грн. і лише в грудні заплановано підвищення до 1330 грн.

Як відомо, соціальна політика повинна стати інструментом виконання державою соціальної функції та шляхом здійснення управлінського впливу на різні сфери суспільного життя. Систему створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту його членів та усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності, запобігання соціальним конфліктам в Україні доцільно відобразити на рис. 3. Особливістю авторського підходу до формування системи соціальної політики є пріоритетність соціальної функції в системі гарантування соціальної безпеки держави та кореляція елементів системи соціальної безпеки, її динамічність, наявність провідного та контролюючого параметрів, прямого і зворотного зв'язків. Все це передбачає визначення меж функціонування соціальної безпеки та соціальної політики зокрема та свідчить про необхідність консолідації фінансових ресурсів з метою підвищення соціальних стандартів. Крім того, формування системи соціальної безпеки передбачає міцний зв'язок між основними її складниками, зокрема: елементами, формами, об'єктами, суб'єктами, важелями впливу, інструментами, цілями, принципами та завданнями соціальної політики держави. В кінцевому результаті, досягнення міцного кореляційного зв'язку між цими складниками дозволить забезпечити і зміцнити систему соціальної безпеки держави.

Реалізація соціальної політики відбувається у формі соціального захисту населення, як комплексу організаційних, правових, економічних заходів, які проводяться державою та спрямовані на забезпечення гідного рівня та якості життя, добробуту кожного члена суспільства та на розвиток особистості, а для підвищення рівня і якості життя населення в умовах змінного середовища і внутрішніх трансформацій, потрібна організація особливої системи соціального захисту населення, яка б забезпечила стійкість до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Нами розроблена і запропонована система соціального захисту населення (рис. 4), яка включає усі види соціальної допомоги, пенсійне забезпечення та основні соціальні гарантії. Управління соціальним захистом населення та пошук фінансових ресурсів на його забезпечення, на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки є надзвичайно важким та водночас дуже важливим завданням держави і виявляється проявом реалізації нею соціальної функції державного управління. В основу даного механізму покладено гарантування мінімального життєвого рівня життя та добробуту населення, за-

безпечення належного рівня зайнятості та трудової активності, а також можливості психофізичного виживання в кризових соціально-економічних умовах. Безумовним являється те, що консолідація фінансових ресурсів на соціальні цілі відбувається на певних етапах формування та реалізації соціальної політики. Поряд із цим визначаються її основні напрямки: культурна, житлова, сімейна, пенсійна, молодіжна та жіноча, соціальна політика у сфері освіти, охорони здоров'я, зайнятості і соціально-трудових відносин.

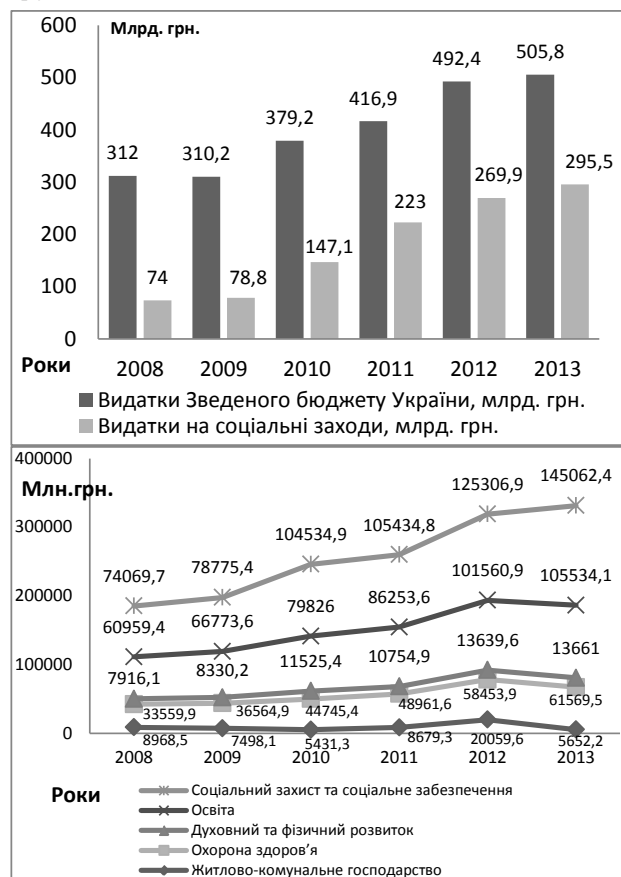

Рис. 5. Динаміка видатків Зведеного бюджету України на соціальні потреби та на соціально-культурні заходи, 2008-2013 рр.

Джерело: [4; 5]

З метою визначення проблем консолідації фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів та зміцнення соціальної безпеки України доцільним виявляється проведення аналізу видатків Зведеного бюджету України на соціальні потреби та на соціально-культурні заходи. Динаміка видатків Зведеного бюджету на соціальні заходи (рис. 5) носить висхідний характер та відображає позитивні зміни в державі, проте це не призводить до підвищення рівня та якості життя населення, оскільки існують такі об'єктивні фактори як інфляція та безробіття, що знижують купівельну спроможність населення та не дозволяють зменшити соціальну нерівність між громадянами, що підтверджують розрахунки зміни обсягів видатків Зведеного бюджету України на соціальну сферу. Варто відзначити, що політика держави спрямована на поступове підвищення обсягів фінансування соціальної сфери, про що свідчить стрімке зростання видатків на соціальні заходи із 74 млрд. грн. у 2008 р. до 269,9 млрд. грн. у 2012 р. та 295,5 млрд. грн. у 2013 р. (рис. 5).

Аналізуючи обсяги видатків Зведеного бюджету на основні соціальні цілі: на соціальний захист та соціальне забезпечення; на освіту; на духовний і фізичний розвиток; на охорону здоров'я та на житлово-комунальне господарство, спостерігається значне збільшення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення з 74,07 млрд. грн. у 2008 р. до 145,06 млрд. грн. у 2013 р.

Нижчими темпами фінансувалося житлово-комунальне господарство – 1470,4 млн. грн. у 2009 р. порівняно з 2008 р. та підвищилося у 2012 р. порівняно з 2008 р. лише на 11,09 млрд. грн., а у 2013 р. порівняно з 2008 р. зменшилося на 3316,3 млрд. грн. Незначними обсягами фінансування забезпечувалась сфера охорони здоров'я та сфера духовного та фізичного розвитку, що спричинило виникнення у цих сферах соціальної напруженості.

Висновки і пропозиції. З метою подолання і попередження негативних процесів у суспільстві та для зменшення соціальної напруженості, необхідно

негайного розробити дієву стабілізаційну політику, яка дозволить переглянути принципи системи адресної допомоги, дасть змогу підвищити рівень життя населення шляхом підвищення ефективності виробництва на базі науково-технічного прогресу, повної зайнятості населення, стабільності цін, досягнення збалансованості у зовнішньоекономічних зв'язках, проявиться у стабільному курсі національної валюти та ефективності міжнародних фінансових операцій, а також підвищить рівень соціальної безпеки держави. На даному етапі пріоритетні завдання держави полягають у раціоналізації соціальних видатків бюджету шляхом забезпечення ефективності функціонування організацій соціальної сфери та цільового характеру надання соціальної допомоги [6, с. 48], перегляді адресності надання соціальних пільг та у максимально ефективному використанні соціальних видатків держави завдяки організаційній модернізації та посиленні цільового спрямування видатків.

Список літератури:

1. Соціальні функції держави як фундаментальна категорія державно-управлінської науки. / В. Г. Бульба. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011_4/doc/1/01.pdf
2. Закони України «Про державний бюджет на 2007–2015 роки». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
3. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
4. Річні звіти НБУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
5. Офіційна веб-сторінка Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>
6. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. Аналітична доповідь / за заг. ред. Я. А. Жаліла / – К.: НІСД, 2011. – 66 с.

Виничук М.В.

Львовский государственный университет внутренних дел

КОНСОЛИДАЦИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ГОСУДАРСТВА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ

Аннотация

Рассмотрена проблема консолидации финансовых ресурсов государства для повышения социальных стандартов. Определены место социальной политики государства в системе социальной безопасности Украины. Проанализированы основные социальные стандарты и гарантии в Украине. Определены методологические основы формирования системы социальной безопасности с соблюдением положений концепции социально ориентированной экономики. Предложен механизм привлечения ограниченных финансовых ресурсов на социальные цели.

Ключевые слова: социальная безопасность, социальная политика, социальная функция государственного управления, уровень жизни населения, социальные стандарты.

Vinichuk M.V.

Lviv State University of Internal Affairs

CONSOLIDATION OF FINANCIAL RESOURCES STATE FOR RAISING SOCIAL STANDARDS

Summary

The problem of consolidating financial resources of the state to improve social standards. Outlined place of social policy in the social security of Ukraine. The basic social standards and safeguards in Ukraine. Defined methodological principles of forming of social security subject to the provisions of the concept of socially oriented economy. The mechanism of attraction of limited financial resources for social purposes.

Keywords: social security, social policy, social function of public administration, living standards, social standards.

АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ОЦІНКИ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ ПОЗИЧАЛЬНИКА НА ОСНОВІ ВИЗНАЧЕННЯ ЙМОВІРНОСТІ ДЕФОЛТУ. ПРОБЛЕМИ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УМОВАХ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Войтов С.В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Збільшення кількості дефолтів позичальників в умовах кризи в Україні посилює актуальність вдосконалення моделей оцінки кредитного ризику, що використовуються українськими банками. Метою роботи є систематизація вітчизняного та зарубіжного досвіду використання моделей визначення ймовірності дефолту позичальника в процесі оцінки кредитного ризику банку. Досягнення мети вимагало предметного вивчення сутності зовнішніх та внутрішніх рейтингів, а також різних моделей оцінки ймовірності дефолту. Найбільшої уваги приділено Z-моделі Альтмана, моделі Moody's KMV та моделі CreditRisk+ банку Credit Suisse. Зроблено висновок, що більш доцільним є розвиток методології на основі моделі Альтмана завдяки передачі її розробки на рівень окремих банків. Такий підхід дозволить розширити інвестиції в розробку методології оцінки кредитних ризиків та сприятиме більшій стабільності банківської системи України.

Ключові слова: кредитний ризик, ймовірність дефолту, рейтинги, структурні моделі, оцінка ризику.

Постановка проблеми. Кризові явища в економіці України зумовлюють необхідність вдосконалення існуючої методології в багатьох аспектах банківського бізнесу. Важка політична та економічна ситуація 2014-2015 рр. призвела до суттєвого збільшення кількості неплатежів по кредитах навіть з боку великих національних корпорацій, що мали доступ до зовнішніх фінансових ринків. В таких умовах посилюється актуальність дослідження та імплементації світового досвіду оцінки та управління кредитним ризиком в практиці діяльності українських банків. Моделі визначення ймовірності дефолту позичальника вважаються найбільш ефективними, тому в даній роботі ми зосередимо увагу на них.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Моделі оцінки кредитного ризику позичальників істотно досліджуються у працях наступних вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед українських авторів слід відмітити праці В. Вітлінського, А. Ковальова, А. Мороза, Я. Наконечного, Л. Примостки, О. Сарапіної, О. Терещенка, В. Чемерис, С. Черних, О. Чуб, П. Чуб та інших. Ґрунтовними є також праці зарубіжних авторів: Е. Альтмана, А. Дамодарана, П. Джоріона, Б. Едвардса, Д. Кауоетте, П. Роуз, Дж. Синки та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте здебільшого вітчизняні вчені наводять лише основні риси моделей визначення ймовірності дефолту позичальників, не розкриваючи практичні методології, якими ефективно користуються банки та рейтингові агентства розвинутих країн. Дана ситуація вимагає розширення існуючих досліджень в заданому напрямку.

Мета статті. Метою статті є систематизація вітчизняного та зарубіжного досвіду використання моделей визначення ймовірності дефолту позичальника в процесі оцінки кредитного ризику банку. Особлива увага приділяється практичній імплементації даних моделей в методології оцінки кредитного ризику банків та рейтингових агентств розвинутих країн. Досягнення мети дослідження потребувало вирішення ряду завдань, зокрема розкриття теоретичної сутності оцінки дефолту позичальника та її зв'язку з кредитним ризиком банку, дослідження практичної методології прогнозування ймовірності дефолту банку Credit Suisse та компанії Moody's, проблеми імплементації даних моделей в практику діяльності банків України. В процесі дослідження використано порівняльний та аналітичний методи, а також метод наукового синтезу.

Виклад основного матеріалу. Сутність кредитного ризику полягає в тому, що позичальник може не повернути кредитні кошти порушуючи умови кредитного договору. В такому випадку кредитний ризик стає реалізованим. Ситуацію, за якої позичальник не здатен або не хоче платити за своїми боргами відповідно до попередньо встановлених умов, називають дефолтом позичальника. Такий термін використовується в наукових та практичних колах економічно розвинутих країн.

Ризик дефолту (або кредитний ризик) виражає невпевненість відносно того, чи зможе контрагент обслуговувати свої борги та виконувати зобов'язання. Проблема в тому, що до самого факту дефолту неможливо однозначно провести різницю між фірмами, що зазнають дефолту та тими, які не зазнають. Найбільше що ми можемо зробити, це оцінити вірогідність дефолту методами теорії ймовірності [1, с. 5]. Оцінка ймовірності дефолту може допомогти банкам не тільки розрахувати резерви на вимогу регулятора, але й більш раціонально визначати відсоткову ставку для конкретного позичальника, закладаючи ризик дефолту у спред.

У випадку дефолту банк отримує збиток від неповернення кредитних коштів. Однак величина даного збитку в багатьох випадках не відповідає повній сумі заборгованості Клієнта. Відповідно до Базеля II прогнозована сума збитків ($EL = \text{expected losses}$) дорівнює додатку боргу позичальника на момент дефолту ($EAD = \text{exposure under default}$), частки активів, що буде втрачена у випадку дефолту позичальника ($LGD = \text{loss given default}$) та власне ймовірності дефолту ($PD = \text{probability of default}$) [2, с. 58-63]. Дане рівняння відображає формула (1):

$$EL = EAD \times LGD \times PD \quad (1)$$

В рівнянні (1) EAD залежить від фактично вибраної суми кредитного ліміту для позичальника та показує максимально можливу втрату банку у разі дефолту. Однак сума втрат може бути меншою за EAD за рахунок наявності факторів, що компенсують втрати банку (забезпечення, страхування тощо). Вплив даних факторів на показник прогнозованих втрат визначає LGD , що подається в відсотках (від 0 до 100%).

Рівень EAD та LGD приблизно відомі ще перед видачею позики – існує запитаний позичальником ліміт кредиту, а також оціночна ринкова вартість та вид предмету забезпечення. З іншого боку, PD відображає ймовірність події, що може статися в майбутньому. Тому оцінка ймовірності дефолту ви-

магає використання комплексної методології аналізу та прогнозування дефолту.

Для визначення ймовірності дефолту використовується система рейтингів, розроблені спеціальні моделі прогнозування дефолту. Загальна **множина** методик оцінки ймовірності дефолту наведена на рисунку 1.

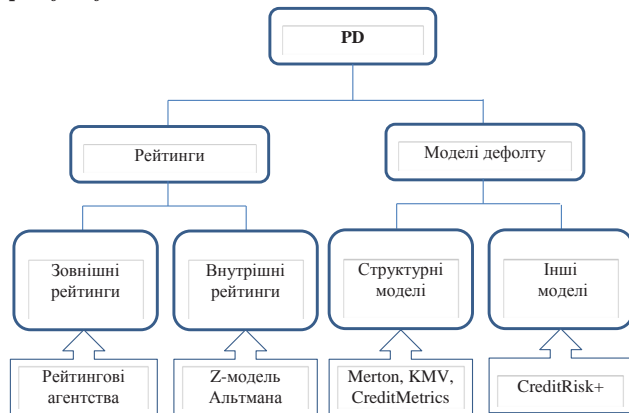

Рис. 1. Методики оцінки ймовірності дефолту

Джерело: розроблено автором

Кредитні рейтинги введені для збільшення точності показника ймовірності дефолту. Загалом вони просто відображають, що позичальник, якому присвоєний даний рейтинг, має ймовірність дефолту в певному діапазоні. Наприклад, рейтингу ААА рейтингової агенції Standard & Poor's відповідає ймовірність дефолту у найближчий рік на рівні 0,0002, рейтингу CCC – 0,04 [1, с. 5-6].

Поняття зовнішніх (external) та внутрішніх (internal) рейтингів було введено Базелем II. Зовнішні рейтинги присвоюються рейтинговими агентствами (найбільш відомі – Standard & Poor's, Moody's та Fitch Ratings). Найбільшої практики використання зовнішніх рейтингів набуло в США та Великій Британії. Причиною тому є те, що в даних країнах сильно розвинутий фондовий ринок. Основні компанії є публічними, тому вони можуть бути проаналізованими зовнішніми агентствами.

Внутрішні рейтинги передбачають оцінку ймовірності дефолту позичальника працівниками банку. Такі методики набули розвитку в Європі завдяки значному досвіду оцінки кредитних ризиків місцевими банками. Варто зазначити, що внутрішні ризики також використовуються і в США, оскільки для малих та середніх підприємств отримання зовнішнього рейтингу є досить затратним.

Більшість внутрішніх рейтингів банків так чи інакше засновуються на Z-моделі Едварда Альтмана, опублікованій в 1968 році. Дана модель містить результуючий (інтегральний) показник кредитоспроможності позичальника (Z). Він визначається на основі кількох фінансових коефіцієнтів (R_i) зважених на коефіцієнти вагомості (α_i) [3, с. 65-87]. Загальний вигляд моделі Альтмана виражає формула (2):

$$Z = \alpha_1 \cdot R_1 + \alpha_2 \cdot R_2 + \alpha_3 \cdot R_3 + \dots + \alpha_n \cdot R_n - \alpha_0 \quad (2)$$

Фінансові коефіцієнти в даній моделі визначаються відповідно до їх економічного впливу на діяльність підприємства з урахуванням галузі підприємства та його організаційної форми. Коефіцієнти вагомості встановлюються на основі дискримінаційного статистичного аналізу історичних даних фінансової звітності подібних компаній (підприємств аналогічної галузі), частина з яких зазнала дефолту в минулому. В результаті можна визначити, що для фірм однієї галузі (наприклад важкої промисловості) найбільш

вагомий вплив на ймовірність дефолту буде мати коефіцієнт капіталізації (Власний капітал/Валюта балансу), а для інших (наприклад дистриб'юторів) коефіцієнт маржинальності EBITDA (EBITDA/Чистий дохід). Після підрахунку інтегрального показника Z його переводять у значення ймовірності дефолту за допомогою спеціальних матриць. В деяких випадках в процесі переводу показника Z в рівень ймовірності дефолту певну коректуючі роль мають якісні параметри (наявність аудиту, якість менеджменту, прогноз ринку тощо).

Кількість пар множників в моделі Альтмана може відрізнитися. Сам Альтман та багато його послідовників пропонували цілий ряд можливих значень функції для різних галузей та видів підприємств. Однак, необхідно зазначити, що ідеального варіанту функції Альтмана не існує і не може бути, оскільки в кожній країні та на кожному історичному етапі є своя специфіка діяльності підприємств. Як результат, функції моделі Альтмана постійно вдосконалюються та видозмінюються, проте базова логіка моделі залишається незмінною та загальнозживаною.

Моделі Альтмана відносяться до статистичних моделей оцінки кредитного ризику, оскільки в процесі визначення ймовірності дефолту вона потребує вивчення статистичних даних. На сьогодні статистичні моделі оцінки кредитного ризику є найбільш вживаними. Дана модель реалізує так званий F-IRB підхід (foundation internal rating-based approach) за Базелем II. Тобто, використовуючи модель Альтмана банки можуть зазвичай будувати власну емпіричну функцію Альтмана для визначення ймовірності дефолту своїх позичальників. Проте методологія даної функції має бути погоджена з регулятором. До того ж, за F-IRB банки мають використовувати методики регулятора для визначення LGD [2, с. 97-133].

Саме модель Альтмана закладено в основу визначення ймовірності дефолту за Постановою № 23 Національного банку України. При цьому методологія моделі повністю розроблена НБУ та фактично подається банкам до виконання [4]. Національний банк подає всі параметри функції Альтмана (фінансові коефіцієнти) та визначає коефіцієнти вагомості для різних видів діяльності. Тобто підхід НБУ можна назвати лише частково відповідним F-IRB за Базелем II, оскільки він не дає можливості банкам розробляти та вдосконалювати власну методологію моделі оцінки ймовірності дефолту позичальника.

Більшість банків на сьогодні використовують Z-модель Альтмана як основу для внутрішніх рейтингів. Проте Базель II заклав можливість використання банками та рейтинговими агентствами так званого розширеного підходу до внутрішніх рейтингів – A-IRB (advanced internal rating-based approach). За даного підходу банкам дозволено розробляти власну методологію оцінки кредитного ризику. Це передбачає як методологія визначення ймовірності дефолту, так і показник рівня втрати активів у випадку дефолту (LGD). До A-IRB підходу належать структурні моделі оцінки ймовірності дефолту (наприклад Merton, KMV, CreditMetrics) та інші моделі (наприклад CreditRisk+ від банку Credit Suisse).

Структурні моделі засновані на припущенні про те, що дефолт підприємства настає у тому випадку, коли вартість активів підприємства опускається нижче балансової вартості її боргів. В такому випадку вважається, що фірма не здатна заплатити по своїм зобов'язанням. Однією з найбільш ефективних структурних моделей оцінки ймовірності дефолту є модель агентства Moody's, що має назву KMV.

Для оцінки ймовірності дефолту модель KMV використовує дані фінансової звітності підприємства, а також інформацію стосовно ринкової вартості її власного капіталу [1, с. 5-8]. Модель вважає, що фірма досягає дефолту тоді, коли ринкова вартість її активів зрівнюється з балансовою вартістю її зобов'язань. Вартість активів за якою відбувається дефолт в моделі KMV називається «точкою дефолту». Ілюстрація основних параметрів моделі KMV наведена на рисунку 2.

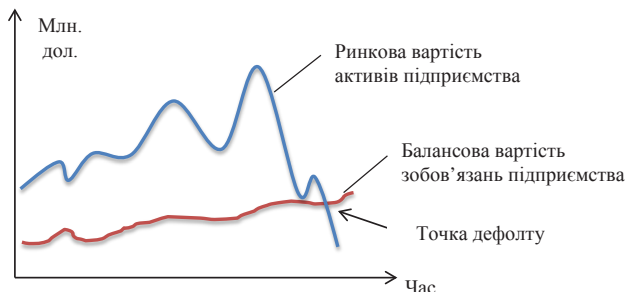

Рис. 2. Ілюстрація основних параметрів моделі Moody's KMV

Джерело: [1]

Фінальним показником моделі є очікувана частота дефолту – EDFTM (expected default frequency). Даний показник є зареєстрованою торговою маркою Moody's. Він показує ймовірність дефолту позичальника протягом наступного року. Для визначення EDF необхідно розрахувати так звану «дистанцію до дефолту», яка відображає відстань від ринкової вартості активів позичальника до його точки дефолту. Дана відстань виражається в кількості стандартних відхилень ринкової вартості активів [1, с. 8-10].

Фактично кількість стандартних відхилень відображає ризик того, що крива ринкової вартості активів змінить свій напрямок і досягне точки дефолту. На дистанцію до дефолту (DD) за моделлю KMV впливають ринкова вартість активів (V_0), точка дефолту (B) та волатильність активів (σ_v). Основне рівняння моделі KMV відображає формула (3):

$$DD = \frac{V_0 - B}{\sigma_v V_0} \quad (3)$$

Ринкова вартість активів підприємства визначається на основі ринкової вартості власного капіталу даного підприємства використовуючи модель простого call-опціону. Точка дефолту знаходиться на основі раніше визначеної ринкової вартості активів підприємства та балансової вартості зобов'язань, визначеної з фінансової звітності. При чому у випадку необхідності оцінити ймовірність дефолту позичальника протягом одного року необхідно брати тільки зобов'язання, що мають бути або можуть бути погашені протягом цього року. Волатильність активів визначається на основі вивчення динаміки ринкової вартості активів підприємства за допомогою функції опціону. Зазвичай для визначення як ринкової вартості активів, так і волатильності активів використовують дещо видозмінену формулу моделі Блека-Шоулза. [1, с. 11-12]

Після визначення дистанції до дефолту ймовірність дефолту протягом наступного року визначається за допомогою спеціальної матриці Moody's. Дана матриця розроблена в результаті аналізу великої бази даних фінансової звітності компаній, деяка частина з яких зазнала дефолту. Кожен параметр DD відповідає певному значенню ймовірності дефолту. [1, с. 11-14]

Найбільшою перевагою моделі KMV є висока точність прогнозування ймовірності дефолту, оскільки

ки вона заснована на використанні аналізу ринкових даних з урахуванням балансової фінансової звітності. На відміну від стандартної моделі Альтмана, KMV додатково враховує ринкову вартість активів підприємства. Модель KMV є емпірично апробованою та використовується значною кількістю банків за ліцензією. Проблема даної моделі полягає в тому, що її використання є дуже трудомістким лише для публічних компаній, акції яких торгуються на ринку. Тому використання моделі для українських банків на даному етапі є нераціональним.

Ще одним прикладом моделі оцінки ймовірності дефолту є модель CreditRisk+, методологія якої розроблена банком Credit Suisse. Дана модель на відміну від двох попередніх використовується для комплексної оцінки та управління кредитним ризиком портфеля банку. Вона використовує актуарні методи на основі теорії ймовірності аналогічні до тих, що використовуються страховими компаніями [5, с. 3-5].

Дана модель має на меті визначити ймовірнісний розподіл загальних збитків кредитного портфелю банку у випадку дефолтів. Для його визначення підраховується значення вартості під ризиком (VaR). Модель CreditRisk+ має більше спільного з методиками управління ринковим ризиком, що також засновані на VaR. Її кінцевою метою є максимальна диверсифікація кредитного портфелю для зниження ймовірності його дефолту, а також визначення величини економічного капіталу банку, необхідного для покриття можливого дефолту [5, с. 24-27].

Перевагою моделі CreditRisk+ є її комплексний підхід до управління кредитним портфелем. Вхідними даними до цієї моделі можуть слугувати як зовнішні так і внутрішні рейтинги індивідуальних позичальників, що робить цю модель достатньо еластичною. Однак проблемою моделі є її висока складність, що потребує дуже кваліфікованого персоналу і значних інвестицій в методологію і програмне забезпечення. Через що використання даної моделі українськими банками в найближчому майбутньому буде нерентабельним.

Аналіз структурних моделей та моделі CreditRisk+ дозволяє стверджувати складність їх використання в умовах економіки України. Структурні моделі потребують розвинутого фондового ринку та наявності великої кількості публічних компаній. Модель CreditRisk+ потребує значних інвестицій в методологію, програмне забезпечення та навчання персоналу. Тому ми вважаємо, що в середньостроковій перспективі найбільш прийнятною для України залишиться Z-модель Альтмана. Проте з метою вдосконалення системи управління кредитним ризиком, яка прийнята Національним банком України, підхід до використання Z-моделі, на нашу думку, варто розширити.

На даному етапі вся методологія моделі оцінки ймовірності дефолту розробляється і подається Національним банком. Враховуючи потребу значних досліджень і інвестицій в розвиток методології раціонально було б дозволити банкам проводити власні дослідження і розробляти на їх основі свої варіанти функцій Альтмана. Необхідно зазначити, що на українському банківському ринку працюють дочірні банки великих європейських банківських груп, що мають значний досвід розробки методології внутрішніх рейтингів.

Саме перехід до повної імплементації принципів F-IRB підходу за Базелем II є актуальним для українських банків сьогодні. При цьому на перехідному етапі доцільно надавати ліцензії на використання власної методології оцінки ймовірності дефолту з метою попередження маніпуляцій з величиною ри-

зику дефолту та, як наслідок, резервів. В подальшому, необхідно надати можливість переходу найбільш успішних банків до використання розширеного підходу до внутрішніх рейтингів A-IRB.

Вимагає додаткової уваги також аналіз кореляції між ймовірністю дефолту позичальника (PD) та часткою активів, що буде втрачена у випадку дефолту (LGD). Останні події показують, що в кризовий період кореляція між даними показниками росте. Тобто при збільшенні ймовірності дефолту позичальника в кризовий період більш імовірним є і зниження вартості його забезпечення в результаті падіння попиту на ринку. Наприклад, на ринку нерухомості України в кризовий період спостерігається тенденція до зниження цін, якщо їх вимірювати в іноземній валюті. В такому випадку, якщо нерухомість виступає забезпеченням по валютному кредиту, то LGD зростає. Наявність кореляції між PD та LGD відображає вплив систематичного кредитного ризику, що потребує додаткового вивчення.

Висновки і пропозиції. Визначення ймовірності дефолту позичальника лежить в основі більшості сучасних моделей оцінки кредитного ризику. За Базелем II встановлено можливість використання зовнішніх та внутрішніх рейтингів, а також базового та розширеного підходів до рейтингування.

В процесі роботи ми докладно дослідили сутність та елементи Z-моделі Альтмана, що на сьогодні є базовою для побудови внутрішніх рейтингів банків у більшості країн світу. Дана модель також закладена в основу системи оцінки кредитного ризику позичальників-юридичних осіб в Україні. Всі параметри моделі визначаються Національним бан-

ком України, що не відповідає рекомендаціям Базеля II до базового IRB-підходу.

В результаті дослідження структурної моделі оцінки дефолту Moody's KMV, а також моделі CreditRisk+ від банку Credit Suisse зроблено висновок про нераціональність використання розширеного підходу до рейтингування на нинішньому етапі розвитку економіки України. Застосування структурних моделей вимагає розвитку фондового ринку та наявності великої кількості публічних компаній. Модель CreditRisk+ потребує значних інвестицій в розвиток програмного забезпечення та методології, а також навчання персоналу.

В таких умовах більш раціональним буде подальше використання Z-моделі Альтмана з вдосконаленням її методології. Сприятливішому вдосконаленню має перехід до повної відповідності базовому підходу до побудови внутрішніх рейтингів за Базелем II. Такий перехід вимагає передачу НБУ банкам можливості розробки власної методології оцінки ймовірності дефолту, що сприятиме розширенню інвестицій в методологію та більш раціонального управління кредитним ризиком. На початковому етапі Національному банку доцільно видавати ліцензії на використання банками їх власних методологій, для уникнення можливих маніпуляцій.

Додаткової уваги потребує дослідження кореляції між ймовірністю дефолту (PD) та часткою активів, що буде втрачена у випадку дефолту (LGD). Кореляція даних елементів кредитного ризику посилюється у кризовий період під впливом систематичних факторів, що несе додаткову невизначеність для банків. Вивчення даного феномену вимагає окремого дослідження.

Список літератури:

1. Кросбі П. Бон Дж. Моделювання ризику дефолту: методологія моделювання – Мудіс КаЕмВі, 2003 – 31 с.
2. Міжнародна конвергенція змін капіталу і стандартів капіталу: уточнені рамочні підходи // Базельський комітет з банківського нагляду – Базель. Банк міжнародних розрахунків, 2004 – 262 с.
3. Альтман Е. Управління кредитним ризиком, 2-е видання – Джон Віслі енд Санс, 2008 – 628 с.
4. Постанова Правління Національного банку України № 23 «Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями», 2012.
5. КредитРизик+ Модель управління кредитними ризиками – Лондон, Кредит Суис, 2007 – 68 с.

Войтов С.В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

АНАЛИЗ МОДЕЛЕЙ ОЦЕНКИ КРЕДИТНОГО РИСКА ЗАЁМЩИКОВ НА ОСНОВАНИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВЕРОЯТНОСТИ ДЕФОЛТА. ПРОБЛЕМЫ ИХ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ В УСЛОВИЯХ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Аннотация

Увеличение количества дефолтов заемщиков в условиях кризиса в Украине усиливает актуальность совершенствования моделей оценки кредитного риска, используемых украинскими банками. Целью работы является систематизация отечественного и зарубежного опыта использования моделей вероятности дефолта заемщика в процессе оценки кредитного риска банка. Достижение цели требовало предметного изучения сущности внешних и внутренних рейтингов, а также различных моделей оценки вероятности дефолта. Наибольшее внимание уделено Z-модели Альтмана, модели Moody's KMV и модели CreditRisk + банка Credit Suisse. Сделан вывод, что более целесообразным является развитие методологии на основе модели Альтмана благодаря передаче ее разработки на уровень отдельных банков. Такой подход позволит расширить инвестиции в разработку методологии оценки кредитных рисков и способствовать большей стабильности банковской системы Украины.

Ключевые слова: кредитный риск, вероятность дефолта, рейтинги, структурные модели, оценка риска.

Voitov S.V.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

MODELS OF CREDIT RISK ASSESSMENT BASED ON DETERMINING PROBABILITY OF DEFAULT AND PROBLEMS OF THEIR IMPLEMENTATION IN UKRAINIAN BANKING SYSTEM

Summary

Increasing number of defaults of borrowers in crisis time in Ukraine makes to be more urgent question of improving credit risk assessment models used by Ukrainian banks. The main goal of the article is to systematize foreign and Ukrainian experience in applying probability of default models in assessment of bank's credit risk. We analyzed the core of internal and external ratings as well as different models estimating probability of default of corporations. The greatest attention is paid to the Altman Z-model, Moody's KMV and CreditRisk + of Credit Suisse bank models. We consider the developing methodology based on the model of Altman may be more efficient. Yet, the right to evolve this methodology has to be transferred to individual banks' level. This approach will allow receiving greater investment in development of methodology of credit risk assessment. As a result the greater stability of Ukrainian banking system will be achieved.

Keywords: credit risk, probability of default, ratings, structure models, risk assessment.

УДК 339.13.017

РИНОК ПРОДУКТОВОЇ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ: ФОРМАТИ, МЕРЕЖІ, РОЗВИТОК

Горбенко О.В.

Національний транспортний університет

Уточнено класифікацію форматів магазинів. Проаналізовано роздрібні мережі за напрямками продуктової торгівлі. Сформульовано висновки щодо подальшого потенціалу розвитку роздрібних мереж та трансформації споживчих уподобань.

Ключові слова: роздрібний ринок, продуктової ритейл, продажі, тенденції

Постановка проблеми. Роздрібний ринок України загалом і в напрямку продуктової торгівлі має стрімкий розвиток як за кількістю торгових мереж, так і за форматами торгівлі. Деякі дослідження з питань привабливості певних форматів магазинів для споживачів не витримують критики, оскільки оцінювання торгових точок відбувається виключно з погляду на них як на об'єкти нерухомості. Отже досі існує плутанина відносно ознак класифікації форматів. Це відповідно не дає змогу отримати чіткі дані про роздрібний ринок України і сформувані уявлення щодо потенціалу його розвитку. В статті подано погляд автора на вирішення питання форматності торгових точок, і проведено власний аналіз стану роздрібного ринку України, спираючись на відкриті джерела інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом питання надання класифікаційних ознак форматам торгових центрів трансформації матеріальних потоків приділено увагу з боку державної стандартизації. Для досягнення поставленої мети було проаналізовано відкриті джерела та нормативно-законодавчі акти [1, 3-10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для дослідження окресленого питання необхідно вирішити завдання, що конкретизовано в наступні проміжні цілі: 1) Проаналізувати сучасну класифікацію форматів магазинів: магазини у дома, дискаунтери, супермаркети, гіпермаркети тощо; 2) Провести дослідження роздрібних мереж за напрямками продуктової торгівлі і критеріями: кількості магазинів різних форматів, наявності власних торгових марок; 3) Надати висновки

щодо подальшого потенціалу розвитку роздрібних мереж та трансформації споживчих уподобань.

Мета статті. Головною метою є уточнення класифікаційних ознак форматів магазинів роздрібно торгівлі та структурування сучасного ринку ритейлу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Всі будівлі виробничого та невиробничого призначення та інженерні споруди різного функціонального призначення в Україні закріплено у Державному класифікаторі будівель та споруд [1]. Як назначалося [2], лише в розрізі офіційних нормативних документів можна проводити дослідження і сподіватися на їх коректність, принаймні це зменшить кількість «винаходів» власних тлумачень певних понять. Так, в Державних будівельних нормах ДБН В.2.2-23:2009 «Будинки і споруди. Підприємства торгівлі» закріплено та чітко розмежовано поняття: Вбудований магазин (крамниця) – магазин (крамниця), усі приміщення якого розташовуються в габаритах житлового будинку з виступом за його межі не більше ніж на 1,5 м з боку поздовжнього фасаду і не більше ніж на 6 м – з боку торців (у разі влаштування критих завантажувальних приміщень); Гіпермаркет – магазин (крамниця) самообслуговування торговельною площею понад 2500 м² з асортиментом продовольчих та непродовольчих товарів понад 15 тисяч асортиментних позицій; Мінімаркет – магазин (крамниця) самообслуговування торговельною площею до 200 м² з асортиментом продовольчих товарів не менше 500 асортиментних позицій; Універмаг – магазин (крамниця) торговельною площею понад 2500 м² із широким асортиментом непродовольчих товарів понад 10 тисяч асортиментних по-

зицій; Універсам (супермаркет) – магазин (крамниця) самообслуговування торговельною площею від 400 м² до 2499 м² з асортиментом продовольчих і непродовольчих товарів понад 5 тис. асортиментних позицій. В даному документі також наведені й інші поняття, як-то ринковий комплекс, торговельний центр, прибудований магазин тощо. Окрім цього вимоги щодо містобудівних, санітарних та норм пожежної безпеки наведені в ДБН 360, ДБН Б.2-4-1, ДСП 173, НАПБ Б.01.005.

Власне це можна вважати форматами роздрібною торгівлі, згідно вимог до них з боку нормативно-правової бази держави, як до об'єктів нерухомості. Втім

дані документи не містять тлумачень таким поняттям «формату торгівлі» як, наприклад, дискаунтер, дрогері тощо. І це відкрите питання – чи доцільно вводити подібні класифікаційні ознаки законодавчо. Втім в діловому (читай – бізнесовому) осередку вони є, а отже необхідно мати загальну уяву щодо змісту кожного з них. Нижче подано формати роздрібною торгівлі від відомих компаній, як ілюстрація погляду на формати в залежності від діяльності [3].

Окрім цього існує уточнення форматів залежно від напрямків діяльності торгівлі. Наприклад, формат дрогері (нім. drogerie – «аптекарський магазин»), який на відміну від класичної аптеки

Таблиця 1

Класифікація форматів роздрібною торгівлі за даними Colliers International Україна

Назва	Загальний опис	Середня вартість покупки та ціни	Паркінг	Торгова площа	Асортимент
Економічний супермаркет (дискаунтер)	Для задоволення першочергових потреб споживачів	Низька вартість. Ціни на рівні з дрібнооптовими ринками	Частіше відсутня	Не більше 1000 м ² . Найбільш популярна від 300 до 700 м ²	Як правило до 1500 найменувань
Класичний супермаркет	Задовольняє широкі потреби споживачів. Велика кількість категорій товарів при відносно невеликому різноманітті варіантів всередині кожної категорії	Висока. Ціни середні, вище ніж у дискаунтера	Обов'язкова	Від 700 до 3000 м ²	Від 7 до 25-40 тис. найменувань
Класичний гіпермаркет	Задовольняє най широкі потреби споживачів	Висока. Ціни змішані, в середньому достатньо низькі	Обов'язкова	Від 2,5 до десятків тис м ²	Як правило, 30-60 тис найменувань
Дискаунтний гіпермаркет	Задовольняє широкі потреби покупців за низькими цінами. Більша різноманітність товарів, ніж в супермаркеті, але товар включається в асортимент при можливості встановлення низьких цін продажу	Висока. Ціни низькі.	Обов'язкова	Від 2,5 до десятків тис м ²	Як правило, 30-60 тис найменувань
Мультиформатні мережі	Останнім часом створюються мережеві торгові підприємства, що мають у своєму складі магазини різних форматів, що дозволяє інвесторам розширити присутність на ринку, збільшуючи коло потенційних покупців і включаючи в нього клієнтів з різним рівнем доходу. Це підвищує конкурентоспроможність мережі, але ускладнює управління логістикою				

Джерело: [3]

Таблиця 2

Класифікація форматів торгівлі

Назва	Опис об'єкту
Гіпермаркет Supermarket	Магазин самообслуговування з торговою площею більше 5000 м ² , з широким спектром продовольчих і непродовольчих товарів
Супермаркет Superstore	Магазин самообслуговування з торговою площею від 2,5 до 5 тисяч м ² . Широкий спектр продовольчих товарів, і в силу площі менша кількість непродовольчих товарів
Економічний супермаркет Discount Superstore	Великий формат (від 2,5 тисячі м ²) універсальною торгівлі, орієнтованою на низькі ціни, з широким асортиментом непродовольчих товарів, товарів по догляду за тілом, продовольчих товарів (30-40% асортименту). Найбільш популярні в Північній Америці
Склад-клуб Warehouse Club	Торговий об'єкт великої площі, який реалізує товари як корпоративним (оптовий продаж B2B), так і індивідуальним клієнтам (роздріб B2C), що є членами клубу. Останні зазвичай зобов'язані вносити щорічну плату. Формат особливо широко поширений в Північній Америці
Класичний супермаркет Supermarket	Магазин самообслуговування з торговою площею від 400 до 2,5 тисячі м ² , що спеціалізується, як правило, на продажу продовольчих товарів
Магазин біля дому Neighborhood Store	Невеликий продовольчий магазин з торговою площею менше 400 м ² . Як правило, за асортиментом схожий з супермаркетами, але в даному форматі існує також і обслуговування через прилавок
Продовольчий відділ Food Department	Відділ з роздрібною торгівлі продовольчими товарами в більш великому торговому об'єкті, як правило, займає цілий поверх
Гастроном Delicatessen	Невеликий за площею магазин, як правило, спеціалізується на специфічних видах продовольчих товарів (м'яса, вина, сиру), а також враховує національні та регіональні уподобання споживачів

Продовження таблиці 2

Цілодобовий магазин Convenience Store	Невеликий продовольчий магазин, що відрізняється широким графіком роботи і помітним акцентом на таких факторах зручності, як продаж готових страв і продуктів швидкого приготування. Крім того, представлені традиційні продовольчі товари і незначний вибір непродовольчих
Магазин при АЗС Forecourt Store	Як правило, розташовані при автозаправних станціях і орієнтуються на людей, які забули придбати що-небудь в основних місцях покупки
Діскаунтер Discount Store	Продовольчий магазин з торговою площею від 1000 м ² . Формат найбільш поширений в Європі, де і з'явився (Німеччина). Існує в двох різних версіях: жорсткий дискаунтер (hard discount store), який майже повністю орієнтований на власні торгові марки і низький рівень цін; і м'який дискаунтер (soft discount stores), що пропонує більш широкий вибір фірмових виробів і свіжих продуктів харчування
Аптека Drugstore	Торговий об'єкт, що спеціалізується на продажу лікарських препаратів, товарів по догляду за тілом
Магазин засобів гігієни та косметики Drogerie	Магазини самообслуговування торгують за принципом дисконту побутовою хімією, засобами гігієни та косметики, товарами для здоров'я, аксесуарами, біжутерією, іграшками, білизною та ін.
Магазин алкогольної продукції Liquor Store, Off-licence store	Роздрібний магазин, що спеціалізується на продажу спиртних напоїв
Виний бутік, паб Wine cellar	Магазин, що спеціалізується на продажі вина, пива (не обов'язково розташований в підвалі або цокольному поверсі)
Булочна Bakery	Невеликі спеціалізовані магазини, що продають (як правило, через прилавок) всі типи хлібобулочних виробів. Найчастіше продукція виробляється в межах магазину, можуть мати кафе
Кондитерський магазин Patisserie	Невеликий продовольчий магазин, що пропонує тістечка та інші специфічні борошняні вироби, а також шоколад. Покупці обслуговуються через прилавок
Магазин здорової їжі Health Food Store	Продовольчий магазин (іноді побудований на принципах самообслуговування), що пропонує здорові, природні і органічні продовольчі продукти всіх типів. Розміри об'єкта можуть варіюватися в межах рівнів від магазину біля дому до універсаму
Магазин замороженої продукції Frozen Food Store	Продовольчий магазин, що спеціалізується на продажу одного або невеликої кількості певних типів продуктів харчування. Існуючі формати спеціалізації включають: гастрономію, спиртні напої, вино, хлібобулочні вироби, сир, м'ясні, рибні, дієтичні, органічні та заморожені продукти
Кіоск Kiosk	Маленький магазин, що продає газети і журнали, а також обмежений асортимент продуктів харчування, солодоців, тютюнових виробів та спиртних напоїв через прилавок. Як правило, має тривалий графік роботи, що дозволяє йому конкурувати з універсами. Загальна площа об'єкта знаходиться в діапазоні від 10 до 50 м ²
Торговий автомат Vending Machine	Повністю автоматизований магазин, звичайно розташований на залізничних станціях і в інших місцях з великими людськими потоками. Як правило, здійснює продаж не швидкопсувних продуктів, наприклад, цукерок і безалкогольних напоїв, але в ряді випадків також свіжих фруктів і бутербродів, молочну продукцію.
Автолавка Mobile Store	Магазин на основі транспортного засобу, зазвичай продає основні продукти харчування всіх типів у віддалених областях, де спостерігається дефіцит торговельних закладів. Існують також автолавки, що спеціалізуються на заморожених продуктах харчування
Комбінований продовольчий та аптечний магазин Combination of Food & Drug Store	Магазин, що пропонує широкий вибір продовольчих товарів та лікарських препаратів, які, як правило, не продаються в стандартних продовольчих магазинах
Будівельні магазини Do It Yourself (DIY)	Магазини різних форматів від мінімаркетів до гіпермаркетів, що пропонують товари для будівництва, садівництва та ремонту
Універсам Department Store	Розташований в центрі міста торговий об'єкт, що пропонує широкий вибір товарів (кожен – в окремих департаментах), включаючи одяг, господарські товари, меблі, канцелярське приладдя, а також продукти харчування
Cash & Carry	Оптовий формат торгівлі, заснований на членстві і призначений для торгових посередників і комерційних клієнтів (операторів магазинів і ресторанів)
Оптовий продаж з доставкою Delivered Wholesale	Передбачає самообслуговування, оплату на касі (аналогічно супер- і гіпермаркети) і самовивезення придбаних товарів. У деяких країнах (наприклад, Східної Європи) торговельні об'єкти даного формату також реалізують товари фізичним особам
Продуктові послуги Foodservice	На відміну від Cash & Carry, припускає доставку продовольчих і непродовольчих товарів покупцям за рахунок продавця. Передбачає організовану поставку продуктів харчування і готових страв оптовим споживачам, включаючи готелі, ресторани, їдальні, а також приватним та інституційним операторам кейтерінгу
Товари для дітей Goods for children	Магазин, що спеціалізується виключно на товарах для дитячої аудиторії. Може мати дислокацію як в середині торгових центрів, так і відокремлене місце розташування. Відмінність від Department Store у вузькій спеціалізації.
Побутова техніка та електроніка Electronics & white goods	Магазин, що спеціалізується виключно на продажах білої техніки (холодильники, пральні машини тощо) та електроніки. Може мати форму або локалізовану торгову точку, або в якості якірних орендаторів.

Джерело: розроблено автором за даними [3]

Роздрібні мережі України в напрямку продукти харчування та напої

Назва компанії та її мережі	Формат	Кількість магазинів мережі	Власні торгові марки (PL)	Адреса сайту
Фоззи Груп: - Сильпо - Фора - Фоззи - Le Silpo	Супермаркет Магазин у дома Гіпермаркет Супермаркет делікатесов	452 точки 248 точок, 60 нас. пунктів 220 точок, 9 точок 3 точки	Повна чаша, Премія, Instinct, Protex, Зелена кра- їна, Piki Tiki, Zonk, Premiya Select	http://silpo.ua http://www.fora.ua http://www.fozzyshop.com
ТОВ «АТБ-маркет» - АТБ	Дискаунтер	829 точок 670 точок, 185 нас. пунктів	Вигідна ціна завжди, Ро- зумний вибір, Своя лінія, SladkoЕжка, Пивоварня № 1, Веселая ферма, Ма- жорна, Сытний ряд, Von Vie, Добрий кухар, Pirate, Sladko, De Luxe, Рибний день, Полярна казка, Добра марка, Senior, Tea legend, Секреты виноделия, Move on, Старорусский квас, Sunny, Seniorita, Rio, При- родна краса, Cat&Go, Indi, Fiesta	http://www.atbmarket.com
ТОВ «МЕТРО Кэш энд Керри Украї- на» – METRO	Гіпермаркет В2В	31 точка 22 нас. пункти	ARO, Horeca Select, H-Line, Fine Life (Fine Food/Fine Dreaming), Rioba, Sigma	http://www.metro.ua
ТОВ «Ашан Украї- на Гіпермаркет» - Auchan - Real	Гіпермаркет-діс- каунтер В2С Гіпермаркет	10 точок 2 точки	Наша семья (Лакомо, Дон Густо, и еще 16 брендов), Каждый день	http://www.auchan.ua
ТОВ «Новус Укра- їна» - Novus	Супермаркет Магазин форма- ту «Експрес»	33 точки	MARKA PROMO	http://www.novus.com.ua
ТОВ «Ритейл Груп» - Велика кишеня - Велмарт - Просто маркет	41 супермаркет 1 магазин пре- міум-формату «BK SELECT», 9 «магазинів біля дому» «BK Екс- прес» Гіпермаркет-дис- каунтер Диска- унтер	106 51 точка 18 точок	№ 1, Хит продукт, Delisse, Sizzle, Day By Day, Toto, Winix, Veroni, Добрино, Ще- дрое застолье, Max Effect, Kandi Kat, Green Hills, Opeka, Majestea, Хит Kids	http://kishenya.ua http://velmart.ua
ПІИ «Билла-Укра- їна» - Billa	Супермаркет	39 точок	Billa, CLEVER	http://www.billa.ua
ТОВ Авдентис - Караван	Гіпермаркет	6 точок	По-нашому, OFFER, Easy & Good	http://icaravan.com.ua
ТОВ «ЕКО» - Еко-маркет	Супермаркет	105 точок, 35 нас. пунктів	Перший ряд, Present, Пан- ська Нива, Mulini, Екомарка, Симпатик, Добранок, Gauri, Rios, Gunner, Соколивська, Бережанские сады, Milken, O'More, Холодная линия, Ersel, Softy	http://www.eko.com.ua
«Омега», «РТЦ» - Varus - Spar - Перекресток	Супермаркет Супермаркет Супермаркет	55 точок 10 точок 13 точок	Вигода	http://varus.ua
ЧАО «Фуршет» - Фуршет	Супермаркет	106 точок (Україна) 6 точок (Молдова)	Фуршет, Народная	http://furshet.ua
ТОВ «Край-2» - Край - Країна - Магелан	Супермаркет Гіпермаркет Торговий центр	6 точок 2 точки	Край	http://krai.ua
ООО «Мепромаг» - Бимаркет	Супермаркет формату «мага- зин біля дому»	18 точок		http://www.bimarket.ua
ТОВ «Амстор» - Амстор - Амстор-експерсс	Супермаркет, Гіпермаркет, Діс- каунтер	38 точок	Бажана марка, Добра ви- года, Продукты из села, ESTO, Delicatesse	http://www.amstor.ua

Продовження таблиці 3

ТОВ Таврія В - Таврія В	Супермаркет, Супермаркет формату «мага- зин біля дому»	63 точки	EUROGROUP, Семер- ка, Суббота, Натхнення, Секретные технологии, Наш хлеб, Didie, Сказка вкуса, Українська зірка, Сappone	http://www.tavriav.org http://www.tavriav.ua
- Космос	Делікатес-маркет	2 точки		
Український ритейл - Брусничка	Фреш-маркет формату «мага- зин біля дому»	148 точок	Брусничка, Просто	https://brusnichka.com.ua
Компанія «Львовхо- лод» – Рукавичка	Супермаркет формату «мага- зин біля дому»	80 точок	Кухарочка, Традиція	http://www.rukavychka.ua
Барвинок	Супермаркет магазин у дома	51 точка		http://barvinok.ua
Наш край	Супермаркет	97 точок	Наш край	http://nashkraj.ua
«Пакко Холдинг» - Пакко - Вopak		78 точок		http://www.pakko.ua http://www.vopak.ua
Аванта - Колибрис - 555	Супермаркет Оптово-розділь- ний магазин	54 точки 3 точки	Наш продукт, Економка, До стола, Достаток, Еколенд, Каравела, Біо Лайф, Аліска	http://www.colibris.com.ua
Клеввер Сторс - Сім-23	Мінімаркет, Експрес	21 точка		
Група компаній «Ев- рокет»: - Союз - Квартал - Фреш - Арсен - Fresh маркет	Супермаркет, міні- маркет, формат «магазин біля дома»	59 точок	Supero	http://www.evrotek.com/ ru/fresh-market/o-seti
ТОВ «Вересень Плюс»: - Файно Маркет - Вересень	Маркет само- обслуговування, «магазин біля дому» Спец-ний алко- маркет	51 точка		http://www.veresen.com. ua
Торгова мережа «Копейка»	Мережа універ- самів	48 точок	0.01 MULTICO	http://kopeyka.com.ua
Торговая мережа «Посад»	Мінімаркет, супермаркет формату «мага- зин біля дому»	38 точок	Посад	http://posad.com.ua
Торговая мережа Дигма	Формат «магазин біля дому»	20 точок		http://www.digma.ua
Торгова мережа Хвилінка	Магазин самооб- слуговування	16 точок		http://hvylya.net.ua
ТОВ Українська франчайзингова компанія: ABC-Маркет	Мінімаркет	13 точок		http://franch.biz/ franchises/2453
Silverland (Барва)	Супермаркет	9 точок		
Класс	Супермаркет	10 точок	Ще-б-пак	http://www.klass.com.ua
Салют	Супермаркет	6 точок		http://www.shop-salut. com.ua
Рост	Супермаркет	5 точок		http://www.rost.kharkov. ua
Континиум-трейд - Там-Там	Гіпермаркет	4 точки		http://tamtam.com.ua
ТОВ «Рома» - Норма - Рома - Тайстра	Супермаркет формату «мага- зин біля дому»	17 точок 19 точок 7 точок		http://roma.cv.ua
Чумацький шлях	Делікатес-маркет	5 точок		http://www.shlyah.kiev.ua
Good Wine	Супермаркет алкогольної про- дукції	2 точки		http://goodwine.ua
Поляна	Супермаркет алкогольної про- дукції	33 точки		http://www.polyana.ua
Океан	Рибний супер- маркет	1 точка		http://okean-vkusa.com.ua
Рибний світ «Оке- анія»	Рибний супер- маркет	4 точки		http://rybnyisvit.com
Wine time	Віномаркет	16 точок		http://www.winetime.ua

Джерело: інформація з відкритих джерел станом на травень 2015 р.

(drugstore), є магазином самообслуговування за принципом дисконту, що пропонує побутову хімію, засоби гігієни і косметики, аксесуари, біжутерію, іграшки та білизну. Окремим форматом, але вже у продуктовому рітейлі, є магазин делікатесів, магазин алкогольної і замороженої продукції. Роздрібні мережі таких форматів також розвиваються в Україні. Оминуті дані формати було б не логічним з точки зору того, що аналіз ринку продуктового рітейлу проводять і за такими ознаками класифікації. В бізнесовому осередку формати магазинів класифікують наступним чином (табл. 2).

Даний перелік – це інтегрований погляд на формати торгівлі: тут вони представлені і як об'єкти нерухомості, і за категоріями торгівлі. Отже, до форматів торгівлі наразі відносять широкий перелік, який конкретизується і доповнюється. Власне як даний, що доповнено форматами Drogerie, DIY, Goods for children, Electronics & white goods, які вже стали самостійними форматами, в яких функціонують роздрібні мережі.

Логічним робити аналіз підприємств роздрібно торгівлі за основними форматами: супермаркет, маркет, гіпермаркет, мінімаркет, а вже на цій основі конкретизувати за напрямками / категоріями товарів в них. Але в сучасних умовах саме конкретизація напрямів частіше за все диктує форматність. Так, скажімо, мережі, що спеціалізуються на товарах повсякденного попиту (так звані FMCG-продукти) можуть розвивати різні формати магазинів від «супермаркетів-діскаунтерів», «магазинів у дома» до «гіпермаркетів» або cash & carry.

До того ж експерти з розвитку роздрібно ринку засвідчують, що найближчим часом конкуренція зміститься: не бренди будуть конкурувати, а формати магазинів. Власне передумови до цього спостерігаємо вже сьогодні, коли уподобання споживачів щодо здійснення покупок переходять від класичних супермаркетів до діскаунтерів (магазинів з мінімальними цінами) та магазинів біля дому. Це є наслідок політико-економічних подій останніх двох років в Україні: проблеми на Сході та Криму, реформи, зростання цін та інфляційні процеси. Все це підводить споживачів до більш охайного поводження з грошима і позначається на відвідуванні певних форматів магазинів. А роздрібні мережі – до розвитку певних напрямів торгівлі, поглинанню інших мереж або окремих магазинів, що не можуть розвиватися за даних умов в Україні. Вже в 2013 році тенденцією було різке збільшення кількості форматів «магазин біля дому» і «мінімаркетів», які належать до більш стресостійкого сегменту. За даними GT Partners Ukraine, частки різних форматів магазинів в загальному обороті роздрібних мереж FMCG в 2013 році мали наступні значення (рис. 1): преміум-сегмент біля 1%, супермаркети – 39%, діскаунтери – 24%, гіпермаркети – 18%, магазини біля дому – 8%, Cash&Carry – 10% [4].

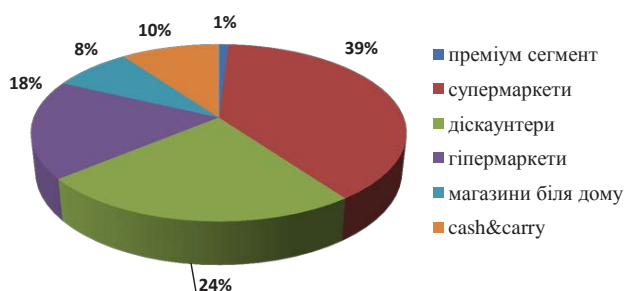

Рис. 1. Споживчі уподобання здійснення купівель в FMCG мережах за форматами магазинів

Джерело: [4]

Дмитро Каширін, комерційний директор мережі «Велика Кишеня», тоді відзначив, що споживач став більш активно мігрувати з одного цінового сегменту до іншого. Середній чек збільшився за кількістю товарів в ньому, але за рахунок придбання більш дешевої продукції.

Аналогічні дані спостерігаємо за іншими мережами: «Фуршет» відмовилися від самостійного везення зарубіжних товарів, зменшили долю імпорту і «Рітейл Груп» (мережі «Велика кишеня», «Вел-март»). Асортиментна матриця в середньому скоротилася за 25%. Втім, ціна для кінцевого споживача значно виросла, що призвело до антимонопольного розслідування, і 24 березня 2015 року торгівлі мережі звинуватили в картельному зговорі. Антимонопольний комітет України надав обов'язкові для розгляду рекомендації 13 торговим мережам про вжиття заходів щодо зниження роздрібних цін, їх отримали: ПАККО-холдинг, Фоззі-Фуд, Фуршет Центр, Фуд-маркет, Білла Україна, ЕКО, АТБ-маркет, Метро Кеш енд Керрі – Україна, Ашан Україна Гіпермаркет, Омега, Таврія Плюс, Таврія-В, Барвінок. Ціни в цих мережах повинні бути знижені до рівня, який існував до періоду підвищеного попиту на продовольчі товари, повідомила прес-служба АМКУ.

Аргументовано це було тим, що при підвищенні закупівельної ціни на гречану крупу на 16% роздрібні ціни збільшилися на 39%, борошно пшеничне на 58% – на 70%, при майже незмінній закупівельній ціні на кам'яну сіль протягом лютого 2015р роздрібні ціни підвищилися на 13%. Тобто на думку експертів АМКУ середня маржа між закупівельною і роздрібною ціною на окремі продовольчі товари в період підвищеного попиту населення зросла більш ніж на 50%. Таким чином на мережі накладено штраф у сукупному розмірі 203 616 000 грн., бюджет від цього планує отримати 0,04% суми податку з прибутку.

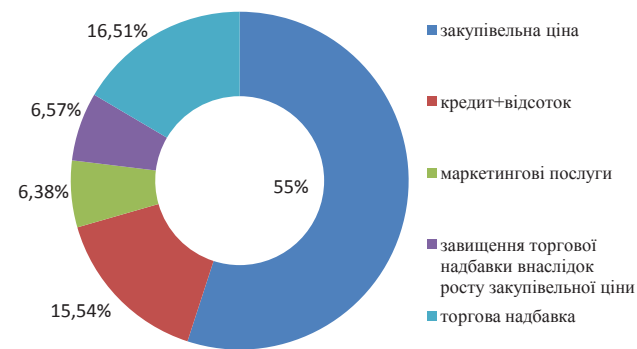

Рис. 2. Структура ціни товару в українських мережах

Джерело: [5]

Втім представники провідних міжнародних та українських компаній вважають, що рішення АМКУ про картельну змову не має належного обґрунтування – проведення розслідування відбувалося за участю вузькоспеціалізованих співробітників АМКУ, а проблематика вивчалася вибірково, без урахування індивідуальних особливостей товарів і ринку», – йдеться в повідомленні Комітету Асоціації з роздрібно торгівлі Європейської Бізнес Асоціації, в якому представлені такі компанії, як ТОВ «Ашан Україна Гіпермаркет», ПП «Білла-Україна», ТОВ «Метро Кеш енд Кері Україна», ТОВ «Новус Україна», ТОВ «Фоззі-Фуд».

Директор української Асоціації постачальників торговельних мереж Олексій Дорошенко вважає, що великі рітейлери лише побічно винні в поточ-

ному становищі. За його словами, до 2008 року були десятки тисяч підприємств малого та середнього бізнесу, а на сьогоднішній день їх залишилося кілька сотень. У кожній групі товарів зараз по 2-3 постачальника, хоча раніше їх було 10-20. Варто визнати, що причин поточної ситуації дійсно декілька, це і курсові різниці, і скорочення імпорту, і питання відстрочок платежів. Якщо раніше торговельні мережі завжди отримували товари з відстрочкою в оплаті, наприклад, крупи – по 50 днів, а інші товари за 90-120 днів офіційної відстрочки, то на сьогодні всім торговим мережам пропонують купувати товар по передоплаті.

Тим не менш, статистично кількість супермаркетів в Україні за 2014 зросла на 28% порівняно з 2013р, і склало 2045 торгових точок. Пройшла хвиля злиттів і поглинань, закриття точок. Серед продуктового ритейлу найактивнішою у 2014 році виявилася мережа «Наш Край». Вона відкрила 42 магазини за договором франчайзингу. Мережа Vagus відкрила в 2014 році 23 магазини шляхом поглинання дніпропетровської мережі супермаркетів Spar і також в березні закрила угоду з придбання українських магазинів російського ритейлера «Перехрестя». Група «Український Рітейл», яка розвиває мережу «Брусничка», відкрила 20 магазинів. Fozzy Group активно розвивала мережу «Фора», відкривши 14 магазинів. Були відкриті чотири магазини «Сільпо». «Рітейл Груп» відкрила 5 магазинів «Велмарт» і один «ВК Експрес». «ЕКО маркет» тестує новий для себе преміум-формат, відкривши магазин «Симпатик» в Чернігові. «МЕТРО Кеш енд Кері Україна» продовжує удосконалення свого бізнесу, орієнтованого на підтримку професійних клієнтів. Компанія модернізувала вже 20 з 27 центрів оптової торгівлі МЕТРО в Україні. «Львівхолд» розвиває мережу «Рукавичка», яка відкрила 13 магазинів. Novus відкрив три магазини. Один магазин відкрив Auchan. Billa виконала плани на 2014 рік і відкрила 8 об'єктів.

Зазнали зміни і компанії, які розвивали свої мережі переважно на Сході і в Криму. Одним з перших постраждали магазини компанії «МЕТРО Кеш енд Кері Україна», наприкінці травня 2014 був розграбований супермаркет в районі міжнародного аеропорту в Донецьку. На початку серпня те ж з магазином в Луганську. Третій оптовий магазин у місті Макіївка призупинив роботу. В листопаді 2014 р. з регіону пішов «Ашан», в січні 2015 згорнув свою роботу «Епіцентр», пішов СОМФУ, закриває магазини «Фуршет».

До збройних зіткнень на Донбасі налічувалося близько 450-500 продовольчих магазинів, 300 знаходилося в Донецькій області (з них близько 200 зараз знаходяться на непідконтрольній території), у Луганській області – 148 (103 на неконтрольованій території). За ці два роки мережа «АТБ» втратила 152 магазину, які раніше працювали на Донбасі. У зоні АТО продовжує роботу мережа магазинів «Амстор» (близько 20 торгових точок). Торгова ме-

режа магазинів «Брусничка» з 54 магазинів в зоні АТО зуміла зберегти 49. Так само на непідконтрольній території працює мережа магазинів «Обжора»: з 12 магазинів у Донецьку та Донецькій області після початку конфлікту закритися лише один.

На сьогоднішній момент, станом на серпень 2015 року, в Україні працюють продуктові мережі та магазини, що наведено в таблиці 3. Дані аналізу зібрано з відкритих джерел: сайтів компаній. Кількість торгових точок вказана без урахування можливих втрат через дії на Сході країни та в Криму. Форматність торгових точок вказана з урахуванням власного позиціонування мережі. Тобто якщо на сайті компанії вказано супермаркет – в дослідженні дублюється те саме, але із власним уточненням – це дискаунтер, чи класичний маркет. Таким чином достовірність дослідження актуалізується з оновленням інформації по мережам і може бути іншою з плином часу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Основні перспективи розвитку продуктивних роздрібних мереж можна сформулювати в наступні тези: 1) відбуватиметься розвиток різних форматів торгівлі та нарощення конкуренції між ними, а не брендами мереж; 2) йтимуть процеси поглинання та укрупнення компаній роздрібною торгівлю, що дасть змогу розширити географію радіусу торгової дії та будувати логістику поставок за єдиними принципами мережі; 3) багато уваги буде приділено підвищенню ефективності роботи магазинів мереж. Вже зараз цікавим але суперечливим є рейтинг ефективності національних FMCG ритейлерів в Україні, що був складений Retail Community станом на 1 жовтня 2014 року. Згідно нього, найбільш ефективно торгову площу використовує мережа «АТБ» з її форматом «магазин біля дома» – виручка становить 92 530 грн./кв.м., за ним мережа магазинів Fozzy Group – 69 571 грн./кв.м. Третє місце мережа Vagus – 60 975 грн./кв.м, при тому, що вона має найменший товарообіг поміж інших учасників рейтингу. А «магазини біля дома» мережі-дискаунтера «ЕКО маркет» зайняли 5 місце із значенням 45 473 грн./кв.м. Окрім Fozzy Group, яка розвиває різні формати магазинів, інші мережі належать переважно до супермаркетів-дискаунтерів, супермаркетів формату «магазин біля дома». Це означає що без малого 8000 грн приносить 1 м² місяць, а за добу у середньому торгова площа найкращої мережі заробляє 255грн з 1 м². Окрім цього є дані рейтингу показників виручки на одного співробітника, де лідером серед українських ритейлерів став «Auchan Україна» – 1578000 грн./людина. Цей показник наближається до аналогічної цифри материнської компанії, за даними фінансової звітності в 2013 році у Auchan Group дохід на одного співробітника становив 158932 євро.

І наостанок, одним з трендів розвитку торгівлі у найближчому майбутньому є побудова мультиканальної торгівлі (omni-channel), яка останнім часом все більше притягує споживачів і є фінансово витратною лише на старті впровадження.

Список літератури:

1. Державний класифікатор будівель та споруд (ДК ВС): офіц. текст станом на 2000 р. – Держстандарт України, К. – 2000.
2. Горбенко О. В. Логістика: навч. посіб. / О. В. Горбенко. – К.: Знання, 2014. – 315 с.
3. Основные форматы розничной торговли [Электронный ресурс] // издание «Commercial Property». – «Режим доступа: <http://commercialproperty.ua/references/retail.php> – Загл. с экрана.
4. Рейтинг ТОП-100: крупнейшие розничные сети [Электронный ресурс] // издание Дело. – Режим доступа: <http://delo.ua/business/rejting-top-100-krupnejshie-roznicnyye-seti-245099/> – Загл. с экрана.
5. Торговые сети получают десятки миллиардов гривен на картельном сговоре – и.о. главы АМКУ [Электронный ресурс] // издание Зеркало недели. – Режим доступа: http://zn.ua/ECONOMICS/torgovye-seti-poluchayut-desyatki-milliardov-griven-iz-za-kartelnogo-sgovora-i-o-glavy-amku-166325_.html – Загл. с экрана.
6. Обзор ритейл-рынка Западной Украины 2014 года [Электронный ресурс] // издание TradeMaster Group. – Режим доступа: <http://www.trademaster.ua/articles/1486> – Загл. с экрана.

7. Украинские торговые сети [Электронный ресурс] // издание PRORetail. – Режим доступа: <http://www.catalog.proretail.info/index.php?id=154> – Загл с экрана.
8. ТОП -10 крупнейших украинских ритейлеров [Электронный ресурс] // издание Liga. Бизнес – Режим доступа: <http://biz.liga.net/all/fmcg/stati/2740497-top-10-krupneyshikh-ukrainskikh-produktovykh-riteylerov-hm> – Загл с экрана.
9. Директор Ассоциации поставщиков торговых сетей: Ритейлеры много теряют/ [Электронный ресурс] // издание Гордон. – Режим доступа: <http://gordonua.com/news/money/Direktor-Associacii-postavshchikov-torgovyh-setey-Riteylery-mnogo-terayuyut-V-etom-godu-my-uvimid-zakrytie-ne-menee-20-magazinov-74011.html> – Загл с экрана.
10. Спецпроект: кому принадлежит продуктовый ритейл в регионах. [Электронный ресурс] // издание Retail Community. – Режим доступа: <http://retail-community.com.ua/news/spetsproektyi/1661-spetsproekt-komu-prinadlejit-produktovyyi-riteyl-v-regionah> – Загл с экрана.

Горбенко А.В.

Национальный транспортный университет

РЫНОК ПРОДУКТОВОЙ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В УКРАИНЕ: ФОРМАТЫ, СЕТИ, РАЗВИТИЕ

Аннотация

Уточнена классификация форматов магазинов. Проанализированы розничные сети по направлениям продуктовой торговли. Сформулированы выводы о дальнейшем потенциале развития розничных сетей и трансформации потребительских предпочтений.

Ключевые слова: розничный рынок, продуктовый ритейл, продажи, тенденции.

Horbenko A.V.

National Transport University

FOOD RETAILING IN UKRAINE: FORMAT, NETWORK, DEVELOPMENT

Summary

Specification of the classification of store formats. Analyzed retailers in areas of grocery trade. Conclusions on the potential future development of retail networks and the transformation of consumer preferences.

Keywords: retail market, food retail, sales, trends.

УДК 005.57:339.378

РОЗВИТОК РОЗДРІБНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ МЕРЕЖ В УКРАЇНІ

Гришко М.Г.

Київський національний торговельно-економічний університет

У статті досліджено поточний стан та перспективи розвитку роздрібної торгівлі в Україні. Зокрема, аналізуються динаміка і структура роздрібного товарообігу, виявляються проблеми і тенденції розвитку роздрібного бізнесу. Особлива увага приділяється розвитку торгових мереж в Україні. Автором наведено та згруповано найбільші спеціалізовані торговельні мережі. Показано, що для забезпечення ефективного управління вітчизняним торговельним мережам доцільно використовувати інноваційні інформаційні технології.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, роздрібна торгівля України, торговельні мережі, управління торговельними мережами.

Постановка проблеми. Роздрібна торгівля є одним із найбільш перспективних секторів української економіки, що динамічно розвивається та відіграє провідну роль у розвитку споживчого ринку та обслуговуванні населення. Внутрішній ринок споживчих товарів є узагальненим індикатором розвитку економіки, оскільки від його розмірів і ефективності залежить продуктивність інших секторів економіки та забезпечення рівноваги між попитом та пропозицією. Об'єми, структура і ефективність внутрішньої торгівлі є визначаючими факторами конкурентоздатності національної економіки і забезпечення постійного економічного

зростання, а також в забезпеченні потреб людини у високоякісних товарах та послугах.

У зв'язку із зазначеною актуальністю постає питання щодо визначення певних можливостей та проблем, а також шляхи їх вирішення у майбутньому розвитку торговельних мереж на українському ринку роздрібної торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем ефективного розвитку торгівлі в Україні відносяться до сфери наукових інтересів провідних вітчизняних дослідників: А.А. Мазаракі, І.О. Бланк [1], М.В. Тарасюк, І.В. Височин [2], Л.О. Лігоненко, Г.М. Богославець, Г.Л. Піратовський

[3], В.В. Апопій [4], Н.О. Голошубова [5] та ін. Окремі аспекти особливостей розвитку мережевої торгівлі у різних країнах світу досліджувалися і зарубіжними науковцями, а саме: Б. Берманом [6], Р. Скубовою [7], К. Муром, Дж. Ферні [8], Л. Хасісом [9] та іншими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У працях вищенаведених науковців досліджувалися ключові принципи розвитку торговельних мереж, визначалися пов'язані з цим завдання, проводився аналіз організаційних структур і результатів діяльності торговельних мереж тощо.

Однак, незважаючи на раніше проведені дослідження стану розвитку торговельного бізнесу, проблемам визначення передумов ефективного використання інформаційного забезпечення в управлінні вітчизняними торговельними мережами приділяється недостатньо уваги.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оцінка сучасного стану та визначення тенденцій розвитку роздрібних торговельних мереж в Україні, а також проблем, що виникають на шляху їх розвитку; визначення передумов ефективного використання інформаційного забезпечення в управлінні вітчизняними торговельними мережами для підвищення ефективності їхнього менеджменту.

Виклад основного матеріалу. За оцінками експертів торгівля України починаючи з 2008 р. вступила в нову фазу розвитку, яка характеризується активним зростанням частки організованої мережевої торгівлі [10; 11]. Вітчизняні торговельні мережі, на відміну від зарубіжних торговельних мереж, що розвивалися під впливом змін попиту споживачів, одразу розпочали активну діяльність з використанням напрацьованого світового досвіду.

Роздрібна торгівля є одним з найбільш перспективних секторів української економіки, що динамічно розвивається та відіграє провідну роль у розвитку споживчого ринку та обслуговування населення. За даними Держстату, оборот роздрібною торгівлі України в 2013 р. становив 884203,7 млн грн [12] (приріст порівняно з минулим роком становив – 807491,96 млн грн – 9,5%). Обсяг роздрібною товарообороту підприємств, які здійснюють діяльність у сфері роздрібною торгівлі та ресторанного господарства за 2013 р. становив 433081 млн грн, що на 27967 млн грн більше, ніж у 2012 р. [12]. Отже, торговельні підприємства активно розвиваються, зростають їх обсяги діяльності та ускладнюється управління ними, що в свою чергу, сприяє необхідності використання сучасних інформаційних технологій в управлінні.

Загальний оборот роздрібною торгівлі в Україні (за виключенням тимчасово окупованої території АРК) згідно звіту компанії Ernst & Young Global Limited [13] за період січень-червень 2014 року склав 407,6 млрд грн, що на 0,8% більше показника за аналогічний період 2013 року. На думку експертів ріст забезпечений виключно за рахунок збільшенням цін, оскільки, існуюча геополітична ситуація негативно впливає на споживчий попит, і девальвація національної валюти зменшує купівельну спроможність населення. Складна ситуація в Донецькій та Луганській областях стала причиною спаду продажів на їх територіях і в січні-червні відбувся спад темпів товарообороту роздрібною торгівлі, що склав 2,5% і 7,7% відповідно. У 2013 році була проведена значна кількість поглинань та злиття торговельних мереж. Так, наприклад, торговельна мережа Varus, що активно розвивається, купила 10 магазинів «Spar» в Дніпропетровську та 13 «Перекрестка» в Києві, а східноєвропейські маркети Real, що належали Metro Group, перекупила інша міжнародна група – Auchan.

За даними Державної служби статистики оборот роздрібною торгівлі в Україні в січні-квітні 2014 року зріс на 5,6% порівняно з аналогічним періодом 2013 року – до 271,139 млрд грн.

Протягом останнього десятиріччя роздрібна торгівля переживає значний підйом. Так, за 2005-2013 роки середньорічний темп росту сектора роздрібною торгівлі був на рівні 21%. У 2013 році внутрішні роздрібною продажі на організованому ринку склали 54,2 млрд долларів, що близько 1200 долларів на душу населення [13].

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про загострення конкуренції на ринку торговельних послуг, що призводить до скорочення частки торговельних підприємств, проте їх частка серед суб'єктів економічної діяльності залишається значною. Таким чином, зростає актуальність проведення комплексних досліджень, спрямованих на пошук інноваційних інструментів для підвищення якості управління, зокрема систем інформаційного забезпечення, особливо в умовах, коли немає ґрунтовних досліджень з даної проблеми.

В Україні відбулися також позитивні зміни в розвитку матеріально-технічної бази торгівлі: впроваджуються сучасні торговельні технології, створюються роздрібною торговельні підприємства, які за рівнем культури обслуговування покупців відповідають вимогам європейських стандартів. Вітчизняні торговельні мережі, що здійснюють торгівлю під однією торговельною маркою, дотриму-

Таблиця 1

Кількість супермаркетів та гіпермаркетів в Україні за 2009-2013 рр.

Показник	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
	Всього магазинів, од.	55804	48000	48383	47234
У тому числі, од.:					
супермаркети	904	1422	1456	1565	1642
гіпермаркети	59	202	225	261	277
Торгова площа всіх магазинів, тис. м ²	63459	8431	9013	9294	9419
У тому числі, тис. м ² :					
супермаркетів	814	1284	1409	1475	1559
гіпермаркетів	302	1107	1247	1438	1463
Частка супермаркетів та гіпермаркетів у загальній кількості магазинів, %	1,73	3,38	3,47	3,87	4,22
Частка торгової площі гіпермаркетів та супермаркетів у торгівій площі всіх магазинів, %	1,76	28,36	29,47	31,34	32,08

Джерело: розроблено автором за даними [14]

ються єдиною стратегією діяльності та мають єдиний центр управління.

Таким чином, в торговельному бізнесі України активізуються процеси створення масштабних за розмірами й територією обслуговування торговельних мереж, що може, через недостатність і невчасність надходження інформації до власників та менеджменту, призвести до зниження керуваності, а отже і до зниження рентабельності бізнесу.

Про розвиток саме торговельних мереж свідчать дані Державної служби статистики України щодо кількості таких основних діючих об'єктів роздрібно-торговельної мережі, як супермаркети (продовольчі магазини з торговою площею від 400 до 2499 м²) та гіпермаркети (продовольчі магазини з торговою площею від 2500 м² і більше). Інформація про динаміку зазначених типів об'єктів торговельної мережі наведена в табл. 1.

Аналіз даних табл. 2.1 свідчить, що на тлі скорочення загальної кількості магазинів в Україні кількість супермаркетів та гіпермаркетів поступово зростає, а їх частка у загальній кількості торговельних підприємств у 2013 р. порівняно з 2005 р. майже у 2,5 рази (з 1,73% у 2005 р. до 4,22% у 2013 р.).

Насичення вітчизняного ринку міжнародними торговельними операторами може спричинити припинення діяльності деяких вітчизняних торговельних мереж, а інші торговельні підприємства змушені будуть об'єднуватися. Активізація процесів злиття та поглинання на вітчизняному ринку торговельних послуг призведе до подальшого ускладнення управління торговельними мережами, що ставитиме нові завдання перед їх системами інформаційного забезпечення.

Вітчизняний торговельний бізнес в основному розвивається за допомогою створення спеціалізованих торговельних мереж:

- будівельні матеріали (мережі «Епіцентр», «Леруа Мерлен», «Олді», «Буді Бум», «Нова лінія» та ін.);
- продовольчі товари (мережі «АТБ», «Fozzy group», «МегаМаркет», «Велика кишеня», «Novus» та ін.);
- парфюмерно-косметичні товари, засоби гігієни та побутова хімія («Космо», «Єва», «Watsons», «ProStor» та ін.);
- аудіо-, відео- та побутова техніка і електроніка (мережі «Фокстрот», «Технополіс», «Comfy», «ФоксМарт» та ін.);
- взуття (мережі «Монарх», «Чобіток», «Інтертоп» та ін.);
- одяг (мережі «Спорт Майстер», «Bershka Україна», «Argo-trade», «O'STIN» та ін.);
- засоби мобільного зв'язку (мережі «АЛІО», «Мобілочка», «Евросеть» та ін.);
- книжкова торгівля (мережі «Книгарня Є», «Книжковий супермаркет», «ЕМПІК» та ін.);
- нафтопродукти (мережі «ОККО», «Wog», «ТНК-ВР» та ін.);
- фармацевтичні засоби (мережі аптечних супермаркетів, аптек, оптик, аптек «Доброго дня», «Вета», «Люкс Оптика», «TAS», «Віталюкс» та ін.);
- дитячі товари (мережі «Антошка», «Chicco», «Дім іграшок», «Mothercare», «Smyk» та ін.);
- декоративні рослини та квіти (мережі садових центрів «Greensad», «Свितязь», «Сакура», «Камелія» та ін.)

– інші види торгівлі у спеціалізованих торговельних мережах.

У свою чергу найпоширенішими універсальними торговельними мережами є такі, як: «METRO», «Auchan» та ін.

Диверсифікація торговельного бізнесу в Україні ставить нові завдання перед керівниками та менеджерами торговельних мереж. Крупні вітчизняні та іноземні торговельні мережі поєднують торговельне обслуговування в магазинах різних типів (супермаркети, гіпермаркети, дискаунтери та інші) із наданням різноманітних послуг (наприклад, виробництвом товарів під власними торговельними марками та інше).

Fozzy Group впроваджує сучасні рішення в усіх напрямках діяльності. Інвестиції в покращення бізнес-процесів допомагають групі компаній утримувати провідні позиції на ринку торговельного бізнесу. Завдяки логістиці торговельних мереж через власні розподільні центри група компаній змогла налагодити своєчасне постачання магазинів продуктами харчування по всій Україні. Крім того, в групі компаній функціонує власна система контролю якості, яка забезпечує дотримання стандартів зберігання, транспортування і продажу товарів.

На сьогодні більшість крупних вітчизняних торговельних мереж для посилення своєї конкурентоспроможності займаються реалізацією товарів під власними торговельними марками, розміщуючи спеціальні замовлення у виробників чи включаючи до свого складу виробничі підприємства. Таким чином, поруч із основним видом економічної діяльності – торгівлею, крупні торговельні мережі займаються виробництвом товарів, а також надають певні види супутніх послуг.

Ці обставини свідчать про необхідність врахування специфіки певного бізнес-напрямку та оперативного інформування менеджерів про реальну ситуацію за допомогою сучасних інформаційних засобів негайної передачі та обробки великих масивів інформації для прийняття певних управлінських рішень та підвищення якості управління в цілому для ефективного управління торговельними мережами в сучасних умовах.

Роздрібна торговельна мережа є важливою складовою соціально-економічної інфраструктури будь-якого населеного пункту. Від її стану значною мірою залежить успішність виконання торгівлею соціальних та економічних функцій, а отже, і якість життя населення [5].

Висновки і пропозиції. Умови ведення торговельного бізнесу в Україні весь час ускладнюються. Це викликано посиленням конкуренції, зростанням вимог споживачів до якості обслуговування та обсягів торговельних і супутніх послуг. Полегшити управління вітчизняними торговельними мережами в сучасних умовах можна завдяки ефективному використанню інформаційного забезпечення для кращого застосування, розвитку та підтримки управлінських технологій.

Стан упровадження інформаційного забезпечення та рівень використання переваг системи інформаційного забезпечення управління торговельними мережами досліджуватиметься в наступних наукових працях автора.

Список літератури:

1. Внутрішня торгівля України: економічні умови ефективного розвитку: монографія / [А. А. Мазаракі, І. О. Бланк, Л. О. Лігоненко та ін.]; за заг. наук. ред. А. А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 195 с.
2. Управління товарооборотом підприємств роздрібно-торгівлі: монографія / І. В. Височин. – Київ: КНТЕУ, 2012. – 543 с.

3. Трансформаційні процеси в торгівлі України в умовах інтернаціоналізації: монографія / [Л. О. Лігоненко, Г. М. Богославець, Г. Л. Піратовський та ін.]; за ред. Л. О. Лігоненко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 334 с.
4. Аполій В. В., Горбатюк В., Процишин О. Р. Внутрішня торгівля України: нові вектори розвитку // Вісник Львівської комерційної академії: Збірник наук. праць. – Серія: Економічна. – 2011. – Вип. 37. – С. 178-184.
5. Голошубова Н. Роздрібна торговельна мережа України: стан і тенденції розвитку / Н. Голошубова // Економіка України. – 2008. – № 9. – С. 74-85.
6. Берман Б., Эванс Дж. Розничная торговля: стратегический подход / Пер. с англ. – 8-е изд. – М.: Вильямс, 2003. – 1184 с.
7. Скуба Р. В. Современные типы организаций розничной торговли и методы их продвижения на локальные рынки [Электронный ресурс] / Р. В. Скуба // Экономика региона. Владимирский государственный университет. – 2007. – № 18. – Режим доступа: <http://journal.vlsu.ru/>
8. Ферни Дж., Ферни С., Мур К. Принципы розничной торговли / пер. с англ. У. Сапциновой. – М.: Олимп-Бизнес, 2008. – 416 с.
9. Хасис Л. А. Розничные торговые сети в современной экономике. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 80 с.
10. Романенко О. А. Рейтингова оцінка фінансового стану торговельних холдингів / О. А. Романенко // Фінанси України. – 2008. – № 10. – С. 116-125.
11. ТОП 100 рейтингу краще компаній України // Інвестгазета. – 2008. – № 3-4. – Лип.-сер. – С. 2-6.
12. Статистичний щорічник України за 2013 рік / За ред. О. Г. Осауленка – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2014. – 536 с.
13. Огляд ринку роздрібної торгівлі України. – Режим доступу: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-report-ksbd-retail-trends-2014-rus/\\$FILE/EY-report-ksbd-retail-trends-2014-rus.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-report-ksbd-retail-trends-2014-rus/$FILE/EY-report-ksbd-retail-trends-2014-rus.pdf)
14. Роздрібна торгівля України у 2013 році: стат. зб. – К.: Держ. служба стат. України, 2014. – 165 с.

Гришко М.Г.

Київський національний торговельно-економічний університет

РАЗВИТИЕ РОЗНИЧНЫХ ТОРГОВЫХ СЕТЕЙ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье исследовано анализ текущее состояние и перспективы развития розничной торговли в Украине. В частности, анализируются динамика и структура розничного товарооборота, выявляются проблемы и тенденции развития розничного бизнеса. Особое внимание уделяется развитию торговых сетей в Украине. Автором приведены и сгруппированы крупные специализированные торговые сети. Показано, что для обеспечения эффективного управления отечественными торговыми сетями целесообразно использовать инновационные информационные технологии.

Ключевые слова: информационное обеспечение, розничная торговля Украины, управление торговыми сетями, торговые сети.

Grishko M.G.

Kyiv National Trade and Economics University

DEVELOPMENT OF RETAIL NETWORKS IN UKRAINE

Summary

The article analyzes the current state and prospects of development of retail in Ukraine. In particular, analyzes the dynamics and structure of retail, are the problems and trends of the retail business. Particular attention is paid to development of retail networks in Ukraine. Author grouped largest specialized retailers. It is shown that to ensure effective management of domestic trade networks is advisable to use innovative information technologies.

Keywords: information support, management of trading networks, trading networks.

РЕЗЕРВИ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИТРАТ БАНКУ НА ПЕРСОНАЛ

Губай М.М.

Київський національний торговельно-економічний університет

У статті проаналізовані основні драйвери витрат банків України у 2013-2015 роках. Встановлений зв'язок останніх з рішеннями топ-менеджменту у сфері оптимізації витрат. Надано пропозицію щодо використання схеми зворотної алокації витрат на персонал, запропоновано шляхи її аналізу.

Ключові слова: адміністративні витрати банку, драйвери витрат банку, зворотна алокація витрат банку, стратегічний аналіз витрат.

Постановка проблеми. Світова криза призвела до значних фінансових втрат внаслідок настання ризиків. Це спонукало до зростання сукупних витрат банків, які за період 2013-2015 рр. у країнах ЄС збільшилися на 5%. [1]. Зазначені тенденції обумовлюють необхідність проведення ретельного аналізу та здійснення активного пошуку оптимізації витрат банків. Насамперед, об'єктом підвищеної уваги мають стати адміністративні витрати, питома вага яких за даними Європейського центрального банку станом на 1.01.2013 року в сукупних витратах банків країн ЄС коливалася в межах від 20.07% (Німеччина) до 54.56% (Болгарія) [1].

Суттєво зросла також частка адміністративних витрат у загальних витратах банків в Україні. – з 15% (І квартал 2013 року) до 26.2% (І квартал 2015 року) при одночасному зниженні рівня загальних витрат на 22% [2]. Значна частка адміністративних витрат у сукупних витратах банків та тенденція до зростання їх рівня обумовлює необхідність у проведенні діагностики адміністративних витрат на основі системи показників та обґрунтування управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перелік та алгоритм розрахунку показників, які характеризують рівень та ефективність витрат банків в цілому та адміністративних, зокрема, є предметом наукової дискусії і частково висвітлюється в доробках лише окремих науковців, зокрема, А. Бергера, Р. де Янга, Дж. Боса, Х. Шміделя [3]. Суттєву увагу науковці приділяють такому аналітичному інструменту управління адміністративними витратами, як АВС-аналіз, котрий широко використовується в зарубіжній банківській практиці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак за допомогою АВС-аналізу неможливо дослідити розподіл витрат між продуктами, функціональними рівнями діяльності банку тощо. Поряд з АВС-аналізом, при дослідженні адміністративних витрат банків доречно використовувати комплексну систему взаємопов'язаних показників. Відсутність системного погляду на формування аналітичного інструментарію та управлінської звітності як інформаційної бази для управління адміністративними витратами банків викликало потребу в проведенні даного наукового дослідження, визначило його мету та завдання.

Мета даної статті полягає у виявленні основних драйверів та об'єктів скорочення адміністративних витрат банками України у 2013-2015 роках, встановлення взаємозв'язку останніх з прогнозованими рішеннями у сфері оптимізації; обґрунтування обсягів витрат на персонал у банках України в залежності від проаналізованих факторів.

Виклад основного матеріалу. У 2013-2015 роках більшість банків України зіштовхнулися з проблемою непомірно високого рівня адміністратив-

них витрат у порівнянні з обсягами їх діяльності. Причинами цього слугували одночасно як складна економічна ситуація у країні, так і зниження рентабельності окремих напрямів діяльності. Рівень падіння реального ВВП України у період з 2010 по 2015 роки становив 6,8% [4], при цьому у доларовому еквіваленті його сума зменшилася приблизно у 2,5 рази. Водночас, рівень попиту населення на банківські продукти різко впав у зв'язку із падінням реальних грошових доходів, що було спричинено галопуючою інфляцією у 2014-2015 роках. Дані чинники слід поєднувати із скороченням ефекту віддачі від масштабу, що було спричинено неспроможністю вести операційну діяльність на територіях анексованих східно-південних областей. Дані обставини слід вважати основними факторами при ухваленні рішень у сфері оптимізації адміністративних витрат банків.

Проаналізуємо структуру, максимальне та мінімальне значення по категоріям адміністративних витрат банків України на початку 2013 року з метою аналізу можливих шляхів їх оптимізації (табл. 1).

Як видно з табл. 1, найбільшу частку у адміністративних витратах банків займають витрати на персонал – близько 55% (або 50%, виключаючи ПАТ «Ощадбанк» та ПАТ «Укресімбанк», 100% акцій котрих належать державі). Для порівняння, за даними «ЄЦБ» частка витрат на персонал у банках Європи складає близько 53%, що є нижчим значенням, аніж в Україні [6]. Також порівняно високий відсоток адміністративних витрат припадає на амортизацію та утримання основних засобів – приблизно 25%. Це означає, що основна частка зусиль при розгляді резервів раціоналізації повинна припадати, перш за все, на визначення ефективної кількості обслуговуючого банківської операції персоналу та ефективне використання займаних площ. Інші ж статті адміністративних витрат можна розглядати лише у контексті «грубої оптимізації», тобто коли проводиться спеціалізований внутрішній аудит або найпростіші управлінські розрахунки (наприклад, через раціоналізацію вибору аудиторської чи охоронної компанії за поточної кон'юнктури ринку).

Першим етапом пошуку шляхів раціоналізації адміністративних витрат банку повинно бути дослідження витрат на персонал, проведення бенчмаркінгу частки та динаміки останніх відносно інших банків. Для уникнення «логічної пастки» одразу слід зробити наголос на тому, що при порівнянні показників слід уникати потрапляння у вибірку досліджуваних об'єктів банків, що працюють у спеціалізованому сегменті (наприклад, корпоративний бізнес чи фідучіарні операції) та є дочірніми установами відомих іноземних банків. Прикладом таких «франчайзі» банків в Україні на даний час є «Дойчебанк», ПАТ «Сітібанк» та ПАТ «ІНГ банк». Останні два банки станом на 01.07.2015 р. працю-

ють у корпоративному сегменті та не мають власної мережі відділень. При цьому результативність їх діяльності ґрунтується, перш за все, на використанні бренду та гарантій материнської компанії. Також велика ймовірність того, що такі банки можуть користуватись послугами аутсорсингових центрів материнських компаній, що по суті, є витратами на персонал, однак, фактично враховується як або інші професійні витрати, або взагалі враховується лише на управлінському рівні під час консолідації результатів групи. Зі схожих причин слід намагатися порівнювати витрати банків з приблизно схожими у абсолютному вираженні обсягами активів.

Отже, при бенчмаркінгу банківських витрат з ціллю раціоналізації останніх слід дотримуватись таких критеріїв:

- основну увагу слід звернути на найвагоміші статті витрат (персонал та основні засоби);
- слід провести лише поверхневий, однак спеціалізований аудит інших статей витрат;
- необхідно проводити порівняння лише у вибірці з подібними банками (досить обережно слід робити висновки при порівнянні банків, орієнтованих на роздрібний сегмент з «корпоративними» банками);
- уникати порівняння із «франчайзі» банками.

Далі проаналізуємо можливі рішення у сфері оптимізації адміністративних витрат з огляду на вищенаведені драйвери та спираючись на інформацію про потенційно найрезультативніші статті скорочення.

Різке падіння ВВП України позначилося на всьому банківському секторі України. Відбулося значне погіршення якості та в цілому скорочення у абсолютних показниках кредитного портфелю банків. За даними НБУ, частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів у 2013-2015 роках зросла у 1.85 рази до 16.5% станом на 01.06.2015 [7]. Таке погіршення відбулось, перш за все, за рахунок роздрібного сегменту (домогосподарства та середній і малий бізнес), оскільки це найвразливіший сектор економіки. Це спричинило такі наслідки для банків: різке зменшення пулу кредитних заявок, збільшення зусиль у сфері роботи по поверненню виданих кредитів, окрім того, стала більш розважливою оцінка фінансового стану позичальника, намагання зменшити середній строк кредитування. Важливо також прийняти до уваги, що всі ці драйвери мають довгостроковий характер та ніяк не пов'язані із сезонними коливаннями чи очікуваним різким покращенням ситуації. Саме це припущення повинно стати визначальною передумовою для початку процесу раціоналізації адміністративних витрат, у тому числі відобразитися на зміні необхідної кількості персоналу банку.

Спробуємо відобразити прогнозовані дії менеджменту банку у сфері раціоналізації структури персоналу як реакцію на вищезгадані драйвери. У таблиці нижче розглянуто базові можливі варіанти дій менеджменту у сфері оптимізації витрат на персонал (табл. 2).

Таблиця 1

Структура адміністративних витрат на прикладі окремих банків України станом на 01.01.2013 р., %*

Назва статті/Назва банку	ПРИВАТ-БАНК	ОЩАДБАНК	УКРЕКСІМ-БАНК	РАЙФФАЙ-ЗЕН	ПРОМІН-ВЕСТБАНК	УКРСОЦ-БАНК	ВТБ БАНК	ДЕЛЬТА БАНК	ПУМБ	УКРСІМБ-БАНК	Частка, %	Максимальне та мінімальне значення
Витрати на утримання персоналу	56	67	67	48	54	44	47	47	51	51	54	67 – 44
Амортизація основних засобів	6	8	7	15	10	11	9	7	11	8	9	15 – 6
Витрати на утримання основних засобів та нематеріальних активів, телекомунікаційні та інші експлуатаційні послуги	11	6	4	7	3	12	4	13	7	11	8	13 – 3
Витрати на оперативний лізинг (оренду)	10	4	3	9	1	3	7	10	4	6	7	10 – 1
Витрати на маркетинг та рекламу	1	1	1	1	1	2	3	4	5	1	2	5 – 1
Витрати на охорону	2	1	2	1	1	3	2	0	1	1	2	3 – 0
Сплата інших податків та обов'язкових платежів, крім податку на прибуток	7	0	1	1	3	5	1	7	2	4	2	7 – 0
Професійні послуги	1	1	1	1	7	2	3	5	4	1	2	7 – 1
Всього інші адміністративні витрати	6	14	14	17	19	19	23	8	14	17	14	23 – 6

* Примітка: перші 10 банків за рівнем активів на 01.01.2013 р. [5].

Таблиця 2

Прогнозні дії менеджменту у відповідності до напрямку оптимізації за драйверами адміністративних витрат¹

Драйвер витрат	Прогнозовані дії менеджменту
Стагнація у економіці	Аналіз коефіцієнту «cost to income ratio», в тому числі у розрізі операційних сегментів. Перегляд необхідної кількості персоналу у напрямках кредитування та повернення простроченої заборгованості; можливе мінімальне збільшення робочих одиниць у підрозділах з аналізу кредитних ризиків. Можливе скорочення роздрібною мережі банку.
Неможливість проводити операції на частині території	Скорочення роздрібною мережі банку, перегляд кількості регіональних менеджерів, зосередження зусиль існуючих працівників аналітичних підрозділів на врахуванні даного фактора при подальших розрахунках. Можливе скорочення одиниць мідл- та топ-менеджменту, відповідальних за ці території.
Від'ємна рентабельність операційного сегменту банку	Пропорційне скорочення усіх позицій як в середині бізнесу (при виході з сегменту – повне скорочення), так і у підрозділах підтримки. Можливий і варіант об'єднання сегментів. У такому випадку слід зменшити обсяги персоналу, що виконують контрольні функції, в тому числі скоротити одиниці мідл- та топ-менеджменту, відповідальних за ці напрями.

¹ Розроблено автором самостійно.

2010 рік		Корпоративний бізнес	2015 рік	
1	/6	ТОП-менеджмент банку	/6	1
5	/5	Відділ по роботі з корпоративними клієнтами	/6	6
2	/5	Відділ розробки продуктів банку	/7	2
5,5	/9	Відділ кредитного адміністрування	/9	7
0	/0	Відділ документарних операцій	/3	3
0,4	/3	Відділ методології	0,5	3
1,61	/12	Відділ по роботі з персоналом	/10	1,8
...		
5	/8	Відділ технічної підтримки клієнтських операцій	/8	6
20,51	48	ВСЬОГО	49,5	29,8

Рис. 1. Приклад алокації витрат корпоративного бізнесу у часі

Достатньо часто при намірах оптимізації адміністративних витрат компаніями та банками використовується як базова АВС-модель [8]. Її суть полягає в тому, що всі витрати банку алокуються на його профіт-центри (сегменти діяльності), визначаючи при цьому коефіцієнт CIR (cost to income ratio) кожного бізнесу. Таким чином, керівництво має змогу визначити, чи не переобтяжені профіт-центри банку надмірним обсягом адміністративних витрат. Окремо або разом з АВС аналізом запроваджують хронометраж банківських операцій як інструмент виміру зайнятості працівника окремими процесами. Вищевказані методи дають змогу отримати миттєвий «знімок», однак не дають змоги побачити змін у процесі та організаційній структурі банку.

Далі розглянемо запропоновану автором методику визначення необхідної кількості персоналу на основі ретроспективних даних. Поштовхом для цього є праця нобелівських лауреатів з економіки Р. Фогеля та Д. Норта [9]. У ній автори за допомогою математичних рівнянь доводять, що роль залізничних шляхів у розвитку економіки США у 19 сторіччя була завищеною. Візьмемо за основу даний ретроспективний підхід шляхом порівняння теоретичної можливості виконувати свої функції поточної організаційної структури банку з тією організаційною структурою, що існувала n років тому.

Припустимо на даний момент, у банку є 3 профіт центри (А, В, С) та 12 допоміжних підрозділів, що виконують функцію підтримки бізнесу (D, E, F...O), при чому вектор наданих послуг від функцій підтримки профіт центрам будемо позначати як D1B, де «D» – підрозділ підтримки D, «1» – тип наданої «послуги», «B» – бізнес-підрозділ. Варто зауважити, що «послуги» можуть надаватися між підрозділами підтримки. Враховуючи це, адміністративні витрати будуть набувати такого вигляду:

$$\text{Адміністративні витрати В} = \text{DB1} + \text{DB2} + \dots + \text{DBn} + \text{EB1} + \text{FB2} + \dots + \text{E1F1B1} + \dots + \text{E2D2B2} \quad (1)$$

Спробуємо спроектувати схему алокації витрат у часі (схему зворотної алокації) на прикладі корпоративного бізнесу банку. Алокацію будемо проводити розпочинаючи із підрозділів із найбільшими

¹ Приклад: масове згорання кеш-кредитів у 2013-2015 роках.

середніми витратами на працівника (FTE) і закінчуючи найменшими. Алокацію для спрощення розрахунку будемо вказувати як середнє значення за рік. Також через слеш будемо вказувати фактичну загальну кількість працюючих працівників у підрозділі (рис. 1).

Як бачимо з рис. 1, у 2010 році на корпоративний бізнес банку відносились витрати 20,51 FTE, тоді як у 2015 – 29,8. Спробуємо надати коментар. Для цього розглянемо під-

ходи до аналізу даного умовного прикладу, а саме:

- структурний (у розрізі відділів);
- структурний покращений (у розрізі відділів, беручи до уваги питому вагу алокації витрат порівняно з іншими відділами);
- функціональний (аналіз зміни виконуваних операцій);
- функціонально-протилежний (виявлення ситуацій, коли збільшення питомої ваги алокації часу підрозділу відбувається за рахунок зменшення витрат на інші підрозділи);

Відповідно до структурного підходу, у даному прикладі видно, що збільшення відбулося за рахунок створення/виокремлення відділу документарних операцій. Додатково необхідно проаналізувати, за рахунок чого відбулося збільшення питомої ваги при алокації відділів технічної підтримки клієнтських операцій, кредитного адміністрування, оскільки, якщо цей ріст відбувся за рахунок зменшення кількості операцій у інших бізнесах (наприклад, через суттєве згорання роздрібного бізнесу¹), це свідчить про зменшення завантаженості персоналу. Аналіз функцій відділу по роботі з корпоративними клієнтами повинен показати, чи співставне зростання кількості клієнтів/показників клієнтської активності зростанню кількості персоналу.

Висновки та пропозиції. Отже, різкий ріст адміністративних витрат банків України у 2013-2015 роках стали причинами їх подальшої оптимізації. Дослідження структури адміністративних витрат банків України показує, що найсуттєвішими статтями скорочення адміністративних витрат є витрати на персонал та витрати на утримання основних засобів (55% та 25% відповідно). При цьому, передумовою оптимізації може слугувати порівняно вищий рівень витрат на персонал в Україні порівняно з країнами ЄС. Розглянуті прогностичні дії топ-менеджменту на драйвери витрат дають змогу побачити, що не існує єдиного підходу до оптимізації витрат на персонал.

Запропонована автором методика зворотної алокації дає змогу побачити алокацію витрат на персонал у різних проміжках часу, а відтак співставити затрачені ресурси з фактичними результатами діяльності бізнесу.

Список літератури:

1. Консолідована база даних ЄЦБ статистичної інформації банків ЄС. Доступне з: <<http://sdw.ecb.europa.eu/browse.do?node=71390>>
2. Аналітичний звіт НБУ. Доступне з: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58285>
3. Bos J. W. B. and Kool C. J. M. 2006. Bank efficiency: The role of bank strategy and local market conditions. Journal of Banking & Finance 30: 1953–1974.
4. Сайт НБУ. Розділ «Статистика». Доступне з <http://www.bank.gov.ua/files/GDP_u.xls>
5. Сайт НБУ. Дані фінансової звітності банків України. Доступне з <http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=5802143>
6. Статистична база ЄЦБ. Доступне з <<https://www.ecb.europa.eu/stats/services/downloads/html/index.en.html>>

7. Сайт НБУ. Розділ «Статистика». Доступне з <http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798>
8. Kaplan R. and Anderson S. (2007). Time-driven activity-based costing: a simpler and more powerful path to higher profits. Boston, MA: Harvard Business School.
9. Fogel, Robert William and Engerman, Stanley L. Time on the Cross: The Economics of American Negro Slavery. – Reissue edition. – N. Y.: W.W. Norton and Company, 1995. – ISBN 0-393-31218-6.

Губай Н.Н.

Киевский национальный торгово-экономический университет

РЕЗЕРВЫ РАЦИОНАЛИЗАЦИИ РАСХОДОВ БАНКА НА ПЕРСОНАЛ

Аннотация

В статье проанализированы основные драйверы расходов банков Украины в 2013-2015 годах. Установлена связь последних с решениями топ-менеджмента в сфере оптимизации расходов. Подано предложение по использованию схемы обратной аллокации расходов на персонал, предложены пути ее анализа.

Ключевые слова: административные расходы банка, драйверы расходов банка, обратная аллокация расходов банка, стратегический анализ издержек.

Hubai M.M.

Kyiv National University of Trade and Economics

WAYS OF BANK'S STAFF COSTS OPTIMIZATION

Summary

The article is devoted to analysis of ukrainian banks' principal cost drivers in 2013-2015. Connection of the latter with top-management decisions on expenditures optimization is discovered. The proposal of adverse FTE costs allocation scheme usage is made, and ways of its analysis are provided as well.

Keywords: bank's administrative costs, cost drivers, adverse costs allocation, strategic analysis of expenses.

УДК 338.516.4:631

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ІНТЕГРОВАНІХ АГРОФОРМУВАНЬ

Давиденко В.М.

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Розкрито основні проблеми сільськогосподарського землекористування, які стримують розвиток земельних відносин у сільському господарстві та потребують першочергового урегулювання. Запропоновано напрями удосконалення інституційно-правового механізму обміну земельними ділянками, розташованими у межах одного земельного масиву. Встановлено, що в основу сучасного сільськогосподарського землеволодіння має бути покладений інститут спільної часткової власності на земельну ділянку, який виникає при добровільному об'єднанні власниками належних їм земельних ділянок. Оскільки він, зберігаючи право власності за селянами, сприятиме посиленню захисту їх прав й інтересів, а також можливостей щодо встановлення вигідних умов оренди та контролю за станом угідь протягом усього строку дії договору. Розроблено пропозиції щодо удосконалення орендних земельних відносин.

Ключові слова: землекористування, сільське господарство, нормативно-правова база, інституційно-правове забезпечення, консолідація, оренда, інтегровані агроформування.

Постановка проблеми. Серед ключових інститутів сільськогосподарського землекористування, які є на часі й потребують першочергового урегулювання слід виокремити: необхідність удосконалення механізму управління землями сільськогосподарського призначення державної власності; адміністрування сільськогосподарського землекористування й земельного оподаткування; удосконалення системи гарантування прав на землю, у першу чергу, системи державного земельного кадастру; урегулювання проблем щодо нерозподілених земель та невитребуваних земельних часток (паїв), від умерлої спадщини, черезсмузжя,

дрібноконтурності, вкраплення контурів земельних ділянок; завершення розмежування земель державної й комунальної власності та передачі до комунальної власності сільськогосподарських земель, розташованих за межами населених пунктів; розроблення дієвого механізму щодо згуртування й самоорганізації власників земельних паїв з метою консолідації земель. У системі заходів щодо створення умов для істотного підвищення рівня інвестиційної привабливості сільськогосподарського землекористування, на переконання науковців НААН, механізм консолідації земель є визначальним [1, с. 23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розв'язання проблем інституційно-правового регулювання сільськогосподарського землекористування зробили такі вчені, як: В.Г. Андрійчук, В.І. Андрейцев, Д.І. Бабміндра, І.К. Бистряков, А.С. Даниленко, Д.С. Добряк, О.Ю. Єрмаков, П.Ф. Кулинич, Л.Я. Новаковський, П.Т. Саблук, М.Г. Ступень, А.М. Третяк, М.М. Федоров, М.А. Хвесик, М.В. Шульга та ін. У своїх працях вони обґрунтовують теоретико-методологічні засади земельних відносин, інституціональні аспекти їх функціонування, зокрема в аграрній сфері тощо. Проте, динамічні зміни, що відбуваються у сфері регулювання земельних відносин та чисельні проблеми, які стримують їх розвиток зумовлюють необхідність розроблення пропозицій щодо удосконалення інституційно-правового забезпечення сільськогосподарського землекористування.

Мета статті – аналіз існуючих проблем у сфері земельних відносин та розроблення на цій основі пропозицій щодо удосконалення інституційно-правового забезпечення сільськогосподарського землекористування.

Виклад основного матеріалу. Практика орендних земельних відносин свідчить про існування проблем, пов'язаних із формуванням зручних для обробітки земельних масивів, що ускладнює процес їх господарського освоєння та не забезпечує раціонального використання. Непоодинокими є випадки, коли у земельному масиві, який об'єднує в собі земельні паї десятків, а то й сотні власників, налічується кілька орендарів або ж окремі паї використовуються власниками самостійно. До того ж, у цьому масиві, як правило, є земельні ділянки, що належать до категорії невитребуваних паїв або відумерлої спадщини. Слід відмітити, що ці паї у більшості випадків розміщені в середині земельного масиву, що ускладнює доступ до них і створює труднощі іншим землекористувачам.

Більш ефективному використанню сільськогосподарських земель інтегрованими агроформуваннями та формуванню їх сталого землекористування сприятиме запровадження дієвого механізму консолідації земель, який покликаний забезпечувати поліпшення конфігурації, структури, розміру сільськогосподарських землеволонів, складу угідь та землекористувань [2]. Частковому розв'язанню окресленої проблеми сприятиме удосконалення інституційно-правового механізму обміну земельними ділянками, розташованими у межах одного земельного масиву через розроблення й упровадження порядку його економічного стимулювання.

Слід зазначити, що в Україні були неодноразові спроби законодавчого урегулювання механізмів консолідації земель сільськогосподарського призначення. Зокрема, проектами законів України «Про ринок земель» № 9001 від 18.07.2011 р., № 9001-1 від 19.07.2011 р. та № 9001-д від 7.12.2011р., «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», «Про консолідацію земель», оприлюдненими на сайті Держземагентства України 5.07.2013 р. та 27.09.2013 р. закладались організаційно-правові основи консолідації земель сільськогосподарського призначення. Однак, жоден із зазначених проектів законів, в силу різних обставин, прийнятий не був.

Окремі розробники законопроектів під консолідацією земель сільськогосподарського призначення вбачають комплекс організаційних, правових, земельпорядних та інших заходів, що полягають в економічно обґрунтованому об'єднанні землевласниками та землекористувачами земельних ділянок і земель сільськогосподарського та несільськогоспо-

дарського призначення у єдині земельні масиви, з метою забезпечення їх сталого землекористування [4, 5]. Основні норми даних законопроектів спрямовуються на вирішення проблеми роздрібності сільськогосподарських землеволонів, ліквідації недовіків паювання земель, збільшення площі угідь, які залучені до сільськогосподарського використання, забезпечення ефективного управління природними ресурсами й охорону навколишнього середовища, підвищення конкурентоспроможності сільського господарства й стимулювання розвитку сільських територій [3].

Законом України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» № 899-IV від 05.06.2003 передбачено, що у разі, якщо власник земельної ділянки, яка знаходиться всередині єдиного масиву, який використовується спільно власниками земельних ділянок чи іншими особами для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, виявляє бажання використовувати належну йому земельну ділянку самостійно, він може обміняти її на іншу земельну ділянку на межі цього або іншого масиву. Однак, норма даного закону не набула значного поширення серед власників земель через різного роду інституційні перешкоди.

З метою урегулювання питання обміну земельними ділянками, розташованими у межах одного земельного масиву (поля) й усунення існуючих інституційних перепон необхідно прийняти Закон України «Про консолідацію земель». У першу чергу він має бути націлений на створення умов щодо формування земельних масивів, які були б привабливими для інвесторів і забезпечували застосування новітніх прогресивних технологій ведення землеробства [6, с. 28]. Закон має забезпечити урегулювання питань щодо розширення переліку власників земельних ділянок, розташованих у масиві земель сільськогосподарського призначення, які мають пільги щодо сплати державного мита за посвідчення договорів міни (обміну) таких земельних ділянок. Також доцільно дозволити орендарям земельних ділянок сільськогосподарського призначення, розташованих у масиві земель сільськогосподарського призначення, на період дії договору оренди обмінюватися належними їм правами користування земельними ділянками шляхом укладання між ними договорів міни (обміну) права оренди відповідних ділянок за попередньою згодою орендодавця або шляхом передбачення такої можливості в основному договорі оренди.

Наступним кроком може слугувати закріплення права більшості орендодавців, чії земельні ділянки розміщені в межах одного масиву, на визначення єдиного орендаря, що запобігатиме подрібненню ділянок, сприятиме сталості землекористування та створенню необхідних умов для ефективного використання земельних ресурсів у сільському господарстві. Однак цей крок вбачається можливим лише після того, як інша частина власників земель скористалась правом консолідації земельних ділянок. Усі права власників земель мають бути захищені.

У вітчизняній земельпорядній практиці існує ще один механізм об'єднання земельних ділянок – формування земель спільної часткової власності – який був закладений Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» № 1529/99 від 03.12.1999 р. Зокрема, указом передбачалась можливість виділення єдиним масивом земельних ділянок групі власників земельних часток (паїв), яка звернулася із заявами про відведення земель-

них ділянок в природі, з метою спільного використання або надання в оренду цих ділянок. Нині ця норма урегульовується статтею 87 Земельного кодексу України. Згідно до якої «право спільної часткової власності на земельну ділянку виникає при добровільному об'єднанні власниками належних їм земельних ділянок». Саме цей механізм має бути покладений в основу сучасного сільськогосподарського землеволодіння. Оскільки він, зберігаючи право власності за селянами, сприятиме посиленню захисту їх прав й інтересів, а також можливостей щодо встановлення вигідних умов оренди та контролю за станом угідь протягом усього строку дії договору, чого індивідуальний власник землі зробити не зможе. Крім того, це сприятиме спрощенню процедури укладання й реєстрації договорів оренди.

Проблема реєстрації права оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення протягом останніх трьох років залишається однією з найгостріших для вітчизняних агровиробників. Через недосконалість реєстраційної системи нині ця процедура є досить тривалою у часі. Внаслідок несвочасної реєстрації державним реєстратором прав оренди товаровиробник, не з його вини, може на деякий час втратити право обробляти земельні ділянки, правову підставу нарахування орендної плати власнику земельного паю, позбутися статусу платника єдиного податку четвертої групи (до 2015 р. ФСП) тощо. Окремі податківці на підставі того, що права оренди своєчасно не зареєстровані, самостійно призупиняють статус платника єдиного податку сільськогосподарського товаровиробника [8].

З 2013 р. в Україні запрацювала дуальна (подвійна) система реєстрації земельних ділянок та прав на них [7, с. 5]. Відповідно до якої Державний земельний кадастр (ДЗК) здійснює реєстрацію земельних ділянок як об'єктів, а реєстрацію прав на нерухоме майно, у тому числі і на земельні ділянки виконує Державна реєстраційна служба. Численні проблеми щодо реєстрації прав оренди, пов'язані якраз із неузгодженістю в роботі цих двох служб. Передбачалось, що інформація про власників та користувачів земельних ділянок з Державного реєстру земель буде автоматично перенесена до Державного реєстру прав на нерухоме майно. Однак цього не сталося і останній, який станом на 1 січня 2013 р. виявився цілком порожнім, практично формується з «нуля». Відтак, це створило додаткове навантаження на державних реєстраторів і значно уповільнило їх роботу.

У зв'язку з цим, 2015 р. Верховною Радою України прийнято закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення повноважень нотаріусів та особливостей реєстрації похідних речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення» від 5 березня 2015 р. № 247-VIII. У результаті розширено коло суб'єктів, уповноважених здійснювати державну реєстрацію прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Зокрема, нотаріусам надана можливість проводити державну реєстрацію права власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення, яке виникло та оформлене до 1 січня 2013 р. і державну реєстрацію похідного від нього речового права.

Очікувалось, що прийняття даних нормативно-правових актів дозволить значно пришвидшити та спростити порядок державної реєстрації прав оренди на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Однак і цього разу суттєвого прискорення процесів реєстрації не відбулося. За даними сільськогосподарських підприємств, станом на 1 липня 2015 р. незареєстрованими залишаються десятки

тисяч договорів оренди. Нотаріуси завищують вартість надаваних послуг або й взагалі відмовляються реєструвати такі договори. Суттєвим стримуючим чинником проведення державної реєстрації нотаріусами є наявність у них лише одного права доступу (ключа) [9]. Це призводить до того, що аграрні підприємства, підготувавши усі передбачені чинним законодавством документи, через недоліки реєстраційної системи, перетворюються на порушників, що тягне за собою накладення штрафних санкцій, а відповідно, і додаткові фінансові втрати.

Однією із нагальних сучасних проблем, що перешкоджає ефективному й раціональному використанню земель інтегрованими агроформуваннями є неврегульованість питання щодо використання земель під проектними польовими шляхами. Проектами землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв) передбачалося створення зручної шляхової мережі (проектні господарські шляхи), яка призначалась для проїзду – доступу власника до своєї земельної ділянки. У зв'язку з чим під час паювання земель резервувалась відповідна площа. Нині переважна більшість проектних господарських доріг знаходиться між земельними паями, які надані в оренду сільськогосподарським товаровиробникам.

Слід зазначити, що оформлення оренди на запроєктовані польові дороги, за процедурою відкритих торгів, є досить складною, з огляду на низький попит на такі площі й відповідну відсутність інших учасників, оскільки для них вона не має економічного інтересу. Проте, при проведенні земельних торгів встановлено обов'язкову умову – участь декількох суб'єктів господарювання (не менше двох). Це створює можливість для недобросовісних суб'єктів набути в оренду проектні господарські дороги в земельному масиві, що перебуває в користуванні іншого орендаря. Необхідно констатувати, що така ситуація не сприяє організації ефективного обробітку орендних земельних масивів та призводить до зменшення надходжень до місцевих бюджетів.

Висновки і пропозиції. У результаті досліджень встановлено, що існує кілька можливих механізмів обміну земельними ділянками, розташованими у межах одного земельного масиву. Доведено, що в основу сучасного сільськогосподарського землеволодіння має бути покладений інститут спільної часткової власності на земельну ділянку, який виникає при добровільному об'єднанні власниками належних їм земельних ділянок. Оскільки він, зберігаючи право власності за селянами, сприятиме посиленню захисту їх прав й інтересів, а також можливостей щодо встановлення вигідних умов оренди та контролю за станом угідь протягом усього строку дії договору.

З метою удосконалення орендних земельних відносин у сільському господарстві доцільно передати у комунальну власність територіальних громад землі під польовими дорогами, у тому числі й проектними та невитребованими й нерозподілені земельні паї. Потребує удосконалення механізм управління спадщиною до моменту її прийняття або визнання відумерлою. Розв'язанню значної кількості існуючих проблем у сфері орендних земельних відносин сприятиме запровадження електронної системи реєстрації договорів оренди й повноцінного електронного обігу заяв та витягів між Державною реєстраційною службою і Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру. Мінімізувати строки реєстрації договорів оренди земель можна шляхом надання права їх реєстрації органам місцевого самоврядування за місцем розташування земельної ділянки.

Список літератури:

1. Основні положення національної доповіді щодо завершення земельної реформи / Гадзало Я. М., Новаковський Л. Я., Мірошниченко А. М., Кулинич П. Ф. та ін.; НААН. – К.: ННЦ ІАЕ, 2015. – 36 с.
2. Проект Закону України «Про консолідацію земель» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://land.gov.ua/zakonoproekty/581.html>. Дата звернення: 23.05.2015 р.
3. Обговорено питання інвестиції у проведення консолідації земель в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/15335>. Дата звернення: 20.04.2015 р.
4. Проект Закону України «Про ринок земель» № 9001-д від 17.07.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41981. Дата звернення: 20.04.2015 р.
5. Проект Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://land.gov.ua/zakonoproekty/569.html>. Дата звернення: 19.04.2015 р.
6. Новаковська І. Сучасні проблеми організації сільськогосподарського землекористування / І. Новаковська // Землевпорядний вісник. – 2014. – № 5. – С. 27-29.
7. Проблема реєстрації договорів оренди вирішується [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroconf.org/category/rubrika/uak-i-zmi>. Дата звернення: 17.07.2015 р.
8. Степанюк О. Хаос земельного законодавства / О. Степанюк // Агробізнес сьогодні. – 2014. – № 8(279). – С. 5.
9. Козаченко Л. П. Доповідна записка стосовно необхідності урегулювання проблемних питань реєстрації договорів оренди землі / Л. П. Козаченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroconf.org/category/rubrika/uak-i-zmi>. Дата звернення: 17.07.2015 р.

Давиденко В.Н.

Национальный научный центр «Институт аграрной экономики»

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕГРИРОВАННЫХ АГРОФОРМИРОВАНИЙ

Аннотация

Раскрыты основные проблемы сельскохозяйственного землепользования, которые сдерживают развитие земельных отношений в сельском хозяйстве и требуют первоочередного урегулирования. Предложены направления совершенствования институционально-правового механизма обмена земельными участками, расположенными в пределах одного земельного массива. Установлено, что в основу современного сельскохозяйственного землепользования должен быть положен институт общей долевой собственности на земельный участок, который возникает при добровольном объединении собственниками принадлежащих им земельных участков. Поскольку он, сохраняя право собственности за крестьянами, будет способствовать усилению защиты их прав и интересов, а также возможностей по установлению выгодных условий аренды и контроля за состоянием угодий в течение всего срока действия договора. Разработаны предложения по совершенствованию арендных земельных отношений.

Ключевые слова: землепользование, сельское хозяйство, нормативно-правовая база, институционально-правовое обеспечение, консолидация, аренда, интегрированные агроформирования.

Davydenko V.M.

National Research Center «Institute of Agricultural Economics»

INSTITUTIONAL AND LEGAL SUPPORT AGRICULTURAL LAND USE INTEGRATED AGROFORMATIONS

Summary

The basic problems of agricultural land, which are hindering the development of land relations in agriculture and require urgent settlement. Directions improving institutional and legal mechanism for the exchange of land located within a land array. It was established that the basis of modern agricultural estates must be based institute common property of the land, which occurs when a voluntary association of owners of their land. As it is, keeping ownership of the peasants will provide greater protection of their rights and interests, as well as opportunities to establish favorable conditions lease and control of land for the duration of the contract. Suggestions for improvement lease land relations.

Keywords: land use, agriculture, legal framework, institutional and legal framework, consolidation, leases, integrated agroformation.

ОБЛІК І КОНТРОЛЬ РОЗРАХУНКІВ З ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ ТА ПІДРЯДНИКАМИ

Киян А.В., Ярмолюк О.Ф.

Житомирський національний агроєкологічний університет

У статті досліджено порядок облікового відображення розрахунків з постачальниками та підрядниками та запропоновано шляхи удосконалення облікового процесу формування розрахунків з метою оптимізації управлінських рішень щодо їх здійснення. Розроблено теоретичні засади внутрішньогосподарського контролю розрахунків з постачальниками та підрядниками.

Ключові слова: постачальники та підрядники, розрахунки, бухгалтерський облік, аналітичний облік, внутрішній контроль, інформаційні джерела.

Постановка проблеми. Фінансовий стан кожного суб'єкта господарювання визначається його взаємовідносинами з іншими господарюючими суб'єктами та станом розрахунків між ними. Від величини кредиторської заборгованості підприємства залежить його фінансова стійкість, незалежність та платоспроможність. Тому одним з пріоритетних напрямів удосконалення управління підприємством є організація детального обліку необхідної інформації про стан розрахунків, що формується в системі бухгалтерського обліку та її надання зацікавленим сторонам з метою прийняття рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти досліджуваної проблеми знайшли своє відображення у працях П.Л. Сука, Н.Я. Зарудної, Н.С. Брохуна, І. Назаренка, Ю. Сидоренко, Г.М. Давидова, І. Шершун, М. Огійчука, В.В. Жуковської, Г.П. Машталяра, О.М. Петрук, Н.М. Ткаченко та інших вчених. Аналіз результатів досліджень свідчить, що теоретичні й практичні розробки з обліку та контролю розрахунків з постачальниками та підрядниками відображають ґрунтовне розуміння проблем, пов'язаних із трансформацією вітчизняної системи обліку. Проте низка питань щодо обліку та контролю розрахунків з постачальниками у вітчизняних підприємствах недостатньо досліджені й залишаються невирішеними.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, на даний час залишаються недостатньо опрацьованими питання методики й організації фінансового і управлінського обліку розрахунків з постачальниками, документального оформлення операцій по розрахунках, автоматизації їх обліку і контролю, обґрунтування нових напрямів аналізу розрахунків з огляду на особливості діяльності та потреби управління. Також серед опублікованих наукових праць недостатньо досліджена та сформована система ознак виявлених помилок при контролі розрахунків з постачальниками та підрядниками, тому цей напрямок підлягає подальшому вдосконаленню.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення облікового відображення та методики внутрішньогосподарського контролю розрахунків з постачальниками та підрядниками.

Виклад основного матеріалу. Для нормального функціонування всіх ланок суб'єкта господарювання необхідно мати достовірну інформацію про фінансовий стан підприємства, зокрема про кредиторську заборгованість. Особливе місце в кредиторській заборгованості займають численні розрахунки з постачальниками і підрядниками.

Процес постачання, як об'єкт обліку, включає в себе закупівлю і організацію зовнішнього надходження матеріалів, компонентів чи готових продуктів від постачальника на виробничі чи інші під-

приємства, склади або роздрібні магазини. Іншими словами, процес постачання полягає в тому, що підприємство укладає договори з постачальниками на необхідні йому фактори виробництва, організовує доставку та складування виробничих запасів, проводить розрахунки з постачальником за отримані товарно-матеріальні цінності. Під час цього процесу відбувається зміна активу з форми грошей на форму майна, призначеного для виробництва продукції або торгівельної діяльності. В цілому механізм здійснення процесу постачання можна охарактеризувати трьома основними напрямками: планування, організація та контроль (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи здійснення процесу постачання

Етапи процесу постачання	Зміст
Планування	Вивчення зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, а також ринку окремих товарів; прогнозування і визначення потреби усіх видів матеріальних ресурсів, планування оптимальних господарських зв'язків; оптимізація виробничих запасів; планування потреби матеріалів; оперативне планування постачання
Організація	Збір інформації про потрібну продукцію, участь у ярмарках, виставках-продажах, і т.д.; аналіз усіх джерел задоволення потреби в матеріальних ресурсах з метою вибору найбільш оптимального; висновки з постачальника-ми господарських договорів на постачання товарів; одержання й організацію завезення реальних ресурсів; організація складського господарства, що входить до складу органів постачання; забезпечення робочих місць необхідними матеріальними ресурсами
Контроль і координація роботи	Контроль за виконанням договірних зобов'язань постачальників, виконання ними термінів постачання товарів; контроль за витратою матеріальних ресурсів в торгівлі; вхідний контроль за якістю і комплектністю матеріальних ресурсів, що надходять; контроль за виробничими запасами; висунення претензій постачальникам і транспортним організаціям; аналіз дієвості постачальницької служби, розробка заходів щодо координації постачальницькою діяльністю і підвищення її ефективності

Джерело: узагальнено автором

В Україні методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації щодо зобов'язань та її розкриття у фінансовій звітності визначені П(С)БО 11 «Зобов'язання» [1]. У міжнародній практиці порядок визначення та відобра-

ження короткострокових зобов'язань визначається відповідно до МСБО 1 «Подання фінансових звітів» [2], МСБО 37 «Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи» [3].

Облік розрахунків на підприємствах має бути чітко контрольований. Причому не тільки на кінцеві звітні дати, що забезпечується засобами фінансового обліку, а й у будь-який момент за потреби управління. Отже, виникає потреба поглиблення інформативності обліку за цими об'єктами.

Ефективність контролю господарської діяльності, зокрема, операцій щодо розрахунків з постачальниками підприємства та фактів їх зміни залежить від раціональної його організації та чітко сформованої методики, яка передбачає наявність послідовного переліку етапів, методів та прийомів

контролю та відповідного пакету розроблених робочих документів контролера для проведення внутрішньогосподарського контролю обраного об'єкта і базується на визначеному переліку систематизованих джерел інформації [4, с. 263].

Основними елементами контролю операцій із забезпечення здійснення розрахунків з постачальниками та підрядниками підприємства та фактів їх зміни є:

- об'єкти – договори, укладені підприємством; розрахункові операції; записи в первинних документах, облікових реєстрах та звітності; господарські операції з обліку фактів зміни зобов'язань в контексті розрахунків з постачальниками та підрядниками; інформація про порушення та зловживання у веденні обліку, які знайшли документальне підтвердження в актах ревізії, перевірок, висновках аудиторів, постановках правоохоронних органів;

- суб'єкти – власник та підрозділи підприємства, які виконують контрольні функції за формуванням розрахунків з постачальниками та підрядниками (юридичний відділ, відділ постачання, бухгалтерія, відділ економічного аналізу, планово-фінансовий відділ, відділ маркетингу).

Контроль процесу постачання розпочинається із оцінки потенційного постачальника та якості сировини, матеріалів, устаткування, енергоносіїв, інших ресурсів і послуг, що купуються підприємством. Після підписання договорів контролером перевіряється факт виконання договірних відносин та розрахункової дисципліни.

Одним з найважливіших завдань ефективної організації системи внутрішнього контролю операцій із забезпечення виконання договірних зобов'язань на підприємствах є регламентування його здійснення, тобто закріплення відповідного порядку виконання контролю у відповідних наказах або положеннях та формування системи внутрішніх розпорядчих документів:

- положенні про облікову політику (в частині врегулювання особливостей облікового відображення виконання та зміни зобов'язань підприємства);

- положенні про філіали, представництва, відокремлені підрозділи (визначен-

Рис. 1. Інформаційна база внутрішньогосподарського контролю розрахунків з постачальниками та підрядниками

Джерело: розробка автора

Таблиця 2

Запропоновані рахунки обліку розрахунків з постачальниками і підрядниками

Рахунок обліку	Субрахунок першого порядку	Субрахунок другого порядку		
63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками»	631 «Розрахунки з вітчизняними постачальниками»	631.1 «Заборгованість перед вітчизняними постачальниками, термін сплати якої ще не настав»		
		631.2 «Відстрочена заборгованість перед вітчизняними постачальниками»		
		631.3 «Прострочена заборгованість перед вітчизняними постачальниками»		
	632 «Розрахунки з іноземними постачальниками»	632.1 «Заборгованість перед іноземними постачальниками, термін сплати якої ще не настав»	632.2 «Відстрочена заборгованість перед іноземними постачальниками»	
			632.3 «Прострочена заборгованість перед іноземними постачальниками»	
			633.1 «Заборгованість перед вітчизняними підрядниками, термін сплати якої ще не настав»	
	633 «Розрахунки з вітчизняними підрядниками»	633.2 «Відстрочена заборгованість перед вітчизняними підрядниками»	633.3 «Прострочена заборгованість перед вітчизняними підрядниками»	
			634 «Розрахунки з іноземними підрядниками»	Те саме
			635 «Розрахунки з учасниками ПФГ»	Те саме

Таблиця 3

Аналітична таблиця розрахунків з постачальниками (підрядниками)

№ з\п	Поста- чаль- ник	Номер рахунку до сплати, дата	Термін оплати, дні	Відстроче- на забор- гованість, термін, дні				Прострочена заборгованість, термін рік, квартал (місяць), дні								Сума оплати з ПДВ, грн	Сальдо по рахунку на кінець дня	Сальдо по рахунку накопичувально за місяць	Дата оплати				
				20__ рік				20__ рік				20__ рік								20__ рік			
	I	II		III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II					III	IV		
1	2	3	4																	5	6	7	8
1																							
2																							
Всього	x	x								x													

ня особливостей виконання та зміни зобов'язань за філіалами, представництвами, відокремленими підрозділами з метою оцінки їх впливу на фінансовий стан підприємства в цілому);

- положенні про договірну роботу;
- графіку документообороту (фіксація руху первинних облікових документів та відстеження виконання розрахунків з постачальниками та підрядниками підприємства);
- положенні про службу внутрішнього контролю (розкриття та закріплення функціональних обов'язків обраних суб'єктів контролю за підконтрольним об'єктом);
- посадових інструкцій працівників (визначення контрольних функцій та реалізація процедур контролю за обраним об'єктом перевірки) [4].

Склад інформаційних джерел для здійснення контролю розрахунків з постачальниками та підрядниками наведено на рис. 1.

Зазначені на рис. 1 документи необхідні для отримання даних про стан розрахунків з постачальниками та підрядниками з метою підтвердження достовірності інформації, проведення аналізу, прийняття рішень та надання відповідних рекомендацій.

Облік розрахунків з постачальниками бухгалтерія підприємства веде на пасивному синтетичному рахунку 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками». Однак, як свідчить практика, рахунок 63 не дозволяє отримувати оперативну інформацію для управління фінансово – розрахунковими операціями, оскільки не показує заборгованості за кожним договором, не характеризує поточну заборгованість, термін сплати якої ще не настав, а яка вже – прострочена.

В табл. 2 запропоновано групування рахунків за виконанням умов погашення заборгованості перед постачальниками та підрядниками.

Зазначене групування рахунків сприятиме поглибленню внутрішньогосподарського контролю за кредиторською заборгованістю за суб'єктами постачання та термінами оплати, а також спростить звірку відомостей за об'єктами постачання (видами товарно-матеріальних цінностей, одержаними роботами та послугами).

Організація аналітичного обліку розрахунків з постачальниками має забезпечити можливість отримання необхідних даних по: акцептованим та іншим розрахунковим документам, термін оплати

яких не настав; виданим вексялям, термін оплати яких не настав; неоплаченим в строк розрахунковим документам за невідфактурованими поставками; простроченим оплатою вексялям; отриманим комерційним кредитам [5].

В табл. 3 представлена розроблена форма Аналітичної таблиці розрахунків з постачальниками (підрядниками), яка допоможе запобігти фактам виникнення простроченої кредиторської заборгованості, сприятиме ефективному контролю за своєчасним погашенням заборгованості підприємства перед постачальниками (підрядниками).

В цілому раціональна організація обліку та внутрішньогосподарського контролю потенційних постачальників та стану розрахунків з ними сприяє зміцненню договірної і розрахункової дисципліни, виконання зобов'язань по поставках продукції в заданому асортименті і якості, підвищенню відповідальності за дотримання платіжної дисципліни, скороченню дебіторської та кредиторської заборгованості, прискоренню оборотності обігових коштів а, відтак, поліпшенню фінансового стану підприємства.

Висновки і пропозиції. Організація обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками повинна забезпечити: своєчасну перевірку розрахунків з постачальниками та підрядниками; попередження прострочки кредиторської заборгованості. За результатами проведеного дослідження запропоновано:

- вдосконалити аналітичний облік розрахунків шляхом запровадження додаткових аналітичних номенклатур до рахунку 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками» із поділом за термінами сплати та суб'єктами постачання, що забезпечить усунення фактів виникнення простроченої кредиторської заборгованості, ефективний контроль за своєчасним погашенням заборгованості підприємства перед постачальниками;

- ввести у документообіг облікової системи аналітичний документ – Аналітичну таблицю розрахунків з постачальниками (підрядниками), що містить у собі усі істотні сторони розрахункових та договірних відносин із постачальниками та підрядниками та сприятиме посиленню внутрішньогосподарського контролю за кредиторською заборгованістю.

Усі ці заходи допоможуть слідкувати за розрахунками з постачальниками, у встановлені строки погашати заборгованість, а також достовірніше відображати інформацію в бухгалтерському обліку.

Список літератури:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання»: наказ Міністерства фінансів України від 8 жовтня 1999 р. № 237 [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.dtk.com.ua/debet/ukr>

2. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 «Подання фінансових звітів». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
3. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 37 «Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
4. Мушинський В. В. Внутрішньогосподарський контроль забезпечення виконання зобов'язань підприємства та фактів їх зміни: методичний підхід [Електронний ресурс] / В. В. Мушинський // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – № 1 (22). – С. 263-279.
5. Демченко Я. М. Шляхи вдосконалення обліку розрахунків з поставачальниками та підрядниками [Електронний ресурс] / Я. М. Демченко, В. М. Прохорова // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Сер.: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. – 2014. – Вип. 1. – С. 96-108.

Киян А.В., Ярмолюк Е.Ф.

Житомирський національний агроекологічний університет

УЧЕТ И КОНТРОЛЬ РАСЧЕТОВ С ПОСТАВЩИКАМИ И ПОДРЯДЧИКАМИ

Аннотация

В статье исследован порядок учетного отражения расчетов с поставщиками и подрядчиками и предложены пути совершенствования учетного процесса формирования расчетов с целью оптимизации управленческих решений по их осуществлению. Разработаны теоретические основы внутреннего контроля расчетов с поставщиками и подрядчиками.

Ключевые слова: поставщики и подрядчики, расчеты, бухгалтерский учет, аналитический учет, внутренний контроль, информационные источники.

Kiyani A.V., Yarmolyuk O.F.

Zhytomyr National Agroecological University

ACCOUNTING AND CONTROL OF SETTLEMENTS WITH SUPPLIERS AND CONTRACTORS

Summary

The paper studied the order of accounting reflect payments to suppliers and contractors, and suggest ways to improve the accounting process of formation of settlements in order to optimize management decisions for their implementation. The theoretical basis of the internal control of payments to suppliers and contractors.

Keywords: suppliers and contractors, settlements, accounting, analytical accounting, internal control, information sources.

УДК 65.012.34:621(477)

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ЛОГІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Короткий Ю.В.

Запорізький національний університет

Запропоновано трактування поняття «фактори впливу на логістичний потенціал». Розглянуто сукупність факторів впливу на управління логістичним потенціалом машинобудівного підприємства. Подано коротку характеристику впливу факторів на кожен складову логістичного потенціалу та визначено позитивний і негативний впливи факторів на процес управління логістичним потенціалом. Проаналізовано склад логістичних витрат машинобудівних підприємств. Систематизовано фактори впливу та наведена їх класифікація.

Ключові слова: фактор, логістичний потенціал, фактори впливу на логістичний потенціал, процес управління, логістичні витрати.

Постановка проблеми. Проблема управління логістичним потенціалом машинобудівних підприємств, на разі є не вирішеною, це обумовлено, по-перше, відсутністю теоретичного визначення логістичного потенціалу машинобудівного підприємства та, відповідно, обґрунтованої його структури; по-друге, методики його розрахунку і діагностики; оцінки складових та їх синергізму; по-третє, загальної та локальних стратегій розвитку логістичного потенціалу. Але тільки ефективне управління ресурсами дозволить забезпечити стійкість машинобудівного підприємства на ринку.

Умови функціонування в мінливому зовнішньому середовищі потребують від машинобудівних підприємств своєчасної адаптації та пристосування до безперервних змін, які у ньому відбуваються. Ефективність і результативність логістичної діяльності машинобудівного підприємства є вирішальними для можливості утримання своєї конкурентної позиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій з логістичного менеджменту показав, що кількість доробок щодо оцінки логістичного потенціалу – зовсім незначна. Погляди вчених щодо означеної проблеми не є однотайними. Р. Ларіна,

В. Пілюшенко, В. Амітан [1, с. 64] за основу при оцінці логістичного потенціалу підприємства пропонують взяти методичний підхід до структурного уявлення ринкового потенціалу Є. Попова [2, с. 42], який ототожнює його з маркетинговим. Логістичний потенціал визначається як сума всіх видів ресурсів (методичних, трудових, матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів), які забезпечують логістичну діяльність підприємства.

Оцінка, яка запропонована Євсєєвою Г. В., ґрунтується на системі показників для визначення інтегрального показника [3]. Шкабарина А. О оцінку логістичного потенціалу пропонує проводити за складовими логістичного потоку: трудовим, матеріальним, грошовим та інформаційним потоками [4, с. 60].

Б.М. Мізюк виокремив чинники, що гальмують застосування логістичної концепції: нераціональний розвиток товаропровідних структур, низький рівень складського господарства, недостатній рівень використання сучасних електронних мереж і систем [5, с. 15]. Фактори, що впливають на рівень логістичних витрат, наводить Л.А. Гончар, поділяючи їх за функціональними підсистемами комерційної логістики [6, с. 42-43]. О.В. Мороз, О.В. Музика [7, с. 67], О.Р. Яремко [8, с. 4-5] визначає фактори впливу на на збут та виробництво.

Федак Л.М., визначає фактори впливу на управління запасами [9, с. 4-5]. Посилкіна О.В. та Підгорська А.П. визначають фактори впливу на логістичну діяльність як зовнішні та внутрішні [10, с. 56].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз останніх досліджень з питань управління логістичним потенціалом промислових підприємств засвідчив, відсутність серед вчених єдиного системного підходу щодо визначення факторів впливу на логістичний потенціал машинобудівного підприємства.

Більшість вчених зосереджують свою увагу на логістичній діяльності підприємств та факторах впливу на неї.

На основі проаналізованих публікацій можна зробити висновок, що не існує розробленого комплексного переліку факторів впливу на логістичний потенціал. Врахування домінуючих факторів при управлінні логістичним потенціалом забезпечує ефективне управління ним на підприємстві та зниження логістичних витрат, раціональне управління всіма видами ресурсів.

Мета статті – виокремити фактори впливу на логістичний потенціал та систематизувати їх.

Виклад основного матеріалу дослідження. З управлінської позиції фактор є елементом управління, врахування або регулювання якого є умовою, що необхідна у прийнятті ефективного управлінського рішення [11, с. 39]. З економічної точки зору поняття фактор має подвійне трактування. По-перше – це умова, яка забезпечує здійснення операції, по-друге – потенційна сила, яка є причиною зміни результату діяльності [12, с. 103]. З організаційної точки зору фактор розглядають як рушійну силу, що здійснює вплив на виробничо-господарську діяльність організації та стимулює отримання результату певного рівня [1, с. 31].

На нашу думку, фактори впливу на логістичний потенціал – це сили або умови, які впливають позитивно або негативно на процес управління логістичним потенціалом, забезпечують його формування та ефективне використання.

Виокремлюючи фактори впливу на управління логістичним потенціалом, слід їх згрупувати за наступними ознаками:

1) напрямом впливу (зовнішні та внутрішні);

2) за характером впливу (позитивні та негативні);

3) за періодом впливу (короткострокові, середньострокові, довгострокові);

4) за причетністю до логістичного потенціалу (спеціальні, загальні);

5) за ступенем важливості (дуже важливі, важливі, мало важливі, майже важливі, неважливі [9, с. 208-209]).

Для оцінки значущості факторів впливу на логістичний потенціал нами була сформована та запропонована для оцінки керівникам і спеціалістам машинобудівних підприємств анкета з переліком факторів. Експертна оцінка значущості проводилась за 10-ти бальною шкалою. Чинники, що були визначені шляхом контент-аналізу були розділені на зовнішні та внутрішні.

Внутрішні фактори діють в межах машинобудівного підприємства і обумовлені специфікою його логістичної діяльності. Зовнішні – це фактори, які є результатом діяльності конкурентів, існуючої в Україні логістичної інфраструктури та обумовлені існуючим рівнем підготовки логістичних кадрів та ін.

Для аналізу впливу факторів на логістичний потенціал машинобудівного підприємства була розроблена анкета. Оцінка вагомості впливу запропонованих факторів проводилась за десяти бальною шкалою. Фактори з найвищою бальною оцінкою, визначено, як найбільш впливові, а фактори з найнижчою бальною оцінкою – відповідно маловпливові на логістичний потенціал машинобудівного підприємства.

В результаті обробки даних щодо значущості зовнішніх факторів впливу їх було об'єднано в 6 груп: 1) постачальники; 2) споживачі; 3) контактні аудиторії; 4) конкуренти; 5) економіко-правові; 6) науково-технологічні фактори, які впливають на розвиток логістичного потенціалу машинобудівних підприємств; [10, с. 53].

Серед зовнішніх факторів, що найбільше впливають на логістичний потенціал машинобудівного підприємства, як показали результати опитування, є: наявність системи управління якістю у постачальників комплектуючих і матеріалів; рівень контрактної дисципліни з боку постачальників комплектуючих і матеріалів; рівень обслуговування споживачів за якістю постачання машинобудівної продукції.

Внутрішні фактори за результатами опитування були нами згруповані у 6 груп: 1) стратегічні; 2) внутрішньовиробничі; 3) організаційні; 4) інформаційні; 5) фінансово-економічні; 6) маркетингово-збутові, які впливають на стан логістичного потенціалу машинобудівного підприємства.

Результати проведених досліджень дозволяють зробити висновок про те, що найбільше серед стратегічних факторів найбільше на логістичний потенціал машинобудівного підприємства впливає не адаптованість розробленої логістичної стратегії до умов мінливого ринкового середовища; серед організаційних – здатність підприємства оптимізувати рух ресурсів та готової продукції – елементів матеріального потоку, наявність кваліфікованих фахівців з логістики на досліджуваних підприємствах; наявність спеціалізованого структурного підрозділу з логістики; наявність системи управління якістю на підприємстві, рівень автоматизації та механізації робіт. Як найбільш значущі внутрішньовиробничі було виділено: підвищення вимог до процесу розподілу продукції, якість комплектуючих та матеріалів; серед якість процесу розподілу машинобудівної продукції, наявність логістичних ризиків. Серед маркетингово-збутових факторів, як найбільш вагомі, визначені: збільшення витрат у сфері розподілу машинобудівної продукції, місткість та

зручність розташування складських приміщень, ефективність використання транспортних засобів та потужностей системи зберігання.

Серед інформаційних – ступеня інформаційної підтримки логістичної діяльності: ступінь інформаційної підтримки логістичної діяльності та розвиток інформаційної інфраструктури машинобудівного підприємства.

В залежності від виду господарської діяльності, географічного місця розташування, масштабів підприємства та інших характеристик, кожне машинобудівне підприємство частину своїх витрат відносить до групи «логістичних». Їх сума може бути різною, коливаючись у межах 5-45% і може зростати під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів [15, с. 95].

Наразі відсутня конкретна методика, яка б дозволяла виокремити логістичні витрати. Науковці, які займалися даною проблематикою, зробили суттєвий крок в даному напрямку, визначаючи їх питому вагу в структурі виручки від реалізації (таблиця 1).

Аналіз структури логістичних витрат в досліджуваних машинобудівних підприємствах (табл. 1) дозволяє зробити висновок про, що серед п'яти досліджуваних підприємств майже у всіх питома вага логістичних витрат у виручці від реалізації знаходиться на рівні середньогалузевих.

Враховання логістичних витрат при оцінці логістичного потенціалу машинобудівного підприємства дозволить логістам знаходити резерви

ефективного управління витратами за рахунок впровадження інструментів логістичного управління в практичну діяльність.

Широке впровадження логістичної концепції управління в машинобудівних підприємствах Запорізької області стане дієвим важелем зростання економічної та соціальної ефективності виробництва, стимулом для сталого розвитку вітчизняного машинобудування, яке протягом останніх років переживає не кращі свої часи.

Висновки і пропозиції. Отже, як показали проведені дослідження, забезпечення формування та розвитку логістичного потенціалу машинобудівного підприємства можливе лише за умови ефективної роботи спеціалізованої логістичної служби, яка повинна забезпечити збалансоване управління всіма складовими логістичного потенціалу, здійснювати координацію логістичної діяльності на підприємстві; визначити основні напрямки його діяльності, функції і завдання; розробити оптимальну організаційну структуру.

Враховання вищезначених факторів впливу є важливою передумовою розробки комплексної системи управління логістичним потенціалом машинобудівного підприємства, а також при виборі стратегії управління логістичним потенціалом.

У подальшому актуальною є розробка рекомендацій щодо комплексної оцінки логістичного потенціалу машинобудівних підприємств з урахуванням факторів впливу на нього.

Таблиця 1

Структура логістичних витрат машинобудівних підприємств Запорізької області (питома вага у виручці від реалізації, %)

Статті логістичних витрат	ПАТ «Мотор Січ»	ПАТ «ЗТР»	ПАТ «ЗЗВА»	ПАТ «ЗАЗ»	ПАТ «ЗМЗ»	Середньогалузевий показник в промисловості [14, с. 175]
1. Витрати на закупівлю	0,2	0,15	0,12	0,1	0,1	0,15
2. Виробничі логістичні витрати	0,33	0,25	0,28	0,36	0,26	0,30
3. Витрати на збут	0,28	0,21	0,22	0,2	0,17	0,20
4. Складські витрати						2,00
5. Витрати на транспортування	1,3	1,1	1,0	1,1	0,92	1,00
6. Витрати на управління матеріальними потоками	0,3	0,26	0,2	0,22	0,18	0,25
7. Витрати на логістичне адміністрування	0,25	0,22	0,2	0,25	0,2	0,20
8. Витрати на сервіс	0,5	0,25	0,2	0,21	0,28	0,30
Всього	7,3	6,4		4,9	3,8	4,40

Список літератури:

- Амітан В. Н. Логістизація процесів в організаційно-економічних системах: [Монографія] / В. Н. Амітан, Р. Р. Ларіна, В. Л. Пілюшенко / НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2003. – 73 с.
- Попов Е. В. Рыночный потенциал предприятия: [Монографія] / Е. В. Попов – М.: Экономика, 2002. – 559 с.
- Євсєєва Г. В. Формування логістичної системи на підприємствах легкої промисловості: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Г. В. Євсєєва. – К., 2007. – 24 с.
- Шкабарина А. О. Логістизація торгово-технологічних процесів в оптовій торгівлі / А. О. Шкабарина // Вестник Гомельського державного технічного університету ім. П. О. Сухого. – 2012. – № 1 (48). – С. 54-61.
- Мізіук Б. М. Сучасна логістика: моделювання інформаційних потоків у торговельних мережах: [монографія] / Б. М. Мізіук, Н. І. Бойко – Львів: Львів. комерц. акад., 2011. – 205 с.
- Гончар Л. А. Комерційна логістика: аспекти теорії та практики: [Монографія] / Л. А. Гончар, В. Г. М'ячин, В. М. Мазур, Л. Д. Титаренко. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2010. – 188 с.
- Мороз О. В. Системні фактори ефективності логістичної концепції постачання на підприємствах: [Монографія] / О. В. Мороз, О. В. Музика – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2007. – 165 с.
- Яремко О. Р. Управління матеріальними ресурсами та їх запасами [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.06.01 – «Економіка підприємства та організація виробництва»] / О. Р. Яремко – Харків, 1997. – 17 с.
- Федак Л. М. Фактори впливу на управління запасами: сутність та класифікація/ Науковий журнал «Логістика: теорія та практика» Луцького національного технічного університету. – № 1 (2). – Луцьк, 2012. – С. 204-213
- Посилкіна О. В., Підгорська А. П. Аналіз факторів впливу на стан логістичної діяльності промислових фармацевтичних підприємств // Управління, економіка та забезпечення якості в фармації. – 2012. – № 3. – С. 50-59.
- Баранець Г. В., Швець Л. В. Удосконалення методичного підходу до оцінки управління логістичним потенціалом промислового підприємства // Економічний аналіз. 2015 рік. Том 19. № 2. – С. 6-12.

12. Лукичева Л. И. Управленческие решения: [Учебник] / Л. И. Лукичева, Д. Н. Егорычев [под ред.: Ю. П. Анискина] – [3-е изд., стер.] – М.: ОМЕГА-Л, 2008. – 383 с.
13. Економічний аналіз: [Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит»] / [За ред. Проф. Ф. Ф. Бутинця] – Житомир: ПП «Рута», 2003. – 680 с.
14. Рудніченко С. М. Логістичні витрати підприємства: аналіз складу та структури [Текст] / С. М. Рудніченко, Н. І. Гавловська // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2011. – № 23 (11). – С. 172-179.
15. Кулик Ю. М. Методика оцінки надійності логістичних систем машинобудівних підприємств // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики, 2014, № 1 (25). – С. 93-102.

Короткий Ю.В.

Запорозький національний університет

ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ЛОГИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация

Предложено определение понятия «факторы влияния на логистический потенциал». Рассмотрены совокупность факторов влияния на управление логистическим потенциалом машиностроительного предприятия. Дана краткая характеристика влияния факторов на каждую составляющую логистического потенциала и определены положительный и отрицательный влияния факторов на процесс управления логистическим потенциалом. Проанализирован состав логистических затрат машиностроительных предприятий. Систематизированы факторы влияния и приведена их классификация.

Ключевые слова: фактор, логистический потенциал, факторы влияния на логистический потенциал, процесс управления, логистические расходы.

Korotkyi Yu.V.

Zaporizhzhya National University

FACTORS AFFECTING ON LOGISTICS POTENTIAL OF ENGINEERING COMPANIES

Summary

An interpretation of the term «impacts on logistics potential» was proposed. We consider a set of factors influencing on the potential of logistics engineering company. Posted a brief description of the impact of factors on each component of logistic capacity and identified positive and negative impacts of factors on the management of logistics potential. The components of logistics costs of machine-building enterprises were analyzed. The factors of influence were classified and systematized.

Keywords: factor, logistics potential, impacts on logistical capacity, management process, logistics costs.

УДК 339

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Лаврів І.М.

Львівський національний аграрний університет

Здійснено кількісну та якісну оцінку стану експортної діяльності в Україні. Визначено ключові фактори впливу на зовнішньоекономічну діяльність. На основі аналізу визначено основні проблеми у веденні експортно діяльності. Запропоновано шляхи підвищення ефективності діяльності експорту.

Ключові слова: економіка, експорт, імпорт, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоторговельний баланс.

Постановка проблеми. Основним у зовнішньоекономічних зв'язках країни слід вважати цілеспрямованість на підвищення рівня експорту. Ключова міра впливу експорту у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності держави у міжнародному поділі праці і світовому господарстві визначаються через постачання конкурентоспроможної продукції та послуг; отримання країною іноземної валюти, необхідної для удосконалення та поступового чи повного оновлення економіки, за допомогою сучасних технологічних, технічних та управлінських винахо-

дів, розробок та ідей, оплати вартості необхідних для країни імпортованих товарів, таким чином правильне співвідношення експорту та імпорту допоможе досягнути позитивного сальдо платіжного балансу країни. Саме тому, актуальним для вибраною нами теми дослідження є питання стану та перспектив розвитку експортної діяльності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики формування та нарощування експортної діяльності займалися такі науковці як С.М. Кваша [6], Б.К. Супіханов [5], О.О. Школь-

ний [7], Н. М. Жилаєва [3], О. М. Мірошніченко [4], В. І. Власов [1] та багато інших. Проте динамічність розвитку економіки потребує постійного удосконалення знань та моніторингу ситуації на зовнішньому та внутрішньому ринках.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Посилений процес поступових змін у зовнішньоекономічній діяльності на теперішній фазі розвитку України зумовлює необхідність дослідження експортного потенціалу країни та її регіонів загалом, тому у статті буде розглянуто сучасну кількісну та якісну оцінку стану експортної діяльності, визначено основні фактори, які впливають на неї. На основі виокремлення основних переваг та недоліків у веденні зовнішньоекономічної діяльності, зорієнтованої на експорт, запропонуються шляхи підвищення ефективності експорту в Україні.

Мета статті. Метою статті є оцінка стану експортної діяльності в Україні та надання практичних рекомендацій щодо підвищення її ефективності.

Виклад основного матеріалу. Кризове становище в економіці України має ряд причин: в першу чергу це низький рівень виробництва конкурентоспроможної на зарубіжному ринку продукції, що в свою чергу зумовлює коливання на валютному ринку та негативне зовнішньоторговельне сальдо;

другим, не менш важливим фактором занепаду української економіки є нестабільне військово-політичне становище, яке значною мірою вплинуло на перерозподіл ринків збуту для української товаровиробників та підприємств, які надають послуги у різних сферах діяльності. Пріоритетним ринком збуту для вітчизняних підприємств є ринки країн Європейського Союзу. В умовах російської агресії (зокрема, торговельної війни) частка Росії в зовнішній торгівлі України скорочується. Вона впала до 19,1%, тоді як частка ЄС сягнула 31,8%. Український експорт до ЄС у 2014 році, порівняно з 2013 роком, зріс на понад один мільярд доларів [8].

На думку Константина Єлісеєва, постійне запровадження поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом з січня 2016 року відкриє якісно нові можливості для виходу українського бізнесу на європейські та міжнародні ринки. Разом із тим використати згадані переваги зможуть лише ті українські підприємці, які виробили чітку стратегічне бачення свого розвитку в нових умовах, в тому числі у міжнародному вимірі [4, с. 7].

Для того, щоб більш детально проаналізувати стан експортної діяльності українських підприємств з ринками Європейського Союзу проаналізуємо

Таблиця 1

Зведений зовнішньоторговельний баланс України з країнами ЄС у динаміці

Вид зовнішньоекономічної діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2014 до 2010, %
Експорт, млн. дол. США	16039,5	21395,8	206881,1	20159,0	20383,0	127,1
Імпорт, млн. дол. США	22004,5	28642,4	29675,1	30969,6	24207,6	110,0
Сальдо, млн. дол. США	-5965,0	-7246,6	-8987,0	-10810,6	-3824,6	На +2141 п.

*Розраховано на даних Державного комітету статистики України [2]

Таблиця 2

Динаміка зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС за регіонами

	Експорт, млн. дол. США			Імпорт, млн. дол. США		
	2013	2014	2014 до 2013, %	2013	2014	2014 до 2013, %
Усього по країнах ЄС	16573,5	17002,9	102,6	26766,9	21069,1	78,7
Вінницька	176,3	236,5	134,1	218,6	171,8	78,6
Волинська	364,3	474,6	130,3	849,3	626,5	73,8
Дніпропетровська	1808,2	1754,6	97,0	1996,9	1752,5	87,8
Донецька	3191,1	2630,3	82,4	1239,9	598,8	48,3
Житомирська	180,4	246,7	136,8	242,4	183,1	75,6
Закарпатська	1027,9	1171,4	114,0	863,6	765,4	88,6
Запорізька	664,4	872,6	131,3	486,0	371,2	76,4
Івано-Франківська	210,6	250,6	119,0	384,9	301,7	78,4
Київська	429,2	512,0	119,3	2437,5	1810,4	74,3
Кіровоградська	192,6	168,9	87,7	102,9	90,5	87,9
Луганська	1322,1	876,4	66,3	254,8	127,8	50,2
Львівська	867,5	942,9	108,7	1894,9	1624,3	85,7
Миколаївська	233,4	202,0	86,5	180,3	135,6	75,2
Одеська	334,6	457,1	136,6	787,3	639,1	81,2
Полтавська	798,7	834,2	104,4	314,2	299,3	95,3
Рівненська	176,9	233,0	131,7	191,1	154,3	80,8
Сумська	126,2	137,2	108,7	295,5	250,6	84,8
Тернопільська	250,3	251,5	100,5	301,8	258,7	85,7
Харківська	309,7	302,1	97,6	601,3	464,5	77,3
Херсонська	99,5	132,2	132,8	120,4	64,9	53,9
Хмельницька	148,4	179,3	120,8	255,9	174,4	68,2
Черкаська	177,2	221,8	125,2	238,3	193,1	81,1
Чернівецька	55,7	61,0	109,5	94,5	69,9	74,0
Чернігівська	151,0	223,4	148,0	210,0	223,9	106,6
м. Київ	3157,2	3475,7	110,1	10929,1	8001,9	73,2

*Розраховано на даних Державного комітету статистики України [2]

зведений зовнішньоторговельний баланс України з країнами ЄС.

Аналіз зовнішньоторговельного балансу засвідчує, що в співпраці українських та європейських підприємців є позитивні зрушення, які відбуваються в динаміці за останні п'ять років. Як бачимо обсяг експорту у 2011-2012 рр. був найвищим, однак при цьому зростала вартість імпортованих товарів, ця динаміка повторилася і у 2013 році. 2014 рік став переломним в економіці України, так як напрямок розвитку економіки майже повністю повернувся на західноєвропейський та сальдо зовнішньоторговельного балансу зросло на 2141 п. порівняно із 2010 роком.

Регіональний рівень економічного розвитку з посиленням глобалізаційних впливів набуває особливої значимості для підвищення міжнародної конкурентоспроможності України. Експортна складова як вагомий фактор економічного зростання та міжнародної конкурентоспроможності України та її регіонів впливає на кількісні та якісні параметри розвитку національної економіки, обумовлює територіальну диференціацію ключових соціально-економічних показників. [автореферат, с. 3]. Саме тому проаналізуємо динаміку зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС за регіонами. Детальний аналіз торгівлі товарами здійснюється через те, що частка експорту товарів у загальній кількості експорту до країн Європейського Союзу протягом 2010-2014 рр. становила від 80,5% до 83,4%, що засвідчує переважання експорту товарів над експортом послуг.

Як уже зазначалося вище (характеристика табл. 1) динаміка сальдо зовнішньоторговельного балансу зазнала позитивних тенденцій. Майже в усіх регіонах країни зріс обсяг експорту, незначне зниження експорту відбулося у Дніпропетровській (на 3%), Харківській (на 2,4%), Кіровоградській (на 12,3%) та Миколаївській (на 13,5%) областях. Значне зниження рівня експорту відбулося у Донецькій (на 17,6%) та Луганській області (на 33,7%), що спричинене нестабільним військово-політичним становищем та проведенням АТО. Для того, щоб проаналізувати, яка область займає очолюючу позицію в ЗЕД проаналізуємо структуру експорту за регіонами (рис. 1).

З даних, зображених на рисунку поданому нижче, видно, що лідером у структурі експорту до країн Європейського союзу є м. Київ. Лідерство столиці майже за усіма критеріями зовнішньої торгівлі прямо пов'язане з розміщенням статутних органів господарчих суб'єктів у столиці, а їхніх виробничих потужностей чи торгівельної мережі в областях. Також лідируючу позицію у 2014 році займала Донецька та Дніпропетровська область, тому для прояснення ситуації проаналізуємо динаміку товарної структури експорту в країні ЄС (табл. 3).

Аналіз товарної структури експорту в країні ЄС, засвідчує, що лідерство займає категорія «Недорогоцінні метали та вироби з них», в яку входять чорні метали, мідь, нікель, свинець, цинк, олово, алюміній, що пояснює велику частку Дніпропетровської та Донецької області в експорті товарів у країні ЄС та те, що Україна експортує здебільшого сировину, а не вироби, які можуть продаватися за значно вищою ціною. В трійку лідерів також входить продукція рослинного походження (живі дерева, овочі, зернові культури) та мінеральні продукти (сіль, сірка, руди, палива мінеральні). Найменшу частку в експорті займають твори мистецтва, інші галузі рівномірно розподілені в структурі.

Висновки та пропозиції. Проаналізувавши експортну діяльність в Україні, можна викремити основні проблеми та шляхи їх вирішення.

Таблиця 3
Динаміка товарної структури експорту в країні ЄС

Вид товару	Обсяг експорту, тис. дол. США	Частка товару в загальному обсязі, %	Місце галузі
Усього по країнах ЄС	17002906,8	100,0	
Живі тварини; продукти тваринного походження	136966,7	0,8	12
Продукти рослинного походження	2936270,8	17,3	2
Жири та олії тваринного або рослинного походження	792967,2	4,7	6
Готові харчові продукти	899322,9	5,3	5
Мінеральні продукти	2762093,0	16,2	3
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	671852,9	4,0	8
Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	97481,7	0,6	14
Шкури необроблені, шкіра вичищена	141325,8	0,8	12
Деревина і вироби з деревини	745070,0	4,4	7
Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	55027,4	0,3	16
Текстильні матеріали та текстильні вироби	595625,6	3,5	9
Взуття, головні убори, парасольки	146491,1	0,9	11
Вироби з каменю, гіпсу, цементу	86775,4	0,5	15
Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	21609,5	0,1	17
Недорогоцінні метали та вироби з них	4412552,8	26,0	1
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	2072066,8	12,2	4
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	119241,3	0,7	13
Прилади та апарати оптичні, фотографічні	46324,2	0,3	16
Різні промислові товари	249227,1	1,5	10
Твори мистецтва	75,5	0,0004	19
Товари, придбані в портах	6663,9	0,04	18

*Розраховано на даних Державного комітету статистики України [2]

Рис. 1. Структура експорту товарів в країни ЄС за регіонами

Основна проблема це брак фінансових ресурсів для виведення товарів на зовнішні ринки. Для виведення товару на іноземний ринок необхідні нові фінансові вливання (витрати на візити на зарубіжні ринки, рекламу, навчання персоналу, маркетингові дослідження, створення товарної марки, розширення виробництва), тому для запобігання втрат перед

тим як вийти на міжнародний ринок підприємству необхідно розвинути на внутрішньому.

Перша проблема тягне за собою високу собівартість продукції, так як застріла технічна та технологічна база спричинює неконкурентоспроможність товарів на закордонних ринках та може спричинити низьку якість продукції. Тому для вирішення цієї проблеми необхідно залучати інвестиції, залучати капітальні вкладення, проводити постійне навчання виробничого та управлінського персоналу.

Також не менш важливою проблемою в розвитку експортної діяльності в Україні є її корупційна складова (квоти, ліцензії, зменшення розміру обов'язкових платежів). На даний час процес поступових реформ в Україні спрямований на викорінення корупційних схем, що є позитивним фактом, який сприятиме подальшому пошуку українським бізнесом свого місця у глобальному розподілі праці.

Список літератури:

1. Власов В. Глобалізаційний вплив – стратегічна основа розвитку міжнародної торгівлі // Економіка України. – 2011. – № 4. – С. 63–72.
2. Дані Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://ukrstat.org/uk>
3. Жилияева Н. М. Ефективне забезпечення конкурентоспроможності регіонів та її експортної складової [Текст]: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка»; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Луцький нац. техн. ун-т. – Луцьк, 2011. – 21 с.
4. Мірошніченко О. М. Базовий посібник з інтернаціоналізації українського бізнесу і виходу на ринки Європейського союзу. – 2014. – 180 с.
5. Супіханов Б. К. Розвиток ринків аграрної продукції: монографія // Б. К. Супіханов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 530 с.
6. Формування фінансово-економічного механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в АПК України: дис. д-ра екон. наук: 08.07.02 / Кваша Сергій Миколайович; Національний аграрний ун-т Кабінету Міністрів України. – К., 2001. – 464 с.
7. Школьнік О. О. Зовнішньоекономічні стратегії в агропродовольчій сфері. // Актуальні проблеми економіки АПК / За ред. Д. К. Семенди, О. І. Здоровцова. – Умань: «Сочінський», 2009. – С. 56-66.
8. Як вийти на ринки Європейського союзу? [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/02/24/7031198/>

Лаврив І.М.

Львівський національний аграрний університет

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКСПОРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация

Осуществлен количественную и качественную оценку состояния экспортной деятельности в Украине. Определены ключевые факторы влияния на внешнеэкономическую деятельность. На основе анализа определены основные проблемы в ведении экспортно деятельности. Предложены пути повышения эффективности деятельности экспорта.

Ключевые слова: экономика, экспорт, импорт, внешнеэкономическая деятельность, внешнеторговый баланс.

Lavriv I.M.

Lviv National Agrarian University

STATE AND PROSPECTS OF EXPORT IN UKRAINE

Summary

Quantitative and qualitative assessment of export activity in Ukraine are carried out. Key impacts on foreign economic activity are singled out. Based on analysis of the main problems in the conduct of export activity are determined. Ways to enhance the effectiveness of the exports are proposed.

Keywords: economy, exports, imports, foreign trade, foreign trade balance.

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ЕЛЕКТРОННОЮ ТОРГІВЛЕЮ

Маловичко С.В.

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

У статті дефініційовано поняття «управління електронною торгівлею». Показано формалізацію архітектурного представлення механізму формування та організації управління в сфері електронної торгівлі. Виділено системно-синергетичні принципи управління електронною торгівлею підприємств, найбільш характерні для сьогоденного стану торгівельних відносин. **Ключові слова:** електронна торгівля, електронна комерція, управління електронною торгівлею, Інтернет.

Постановка проблеми. Стрімке розповсюдження мережі Інтернет в світі, швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій окреслили свій відбиток на економіці. З точки зору Висоцької В.А.: «віртуальна економіка – це економіка, заснована на інтерактивному бізнесі та на головному законі людини-економії часу» [1, с. 34]. Віртуалізація економіки, низькі бар'єри входу на ринок електронної торгівлі (ЕТ), легкий доступ до широкого кола покупців, глобалізація економічних відносин сприяють розвитку і поширенню електронної торгівлі, забезпечуючи більш повне задоволення потреб споживачів та отриманню економічних вигод підприємцям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження в сфері електронної торгівлі опубліковані в працях таких вітчизняних та іноземних науковців: М.Ю. Берко, С.В. Відіщева, В.А. Висоцька, А.М. Грехов, Н.Т. Гринів, М.В. Кіндій, А. Крутова, І.Л. Литовченко, М.М. Мага, В.С. Молчанова, І.І. Потапова, В.В. Смиринський, О.І. Чурилов, А.Д. Шемет, П.І. Юхименко та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз останніх публікацій з даної проблеми показав, що вчені загалом акцентують увагу на основних перевагах, недоліках електронної торгівлі, нормативно-законодавчій регламентації діяльності в цій сфері, виділяють проблеми, пов'язані з веденням електронного бізнесу, аналізують перспективи та тенденції розвитку ринку електронної торгівлі. Більш глибокого дослідження потребують питання організації управління електронною торгівлею. Є необхідність в більш детальному обґрунтуванні механізмів формування електронної торгівлі в Україні.

Мета статті. Головною метою роботи є розвиток теоретичних положень стосовно механізму формування та організації управління електронною торгівлею. Мета статті – спроба дослідити управління електронною торгівлею з позиції маркетингового менеджменту.

Виклад основного матеріалу. Поняття «електронної торгівлі» та «електронної комерції» стають все більше поширеними підприємницькій та повсякденній діяльності. Як справедливо зазначає А.М. Грехов «...сьогодні приблизно 60000 видів бізнесу обмінюються зі своїми партнерами діловою комунікацією ...за допомогою електронного обміну даними (EDI)» [3, с. 7].

Електронна торгівля займає провідне місце серед сфер економічної діяльності, що має постійну динаміку росту. З даними журналу «Forbes» «...ринок електронної комерції в Україні зріс більш ніж на 40% і досяг \$1,6 млрд. Експерти пояснюють це передусім переходом від офлайн- до онлайн-торгівлі або мультимедіальної (коли в ритейлера є й онлайн-майданчик, і точки роздрібного продажу)» [4]. Специфі-

ка функціонування економічного механізму підприємств електронної торгівлі визначається наявністю: особливих форм і методів організації діяльності та управління нею; характерних ознак у використанні економічних важелів та стимулів впливу торгівлі на виробництво; конкретних прийомів визначення показників господарської діяльності; специфічних особливостей у структурі основних і оборотних засобів, у складі доходів і витрат підприємств електронної торгівлі, у формах морального і матеріального стимулювання працівників; особливостей у товарному обігу у зв'язку з відносно високим ступенем насиченості ринку товарами, трансформацією функцій продавця й підвищенням ролі споживача у торгово-технологічних процесах [5, с. 31].

В умовах інноваційних трансформацій в економіці концептуальні положення економічних наук зазнають змін. Автор вважає, по-перше, що електронна торгівля функціонує на фундаментальних платформах: менеджменту, маркетингу та логістики; по-друге, управління електронною торгівлею – циклічний телеологічний процес досягнення цілей в сфері торгівлі товарами і послугами з використанням електронних засобів, в тому числі і Інтернет; по-третє, сфера електронної торгівлі є іманентною частиною як електронного, так і традиційного бізнесу, результат управління якою є прийняття раціональних обґрунтованих рішень за рахунок досягнення ефекту синергії.

«Останніми роками (30-40 років тому) в літературі з'явилася безліч робіт, присвячених синергетичному ефекту; дають різні поняття: то він – результат спільного бізнесу, то він – ефект масштабу діяльності, як результат спільного володіння певними навичками або ноу-хау, як результат використання нових технологій, маркетингу, наслідок «невидимих активів», ефекту «розливу», брендингу (розвиток торгової марки)...» [6, с. 25], на сьогодні більшість підприємств роздрібною торгівлею використовують інструменти електронної торгівлі одночасно з традиційними, саме тому має місце комплементарний та синергетичний ефекти. Управління електронною торгівлею доцільно розглядати як обґрунтовано-економічно-зкомунікованою систему, що континуально інтегрована до системи управління підприємством та здебільшого за допомогою сумісних з традиційною торгівлею дій відтворює ефект синергії від діяльності. Формалізація архітектурного представлення механізму формування та організації управління електронною торгівлею представлена на рисунку 1.

Еволюція розвитку менеджменту як науково обґрунтованої та якісно побудованої системи управління підприємством свідчить про постійний вплив на основні норми й засади менеджменту динамічного розвитку цивілізаційних процесів, нового світобачення людини, технологічно-інформаційного

середовища. Розвиток науки, інформаційних технологій, короткий період між розробленням і реалізацією інновацій вимагають від менеджменту підприємств швидких та якісних дій [19, с. 199].

З точки зору М.Л. Потинського: «основним у дослідженні і управлінні... є системний підхід» [20, с. 232], що справедливо екстраполюється й на управління електронною торгівлею.

Нова парадигма управління електронною торгівлею підприємств наголошує на системно-синергетичних принципах, найбільш характерних для сьогоденного стану торгівельних відносин (табл. 1).

Для успішного і стабільного функціонування кожне підприємство електронної торгівлі має впроваджувати принципи та механізм управління електронною торгівлею з метою підвищення продуктив-

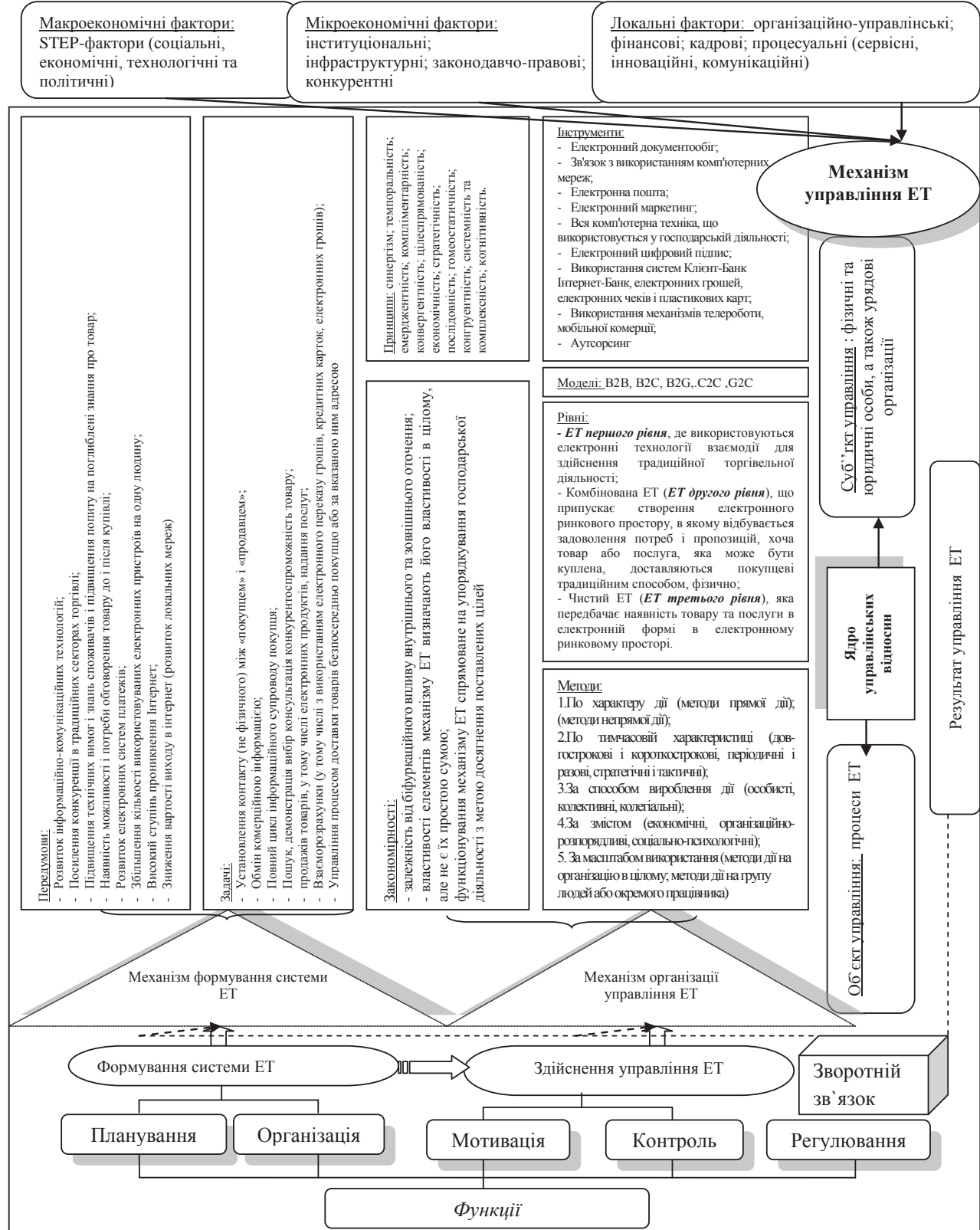

Рис. 1. Формалізація архітектурного представлення механізму формування та організації управління ЕТ
Джерело: розроблено автором за даними [7-18]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ності, зменшення невизначеності та залежності від екзогенних та ендогенних ризиків.

Висновки і пропозиції. Управління електронною торгівлею має багато переваг для підприємств, зокрема, забезпечує зв'язки між підприємством та зовнішнім оточенням. За його допомогою можна більш ефективно використовувати наявні ресурси підприємства, отримувати стійкі конку-

рентні переваги за рахунок прийняття вчасних раціональних рішень в цій сфері, налагоджувати ефективну систему управління підприємством в цілому. Перспективами подальших досліджень є дослідження окремих питань організації і управління електронним маркетингом підприємств, окремих аспектів логістики електронної торгівлі тощо.

Таблиця 1

Системно-синергетичні принципи управління електронною торгівлею підприємств, найбільш характерні для сьогоденного стану торговельних відносин

Системно-синергетичні принципи	Характеристика принципів
Синергізму	Посилення конкурентоспроможності підприємства за рахунок ефективного комбінування і сполучення традиційної та електронної торгівлі, досягнення ефекту масштабу
Темпоральності	Характеризує залежність процесів управління електронною торгівлею від часових чинників
Емерджентності	Такі елементи системи управління ЕТ як електронний маркетинг, логістика ЕТ тощо, агреговані в систему управління ЕТ, замикаючись в єдиний процес управління, набувають нових, неіманентних їм властивостей, що сприяє формуванню, використанню й розвитку ЕТ підприємства
Конвергентності	Зближення різних механізмів та форм торгівлі, подолання розбіжностей між ними, що обумовлене єдністю мети
Компліментарності	Використовується один і той же ринок використовує один і той же ресурс. ЕТ займає пропуск, залишений традиційною, максимально експлуатуючи ресурси підприємства. Орієнтований на повне використання можливостей.
Різноманітності	Передбачає те, що в процесі управління ЕТ підприємства рівень різноманітності знань, навиків, творчого мислення, концепцій, напрямів, методів, інструментів управління має бути вищим за рівень складності і різноманітності об'єкта управління.
Цілеспрямованості	Діяльність в сфері ЕТ має бути спрямовано на досягнення конкретної мети та завдань
Економічності	Досягнення встановлених цілей управління ЕТ з мінімальними витратами
Стратегічності	Проявляється в необхідності наявності здатності в суб'єктів розробки й реалізації стратегії здійснювати стратегічне бачення, приймати стратегічні рішення на основі аналізу обстановки відповідного рівня й управляти взаємозв'язками стратегії й політики ЕТ.
Послідовності	Здійснення основних етапів управління ЕТ повинно мати послідовний характер, не порушуючи континуальності та складної системи зворотних зв'язків, що може призводити до негативних наслідків.
Гомеостатичності	Підтримка технічних та організаційних механізмів стійкості і життєздатності у системі управління ЕТ, нейтралізація та протистояння флуктуаційним впливам зовнішнього середовища
Конгруентності	Узгодженість та сумісність стратегій, цілей та завдань в рамках когерентної системи управління ЕТ
Системності і комплексності	В процесі обґрунтування, розробки і прийняття управлінських рішень враховується складний характер функціонування і розвитку ЕТ. в розрахунок слід приймати всі можливі наслідки його реалізації
Когнітивності	Створення всебічної бази організаційних знань і підтримки високого рівня навчання для ефективного розроблення і використання можливостей і здатностей підприємства в сфері ЕТ

Джерело: розроблено автором за даними [21-29]

Список літератури:

1. Висоцька В. А. Особливості проектування та впровадження систем електронної комерції / А. Ю. Висоцька // Вісник національного університету «Львівська Політехніка». Комп'ютерні науки та інформаційні технології, 2008. – № 629. – С. 34-45.
2. Берко М. Ю. Системи електронної контент-комерції: Монографія / А. Ю. Берко, В. А. Висоцька, В. В. Пасічник. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – 612 с.
3. Грехов А. М. Електронний бізнес (Е-комерція). – К.: Кондор, 2011. – 302 с.
4. Беседа Я. Рейтинг Forbes: хто лідирує в українській інтернет-торгівлі? [Електронний ресурс] / Я. Беседа, В. Кім, О. Бутенко та інші // Forbes, 2014. – № 10. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/magazine/forbes/1380331-rejting-forbes-hto-lidirue-v-ukrayinskij-internet-torgivli>
5. Березін О. Сучасна візія економічного механізму функціонування підприємства електронної торгівлі / О. Березін // Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]. – 2014. – № 5. – С. 30-37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nv_2014_5_6.pdf
6. Ляхов А. В. Поняття і види синергізму / А. В. Ляхов, М. В. Крачулова // Економіка промисловості. – 2009. – № 4. – С. 25-30. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econpr_2009_4_7.pdf
7. Тардаскіна Т. М. Електронна комерція: Навчальний посібник / Тардаскіна Т. М., Стрельчук Є. М., Терешко Ю. В. – Одеса: ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2011. – 244 с.
8. Третьякова Л. І. Маркетингові аспекти застосування електронних технологій бізнесу / Л. І. Третьякова, С. Й. Чучмарьова, П. Б. Прийма // Логістика: [збіник наукових праць] / відповідальний редактор Є. В. Крикавський. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – С. 479-483. – (Вісник / Національний університет «Львівська політехніка»; № 690).

9. Кулак Н. В. Формування та принципи функціонування електронних систем торгівлі [Електронний ресурс] / Н. В. Кулак // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2013. – № 4 – С. 19–26. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=773>
10. Аппенянский А. И. Человек и бизнес. Путь совершенства / Аппенянский А. И. – М.: Барс, 1995. – 228 с.
11. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента / Балабанов И. Т. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 528 с., с. 3.
12. Бреддик У. Менеджмент в организации: [учебное пособие] / Бреддик У. – М.: Инфра-М, 1997. – 344 с., с. 4.
13. Герчикова И. Н. Менеджмент: [учебник] / Герчикова И. Н. – М.: ЮНИТИ, 1995. – 480 с.
14. Дятлов В. А. Управление персоналом / Дятлов В. А., Кибанов А. Я., Пихало В. Т. – М.: ПРИОР, 1998. – 385 с.
15. Бойчик І. М. Економіка підприємства: [навч. посібник] / Бойчик І. М. – К.: Атіка, 2004. – 480 с., с. 7.
16. Стадник В. В. Менеджмент / Стадник В. В. – К.: Академвидав, 2007. – 472 с., с. 8.
17. Зигерт В. Руководство без конфликтов / В. Зигерт, Л. Ланг. – М.: Экономика, 2000. – 335 с.
18. Пістунів І. М. Безпека електронної комерції [Електронний ресурс]: навч. посіб. / І. М. Пістунів, Є. В. Кочура; Нац. гірн. ун-т. – Електрон. текст. Дані. – Д.:НГУ, 2014. – 125 с. – Режим доступу: http://pistunovi.narod.ru/6_E_K.pdf (дата звернення: 1.07.2014). – Назва з екрана.
19. Ситник Й. С. Концептуальні засади інтелектуалізації системи менеджменту підприємства / Й. С. Ситник // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 8. – С. 198-208. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ape_2012_8_26.pdf
20. Потинський М. Л. Формування концептуальної моделі стратегічного управління потенціалом підприємства / М. Л. Потинський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.14. – С. 231-234.
21. Вознюк О. В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід: Монографія / за ред. проф. П. Ю. Сауха. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 184 с.
22. Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов. – М.: Прогресс-Традиция. – 2000. – 536 с.
23. Кулак Н. В. Формування та принципи функціонування електронних систем торгівлі [Електронний ресурс] / Н. В. Кулак // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2013. – № 4 – С. 19–26. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=773>
24. Растворцева С. Н. Системность в управлении эффективностью торговли [Електронний ресурс] / С. Н. Растворцева // Корпоративное управление и инновационное развитие Севера: Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. – Режим доступу: <http://koet.syktu.ru/vestnik/2006/2006-2/11.htm>
25. Ляхов А. В. Понятия и виды синергизма / А. В. Ляхов, М. В. Крачулова // Економіка промисловості. – 2009. – № 4. – С. 25-30. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econpr_2009_4_7.pdf
26. Потинський М. Л. Формування концептуальної моделі стратегічного управління потенціалом підприємства / М. Л. Потинський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.14. – С. 231-234.
27. Геселева Н. В. Емерджентні властивості системи / Н. В. Геселева, Н. М. Заріцька // Бізнес Інформ. – 2013. – № 7. – С. 93-97. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/binf_2013_7_18.pdf
28. Ситник Й. С. Концептуальні засади інтелектуалізації системи менеджменту підприємства / Й. С. Ситник // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 8. – С. 198-208. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ape_2012_8_26.pdf
29. Макаренко Т. Ю. Теоретичні основи концепції залишкового прибутку та її використання як інструменту контролінгу поведінки // Бізнес Інформ. – 2015. – № 6. – С. 209-214.

Маловичко С.В.

Донецький національний університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ И ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛЕЙ

Аннотация

В статье дефиницировано понятие «управление электронной торговлей». Показана формализация архитектурного представления механизма формирования и организации управления в сфере электронной торговли. Выделены системно-синергетические принципы управления электронной торговлей предприятий, наиболее характерные для сегодняшнего состояния торговых отношений.

Ключевые слова: электронная торговля, электронная коммерция, управление электронной торговлей, Интернет.

Malovichko S.V.

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mikhailo Tugan-Baranovsky

MECHANISM OF FORMING AND ORGANIZATION OF MANAGEMENT ELECTRONIC COMMERCE

Summary

Definition of concept «Management by electronic commerce» is presented in the article. Formalization of architectural presentation of mechanism of forming and organization of management is shown in the field of electronic commerce. System-sinergistical principles of management are distinguished by electronic commerce of enterprises, most characteristic for the today's state of trade relations.

Keywords: e-trade, e-commerce, management by e-commerce, Internet.

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ШЛЯХ ВІДРОДЖЕННЯ СКОТАРСТВА

Мартинюк Г.П.

Житомирський національний агроекологічний університет

У сформованих у нашій країні соціально-економічних умовах проблема раціонального та ефективного виробництва м'ясо-молочної продукції набуває особливого значення і вимагає нових підходів до побудови і реалізації системи інноваційно-інвестиційного забезпечення суб'єктів ринку продукції скотарства. Визначені основні напрями щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення ринку продукції скотарства на макро- та мікро- рівнях. Наведені показники вартості інвестиційних проектів створення та організації виробництва молока на фермах з прив'язною технологією утримання корів. Розраховано оцінку прибутковості інвестиційних проектів, строк окупності та їх рентабельність у молочному скотарстві залежно від продуктивності корів та розмірів ферм.

Ключові слова: інновації, інвестиції, скотарство, відродження, ринок.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток вітчизняного ринку продукції скотарства на основі комплексної його модернізації здатний вирішити продовольчу безпеку України, наситити внутрішній ринок високоякісними молочком і яловичиною, нарощувати присутність вітчизняної продукції скотарства на світових ринках та підвищити ефективність використання наявного природно-ресурсного потенціалу галузі скотарства. В основу такої модернізації покладено пріоритет розвитку інновацій при виробництві й реалізації молока і яловичини, що забезпечує відповідний приріст прибутку, який є одним із головних джерел інвестування галузі скотарства. Важливість реалізації вищезазначених заходів підтверджується стратегічними напрямками розвитку сільського господарства України на період до 2020 року [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток скотарства на сучасному етапі, перш за все, пов'язаний з перспективами залучення інвестиційних коштів. Залучення інвестицій у розвиток тваринництва та підвищення його привабливості можливе за умови забезпечення беззбитковості виробництва продукції галузі в господарствах усіх форм власності та господарювання. Підтвердженням цьому є досвід діяльності багатьох вітчизняних підприємств з виробництва й відгодівлі великої рогатої худоби.

Дослідженням стану галузі тваринництва, окремим аспектам інвестиційного розвитку спрямовано велику кількість досліджень, основні з яких відображені у працях: В.Г. Андрійчука, О.М. Бородіна, М.В. Гладія, М.Я. Дем'яненка, М.І. Кісіля, М.Ю. Кожем'якіної, М.Ф. Кропивка, Ю.О. Лупенка, І.І. Лукінової, М.Й. Маліка, Т.В. Мацибори та інших. Однак існують питання, пов'язані з особливостями інвестицій, строку їх окупності, рентабельності реалізації інвестиційних проектів, що потребують поглиблення та подальших досліджень. У практиці розроблення й реалізації інвестиційних проектів зазвичай визначаються негативний і позитивний грошові потоки, що відображають відповідно витрати і вигоди, а потім ці грошові потоки співставляються.

Мета статті полягає у визначенні нових підходів інноваційно-інвестиційного забезпечення ринку продукції скотарства.

Виклад основного матеріалу. Розробка інноваційно-інвестиційної привабливості ринку продукції скотарства є невід'ємною частиною економічного розвитку підприємств м'ясо-молочкопродуктового підкомплексу, яка передбачає створення організаційних структур управління, що забезпечують прийняття та реалізацію управлінських рішень по всіх аспектах інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств підкомплексу; формування ефективних інформаційних систем, що забезпечують обґрунтування інноваційних та інвестиційних рішень.

При цьому повинні бути визначені обсяги і зміст інформаційних потреб ефективного управління інноваційно-інвестиційною діяльністю, а також відповідні зовнішні та внутрішні джерела інформації, організований постійний моніторинг економічних процесів м'ясо-молочних підприємств і кон'юнктури ринку продукції скотарства. Особливого значення набувають: аналіз ефективності управління інноваційно-інвестиційною діяльністю на ринку продукції скотарства; планування інноваційно-інвестиційної діяльності з урахуванням поточних та оперативних операційних і фінансових бюджетів підприємств м'ясо-молочкопродуктового підкомплексу; проведення ефективного контролю щодо реалізації прийнятих управлінських рішень у сфері інноваційно-інвестиційного забезпечення ринку продукції скотарства; пошук, оцінка та аналіз ефективності окремих реальних інноваційно-інвестиційних проектів і вибір із них найбільш привабливих; управління фінансовими інвестиціями. При цьому формується портфель фінансових інвестицій за критеріями рівня прибутковості, ризику і ліквідності суб'єктів ринку продукції скотарства з урахуванням основної мети фінансового інвестування; управління формуванням інвестиційних ресурсів. Реалізація даних заходів пов'язана з прогнозуванням загальної потреби в інвестиційних ресурсах, необхідних для реалізації інноваційно-інвестиційної програми підприємств, які функціонують на ринку продукції скотарства по окремих етапах її здійснення; оптимізацією структури джерел інвестиційних ресурсів за рахунок забезпечення раціонального співвідношення залученого власного і позикового капіталу [1, 3, 4].

За умов переходу ринку продукції скотарства на інноваційно-інвестиційний шлях розвитку першочергового значення набуває розробка програми його поточного і перспективного забезпечення.

Для досягнення поставленої цілі необхідно вирішити ряд завдань, а саме нарощування: поголів'я ВРХ, продуктивності тварин, обсягів виробництва молока і яловичини, експортного потенціалу галузі скотарства. Цілі та завдання програми мають бути погоджені із засобами досягнення мети – ресурсами: розвитком генетичного потенціалу галузі скотарства, кормової та матеріально-технічної бази й кінцевими результатами: виробництво конкурентоспроможних високоякісних молока і яловичини на внутрішньому і зовнішньому ринках продукції скотарства.

Чітке розмежування стратегічних та тактичних цілей програми, узгодження її за змістом і термінами реалізації та науково-практична обґрунтованість підвищить своєчасність її виконання; забезпечить інтеграцію української аграрної науки й виробництва продукції скотарства із залученням в інноваційно-інвестиційний процес підприємницьких структур та посилять функціональні зв'язки між апаратом управління та виконавцями на всіх

рівнях її реалізації, що в кінцевому результаті дасть можливість розвитку системного інноваційно-інвестиційного забезпечення ринку продукції скотарства. Вирішальну роль у досягненні успіху даної програми відіграють механізми встановлення взаємозв'язку внесених змін глобальної економічної системи, макроекономіки і макrorівня із загальним напрямом розвитку ринку продукції скотарства. Саме ці механізми забезпечують довго тривалість використання планованих змін; необхідність повної переоцінки тенденцій формування даного ринку.

При виборі основних елементів програми інноваційно-інвестиційного забезпечення суб'єктів м'ясо-молокопродуктового підкомплексу та їх ефективного взаємозв'язку необхідно увагу приділяти розгляду зовнішнього середовища, що дасть змогу визначити фактори, які впливають на взаємодію складових системи, ідентифікувати ключові проблеми їх взаємодії й прискорить адаптацію виробників продукції скотарства до вимог ринку. Зовнішнє середовище активно впливає на процес побудови і функціонування програми інноваційно-інвестиційного забезпечення ринку продукції скотарства, яке значною мірою визначає поставки виробникам молока та яловичини енергоресурсів та їх вартості, забезпечення кадрами, наявності попиту на вироблену продукцію. Тому при побудові й використанні даної програми суб'єкти ринку продукції скотарства мають своєчасно реагувати на зміни зовнішнього середовища, виявляти фактори, які впливають на ці зміни, знаходити необхідні способи адаптації до умов, що склалися.

Реалізація програми інноваційно-інвестиційного забезпечення ринку продукції скотарства має супроводжуватися концентрацією зусиль на певних її сегментах, що вимагає одночасного здійснення заходів необхідних для підвищення ефективності інноваційних і інвестиційних процесів (рис. 1).

Серед заходів інноваційно-інвестиційного забезпечення ринку продукції скотарства слід виділити ті, які мають місце на макrorівні: політичні – удосконалення нормативно-правової бази щодо механізму державного регулювання імпорту продукції, яка завозиться за значно нижчими цінами, що ставить вітчизняного товаровиробника у нерівні умови і несе загрозу подальшого згорання виробництва; регулювання рівня закупівельних цін на молоко та

яловичину, що не забезпечує стійкого беззбиткового їх виробництва і знижує інвестиційну привабливість; ринкові – стимулювання попиту та пропозиції на продукцію скотарства на внутрішньому ринку; підвищення конкурентоздатності підприємств та конкурентоспроможності молока і яловичини та ресурсні забезпечення галузі скотарства кормовою базою.

Основні напрями щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення галузі скотарства, які передбачають концентрацію державних та інвестиційних фінансових ресурсів визначають на мікрорівні – соціальні створення робочих місць у галузі скотарства, підвищення рівня заробітної плати за рахунок збільшення обсягів виробництва продукції; виробничі – забезпечення беззбиткового виробництва високоякісного молока та яловичини товаровиробниками різних форм господарювання, розвитку великотоварного спеціалізованого виробництва молока та яловичини, розвиток фермерських і особистих селянських та домогосподарств, розвиток державних господарств як бази ресурсного та інноваційного забезпечення галузі скотарства, створення ефективної системи селекції, розвиток кормовиробництва та комбикормової промисловості, технічне та технологічне переоснащення галузі і екологічні – вдосконалення системи контролю якості та безпечності продукції.

Застосування програми інноваційно-інвестиційного забезпечення ринку продукції скотарства, забезпечить досягнення ефекту мультиплікації доданої вартості, пов'язаного з так званою петлею взаємного посилення виробничих процесів. Саме ріст доданої вартості з одночасним ростом інвестицій у наукомістке виробництво продукції скотарства стимулюється ефективним управлінням інноваційними, матеріальними та інвестиційними потоками інноваційного процесу виробництва продукції скотарства і освоєння платоспроможних сегментів даного ринку.

Із зростанням інвестицій у базисні нововведення (способи утримання ВРХ, зміни в раціонах, нові форми організації праці у скотарстві) починається або прискориться ріст виробництва молока і яловичини і збільшиться його ринкова частка з одночасним заміщенням застарілих технологій виробництва і реалізації, зменшенням витрат на її створення, зниженням цін, ростом попиту. Цей позитивний процес індексує поліпшення нововведень, залучення нових інвестицій в інноваційні проекти галузі скотарства і чергове збільшення обсягів продажу на ринку молока і яловичини в результаті появи нової конкурентоспроможної продукції. Це надасть можливість зростання кількості робочих місць у даній галузі та поліпшення добробуту сільських жителів.

Незважаючи на деяке поживавлення інвестиційних процесів в 2009-2011 рр., що знайшли своє відображення у зростанні кількості введених в дію тваринницьких приміщень, фактичні обсяги інвестицій залишаються недостатніми для повноцінного забезпечення галузі реконструйованими чи новозбудованими приміщеннями [2].

Важливою проблемою інвестиційної діяльності аграрних підприємств є опрацювання проблеми інвестиційного проектування, кінцевим результатом якого можна вважати розробку інвестиційних проектів. Як відомо, інвестиційний проект – це викладення цілей та особливостей конкретного інвестування й обґрунтування його доцільності. Одним із ключових питань при здійсненні проектування інвестицій у скотарстві є оцінка економічної ефективності та фінансової доцільності здійснення інвестиційного проекту. Така оцінка потрібна як для власних цілей інвестора й ознайомлення з його намірами всіх можливих зацікавлених сторін, так і для самої держави з метою визначення страте-

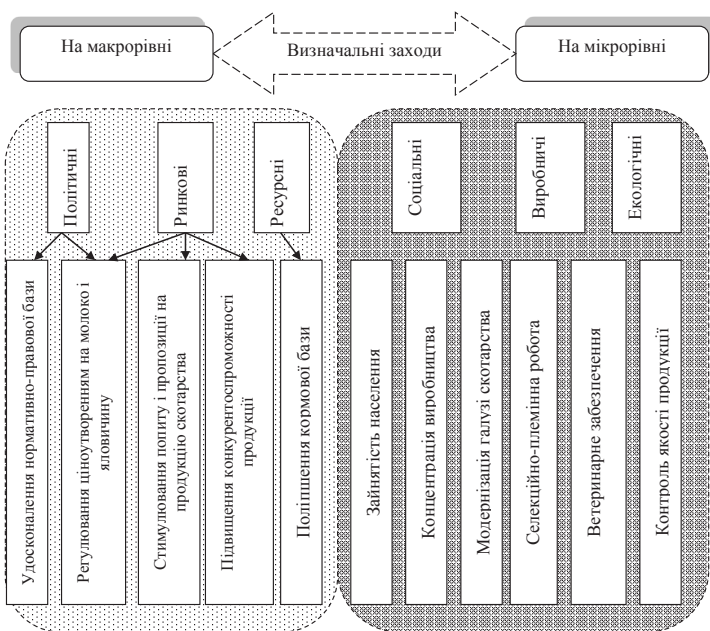

Рис. 1. Заходи інноваційно-інвестиційного забезпечення ринку продукції скотарства

Джерело: власні дослідження

гічних пріоритетів щодо надання державної підтримки реалізації зазначених проектів.

Одним із ключових складників реалізації Національного проекту є орієнтація на будівництво сучасних молочнотоварних ферм. На основі даних щодо потреби в інвестиціях у молочне скотарство, нами розраховано основні показники вартості інвестиційних проектів створення та організації виробництва молока при прив'язному утриманні корів на фермах на 2016 р. (табл. 1).

Розрахунки свідчать про чіткий прояв ефекту масштабу через показник загальних інвестицій на 1 скотомісце. Так, зі збільшенням розмірів ферми від 500 до 1500 корів сума інвестицій на 1 скотомісце зменшується з 50,0 тис. грн до 30,0 тис. грн відповідно, тобто на 60,0%. Тому, за інших рівних умов, а головне наявності фінансових ресурсів, ефективніше вкладати кошти в будівництво саме великотоварних ферм.

На основі визначеної вище вартості інвестиційних проектів створення таких ферм нами здійснено оцінку прибутковості цих проектів, виходячи із сучасних вартісних параметрів, які сформувалися в сільгосп підприємствах. Так, за даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської області середньозважена ціна на молоко за останні 5 років по сільськогосподарським підприємствам становить 306 грн/ц.

З урахуванням фактично досягнутого рівня повної собівартості 1 ц молока в середньому по сільськогосподарських підприємствах Житомирської області 246 грн/ц нами проведені розрахунки (табл. 2), які показують, що розміри ферми та продуктивність корів прямо впливають на показники рентабельності

інвестицій та обернено на строки окупності проекту. Так, за однакового розміру прибутку на скотомісце при зростанні продуктивності корів зростають показники рентабельності інвестицій та зменшуються строки окупності капіталовкладень.

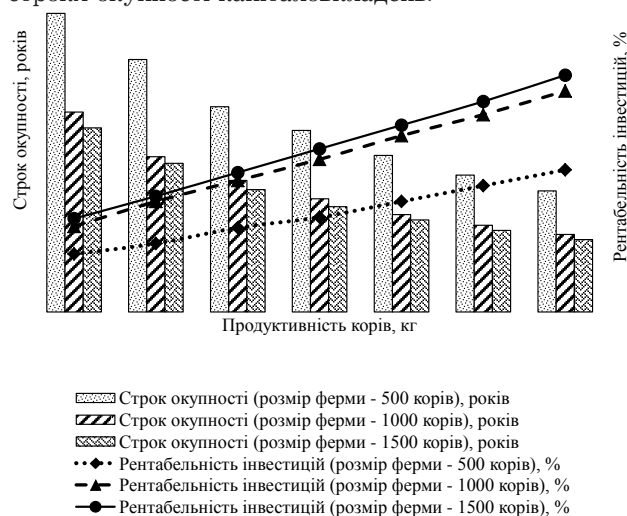

Рис. 2. Строк окупності та рентабельність інвестиційних проектів у молочному скотарстві залежно від продуктивності корів та розміру ферми
Джерело: власні розрахунки

На фермі з поголів'ям 500 корів при продуктивності 5000 кг строки окупності інвестиційного про-

Таблиця 1
Основні показники вартості інвестиційних проектів створення та організації виробництва молока на фермах з прив'язною технологією утримання корів, 2016 р.

Складові елементи	Розмір ферми, корів		
	500	1000	1500
Інвестиції в основні засоби, млн грн	22,5	28,8	41,1
Інвестиції в споруди та обладнання, млн грн	12,6	20,1	25,9
Проектно-кошторисна документація, млн грн	5,4	1,5	1,8
Вартість тварин, млн грн	4,5	7,2	13,4
Вартість тварин на 1 скотомісце, тис. грн	45,0	28,8	27,4
Інвестиції в оборотні засоби, млн грн	2,5	3,2	3,9
Корми, ветирепарати, комунальні витрати, ремонт, оплата праці та ін. витрати, млн грн	2,5	3,2	3,9
Корми, ветирепарати, комунальні витрати, ремонт, оплата праці та ін. витрати на 1 скотомісце, тис. грн	5,0	3,2	2,6
Загальні інвестиції, всього млн грн	25,0	32,0	45,0
на 1 скотомісце, тис. грн	50,0	32,0	30,0

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Житомирській області

Таблиця 2
Оцінка прибутковості інвестиційних проектів у молочному скотарстві залежно від продуктивності корів та розмірів ферм, 2016 р.

Продуктивність корів, кг	Розмір молочно-товарної ферми, корів											
	500				1000				1500			
	Прибуток, тис. грн	Прибуток на 1 скотомісце, грн	Рентабельність інвестицій, %	Строк окупності, років	Прибуток, тис. грн	Прибуток на 1 скотомісце, грн	Рентабельність інвестицій, %	Строк окупності, років	Прибуток, тис. грн	Прибуток на 1 скотомісце, грн	Рентабельність інвестицій, %	Строк окупності, років
4000	1080	2160	4,4	22,7	2160	2160	6,5	15,2	3240	2160	7,1	14,0
5000	1350	2700	5,2	19,2	2700	2700	8,4	11,8	4050	2700	8,8	11,3
6000	1620	3240	6,4	15,6	3240	3240	10,0	10,0	4860	3240	10,6	9,3
7000	1890	3780	7,2	13,8	3780	3780	11,6	8,6	5670	3780	12,4	8,0
8000	2160	4320	8,4	11,9	4320	4320	13,4	7,4	6480	4320	14,2	7,0
9000	2430	4860	9,6	10,4	4860	4860	15,0	6,6	7290	4860	16,0	6,2
10000	2700	5400	10,8	9,2	5400	5400	16,8	5,9	8100	5400	18,0	5,5

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Житомирській області

екту становить майже 23 років, при продуктивності 10000 кг – близько 9,2 років. При цьому на фермі з поголів'ям 1500 корів з продуктивністю 5000 кг строк окупності проекту зменшується до 11,3 років, а з продуктивністю 10000 кг – близько 5,5 років. Тобто, за нашими розрахунками, найоптимальніший варіант за критерієм прибутковості полягає у вкладенні коштів в інвестиційний проект ферми з поголів'ям 1500 корів та продуктивністю 10000 кг, коли рентабельність інвестицій становить 18%, а строк окупності складає 5,5 років. Досить тривалі строки окупності та продовження негативних тенденцій у молочному скотарстві є сигналом для критичного переосмислення стратегії і тактики державної підтримки цієї галузі в напрямі переорієнтації економічної політики та посилення уваги до механізму підтримки саме інвестиційних рішень аграрних підприємств.

На рис. 2 наведено динаміку основних показників ефективності інвестиційних проектів у молочному скотарстві залежно від очікуваної продуктивності корів та кількості утримуваних корів. Оскільки інвестицій у тваринництві повертаються значно довше, а ніж в рослинництві, то доцільність вкладення інвестицій у побудову молочнотоварної ферми продемонстровано за допомогою строку окупності інвестиційного проекту та рентабельності інвестицій. Як видно з рисунку, ефективність інвестицій, перш за все залежить від продуктивності корів. При зростанні молочної продуктивності у два рази, з 4000 кг до 8000 кг за всіма трьома інвести-

ційними проектами, термін окупності скорочується також у два рази.

Слід відмітити, що інвестиції в сумі 25,0 млн грн, що відповідає розміру молочнотоварної ферми на 500 корів, не забезпечують необхідної рентабельності та не дозволяють повернути вкладені кошти в галузь. Прийнятної рівня рентабельності інвестицій можна досягти на фермах розміром 1000 корів та більше. Розрахунки також свідчать, що оптимальний розмір ферми передбачає утримання 1000 корів. Збільшення інвестицій в розширення ферми, через спадаючу граничну корисність, незначно поліпшує показники ефективності. Ця тенденція добре прослідковується графічно. Так, рентабельність та термін окупності інвестицій в проектах на 1000 та 1500 корів відрізняються менше, ніж на 10%.

Отже, перш за все, мова йде про необхідність розробки державної програми здешевлення вартості кредитів комерційних банків та забезпечення її чіткого фінансування. Здійснення інвестиційних проектів у молочному скотарстві потребує запровадження такої аграрної політики, яка б дала змогу оптимально пов'язати інтереси держави з інтересами інвесторів, зокрема й іноземних.

Висновки та пропозиції. Таким чином, в сформованих у нашій країні соціально-економічних умовах проблема раціонального та ефективного виробництва м'ясо-молочної продукції набуває особливого значення і вимагає нових підходів до побудови і реалізації системи інноваційно-інвестиційного забезпечення суб'єктів ринку продукції скотарства.

Список літератури

1. Молочне скотарство Полісся: стан і перспективи розвитку: монографія / П. К. Канінський, П. В. Шваб. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. – 236 с.
2. Оптимизация размеров сельскохозяйственных предприятий по производству молока и говядины: монография / Н. В. Калинин, А. А. Петрыченко. – К.: ННЦ «Ин-т аграр. экономики», 2011. – 206 с.
3. Підприємництво в АПК: суть та тенденції формування ринку молока: монографія / В. Б. Смолінський, О. Д. Гнаткович. – Л., 2009. – 209 с.
4. Постанова КМУ «Відроджене скотарство» / <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/661-2012>.
5. Статистичний щорічник Житомирської області за 2013 р.: стат. зб. / за ред. Л. О. Рижкової; Гол. упр. статистики у Житомир. області. – Житомир, 2014. – 503 с.

Мартынюк Г.П.

Житомирский национальный агроэкологический университет

ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАК ПУТЬ ВОЗРОЖДЕНИЯ СКОТОВОДСТВА

Аннотация

В сложившихся в нашей стране социально-экономических условиях проблема рационального и эффективного производства мясо-молочной продукции приобретает особое значение и требует новых подходов к построению и реализации системы инновационно-инвестиционного обеспечения субъектов рынка продукции скотоводства. Определены основные направления по инновационно-инвестиционному обеспечению рынка продукции скотоводства на макро- и микро- уровнях. Приведены показатели стоимости инвестиционных проектов создания и организации производства молока на фермах с привязной технологией содержания коров. Рассчитана оценка доходности инвестиционных проектов, срок окупаемости и их рентабельность в молочном скотоводстве в зависимости от продуктивности коров и размеров ферм.

Ключевые слова: инновации, инвестиции, скотоводство, возрождение, рынок.

Martunyk G.P.

Zhytomyr National Agroecological University

INNOVATIVE INVESTMENT SOFTWARE RENAISSANCE WAY AS HUSBANDRY

Summary

In prevailing in our country socio-economic conditions of the problem of rational and efficient production of meat and dairy products is particularly important and requires new approaches to building and implementing systems to ensure innovation and investment market of livestock products. The basic directions for innovation and investment support livestock production market at the macro and micro levels. These indicators of value creating investment projects and organization of production of milk on farms with cows tethered technology. Calculated profitability assessment of investment projects, their payback period and profitability in dairy cattle breeding cows depending on the performance and size of farms.

Keywords: innovation, investment, animal husbandry, revival, market.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ЦІННІСНОГО АСПЕКТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ФІЛОСОФСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ

Артемчук М.Д.

Київський університет туризму, економіки і права

У статті розглянуто проблему прав людини в її філософському аспекті. Філософський вектор осмислення проблеми прав людини потребує постановки та розв'язання цілої низки теоретико-методологічних завдань. Застосування парадигмального підходу до оцінки класичних, посткласичних та неокласичних (постмодерністських) концепцій прав людини, з'ясування з використанням компаративістського методу соціальних механізмів імплантації в сучасну соціально-політичну тканину кодифікації сучасних правових норм. З соціальної точки зору права людини розглядаються як специфічний соціальний феноменом, детермінований суспільною сутністю індивіда, особливостями його соціальних ролей та, відповідно, домінуючими традиційними та іноваційними інтересами. В філософсько-антропологічному ракурсі права людини аналізуються на підставі ствердження тези про природно-родову сутність хомо сапієнс, його невід'ємні атрибутивні властивості загальнолюдського характеру.

Ключові слова: права людини, антропологічний поворот, ноосфера, концепт, парадигма, соціальний феномен.

Постановка проблеми. Проблематику прав людини характеризує її комплексний характер як складної системи соціальних (в т.ч. економічних), політично-правових, духовно-культурних та освітніх механізмів, що покликані забезпечувати природно-необхідні, та соціальні потреби індивіда. В минулому ця проблема досліджувалась переважно в юридичному сенсі, представлялася як окремий аспект теорії права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З точки зору трансформації уявлень про права людини в сучасному філософському дискурсі проблематика прав людини розглядається з урахуванням динамічної природи філософської концептуалізації поняття прав людини в контексті історичних, соціальних та культурних змін. Права людини в соціо-культурному сенсі є концентрованим виразником основних соціальних цінностей та самі по собі, як феномен є соціальною цінністю так як інституційно оформлює ціннісний аспект суспільного існування. Права людини акумулюють в собі всі основні індивідуальні та соціальні цінності (Г. Ломанн, Ш. Госсепат), концептуально оформлюють та уніфікують їх (Е. Тунгендт). Однак зі зміною суспільства як такого, змінюється й саме поняття людини, гостро актуалізується проблема сприйняття прав та свобод іншого, відбувається процес переорієнтації суспільних цінностей, таких як свобода та справедливість (Ю. Габермас, Л. Ситніченко [9, с. 45]), відбувається процес виникнення нових цінностей, таких як, наприклад, інформація, та формування прав на них (Д. Белл, В. Лях [6, 3]).

Описані особливості особливо актуальні в умовах вибіркового характеру здійснення прав та свобод людини в залежності від суспільних та політичних обставин, на прикладі конфлікту на сході України, а також динаміка формування нових прав в процесі оформлення та суспільної реакції на соціальні аномалії, такі, наприклад, як боротьба за права ЛГБТ-спільнот, та впровадження гендерних прав.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Увага в філософському дослідженні питання прав людини була явно недостатньою. В чому полягає особливість саме філософської інтерпретації цього феномена? Філософський сенс проблематики прав людини зумовлює використання в дослідницькому дискурсі таких категорій як можливість, буття, право як позитивне буття свободи, потреба, проблема, суперечність, парадигма.

В соціальному плані йдеться про те, що права людини є специфічним соціальним феноменом, де-

термінованим суспільною сутністю індивіда, особливостями його соціальних ролей та, відповідно, домінуючими традиційними та іноваційними інтересами (проблема статусних та ситуативних соціальних функцій громадянина – концепція Белла)

В філософсько-антропологічному ракурсі права людини аналізуються на підставі ствердження тези про природно-родову сутність хомо сапієнс, його невід'ємні атрибутивні властивості загальнолюдського характеру.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження та актуалізація проблеми прав людини саме як філософської проблеми, що розглядається як соціально-ціннісний аспект.

Виклад основного матеріалу. Сучасне філософське уявлення про права людини невідривно пов'язано з проблематикою втрати ідентичності внаслідок певних факторів зовнішнього впливу на внутрішній світ людини. Однією з тем постмодернізму є якісно новий підхід до цінностей, переоцінку ролі ключових категорій, за допомогою яких ми звикли сприймати і описувати реальність. Ф. Ніцше пов'язав перегляд ставлення до панівних універсальностей, цінностей та ідеалів з неминучістю проходження через стан нігілізму, викликаного розгубленістю від втрати базових опор, що повідомляли сенс людському існуванню, втрати ідентичності [7, с. 34]. Значну увагу проблематиці втрати людської ідентичності приділяла також Г. Арендт, яка пов'язувала даний концепт з процесом формування феномену маси, та входження людини до неї та як наслідок – втрата людиною її базових прав, цінностей та уявлень про соціальні норми. Людина маси в дослідженнях Г. Арендт – індивід, що втратив власну ідентичність, ізольований в суспільстві, що не знає, хто він і навіть що живе [1]. Значний внесок в дослідження питання зміни уявлень про цінності, норми та права внаслідок кризи ідентичності вніс Е. Еріксон, який розширював концепцію самої ідентичності, а також її уявлень про цінності та права, як «картини світу», що розділяється однією ідентичністю з іншими [13]. Інший погляд на дану проблематику представлений у творчості Е. Фрома, що акцентує трактування кризи ідентичності на усвідомленні особистісної тотожності до проявів «Я» в системі соціальних відносин [12]. Своєрідний футуристичний погляд на втрату ідентичності, прав, нівелювання таких цінностей як сім'я, життя, права людини, описують відомі письменники-антиутопісти – О. Хакслі, Р. Бредбері та Д. Оурелл, які іронічно та жорстко висвітлюють в своїх творах проблематику втрати ідентичності.

Подальший аналіз філософської проблематики прав людини невідривно пов'язаний з трансцендентальними аспектами людської особистості, що дає фундамент для погляду на права людини з точки зору сфери духовного сенсу. Такий аспект проблематики особистості було викладено в кількох книгах В. Франкла, найвідомішою з яких є, мабуть, «Людина в пошуках сенсу», в якій вчений висвітлює унікальність сенсу для кожної людини, однак наріжним каменем є концепт теорії стосовно загального пошуку єдиного сенсу життя та усвідомлення загальної волі та свободи [11, с. 63]. Іншим суттєвим поглядом на дане питання виступає творчість Ж.-П. Сартра, який хоч і підкреслює, що людина від народження є вільною, однак розвиває теорію, що перед обличчям світу людина відчуває самотність, яке стає умовою не тільки страждання, але й засобом, що вказує йому місце в світі, що наділяє його позицією, правами та обов'язками [8, с. 319]. Схожі погляди на місце особистості у взаємодії з зовнішнім світом можна побачити у Ю. Габермаса в концепції життєсвіту, що опирається на введене філософом поняття «комунікативної дії». Габермас розглядає раціоналізацію життєсвіту, що передбачає, зокрема, зростання раціональної комунікації у життєсвіті. Він вважає, що чим раціональнішим стає життєсвіт, тим більша вірогідність того, що взаємодія буде регулюватися раціонально вмотивованим взаєморозумінням, а сам життєсвіт складається з культури, суспільства й особистості.

Концепт гармонійної взаємодії людини та суспільства логічно продовжує теорія «життєвого світу» Е. Гуссерля, що була представлена в його роботі «Картезіанські роздуми», та в роботі «Криза наук як вираження радикального життєвої кризи європейського людства» [5, с. 601]. Філософ розкриває трансцендентальний сенс світу в залежності від нашого особистого виховання та розвитку, або від нашої приналежності до тієї чи іншої нації, тому чи іншому культурному колу. Життєвий світ виступає в якості сфери того, що відомо всім, що є областю впевненості людини, яка прийнята в якості безумовно значущих і практично апробованих підстав. Ключовою концепцією в даному питанні також виступає поняття ноосфери, або антропосфери [2], що було висунуто Е. Леруа, та П. де Шарденом. В основі теорії ноосфери лежать уявлення Плотіна (205-270) про еманации Єдиного (першосутності, що ототожнюється з Благом) в Розум і світову Душу, з подальшою трансформацією останніх знову в Єдине. Леруа і Шарден формуючи теорію ноосфери ґрунтувалися на лекціях з геохімії, які в 1922-1923 роках читав у Сорбонні Володимир Іванович Вернадський.

Відтак можна казати про декілька просторів існування людини, що тотожно відображають й питання людських прав. Зокрема відомий дослідник П. Бурдье у працях «Начала» [3, с. 210] та «Соціологія політики» [4, с. 39] розмежовував фізичний та соціальний простір існування людини, акцентуючи увагу на введеному дослідником понятті «соціального капіталу» – одного з різновидів капіталу, що визначають статус людини в соціальному просторі. Дане поняття є наріжним каменем в дослідженні прав людини в рамках соціальних взаємовідносин всередині суспільних груп, та між ними. В рамках концепту «соціального капіталу» також працювали дослідники М. Шифф, Р. Берт та Ф. Фукуяма. Останній вбачає основу соціального капіталу – в культурі співробітництва [15, с. 52]. Соціальні зміни, що набуває суспільство, перетворюючись в постіндустріальне, досліджує Д. Белл характеризуючи його як суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень,

організації системи освіти і підвищення якості життя; [14, с. 102]. Дослідник плідно досліджує нову соціальну структуру, виділяючи різні типи ролей, а саме – ситуативні та статусні ролі, прив'язуючи їх до горизонтальної та вертикальної стратифікації суспільства. Варто відзначити значну роль досліджень Е. Тоффлер і Х. Тоффлер, що описуючи особливості постіндустріального суспільства – ґрунтувалися на знанні як на основному ресурсі виробництва, а відтак надавали особливого змісту таким новим правам людини як право на інформацію, знання, навчання тощо. Уваги також заслуговує концепція креативного класу американських дослідників Р. Інглхарта, Р. Флориди та П. Друкера, що так само виходять зі знання як наріжного каменя стратифікації в постіндустріальному суспільстві.

Погляд на права людини як на частину легітимізації державного устрою, та результату міжнародної взаємодії надають сучасні німецькі філософи О. Гьофе, Е. Тугендгат, Г. Ломанн та Ш. Госсепат. Наприклад О. Гьоффе у своїй праці пропонує через інтеркультурний діалог, і, що важливо, взаємну легітимізацію інституту прав людини – взаємне визнання прав людини як суспільної цінності сучасних держав [16, с. 44].

Філософська антропологія ставить питання про сутність людини, що є «людським в людині», що робить людину саме людиною? Інтуїтивне розуміння, що таке людина, здійснюється двома шляхами. По-перше, як самоідентифікація, тобто усвідомлення людиною самої себе через самосвідомість. По-друге, ідентифікація іншого як людини та спілкування з ним. Антропологічний поворот – один із феноменів сучасної філософської думки, що виражається в прагненні звернутися до проблеми людини у всій її різноманітності. Проблема прав людини є важливою складовою частиною антропологічного повороту – одного з основних трендів культури сучасного соціуму.

Оскільки саме людина виступає в якості так званого соціального капіталу всіх сучасних рухів спрямованих на вдосконалення суспільного ладу, на принципах розумного людиноцентризму, згідно з яким саме людина є вищою цінністю соціально орієнтованої держави, що декларує гарантування базових людських потреб, інтересів та запитів – свободи, рівноправ'я, справедливості тощо, є осередком її діяльності.

Проблема прав людини в її філософському аспекті це питання життєвої орієнтації індивіда, моделювання ним власної поведінки на підставі добровільно обраної системи цінностей, додержання яких сприятиме розвитку як самої особистості так і суспільства в цілому.

В гносеологічному аспекті вона полягає у з'ясуванні сутності цього явища, встановленні проблематичності у взаємній абсолютності та історичній відносності його компонентів, можливості застосування критеріїв істинності до конкретних правових чеснот (справедливості свободи і т.д.) Філософський вектор осмислення проблеми прав людини потребує постановки та розв'язання цілої низки теоретико-методологічних завдань. Зокрема застосування парадигмального підходу до оцінки класичних, посткласичних та некласичних (постмодерністських) концепцій прав людини, з'ясування з використанням компаративістського методу соціальних механізмів імплантації в сучасну соціально-політичну тканину кодифікації сучасних правових норм (аномалії як неонорми).

Соціальні та політичні зміни розглядаються у теорії інформаційного суспільства як наслідок «мікроелектронної революції». Перспектива розвитку прав людини пов'язується з розповсюдженням інформацій-

ної техніки. Дж. Мартін як і його колега Е. Тоффлер відводять головну роль у цьому телекомунікаційній «кабельній мережі», яка забезпечує двосторонній зв'язок громадян з урядом, дозволить враховувати їх думку при розробці політичних рішень [10, с. 132]. Роботи в галузі «штучного інтелекту» розглядаються як можливість інформаційного трактування самої людини. Концепція інформаційного суспільства викликає критику з боку гуманістично орієнтованих філософів та науковців, які додержуються думки про негативні наслідки комп'ютеризації суспільства.

Висновки і пропозиції. Філософське осмислення проблематики прав людини та генези даного поняття від ейдоса права до розуміння його як ядра сучасної ідеї універсального права та справедливості крізь призму суспільних цінностей виявляє права людини як концентрованого виразника основних соціальних цінностей, що сам по собі є цінністю, так як інституційно оформлює цінносний аспект існування суспільства.

У статті розглянуто концепт прав людини в його системному аспекті, як складного каркасу соціальних (в т.ч. економічних), політично-правових, духовно-культурних та освітніх процесів, що покликані забезпечувати природно-необхідні, та соціальні потреби індивіда. В минулому в центрі досліджень стояв юридичний аспект даної проблематики.

З початком XXI століття для Європейського континенту настав, окрім всього іншого, момент процесу формування нової європейської ідентичності країн і народів, які рішуче долають попередні підходи і виміри доби «холодної» війни. Україна, як й інші держави пострадянського простору, з набуттям незалежності долучилася тією чи тією мірою до нових процесів. Віднині успішне приєднання до європейської спільноти залежить від внутрішнього демократичного розвитку, досягнення нової якості суспільства та незворотності демократичних перетворень у всіх царинах суспільного буття.

Список літератури:

1. Арндт Х. «Истоки тоталитаризма» (The Origins of Totalitarianism, 1951, рус. пер. – М., 1995); Раздел 12.3.
2. Бердяев Н. А. Философия вільного духу: [Збірник]. – М., 1994.
3. Бурдьє, П. Начала. Choses dites / П. Б. Бурдьє; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М., 1994.
4. Бурдьє, П. Социология политики / П. Бурдьє. – М., 1993.
5. Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философии. Философия как строгая наука. – М., 2000.
6. Лях В. В. Зміна соціокультурних цінностей період переходу до інформаційного суспільства. Мультиверсум. Філософський альманах. – 2014. – Вип. 1. – С. 3-23.
7. Ницше Ф. Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей. – М.: REFL-book, 1994.
8. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм. В кн.: Сутінки богів. – М.: «Политиздат», 1989.
9. Ситніченко Л. А. Трансформація ціннісних орієнтирів: свобода і справедливість? Мультиверсум. Філософський альманах. – 2014. – Вип. 1.
10. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Революционное богатство. – М.: АСТ Москва; Профиздат, 2008.
11. Франкл В. Основы логотерапии, Психотерапия и религия. – СПб, 2000.
12. Фромм Э. Революция надежды. СПб.: Ювента, 1999.
13. Эрикссон Э. Юность и кризис. М.: Прогресс, 1996.
14. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society // The Public Interest. – 1967. – № 7.
15. Fukuyama F. Social capital and the global economy / F. Fukuyama // Foreign Affairs. – 1995. – № 74. – P. 52-58.
16. Hoeffe O. Vernunft und Recht. Bausteine zu einem interkulturellen Rechtsdiskurs. Suhrkamp, 1998.

Артемчук Н.Д.

Киевский университет туризма, экономики и права

АКТУАЛЬНОСТЬ ЦЕННОСТНОГО АСПЕКТА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА КАК ФИЛОСОФСКОЙ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

В статье рассмотрена проблема прав человека в его философском аспекте. Философский вектор осмысления проблемы прав человека требует постановки и решения целого ряда теоретико-методологических задач. Применение парадигмального подхода к оценке классических, постклассических и неоклассических (постмодернистских) концепций прав человека, выяснения с использованием компаративистского метода социальных механизмов имплантации в современную социально-политическую ткань кодификации современных правовых норм. С социальной точки зрения права человека рассматриваются как специфический социальный феномен, детерминированный общественной сущностью индивида, особенностями его социальных ролей и, соответственно, доминирующими традиционными и инновационными интересами. В философско-антропологическом ракурсе права человека анализируются на основании утверждения тезиса о природно-родовую сущности homo sapiens, его неотъемлемых атрибутивных свойствах общечеловеческого характера.

Ключевые слова: права человека, антропологический поворот, ноосфера, концепт, парадигма, социальный феномен.

Artemchuk N.D.

Kyiv University of Tourism, Economics and Law

THE RELEVANCE OF THE VALUABLE ASPECTS OF HUMAN RIGHTS AS A PHILOSOPHICAL PROBLEM

Summary

The article describes the problem of human rights in its philosophical aspect. Philosophical vector of reflection the problem of human rights requires formulation and solution of a number of theoretical and methodological problems. Application paradigmatic approach to the assessment of classical, neo-classical and post-classical (postmodern) human rights concepts, clarify with the use of comparative method, the social mechanisms of implantation in the modern social and political fabric of the codification of modern law. From a social point of view of human rights as a specific social phenomenon, determined the public nature of the individual, especially the social roles and therefore is dominated by traditional and innovative interests. In philosophical and anthropological perspective, human rights are analyzed on the basis of the approval of the thesis of the natural and patrimonial nature of Homo sapiens, their inalienable attribute properties of universal nature.

Keywords: human rights, anthropological turn, the noosphere, the concept, the paradigm, a social phenomenon.

УДК 141.32:778.5(450)

ВИХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ В КІНОМИСТЕЦТВІ: ЕКЗИСТЕНЦІАЛИ ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ. ЧАСТИНА I

Бурий А.Р.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Проаналізовано рецепції щодо примату екзистенції перед есенцією у творчих доробках Бернардо Бертолуччі та П'єра Паоло Пазоліні й доведено, що термін «фрейдомарксизм» не надто придатний для охоплення спектру філософського контексту фільмів цих режисерів. Акцентовано, що образи кінотворів Бернардо Бертолуччі, Інмара Бергмана, Террі Гілліама констатують «нерозумність» новітньої людської дійсності й дають змогу окреслити вихідні екзистенціали нашого існування – турботи, тривоги, страху, смерті, нудьги тощо – у співвіднесенні з ідеями представників різних напрямів екзистенціалізму. Вивчено інтерпретацію поняття «Ніщо» у фільмах Романа Полянські, герої якого перед Ніщо втрачають власну ідентичність (водночас Ніщо відкриває перед людиною знання про екзистенційну перспективу). Простежено, як Стенлі Кубрік у своїй творчості переводить морально-екзистенційну проблематику у гносеологічний вимір.

Ключові слова: екзистенціалізм, кіномистецтво, тривога, страх, смерть, Ніщо.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Картина буття й місця людини в ньому – надзвичайно ємнісне поняття, а тому для дослідження співвідношення філософії екзистенціалізму та кіномистецтва, які постають двома формами самосвідомості культури, необхідні передовсім між-дисциплінарні, системні методи дослідження. Одним із можливих шляхів є теоретико-інформаційний підхід до феномена культури, суть якого полягає у поданні культури як певної складної інформаційної системи, де носіями семантичної, прагматичної, естетичної інформації є особливим чином організовані та структуровані матеріальні об'єкти: твори мистецтва (в тому числі кіно), наукові праці (в тому числі філософський комплекс осягнення світу), релігійні знаки та символи та ін. Сприймання явищ філософії та мистецтва призводить до перебудови і наповнення інформаційного тезауруса особистості, його збагачення новими сенсами, цінностями, емоціями. Оскільки у мистецтві різнобічно й комплексно відображаються уявлення людини про світ, який сприймається нею крізь призму притаманного їй світогляду, то мистецтво як підсистема культури і водночас форма її самосвідомості обіймає в культурі ключове становище і видається нам **найефективнішим чинником діагностування духовного стану суспільства.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема кінематографічної рецепції екзистенціалі-

зму поставала у фокусі численних філософських та мистецтвознавчих досліджень. Пропонована стаття є продовженням нашого дослідження, започаткованого нашими статтями «Ідеї екзистенціалізму у фільмі Бернардо Бертолуччі «Перед революцією»», «Деякі філософські аспекти семіотики святості П'єра Паоло Пазоліні» й (особливо) «Екзистенціали людського існування у творчості Б. Бертолуччі (На матеріалі фільму «Останнє танго в Парижі»)», опублікованих упродовж 2007–2012 рр. у фахових наукових виданнях України, а також у журналі «Молодий вчений» («Онтологічна проблематика та її антропологічні виміри: на перетині екзистенціалізму та кіномистецтва», 2014).

Доречно відзначити, що, досліджуючи ідеї екзистенціалізму в кіномистецтві, ми натрапляємо на серйозну проблему. З точки зору традиційного описового мистецтвознавства, є певний комплекс умов існування кінофільму як художнього твору. Це передовсім умови-мінімум, які визначають його фізичне буття: матеріальність (предметна втіленість), комунікативність (функціонування кінотвору як своєрідного передавача інформації) і «зробленість» (тобто штучність, рукотворність – результат діяльності людини). Однак неважко визначити й умови-максимум, котрі визначають естетичну реальність твору: знаковість (заміщення даним предметом іншого), упорядкованість (підпорядкування смисло-

ві, організованість структури), цінність (глобальна широта предметного значення, співвіднесеність із загальнолюдським) і – якраз це є проблемою – **невизначеність**, тобто можливість різноманітних інтерпретацій сенсу того чи іншого образу чи виправданості окремих сюжетних поворотів у кінофільмі. Це стосується передовсім західноєвропейського кіно 1960–1980-их рр., яке вражає розмаїттям та поліморфізмом жанрово-стильових вишуків, насиченістю образів та широтою філософського контексту; у спеціальній літературі різних років **маємо чимало спроб тлумачення того чи того твору кіно з різних філософських позицій**.

Мета статті – довести, що ідеї екзистенціалізму найбільшою мірою (порівняно з іншими напрямками новітньої філософської думки) сприяють розумінню смислового наповнення образності й символіки найбільш знакових фільмів провідних режисерів Західної Європи 1960–1980-их рр. і виявити провідні чинники (причини) того, що саме у цей період західноєвропейське кіномистецтво суголосно з людинознавчими пошуками представників екзистенціалізму було обернене до осмислення долі людини у світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще три десятиліття тому екзистенціалізм був найбільш впливовим серед широких кіл освіченого населення (особливо представників гуманітарних професій – літераторів, акторів, художників, а також у всієї університетської молоді) Європи [5, с. 267], однак сьогодні ми вже не можемо обманувати себе переоцінкою його ролі й значення в теперішньому суспільстві. Натомість резонним виглядає визнання факту певної «деекзистенціалізації» в усвідомленні сучасною людиною свого буття й місця у світі. «Філософія існування» (надалі ми часто послуговуватимемося саме таким поширеним синонімічним варіантом терміну «екзистенціалізм») сколихнула весь духовний світ західного суспільства у часи, які можна назвати «темними». Це була доба, коли, ще не повністю оговтавшись від потрясінь першої світової війни, яка вразила європейців масштабністю та безглуздістю жертв, людство зіткнулось з фашизмом, сталінізмом, другою світовою війною, що посягнули на ціннісний світ всього суспільства. Після закінчення першої світової війни художня література заново пережила все те, що довелось відчувати людині. Романи Е. Хемінґвея, Е.М. Ремарка, Р. Олдінгтона, а пізніше К. Абе висловили почуття людини, яка пройшла кризу жорна війни і втратила у них сенс існування. Філософія також відгукнулася на цю ситуацію – спочатку в переможений Німеччині, а потім у Франції. Виникла течія, що проголосила пошук істинного буття і знайшла його в існуванні окремої людини: екзистенціалізм звернувся до конкретної людини з її трагічним світовідчуттям, переживанням самотності, нудьги, відчаю – і це звело його до рангу «єдиної філософії ХХ століття» [8, с. 513] й утвердило у статусі нового світогляду ліберальної інтелігенції, в якому індивід став абсолютном. «Звернення релігійного екзистенціалізму до трансцендентного Бога не змінило справи, оскільки далі йшлося про самотню, закинуту в чужий світ людину, про її самопочуття у цьому страшному світі, руйнівним силам якого вона нічого не змогла протиставити, окрім відчуття своєї абсолютної свободи» [12, с. 135]. Екзистенціалізм – це також спосіб духовно пережити цю кризу, освоїти з новою ситуацією й навчитися у ній

жити, незважаючи ні на що. Філософія існування з її проповіддю абсурдності світу й (подекуди, але аж ніяк не загалом, як це намагалась накинута радянська філософія) безсенсовості життя навчилася і цього. К. Теплиць відзначає, що кінематограф також є «дітищем цивілізації ХХ століття. ... А традиція нашого цивілізаційного кола вибудована на людському вимірі, тобто на значенні індивідуального начала» [27, с. 27], відтак перегук мистецького пошуку з філософською рефлексією видається зовсім не випадковим. Екзистенційна роль філософії та кіномистецтва полягає також у трансцендуванні повсякденності, у постановці (у дискурсивній чи в художній формі) «останніх» питань про призначення людського життя; цей екзистенційний досвід полягає у потраплянні в «паузу недіяння», амеханію, у виході з режиму побутової доцільності й утилітарності на рівень буттєвий – у цьому полягає живий сенс **категорій-екзистенціалів**, за допомогою яких ведеться аналіз структури нашого існування у філософії та в образах кінематографа.

Для якомога повнішого висвітлення екзистенціалізму нашого існування звернімося до аналізу фільму Бернардо Бертолуччі «Останнє танго в Парижі» (1971) – справжньої антології кінематографічного екзистенціалізму в камерній, інтимній інтерпретації буттєвих проблем. Відзначимо: і тепер, коли вже мали б утихомиритись всі пристрасті довкола ступеня відвертості окремих його сцен¹, все ще продовжують з'являтися поодинокі факти недооцінки значення цієї постановки як факту мистецького й суспільного життя. Зокрема, Ж. Лурсель, підкреслюючи роль іншої постановки Б. Бертолуччі («Стратегія павука», 1969), зараховує його «Останнє танго» до числа «фільмів зі скандальним душком», «бездушних фресок» з «помпезною порожнечою» [7, с. 989]. На наш погляд, тут Ж. Лурсель іде слідами радянського кіноофіціозу, який дорікав режисерові тими ж аргументами, й італійських комуністів, які не змогли «подарувати» режисерові «забуття ним ідеалів революції» [18, с. 18]. На нашу думку, найближче підійшов до розгадки прихованих сенсів цього епохального кінов твору російський критик С. Кудрявцев, який і зробив спробу вписати його в широкий філософський контекст [див.: 6, с. 211–212], щоправда, при цьому віддаючи перевагу психоаналітичному інструментарію в інтерпретації образів фільму. Натомість ми доведемо, що це простіше й прозоріше можна зробити через посередництво екзистенціалістських міркувань.

Фільм постав у непростий для Європи (та й для світу загалом) час. Духовна атмосфера кінця 1960-их років, яка стала одним з предметів рефлексії в «Останньому танго в Парижі», характеризувалась дивовижним сум'яттям в умах і настроях західної інтелігенції: «холодна війна» та гонка озброєнь, зневіра в християнських цінностях, крах ілюзій та надій на світле майбутнє, суперечності між ідеалами «червоного травня» й реаліями тоталітарних режимів, руйнівні наслідки технічного прогресу, диспропорція розвитку науки й інтелекту з розвитком моралі людей – уся новітня «нерозумність» дійсності знову була на часі. «Екзистенціалізм найкраще можна зрозуміти як останню ... стадію сучасного ірраціонального руху» [3, с. 89] – цю ситуацію, що її конститує О.Ф. Больнов, уїдлимо обіграно у вступі британської пригодницької комедії «Пригоди барона Мюнхгаузена» (1988, реж. Террі Гілліам), коли закадровий голос каже про те, що ХVIII століття – це вік розуму й Просвітництва, а вже у наступному кадрі розриваються ядра й штурмуються замкові стіни². Дійсність вимагала актуального мистецького осмислення на новому зламі реалій.

¹ Д. Соува наводить детальну історію цензурних поневір'янь фільму [див.: 23, с. 282–284].

² У цьому сенсі герой казок Еріха Распе постає ледь не першим «комічним» репрезентатором трагічної екзистенції.

Сюжет «Останнього танго в Парижі» оманливо простий і водночас незрозумілий. Пол, американець сорока п'яти років³, співмешканець власниці маленького паризького готелю, не може збагнути причин її самогубства. Прагнучи позбутись привидів минулого, він знімає кімнату в іншому готелі й заводить зв'язок з молодою парижанкою Жанною, нещодавно зарученою з режисером Томом. Витончені любовні ігри поступово примирюють Пола з долею вічного вигнанця. Йому вдається позбутись привида покійної дружини, і він навіть робить Жанні зізнання в коханні, наполягаючи на можливості не лише інтимного контакту.

Більшість критиків схильні вважати, що фільм є кульмінацією захопленя режисера фрейдомарксизмом. Однак, на наш погляд, це не зовсім адекватне означення, бо фрейдомарксизм як особлива доктрина характерний для 1960-их років, коли у «нових лівих» увага до сексуальної царини життя людини пов'язувалась з деякими – нехай навіть ілюзорними – суспільними перспективами. До того ж достеменно відомо, що саме забуттям інтересів марксизму дорікали Б. Бертолуччі італійські комуністи. Тому легше погодитись з критиком А. Плаховим, який відчув зміни світоглядних горизонтів режисера: «Між Марксом і Фрейдом, між Довженком і Вісконті – такий діапазон Бертолуччі у 1970-ті» [18, с. 18], отже – саме «між» Марксом і Фрейдом, бо не пристав режисер ні до одного, ні до другого.

Психологічна «схема» картини проста: Жанна, яка виховувалась без батька, не бачить у своєму нареченому справжнього чоловіка, тоді як мужній Пол стає символічною заміною батька (невипадково в одному з епізодів вона одягає військовий кашкет покійного батька на Пола), саме тому Жанна так легко приймає від нього приниження і дозволяє, наче дитину, купати себе у ванні. Це відбувається до моменту, доки Пол не зруйнує анонімні стосунки (досі в численних побаченнях вони так і не знали імен один одного); убиваючи Пола (ще один абсолютно незбагнений для більшості глядачів епізод), Жанна нарешті набуває психологічної зрілості, тобто гармонії, якої не отримала ні йдучи геть від матері, ні в коханні незрілого нареченого, – недаремно у фіналі вона твердить: «Я не знала його імені, він мене домагався, хотів звалтувати... я не знала його... не знала...», тобто на свідомому рівні Пол не міг бути її партнером і їхні стосунки є фрейдистською регресією до утробного буття, до підсвідомих глибин психіки.

Водночас той самий хід подій можна набагато глибше і водночас простіше пояснити, вдавшись до екзистенціалістських міркувань. Для початку варто полегшити з тлумаченням С. Кудрявцевим інтер'єру найманої паризької квартири як образу «материнського лона» [6, с. 255–256] – на наш погляд, помешкання постає радше як символ відокремленого буття цих двох особистостей, їхньої можливої втечі від решти суспільства⁴ з метою осягнення гармонії у власних стосунках (тим паче, що до цієї проблеми автор ще недвозначно повернеться у «Рятівному небі»).

По-перше, нудьгувати, відчувати перманентне розчарування – значить, згідно з Ж.П. Сартром, володіти філософськи тверезою, нормальною й істинною свідомістю. Всякий інший загальний настрій – ілюзорний та патологічний. Тому нудьгу, якою б вона не була болючою, треба утримувати,

оберігати від заміщення іншими – нехай більш приємними, але фальшивими – емоціями. Нудьга визначається Ж.П. Сартром як непсихологічна емоція, яку неможливо спостерігати ззовні і яка не вказує на жодне переживання, яке приховується за нею. До нудьги наближені ще тільки дві негативні емоції: «нудота» (відчуття абсолютної хисткості світу, необґрунтованості усіх сподівань. «Термін *нудота* аж ніяк не треба розуміти як порівняння, побудоване на основі нашої фізіологічної огиди. Навпаки, саме на основі цієї нудоти стаються всі конкретні та емпіричні нудоти» [19, с. 477–478]) і «скука» (передчуття суєтності й непотрібності будь-яких починань). Пол з «Танго» був хворий усіма трьома негативними емоціями (нудота, нудьга, скука), а разом з ним, на думку режисера, у такому стані перебувала й західна інтелігенція. Тут вочевидь маємо наслідки не лише текстуального, але й особистого знайомства режисера з французьким філософом; щоправда, їхні шляхи розійшлися після відвертого зміщення «курсу» Ж.П. Сартра в бік марксизму у його крайніх, маоїстських варіантах. Ось чому фільм Б. Бертолуччі належить до числа тих, чие значення зростає з роками, бо тепер ми усвідомлюємо, що «Останнє танго в Парижі» – одна з підсумкових картин на межі 1960–1970-х років: режисерові вдалось «схопити» і втілити в максимально прозорій формі сум'яття, характерне для умів та настроїв тієї доби – сцена «танго» героїв серед танцювального конкурсу, коли вони, збуджені, сп'янілі, невдоволені, некеровані, але ще з певними ілюзіями опиняються посеред чіткого порядку пар на танцполі, і є одним з підсумкових образів. В «Останньому танго» ще зберігається аромат романтичної утопії, але вже переважає рефлексія як наслідок жорстких уроків. Цей фільм – яскравий спалах ліричного індивідуалізму, один з найсильніших поривів до свободи на усіх рівнях: соціальному, чуттєвому, художньому. Фіктивною виявляється втеча юної парижанки з полону міщанської рутини: її природа візьме своє, і вона зрадить «захмарне кохання». Інша справа – Пол: ця суперлюдина, що згубила життєві орієнтири, щоб відчутти себе живим, ставить себе і свою кохану в пограничну ситуацію між життям і смертю. Однак його садомазохізм та ексгібіціонізм показані режисером не без іронії: пошуки особистої свободи зайшли у безвихідь, а «бунт відчайдушного революціонера закінчується публічною демонстрацією власного голого задку» [18, с. 17].

По-друге, світ, людська екзистенція незрозумілі або ж – абсурдні. «Абсурдно, – писав Ж.П. Сартр, – що ми народилися, абсурдно, що ми помираємо» [цит. за: 24, с. 426]. Таємниця людської поведінки – в її абсолютній незумовленості, індетермінізмі, і спроба підставити під вчинок силу обставин чи внутрішніх поривів є не більш ніж виверт, у якому висловлює себе малодушшя, страх перед особистою відповідальністю й ризиком. «Психологічний детермінізм... є передусім поведінкою виправдання, або, якщо хочете, основою всіх поведінок самовиправдання. Він постає рефлексивною поведінкою вічна-віч із тривогию» [19, с. 88]. Отже, Ж.П. Сартр розвиває відверто деонтологічну теорію, згідно з якою у людини взагалі не буває мимовільних дій, а дії, які так виглядають, насправді є лицемірно-прихованими навмисними актами. Несвідомо-афективні вчинки (те, що робиться у гніві, в «нападі страху», «приступі відчаю») Ж.П. Сартр називає емоціями; він наполягає, що безсвідомість, невідомість емоцій є насправді втіленням певного розрахунку й спрямованості. Наприклад, непритомніючи, людина просто заперече ситуацію, яка стала для неї не-

³ Геніальна, позачасова роль Марлона Брандо.

⁴ Наприклад, ми зовсім не бачимо їхніх сусідів – складається враження, що у будинку більше нікого немає, і це підсилює «ескапічний» ефект дійства.

стерпною, раціонально нездоланною. В цьому сенсі будь-який «емоційний приступ» певною мірою підлаштовується, розігрується людиною. Ця навми́сність може висловлювати себе в частковому або повному (як в запамороченні) вимкненні свідомості, у самоінспірованому безпам'ятстві (Жанна у фіналі фільму «без пам'яті» – і, отже, в убивстві коханця чинить розрахунок). «Сартр погоджується з тлумаченнями будь-якого афекту як своєїдного шахрайства, особливого вихилу, засобу умисно самоухилитись від дійсності, уникнути важкої адаптивної поведінки й позбутись відповідальності» [25, с. 103]. Але тоді суб'єкт «непідзвітних дій» повинен подвійною мірою за них відповідати, адже, з одного боку, здійснює умисну акцію, а з другого – психологічно забезпечує собі алібі. Саме тому ми погоджуємося з Г. Марселем, у якого знаходимо натяки на ідентичне тлумачення афекту – лише в інших термінах: «Бути претензійним означає не тільки прагнути чогось чи мати якісь амбіції, а й прикидатися. І справді, прикидання невід'ємне від пози. Щоб зрозуміти це, досить пригадати, що поза – це не що інше, як афектація в її найрізноманітніших формах» [9, с. 23]. Марселева «претензійність», доведена до свого крайнього, афективного, прояву, – це якраз і є убивство Жанною Пола.

Тому фінальну сцену «Останнього танго» можна розглядати як з точки зору З. Фрейда⁵, так і надавати їй екзистенціалістського обґрунтування⁶, що видається більш аргументованим і правдоподібним. Крім того, використавши той факт, що людина, яка живе й діє в реальному світі, не лише пізнає його, але й жваво, емоційно напружено на нього реагує, екзистенціалізм логічно вишукує «онтологічну основу» цих реакцій. Він робить це, переносячи людські емоції зі свідомості людини у більш глибокий план особистості – екзистенцію. Так вторинне – емоційна реакція людини на вплив зовнішнього світу, передовсім соціального, отримувана в суспільній практиці, – перетворюється на первинне, вихідне, емоційно забарвлене «апріорі». Звичайно ж, кінематографічними засобами «сформулювати» цю ідею неможливо, але її цілком потрібно тримати в полі уваги, намагаючись «узгодити» той чи інший кіно-твір з екзистенціалізмом.

По-третє, природним ставленням людини до існування є тривога. Це тривога не лише перед тими чи іншими небезпеками. Вона занурює людину в неспокій, але з іншого боку – спонукає до пошуку порятунку, зусилля, і цим рятує від знищення. І в такому сенсі «Останнє танго» перетворюється на історію про те, як людина усіма силами, «на останньому подиху» (такою була назва фільму Жана Люка Годара (1959), в якому автори вдалося зафільмувати «квінтесенцію доби» і втілити її в образі молодого злодія, що ненадовго став героєм свого часу), хапається за життя з допомогою імпульсивної пристрасті, сподіваючись віднайти у ній не лише забуття. Це передовсім тривога перед смертю, нерозривно пов'язаною з існуванням. Що почалося, мусить закінчитись. Що існує, мусить померти. «Мені здається, що умови, в яких неможлива надія, строго співпадають з умовами, які ведуть до відчаю. Смерть як трамплін абсолютної надії.

⁵ Набуття персонажем в такий спосіб психологічної зрілості – знищення батькового тотема, тут – знищення батькової символічної заміни.

⁶ Абсурдність, алогічність вчинку – убивство Пола Жанною – під «прикриттям», а насправді від неможливості бути разом, від одвічного протистояння чоловічого й жіночого начал та усвідомлення недосконалості світу (людей).

⁷ Зазначимо, що герої «Останнього танго» наче оточені смертю – наприклад, смерть дружини, яка змушує його, тікаючи від прийдів минулого, з ще сильнішою пристрастю кинутись до Жанни.

Світ, у якому бракувало б смерті, був би світом, у якому надія могла б існувати лише у прихованому стані» [10, с. 80], – писав Г. Марсель у «Метафізичному щоденнику». При цьому існування зі своєю невпинною тривогою вичерпує сили (також і фізичні – згадаймо вигляд Пола в його останній день: він вже наче готовий померти) і людина сама тяжіє до смерті. Її існування скероване до смерті, воно є *Sein-zum-Tode*, як казав М. Гайдеггер⁷. І смерть є не переходом до іншого існування, а неунікним кінцем існування. Перехід у ніщо мусить викликає тривогу, й існування, хоч і скероване до смерті, є водночас безперервною втечею від неї. Думомаємо про чужу смерть, але не хочемо думати про власну. А у Ж.П. Сартра екзистенційна тема смерті бере початок ще з підліткового внутрішнього досвіду. «Я ні на хвилину не перестаю нею жити» [цит. за: 4, с. 203], – зізнавався він. «Смерть, вічність, її не уникнути» [20, с. 131].

Пов'язана з екзистенціалами страху й турботи, провини і смерті, тимчасовість людського існування виявляється переживанням часу, забарвленим у трагічні емоційні тони. «Єдина справжня можливість нашого існування – це смерть, а тому «справжнє буття-до-смерті, тобто скінченність часовості, є прихованою основою історичності людського буття» [26, с. 376]. Тому коли, наприклад, Ж.П. Сартр пише, що «ми ніколи не були більш вільними, ніж у час німецької окупації» [цит. за: 2, с. 48], то мається на увазі, що це і є справжнє, вільне буття – буття віч-на-віч зі смертю, коли сповна відчувається і проживається невідворотний сенс фрази «людина смертна». «Повсякденність «знає» смерть як часту подію, як «смертний випадок». «Помирає» той чи інший ближній чи просто хтось. Невідомі «помирають» щодня і щогодини. «Смерть» зустрічається нам як відома подія, що трапляється у світі. Як така, вона залишається для нас в рамках характерної невідомості, яка повсякденно стається» [26, с. 266–267]. У повсякденному житті ми одночасно приречені на смерть і уникаємо її, – уникаємо реально, продовжуючи жити, і подумки, не замишлюючись над нею. У цьому й полягає сенс повсякденного «буття-до-смерті». Інша справа, коли ми осягаємо смерть як екзистенціально-онтологічне поняття: смерть як кінець людського буття є безумовна, неодмінна і як така – невизначена, неповторна можливість людського буття. «Справжнє» «буття-до-смерті» тому-то й руйнує повсякденність буття, вириває нас з її обіймів, пробуджуючи нас і спонукаючи до «справжнього» буття. Думка М. Гайдеггера нагадує твердження Ж.П. Сартра про те, що людина ніколи не свободна так, як перед обличчям смерті, але німецький філософ хоче сказати, що смерть – індивідуальний та індивідуалізувальний факт, це моя смерть. Усвідомивши свою смертність як екзистенційну можливість, людина стає справжнім, неповторним індивідом. З того, що людина помирає сама і ніхто не може померти за неї, М. Гайдеггер резюмує принципіву самотність людського індивідууму. У повісті Л. Толстого «Смерть Івана Ілліча», на яку посилається М. Гайдеггер, було блискуче розкрито усю справжню психологічну особливість людини – її здатність перед обличчям смерті глибинним чином усвідомити власну індивідуальність. Однак, якщо Л. Толстой прагнув зобразити передовсім нетерпимість байдужості до долі людини, потребу людей в людяності їхніх стосунків, то М. Гайдеггер описує і потрясіння безособового «всі люди смертні» перед обличчям смерті. Однак не варто переоцінювати роль і значення екзистенціалу смерті перед життям – в екзистенційній філософії, відповідно до

її намірів та дій, навіть і мови нема про послаблення волі до життя. Романтична жага смерті у ній відсутня, бо тоді «вона не змогла б відчувати цю подію з такою рішучою суворістю» [3, с. 107].

Коли йдеться про смерть як екзистенціал нашого існування, слід звернутись і до творчості П'єра Паоло Пазоліні. У 1963 році він ставить новелу під назвою «Овечий сир» для фільму «РоГоПаГ»⁸. Попри мистецький інтерес, ця контрверсійна картина, у якій автор «реабілітує» первинні фізіологічні інстинкти, зокрема, почуття голоду, доводячи уважному глядачеві їхній пріоритет перед релігійними почуттями в людині, має для нашого дослідження конкретне концептуальне значення, бо у цьому короткому фільмі з усією серйозністю постає проблема смерті як необхідності. На відміну від найпершого фільму П.П. Пазоліні «Аккаттоне», де його герой, помираючи, каже: «От тепер мені вже буде добре» [15, с. 258], – тобто смерть там постає радше як позбавлення від страждань, – в «Овечому сиру» останні слова, промовлені постановником цього «фільму у фільмі» (за сюжетом, події картини відбуваються під час зйомок одного з фільмів на біблійну тематику, а головний герой – статист, що виконує роль одного з розбійників, розпнутих поряд з Ісусом, – помирає на хресті, обжершись овечого сиру) про те, що «смерть – це єдиний спосіб, яким цей нещасний міг заявити про своє існування», виштовхує думку глядача у незрівнянно ширший простір тлумачення смерті.

Думки П.П. Пазоліні як теоретика кіно й публіциста про смерть вирізняються глибиною передовсім у своїй пов'язаності з екзистенційною філософією. «Смерть блискавично монтує наше життя, вона відбирає найважливіші його моменти й вибудовує їх у деяку послідовність, перетворюючи наше актуальне, мінливе й нечітке, а отже, таке, що не підлягає мовному описові, теперішнє у завершене, стійке, чітке ... минуле. Життя може висловити нас лише завдяки смерті. Монтаж робить з матеріалом фільму (який складається з надзвичайно тривалих чи крихітних фрагментів, з маси планів-епізодів як можливих незавершених суб'єктивних видінь) те ж саме, що робить з життям смерть» [16, с. 498], – писав режисер. Життя з усіма його провинами стає сповна збагненим лише по смерті, коли часи ущільнюються, перегруповуються й усе незначне відсіюється. Й тоді «головним сенсом життя стає вже не просто «Буття» – його природність перетворюється водночас у хибну мету, і в хибний ідеал. В момент смерті чи заключного монтажу потік життя втрачає множинність часу, у якій ми перебуваємо в житті, наповнюючи дію повною узгодженістю з часом, який спливає, – і більше вже немає жодної миті, непідвладної цій узгодженості. Після смерті, після скінчення потоку життя, проявляється *сене* цього потоку. Або бути безсмертним і невираженим, або виразитись і померти» [17, с. 164]. Так *сене* життя стає осяжним в акті смерті (до речі, навіть не для того, хто помирає, – адже, П.П. Пазоліні, як відомо, був атеїстом, хоч його світогляд і зазнав помітного впливу християнства й релігійної філософії).

До певної міри протилежне бачення проблеми властиве М. Бердяєву. «Смерть не є припинення внутрішнього існування особистості, а припинення існування світу, іншого для особистості, до якого вона виходила у своєму шляху. Немає різниці, що я щезаю для світу і що світ щезає для мене. Трагедія смерті є насамперед трагедія розлуки. ... Вихід особистості до повноти вічності передбачає смерть, катастрофу,

стрибок через безодню. Християнство вірує у воскресіння цілісної людини. ... Немає природного безсмертя людини, є лише воскресіння й вічне життя особистості через Христа, через єднання людини з Богом. Поза цим є лише розчинення людини у безликій природі. Тому життя особистості постійно супроводжується жахом і тугою, але ж також і надією» [1, с. 473]. Це означає, що коли у творчості М. Гайдеггера, а разом з тим і у П.П. Пазоліні, розрив з християнською традицією конститується у зв'язку з визнанням невічності душі, то на противагу їм у філософії М. Бердяєва появляється можливість уникнути цього розриву через теорію воскресіння цілісної людини, тобто постулюючи зовсім на смертність душі, а лише скінченість і тимчасовість смертності.

По-четверте, ототожнюючи моральність і релігійність, Ж.П. Сартр, наприклад, вважав модифікацією «ідеї святості» будь-яке серйозне, відповідальне й захоплене ставлення людини до своєї діяльності, яка до того ж супроводжується поглядом на неї як на служіння людям, людству. Ця ідея в образах Б. Бертолуччі набуває інтимного характеру: Пол присвячує своє безпорадне й безпотрібне життя Жанні – повністю віддає себе в її розпорядження (критика пізніше осмислить цей момент знову пофрейдівськи – як спілку «сильна жінка – слабкий чоловік»). Людина в екзистенціалізмі постулюється передовсім як істота, що приносить своє життя як жертву своєму призначенню. Раніше покладалось, що готовність до самопожертви народжується в людині з усвідомлення вищих інтересів: індивід розуміє, що ідеал вартий того, щоб заради нього поступитись найближчими бажаннями, і це розуміння змушує його йти до самозречення. «Готовність до жертви» не була початковою дефініцією людини, вона була швидше характеристикою, яка виводилась з постулату розумності особистості (її здатності визнавати не лише свої, а й загальні інтереси) [22, с. 297]. Щодо екзистенціалістів, то у них людина просто не може існувати, не присвячуючи чомусь (тобто можна констатувати факт, що у Б. Бертолуччі це перетворюється на «комусь») життя. «Без заповідей, які зобов'язують нас жити в певний спосіб, наше життя стає повністю розпорядимим... Бо жити – означає мати певне заняття, виконувати якийсь завдання, і в міру того як ми уникаємо присвячувати себе чомусь, ми опорожнюємо наше життя» [13, с. 100]. Однак стосовно сенсу та (передовсім) виправданості жертви героя фільму Б. Бертолуччі, то тут ми маємо серйозні застереження, адже режисер ніяк не прояснює того, в ім'я якого призначення та ідеалу цю жертву було принесено. Проблема призначення захоплювала Б. Бертолуччі вже на ранньому етапі його творчості – не випадково у фільмі «Перед революцією» герой каже, що «втеча від самого себе й повернення назад – це найгірше». Про те саме йшлося в пізнішій «Ностальгії» (1983) А. Тарковського, де назва фільму передбачала страждання від неможливості «повернутись туди, де ви ступили на хибний шлях, повернутись до витоків життя» [цит. за: 11, с. 17]. А молодий Б. Бертолуччі підводить підсумок – «Той, хто повертається, завжди програє: речі ніколи не залишаються тими самими, а люди – тим більше» (закадровий голос у фільмі). Тож темою доби стає вміння відчутти свій час, а отже – знайти своє місце у світі. Не відчувати цього часу означає втратити це місце, загубити долю. «Погляньте на людей довкола і ви побачите, як вони йдуть манівцями крізь життя, як блукають сновидами в межах своєї доброї чи лихого долі, не маючи найменшого поняття, що з ними діється» [13, с. 115]. Для жодної з філософій проблема пошуку людиною свого призначення не означала

⁸ Решта новел були реалізовані Роберто Росселліні, Жаном Люком Годаром і Уго Грегоретті – звідси й «збірнб» назва.

так багато, як для екзистенціалістів. Звідси – «наше найвище рішення, наш порятунок полягає в тому, щоб віднайти свою самість, повернутись до згоди з собою» [14, с. 301], – писав Х. Ортега-і-Гасет про покликання людини. Отже, «людина повинна знайти себе й переконатись, що ніщо не зможе врятувати її від самої себе, навіть переконливе доведення існування бога» [21, с. 344].

Висновки. 1. Для адекватного тлумачення образів окремих кінофільмів П.П. Пазоліні й Б. Бертолуччі необхідним є використання терміну «екзистенція»; її атрибутивні риси у філософії існування дають можливість на матеріалі кіномистецтва довести закинутість людини в буття і прояснити сенс того, що екзистенція передусе есенції.

2. Кінематографічні рефлексії цих режисерів констатують «нерозумність» новітньої людської дійсності й дають змогу окреслити вихідні екзистенціальні наші існування – турботи, тривоги, страху, смерті, нудьги тощо. Пов'язана з екзистенціалами страху й турботи, провини і смерті, тимчасовість людського існування виявляється переживанням часу, забарвленим у трагічні емоційні тони.

3. На протиположності усталеним інтерпретаціям творчості Б. Бертолуччі та П.П. Пазоліні варто тлумачити їхні кінематографічні образи крізь призму екзистенціалістського світобачення, а не марксизму чи психоаналізу. Термін «фрейдомарксизм» непридатний для охоплення спектру філософського контексту творів цих режисерів.

Список літератури:

1. Бердяев Н. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии // Опыт парадоксальной этики / Н.А. Бердяев. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2003. – (Philosophy). – С. 425–696.
2. Богомолов А. Основные течения современной буржуазной философии. Выпуск 3 / А. С. Богомолов. – М.: Высшая школа, 1970. – 80 с.
3. Больнов О. Ф. Философия экзистенциализма / Отто Фридрих Больнов; [пер. с нем., предисл. С. Э. Никулин]. – СПб.: Издательство «Лань», 1999. – 224 с. – (Серия «Мир философии»).
4. Долгов К. От Киркегора до Камю. Философия. Эстетика. Культура / К. М. Долгов. – М.: Искусство, 1991. – 400 с.
5. Зотов А. Западная философия XX века / А. Ф. Зотов, Ю. К. Мельвиль. – М.: Проспект, 1998. – 432 с.
6. Кудрявцев С. 500 фильмов / С. В. Кудрявцев. – М.: СП «ИКПА» – «Видео-Асс», 1991. – 384 с.
7. Лурселль Ж. Авторская энциклопедия фильмов. Т. II. / Жак Лурселль; [пер. с фр. С. Козин]. – М.: Изд-во Rosebud Publishing; Международный Фонд поддержки социогуманитарных и образовательных программ «Интерсоцис»; Пост Модерн Текноложжи, 2009. – 1032 с.
8. Маньковская Н. Экзистенциализм в эстетике / Н.М. Маньковская // Лексикон неонклассики. Художественно-эстетическая культура XX века. – М.: РОССПЭН, 2003. – (Серия «Summa culturologiae»). – С. 513–514.
9. Марсель Г. Homo Viator. Прологемени до метафізики надії / Габріель Марсель; [пер. з фр. В. Й. Шовкун] – К.: Видавничий дім «KM Academia», Університетське видавництво «Пульсари», 1999. – 320 с. – (Серія «Християнські філософи»).
10. Марсель Г. Быть или иметь / Габриэль Марсель; [пер. с фр. И. Н. Полонская]. – Новочеркасск: Агентство САГУНА, 1994. – 160 с.
11. Масловский Г. Ностальгия / Г. Масловский // Новые фильмы. – 1989. – № 3. – С. 17.
12. Мельвиль Ю. Пути буржуазной философии XX века / Ю. К. Мельвиль. – М.: Мысль, 1983. – 247 с.
13. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас / Хосе Ортега-і-Гасет; [пер. з ісп. В. Бурггардт] // Вибрані твори / Хосе Ортега-і-Гасет. – К.: Основи, 1994. – С. 15–139.
14. Ортега-і-Гасет Х. Думки про роман / Хосе Ортега-і-Гасет; [пер. з ісп. В. Сахно] // Вибрані твори / Хосе Ортега-і-Гасет. – К.: Основи, 1994. – С. 273–305.
15. Пазоліні П.-П. Аккаттоне / Пьер-Паоло Пазоліні; [пер. с ит. С. Токаревич] // Сценарии итальянского кино. – М.: Искусство, 1967. – С. 185–258.
16. Пазоліні П.-П. Из статьи «Замечания по поводу план-эпизода» / Пьер-Паоло Пазоліні; [пер. с ит. Н. Ставровская] // Теорема: сценарии, роман, повесть, рассказы, статьи, эссе, интервью. – М.: Ладомир, 2000. – С. 498.
17. Пазоліні П.-П. Смерть как смысл жизни / Пьер-Паоло Пазоліні; [пер. с фр. М. Ямпольский] // Искусство кино. – 1991. – № 9. – С. 161–164.
18. Плахов А. Всего 33. Звёзды мировой кинорежиссуры / А. С. Плахов. – Винница: Аквилон, 1999. – 282 с.
19. Сартр Ж.-П. Буття і Ніщо. Нарис феноменологічної онтології / Жан-Поль Сартр; [пер. з фр. В. Лях, П. Таращук]. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 854 с.
20. Сартр Ж.-П. Шляхи свободи. Ч. 2: Відстрочення / Жан-Поль Сартр; [пер. з фр. Л. Кононович]. – К.: Юніверс, 2007. – 448 с. – (Лауреати Нобелівської премії).
21. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Жан-Поль Сартр; [пер. с фр. А. А. Санин] // Сумерки богов / Сост. и общ. ред. А. А. Яковлев. – М.: Политиздат, 1990. – (Б-ка атеист. лит.). – С. 319–344.
22. Соловьёв Э. Прошлое толкует нас: Очерки по истории философии и культуры / Э. Ю. Соловьёв. – М.: Политиздат, 1991. – 432 с.
23. Соува Д. 125 запрещённых фильмов: Цензурная история мирового кинематографа / Дон Соува; [пер. с англ. И. Таранова]. – Екатеринбург: Ультра. Культура, 2004. – 512 с.
24. Татаркевич В. Історія філософії. Том 3 / Владислав Татаркевич; [пер. з пол. О. Гірний]. – Львів: Свічадо, 1999. – 568 с.
25. Тузова Т. Жан Поль Сартр / Т. М. Тузова. – Мн.: Книжный Дом, 2009. – 256 с. – (Мыслители XX столетия).
26. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер; [пер. с нем. В. В. Библихин]. – М.: Ad Marginem, 1997. – 452 с.
27. Toeplitz K. T. Świat bez grzechu i jego obraz w filmie / Krzysztof Teodor Toeplitz. – Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1964. – 176 s.

Бурый А.Р.

Дрогобычский государственный педагогического университета имени Ивана Франко

**ИСХОДНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА В КИНОИСКУССТВЕ:
ЭКЗИСТЕНЦИАЛЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СУЩЕСТВОВАНИЯ. ЧАСТЬ I****Аннотация**

Проанализированы рецепции примата экзистенции перед эссенцией в творчестве Бернардо Бертолуччи и Пьера Паоло Пазолини. Доказано, что термин «фрейдомарксизм» не слишком пригоден для охвата спектра философского контекста фильмов этих режиссеров. Акцентировано, что образы кинопроизведений Бернардо Бертолуччи, Ингмара Бергмана, Терри Гиллиама констатируют «неразумность» новейшей человеческой действительности и позволяют определить исходные экзистенциалы нашего существования – заботы, тревоги, страха, смерти, скуки и т.д. – в соотношении с идеями представителей различных направлений экзистенциализма. Изучены интерпретации понятия «Ничто» в фильмах Романа Поланского, герои которого перед Ничто теряют свою идентичность (одновременно Ничто открывает перед человеком знания об экзистенциальной перспективе). Прослежено, как Стэнли Кубрик в своем творчестве переводит морально-экзистенциальную проблематику в гносеологическое измерение.

Ключевые слова: экзистенциализм, киноискусство, тревога, страх, смерть, Ничто.

Buryi A.R.

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

**BASIC NOTIONS OF EXISTENTIALISM IN CINEMATOGRAPHY:
THE EXISTENTIALS. PART ONE****Summary**

The author analyses the interpretation of primacy of existence over essence in the artistic heritage of Bernardo Bertolucci and Pier Paolo Pasolini and proves that the term «Freudo-Marxism» does not embrace the scale of philosophical context of their films. The emphasis is laid on the idea that Bertolucci, Bergman and Gilliam's film images affirm «irrationality» of the present human reality and make it possible to outline the starting points of our existence (worries, anxiety, fear, death, boredom, etc.) in relation to the ideas of expressed by different representatives of existentialism. Special attention is given to the notion of Nothingness in Roman Polanski's films, the characters of which lose their identity in front of Nothingness, although at the same time Nothingness opens up the door for existential perspective and its understanding by the people. The author also traces Stanley Kubrick's attempts to transfer moral-existential problems into the realm of gnoseology.

Keywords: existentialism, cinematography, anxiety, fear, death, Nothingness.

УДК 133.522.1:316.334:316.837(045)

**ФОРМУВАННЯ ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНОЇ СИСТЕМИ
В КОНТЕКСТІ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА****Литовченко І.В.**

Національний авіаційний університет

У статті розглянуто особливості та роль знаково-символічної системи в процесі інституціалізації суспільного життя. Визначено та показано, що символ, знак, мова, як важливі складові знаково-символічної системи, є своєрідними чинниками інституціалізації, сприяючи соціальній інтеграції та підтримці соціального порядку в суспільстві, а також інтерпретації та здійсненню соціальних практик відносно норм, стандартів, звичаїв певного соціального інституту.

Ключові слова: знаково-символічна система, інституціалізація, знак, символ, мова, соціальні практики, соціальний інститут.

Постановка проблеми. Знаково-символічна складова суспільного життя передбачає тісну взаємодію з ціннісним аспектом культури, що в розвинутих суспільствах набуває характеру цілісної системи. В даному контексті знаково-символічна система є певною формою, завдяки якій здійснюється функціонування і відтворення культури суспільства. Значна роль у культурі суспільства належить символу, що розуміються як здатність речей або дій виражати ідеальний зміст, певну ідею тощо. Функціонування і розвиток всіх сфер суспільного життя (науки, мистецтва, релігії та ін.) неможливо уявити поза межами знаків та символів. Культур-

ра соціальних інститутів і організацій передбачає наявність відповідних знаків та символів, з якими пов'язана соціально-професійна діяльність людини.

Життєдіяльність людини, її взаємовідносини та спілкування з іншими людьми нерозривно пов'язані з системою знаків та символів, що передбачає кодування уявлень індивіда або групи про себе, оточуючий світ та поведінку, взаємозв'язки і відносини, які здатні забезпечувати розвиток і стабільність суспільного життя. Символи є своєрідним чинником інституціалізації суспільного життя, сприяючи соціальній інтеграції та підтримці соціального порядку в суспільстві. У даному контексті А. Акмалова та

В. Капіцин справедливо зауважують, що соціальний інститут починається в соціально уявному, що переплітається із символічним, забезпечуючи тим самим уявлення про соціальну дійсність [1]. Так, І. Ісаєв визначає соціальний інститут як символічну соціально-санкціоновану систему, в якій у різних пропорціях уже комбінуються уявна і функціональна складові [2, с. 105-106]. Процеси інституціоналізації суспільного життя передбачають утворення стабільних соціокультурних зразків соціальної взаємодії з метою адаптації індивідів до нормативних вимог, правил, цінностей, звичаїв, символів соціальних інститутів, а також їх дотримання й відтворення в соціальних практиках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження знакової системи представлені у працях науковців різних предметно дисциплінарних напрямків: філософії, культурології, антропології, соціології, психології тощо. Проблему символу і символічного в своїх наукових дослідженнях вивчали Л. Вітгетштейн, Ж. Дельоз, Е. Кассіер, С. Кримський, Ж. Ліотар, О. Лосєв, М. Мамардашвілі, А. П'ятигорський, Ч. Пірс, П. Ріквор, В. Табачковський, В. Топоров, Ф. Шеллінг, К. Юнг, Р. Якобсон та ін.

У світовій науковій літературі представлено низку підходів щодо визначення знака і символу. Так, наприклад, семіотичний підхід аналізу соціальної реальності досліджує переважно одну, знакову сторону явищ реальності. У психології він представлений як психосеміотичний (М. Гамезо, Б. Ломов), комплексний психосеміотичний (М. Тутушкіна) та семіосоціопсихологічний підходи (Т. Дрідзе). Герметичний підхід розглядає знакові системи апелюючи до проблеми розуміння індивідом реальності та один одного (А. Брудний).

Інституційні аспекти функціонування нормативних утворень досліджувались П. Бергером, Дж. Бернардом, Т. Лукманом, Д. Нортон, Дж. Томсоном. Інститути правової держави аналізуються А. Матюхіним, О. Мартишиним, Т. Заславською.

Сутність, особливості функціонування та різновиди соціальних інститутів досліджували А. Берджес, П. Блау, М. Вебер, Т. Веблен, Ю. Габермас, Е. Гідденс, Е. Дюркгейм, Д. Ландберг, І. Лейман, А. Лимаренко, С. Ліпсет, Н. Луман, А. Мальцева, М. Мацковський, Р. Мертон, Ч. Мілс, М. Мнацаканян, Т. Парсонс, А. Радугін, К. Радугін, П. Рікер, Дж. Роулз, Г. Спенсер, Я. Щепанський, А. Ефендієв, Дж. Хоманс та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Трансформаційні зміни, що відбуваються в суспільстві, актуалізують проблему дослідження ролі символів у процесі інституціоналізації суспільного життя, які є певним інструментом чи програмою, за допомогою якого уможлиблюється інтерпретація, відтворення та управління соціальними практиками, що обумовлені новими суспільними потребами. Проте у вітчизняній науковій думці дослідженню та теоретико-методологічному обґрунтуванню ролі символів у процесі інституціоналізації суспільства приділяється недостатньо уваги, що й обумовило потребу соціально-філософського аналізу зазначеної проблеми.

Мета статті. Метою даної роботи є визначення особливостей формування та ролі знаково-символічної системи в процесі інституціоналізації суспільства.

Виклад основного матеріалу. Дослідження процесів інституціоналізації суспільного життя обумовлює потребу вивчення генези феномену символів, що виконують важливу роль у процесі упорядкування соціальної реальності. Поняття «символ» походить від грецького слова «symbolon», що озна-

чає «знак», «прикмета», «ознака», «пароль», сигнал тощо. В межах соціально-філософської думки актуальними є дослідження О. Лосєва, в яких символ розглядається як онтологічна основа культури, що організує принцип людського життя. Вчений зауважує, що всякий символ є живим відображенням дійсності, яке піддається тій чи іншій розумовій обробці та стає знаряддям у перетворенні самої дійсності [3, ст. 14]. Концепція символу Р. Барта наголошує на тому, що структура культури визначається функцією символізації свідомості, яка реалізується в мові та проявляється в семіотичній діяльності [4]. Символи є притаманними кожному суспільству в різні часи, торкаючись емоцій і відчуттів людей. Вони виявляють подібність, але інтерпретуються по-різному залежно від культури суспільства, сприйняття та переживань індивідів.

Символ заснований на живому спогляданні дійсності і є її своєрідним відображенням. Він постійно перебуває у взаємодії з людиною в різних сферах суспільного життя (культурній, соціальній тощо), і виявляється узагальненою свідомістю людства у творчій і пізнавальній діяльності. Символ, по суті, є невичерпним. Досліджуючи смислові парадигми сучасної знаково-символічної реальності, О. Корабльова зазначає, що символ є продуктом свідомості людини і, по суті, виявляє існуючі незалежно від людини і недосяжні у всій своїй повноті свідомості характеристики оточуючого світу, принципи, ідеї, смисли. Пізнаючи символ, розкриваючи для себе його смисл, людина одночасно пізнає і себе і навколишній світ, поєднуючись із світом через символ [5, с. 93].

Символ є особливим знаком, що являє собою чуттєву, духовну реальність у більш широкому сенсі. Е. Кассієр, досліджуючи природу символу, визначає його як універсальний засіб пояснення духовної реальності. Символи та знаки, що є усталеною формою сприйняття та усвідомлення реальності, допомагають індивідам пізнавати, інтерпретувати, описувати реальність, формуючи єдність з іншими носіями соціального досвіду [6, с. 165]. Символічну основу універсуму, в якому як фізично, так і символічно живе та здійснює соціальні практики людина, утворюють символічні форми у вигляді знаків, мови, міфу, релігії, мистецтва тощо. Символ є образом, що розглядається в аспекті його знаковості й наділений певними характеристиками: органічністю й невичерпною багатозначністю. Символічні значення виникають і трансформуються завдяки інтерпретації і перевизначенню символів, що є результатом соціальної інтеракції, адже індивіди взаємодіють один із одним, керуючись, перш за все, саме символічними значеннями, які вони надають тим або іншим об'єктам, явищам тощо.

Семіотика, як наука про знакову систему, передбачає «поєднання» символу зі знаком. Ф. Шеллінг справедливо зауважує, що специфіка символу відносно категорії знака проявляється в тому, що для кожної суто знакової системи існування багатозначності є лише перешкодою на шляху раціонального функціонування знака та пізнання його сенсу. На протилежність знаку, багатозначність символу визначає його зміст [7, с. 110-111]. Знаки функціонують на різних рівнях суспільства і можуть виступати в якості: партикулярних статусних знаків; знаків, що перетворюються в інститути; знаки суспільних цінностей; неофіційних національних символів; офіційних символів тощо [1]. Знаки утворюють системи, наприклад, системи жестових знаків або матеріальних артефактів і т.д. Мова, яку можна визначити як систему словесних знаків, являє собою одну з найважливіших знакових систем сус-

пільства [8, с. 66]. Розуміння мови є важливим для розуміння процесів інституціалізації суспільного життя, адже саме вона може виконувати важливу функцію збереження, накопичення та передачі наступним поколінням великих об'ємів значень, а також життєвого досвіду.

Виникнення та розвиток мови нерозривно пов'язано з виникненням суспільства та процесами його функціонування. Розвиток людини як соціальної істоти можна пов'язати із здатністю до символічної репрезентації, що є загальним джерелом мислення, мови та ін. Саме в мові, як стверджує О. Гакман, досягає свого найвищого вираження здатність людини до символізації. Мова є певною системою символів, що забезпечують соціальну взаємодію між членами суспільства, адже є певною моделлю структури суспільних відносин, відтворюючи об'єкти й ситуації, створюючи знаки тощо [9]. Мова відтворює дійсність. Зазначене вище, дозволяє зробити висновок про те, що мова виконує важливу роль у створенні інституційної дійсності, сприяє інтерпретації та здійсненню соціальних практик відносно норм, стандартів, звичаїв певного соціального інституту.

Сучасна наукова думка визначає мову як систему систем, що має складну багаторівневу структуру. Підставою для віднесення тих або інших знаків до мови є наявність стійкої системи знаків і правил поєднання одиниць, утворення і перетворення. Важливою структурною одиницею мови є текст, що розуміється як будь-яка семіотично організована система знаків або система, яка несе певну інформацію. Для розуміння використання знакових систем важливим є також поняття контексту. Досліджуючи зміст програми Вітгенштайна, А. Баумейстер слушно зауважує, що вживання слів і речень завжди відбувається в певному практичному контексті, який визначає як «мовну гру». Зазначений термін вказує на зв'язок мови та дії, або певної форми життя [10, с. 60]. Мовна гра є частиною практики, елементом діяльності, що здійснюється за певними правилами, конституюваними мовними виразами [там само, с. 75]. Мова є першочерговим фактором людської взаємодії, а також засобом обміну взаємозрозумілими символами з метою досягнення практичних результатів у сумісній діяльності. У сфері соціальної взаємодії мова виконує роль своєрідного посередника або засобу, що дозволяє надавати інтерсуб'єктивного, культурного значення суб'єктивному, індивідуальному досвіду, транслювати соціально-значущі уявлення, надаючи їм загального сенсу, що поділяється іншими. Зазначене вище дозволяє зробити висновок про те, що саме за допомогою мови є можливим розкриття значення символів у їх раціональному осмисленні. Словесна мова є універсальним засобом серед усіх використовуваних людиною знакових систем, що виконує роль всезагального інтерпретатора.

Застосовуючи семіотичний підхід у дослідженнях процесів інституціалізації суспільства, можна виявити закономірності розвитку суспільного життя. Обмін знаками і символами між людьми породжує ті чи інші соціальні відносини і формують смислові поля суспільства. Такий обмін забезпечує

циркуляцію смислів у полях комунікації [11]. Знаково-символічний апарат комунікації має самостійні потужні ресурси, орієнтовані на створення необхідних образів явищ, передбачених тією чи іншою сферою життєдіяльності людини. Він є потужним засобом формування свідомості, задаючи його ціннісно-смислові вектори.

Важливе місце у філософському осмисленні інституціалізації суспільного життя, займають дослідження О. Кувшинової та Є. Васильєвої, які пропонують використовувати когнітивно-інституційний підхід у дослідженнях соціальних інститутів. Означений підхід пропонує розглядати актора як учасника соціальних відносин, що визначають наявні культурні сценарії, яких він повинен дотримуватися згідно певних цінностей, ролей, норм, правил, стандартів тощо. Поведінка індивіда визначається притаманними йому ціннісно-комунікативними структурами, а також розвитком його когнітивних здібностей. Подібне твердження дозволяє визначити основоположною здатністю людини перетворення інформації у цілеспрямовано створену річ, що дозволяє закріпити інформаційний ресурс не лише у пам'яті, а ще й у речовій формі. Так, О. Кувшинова та Є. Васильєва у своїх дослідженнях роблять висновок про те, що когнітивні чинники справляють вплив на процеси інституціалізації суспільного життя, а вибір тих чи інших соціальних інститутів, на думку М. Єресько, є результатом об'єктивної умов, що склалися в свідомості акторів, який сприяє формуванню та зміні соціального середовища. Актуальною у даному випадку є думка Н. Флігстїна про те, що формування соціальних інститутів відбувається під впливом владних індивідів, які намагаються створювати правила та норми взаємодії, спрямовані на стабілізацію свого статусу та стану в суспільстві, в умовах протистояння іншим індивідам, що наділені певними владними повноваженнями. Необхідно зауважити, що функціональна властивість соціальних інститутів спрямована на певних соціальних суб'єктів, які стають акторами процесу їх інституціалізації в тому випадку, коли їх індивідуальні потреби співпадають із суспільними потребами, а також потребами тих, хто має владу, якщо вони можуть бути реалізованими в межах запропонованих інститутів [12, с. 98–115].

Висновки і пропозиції. Знаково-символічні системи розширюють соціальну реальність, а також виступають її новим виміром, виконуючи роль потужних засобів інтерпретації феноменів суспільства та усвідомлення людського життя. Сучасне суспільство характеризується стрімким зростанням значення знаково-символічних форм, що обумовлює виникнення нових сенсів, соціальних практик, а отже, і нових потреб, норм, правил, цінностей в інституційному вимірі суспільного життя.

Знаково-символічна система відіграє важливу роль у процесі створення інституційної дійсності, частково конструюючи інституційні факти, що по суті містять такі важливі її елементи як слова, жести, символи, знаки або інші стандартні апарати, які виражають, представляють, відображають у символічній формі щось поза своїми межами способом, загальноприйнятим у суспільстві.

Список літератури:

1. Акмалова А. А. Роль знаків і символів в забезпеченні соціального єдинства / А. А. Акмалова, В. М. Капицын // Соціал.-гуманит. знання. – 2013. – № 3. – С. 31-51. – Режим доступу: URL: http://istina.msu.ru/media/publications/articles/efb/f75/4453730/Akmalova_A.A._Kapitsyn_V.M._Rol_znakov_i_simvolov_v_obespechenii_sotsialnogo_edinstva.pdf
2. Исаев И. А. Солидарность как воображаемое политико-правовое состояние: Монография / И. А. Исаев. – М.: Проспект, 2013. – 176 с.

3. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – М.: Искусство, 1995. – 320 с. – 2-е изд., испр.
4. Коваленко Е. М. Концепции символа в философии культуры 20 века: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.13 «Религиоведение, философская антропология, и философия культуры» / Коваленко Е. М. – Ростов-на-Дону, 2005. – 186 с. – Режим доступу: URL: <http://www.dissertcat.com/content/kontseptsii-simvola-v-filosofii-kultury-20-veka>
5. Кораблева Е. В. Смысловые парадигмы современной знаково-символической реальности / Е. В. Кораблева // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2013. – Вип. 4. – С. 91-99. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Avfd_2013_4_11.pdf
6. Философия символических форм: Введение и постановка проблемы // Культурология. XX век / Москва: Юристь, 1995. – (Антология). – (Лики культуры). – С. 163-213.
7. Шеллинг Ф. В. Философия искусства: [пер. с нем.] / Фридрих Вильгельм Шеллинг. – М.: Мысль, 1966. – 496 с. – (Философское наследие).
8. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
9. Гакман О.В. Становлення лінгвістики в руслі філософії та класичної науки про мову Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, – 2004. – № 44. – Режим доступу: URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_44/Hakman.htm
10. Баумейстер А. О. Буття і благо: монографія / А. О. Баумейстер. – Вінниця: Т. П. Барановська, 2014. – 418 с.
11. Черепяхин М. А. Культура информационного общества как знаково-символическая система в социально-философском измерении / М. А. Черепяхин // Общество, государство, право. – 2013. – Вып. 1 (7). – Режим доступу: <http://gosuprav.ru/PDF/08OGP113.pdf>
12. Когнитивно-институциональный подход к исследованию социального института. Кувшинова О. А., Васильева Е. Н. Социологические науки. – 2013. – № 10. – Режим доступу: URL: http://www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=10001678

Литовченко И.В.

Национальный авиационный университет

ФОРМИРОВАНИЕ ЗНАКОВО-СИМВОЛИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В КОНТЕКСТЕ ИНСТИТУЦИАЛИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье рассмотрены особенности и роль знаково-символической системы в процессе институционализации общественной жизни. Определено и показано, что символ, знак и язык, как важнейшие составляющие знаково-символической системы, являются своеобразными факторами институционализации, способствуя социальной интеграции и поддержке социального порядка в обществе, а также интерпретации и осуществлению социальных практик относительно норм, стандартов, обычаев определенного социального института.

Ключевые слова: знаково-символическая система, институционализация, знак, символ, язык, социальные практики, социальный институт.

Lytovchenko I.V.

National Aviation University

FORMATION SEMANTIC-SYMBOLIC SYSTEM IN THE CONTEXT OF INSTITUTIONALIZATION SOCIETY

Summary

This article discusses the features and role of semantic and symbolic systems in the process institutionalization of social life. Defined and showed that symbol, sign, language, as important components of semantic-symbolic system is a kind of institutionalization factors, promoting social integration and maintaining social order in society, and the interpretation and implementation of social practices regarding norms, standards and customs of a particular social institution.

Keywords: semantic-symbolic system, institutionalization, sign, symbol, language, social practices, social institution.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

СТАНОВЛЕНИЕ ТЕОРИИ ТЕКСТА В УКРАИНСКОМ И РОССИЙСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ 50-Х ГОДОВ XIX ВЕКА – 50-Х ГОДОВ XX ВЕКА: ЛИНГВОИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Высоцкая Н.Л.

Донбасский государственный педагогический университет

В статье осуществлён лингвосториографический анализ концепций языковедов 50-х гг. XIX в. – 50-х гг. XX в., связанных с проблемами теории текста. Определены особенности формирования терминологического аппарата и методологической базы указанной теории. Установлена хронологическая последовательность становления и развития лингвистики текста как самостоятельной научной дисциплины. Определён вклад современных исследователей в разработку теории текста. Определено влияние лингвистических концепций исследуемого периода на дальнейшее развитие учения о тексте.

Ключевые слова: языкознание, лингвосториографический анализ, теория текста, сложное синтаксическое целое, текст.

Постановка проблемы. Падение риторики и процесс дифференциации филологических знаний и филологических наук, которые исторически совпали (первая половина – середина XIX в.), приостановили формирование теории текста как самостоятельной области филологии. Таким образом, 50-е гг. XIX в. – 50-е гг. XX в. можно рассматривать как период накопления эмпирических фактов и теоретических сведений о тексте, выдвижения в языкознании и других гуманитарных науках фундаментальных идей, которые стимулировали формирование лингвистической теории текста.

Анализ последних исследований и публикаций. Проведённый лингвосториографический анализ свидетельствует о том, что роль украинских и российских лингвистов XIX в. – начала XX в. в решении проблем, связанных с изучением текста, является значительной. Отдельные лингвосториографические комментарии и замечания о проблемах развития теории текста в этот период можно найти в работах Н. С. Валгиной, Е. А. Селивановой, А. А. Загнитко, М. Н. Никоновой и др.

Выделение не решённых ранее частей общей проблемы. Однако концепции языковедов, в которых формировались предпосылки зарождения и развития теории текста как самостоятельной научной дисциплины, исследованы недостаточно; в работах большинства учёных можно найти лишь отдельные лингвосториографические комментарии относительного указанного проблематики.

Целью настоящего исследования является лингвосториографический анализ научного наследия основоположников текстоцентрического подхода в языкознании, что позволит заполнить некоторые пробелы в истории языкознания.

Изложение основного материала. Имплицировано представленные в языкознании первой половины XIX в. идеи о существовании лингвистических единиц, более крупных, чем предложение, получили продолжение в концепциях учёных второй половины XIX в. – начала XX в. К вычленению сложного синтаксического целого (сложной синтаксической единицы, большей, чем предложение) близко подошёл А. А. Потёбня, который, как и Ф. И. Буслаев, назвал такую единицу «речью». Этот термин используется также в широком значении – как реальное проявление языка, и в узком – как «известная совокупность предложений» [11, с. 44].

Для А. А. Потёбни важна не столько сама «речь» как синтаксическая единица, сколько проблема тесной взаимосвязи слова и речи, функционирования слова в речи. Это одна из основных идей известного лингвиста, который доказывал, что реальная

жизнь любого слова происходит в речи, «слово в речи каждый раз соответствует одному акту мысли, а не нескольким ...» [11, с. 15]. И далее: «Одно изолированное слово в действительности не существует. В действительности возможна только речь. Значение слова существует только в речи. Вырванное из связи слово мертво, не функционирует...» [там же, с. 41]. Проблемы сложных синтаксических образований А. А. Потёбня касается вскользь.

Справедливым является также замечание учёного о том, что речь не равна простому или сложному предложению. С другой стороны, «она не является обязательно чередой связанных предложений», как это отмечено у Ф. И. Буслаева. По мнению А. А. Потёбни, речь может выражаться и одним предложением, «речь содержит такое сочетание слов, из которого видно значение элементов, входящих в него» [11, с. 42]. И здесь проблема речи рассматривается только с точки зрения самостоятельности слова в ней. Речь как сложное синтаксическое построение А. А. Потёбня не анализирует.

Следует отметить, что Д. Н. Овсянко-Куликовский, который популяризировал синтаксическую систему А. А. Потёбни, не нашёл в его «Синтаксисе русского языка» характеристики речи как сложного синтаксического единства. Однако у Д. Н. Овсянко-Куликовского можно найти ценные замечания, например, о связи самостоятельных предложений при помощи союза и и др. [5, с. 272].

Первая в русском языкознании попытка чёткой постановки проблемы сложных синтаксических структур принадлежит А. М. Пешковскому. Учёный дал определение этой синтаксической единицы. «В собственно-литературной речи (не разговорной), – писал А. М. Пешковский, – есть единица ещё более крупная, чем сложное целое. Это сочетание сложных целых от одной красной строки до другой». Учёный отметил, что «синтаксического термина для этой единицы не существует, поэтому мы вынуждены использовать здесь типографский (вдобавок иностранный) термин «абзац». «Границей между абзацами, в отличие от границ между сложными целыми, являются лишь слишком продолжительные паузы, потому что особенных интонаций, которые бы принципиально отличали абзац от сложного целого, нет» [6, с. 410]. Исследователь говорит непосредственно о сложных синтаксических объединениях («абзацы», в терминологии А. М. Пешковского), предпринимает попытку определить при помощи интонации границы новой единицы («слишком продолжительные паузы»).

Однако А. М. Пешковский ограничивается лишь постановкой проблемы. Новая синтаксическая еди-

ница не получила в концепции учёного подробного изучения и определения, характеризуется только в ритмико-мелодическом аспекте. А. М. Пешковский не касается также проблемы структурных особенностей «абзаца» и синтаксические отношения между самостоятельными предложениями рассматривает в рамках традиционного сочинения и подчинения. Но следует отметить, что в ранних работах А. М. Пешковского, как справедливо заметил Н. С. Пospelов, сочетание сложных целых «приобретает значение логического единства и потому даже не требует особенной синтаксической характеристики, исходя из специфики построения» [9, с. 50]. Так, в «Школьной и научной грамматике» А. М. Пешковский подчёркивал «преимущественно логическое» значение красной строки: «...она разделяет крупнейшие логические целые вне всякой связи с языковой формой их» [7, с. 95].

В 40-50-е гг. XX в. проблеме сложных синтаксических единств уделяли внимание Л. А. Булаховский, Н. С. Пospelов, А. И. Фигуровский и др.

Л. А. Булаховский констатировал существование больших, чем фразы, словесных объединений, с определёнными синтаксическими признаками – так называемые сверхфразовые единства. По словам учёного, их графическим выражением является красная строка, которая отделяет одно такое единство от другого [1, с. 392]. Однако вследствие недостаточного изучения проблемы автор ограничивается несколькими замечаниями о внешних средствах связи между фразами: констатирует наличие «смысловых скреп в виде местоимений» на границах фраз, «ритмико-мелодическую сгруппированность» элементов сверхфразовых единств [там же, с. 393].

Наиболее подробно вопросы о специфике «сложных синтаксических целых» разработаны Н. С. Пospelовым, который посвятил этой проблеме цикл статей. Исходным пунктом теоретических взглядов Н. С. Пospelова, на которых собственно и основывается выделение новой синтаксической единицы, являются тезисы диалектического метода о тесной связи явлений, которые, как отметил Н. С. Пospelов, «могут и должны быть интерпретированы как указание для лингвистов на необходимость рассматривать грамматическое предложение в составе связной монологической речи в неразрывной связи с окружающим его контекстом, то есть рассматривать как элемент сложного синтаксического целого» [8, с. 31].

В соответствии с принципом связи предложения и необходимостью выражения «сложной творческой мысли говорящим», Н. С. Пospelов утверждал, что в нашей речи функционирует особенная синтаксическая единица, которую он назвал «сложным синтаксическим целым». В отличие от предложения эта единица используется «для выражения сложной и завершённой мысли» и имеет в рамках контекста «относительную независимость» [8, с. 31], что не свойственно отдельному предложению.

Статьи Н. С. Пospelова содержат синтаксическую характеристику сложного целого как лингвистической единицы, большей, чем предложение. По мнению исследователя, сложные синтаксические целые отличаются «замкнутостью синтаксической структуры». «В отличие от сложного предложения ... сложное синтаксическое целое характеризуется ... прерывистостью синтаксических связей между предложениями, которые входят в его состав» [9, с. 53]; даже после извлечения из текста сохраняет свою синтаксическую самостоятельность, замкнутость структуры и выражает завершённую мысль [8, с. 117].

«Прерывистость» выражается прежде всего наличием присоединительных конструкций или бес-

союзных связей между предложениями. Кроме того, прерывистый характер структуры «может быть подчёркнут разницей в выражении подчинения» [8, с. 55]. Структурным признаком сложного синтаксического целого Н. С. Пospelов считал также синтаксическую разнородность его состава: «разного рода комбинации одночленных и двучленных предложений...» [там же, с. 55–57]. Было предложено и утверждение о том, что сложное синтаксическое целое является завершённой коммуникативной единицей.

Н. С. Пospelов выделял внешние и внутренние способы соединения самостоятельных предложений в сложные синтаксические структуры. К внешним учёный относит: указательные и анафористично употреблённые личные, притяжательные и другие местоимения, наречия, сочетания обстоятельств, модальные слова; к внутренним – «выражение того или иного временного соотношения между сказуемыми ... предложений» [8, с. 55]. В своих статьях Н. С. Пospelов наиболее подробно обрисовал проблему сложных синтаксических целых, выделил некоторые семантико-синтаксические признаки и особенности их структуры.

Исследования Н. С. Пospelова, проведённые в 40-50-е гг. XX в. и представленные в цикле статей и монографий, имели принципиальное значение для становления теории текста в русском языкознании. Исследования Н. С. Пospelова, проведённые в рамках синтаксиса, фактически доказали, что в строении текста можно выделить «сверхпредложные» (сверхфразовые) единства. Поэтому теоретические результаты, которые получил Н. С. Пospelов, в значительной степени повлияли на определение текста и направления исследования теории текста в 60-70-е гг. XX в.

Без обращения к тексту невозможно описание языка художественной литературы и стилистика. Так, исследование В. В. Виноградовым стиля художественного произведения сквозь призму образа автора определило обращение к узкому или широкому контексту (фрагменту текста), который выделяется горизонтально или вертикально, к целому тексту и его отдельным категориям – повествованию, диалогу и т. д. Это позволило В. В. Виноградову выделить ряд важнейших исследовательских заданий. Приведём одно из утверждений учёного: «В образе автора, в его речевой структуре объединяются все качества и особенности стиля художественного произведения: распределение света и тени при помощи выразительных средств, переходы от одного стиля к другому, перемены и сочетания словесных красок, характер оценок, выражаемых посредством подбора и смены слов и фраз, своеобразие синтаксического движения. Так открывается глубочайший пласт в стилистическом исследовании художественной литературы» [2, с. 181–182].

Исследования текстов художественной литературы сыграло важную роль в становлении теории текста, в сочетании идей филологии и риторики и внедрении их в теорию текста. Так, в программе исследования поэтического языка, которая была представлена Г. О. Винокуром в статье 1946 года, конечной целью изучения поэтического языка по текстовым материалам определена «личность художника, его идейный и художественный замысел, поэтика произведения или собрания произведений» [4, с. 61].

Методология лингвопоэтических и лингвостилистических исследований, разработанная В. В. Виноградовым и Г. О. Винокуром, была реализована в конкретном анализе не только текстовых фрагментов, а и целых текстов, например, повести

А. С. Пушкина «Пиковая дама» (В. В. Виноградовым) и трагедии А. С. Пушкина «Борис Годунов» (Г. О. Винокуром).

Важная роль в формировании лингвистического учения о тексте принадлежит стилистике. Особого внимания заслуживают такие её разделы, как стилистика языка (в трактовке В. В. Виноградова), организация высказывания и т. д. Так, чешский филолог В. Скаличка утверждал, что высказывание может быть выражено одним, двумя и более предложениями, а также, например, выступлением, лекцией, письмом, романом [12, с. 241].

Общелингвистическая ситуация исследуемого периода была связана с необходимостью определить место текста в системе языковых явлений. В первой половине XX в. это сделал Л. В. Щерба. В статье «О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании» он отвёл текстам, на первый взгляд, служебную роль, приравняв их к языковому материалу, из которого можно вычленивать «все языковые единицы», которыми мы оперируем в лексике и грамматике [14, с. 26]. Однако определение учёного всё-таки является правомерным: в нём фиксируется статус текста как базовой реалии лингвистических исследований. Тексты, по мнению Л. В. Щербы, – это «совокупность всего, что говорят и понимают в определённой конкретной ситуации в ту или иную эпоху жизни данной общественной группы» [там же, с. 26]. Важными являются также характеристики текстов, принципов их исследования: тексты – это и процессы, и ма-

териал (рассматриваются как словесно-предметное единство); выделяются две стороны текста – речь и понимание, вопреки традиции, которая выдвигала в центр внимания речь, определяются одинаково важными для лингвистики (см. у А. А. Потебни: языковой материал вне процессов понимания будет мёртвым) [там же]; тексты не могут быть лишены «условия» (принципиальная идея об изучении текстов в единстве с условиями их использования) [там же]; в конце концов, на концепции текстов также распространяется утверждение о лингвистическом эксперименте в языкознании.

Ещё одно направление развития теории текста связано с культурой речи. Так, А. И. Фигуровский, с целью усовершенствования работы по развитию речи у учеников, проанализировал связи между завершенными предложениями в целом тексте. Ему удалось выделить и описать типы этих связей: однородные и неоднородные; определить способы связи – синтаксические и несинтаксические. Основываясь на результатах наблюдений, исследователь пришёл к выводу, что предложения объединяются в комплексы, а последние – в целые тексты [13, с. 21–31].

Выводы и предложения. Представленный в статье лингвистический анализ позволяет сделать вывод о том, что середина XIX в. – 50-е гг. XX в. являются периодом становления методологической и теоретической базы теории текста, развитием терминологического аппарата новой области лингвистики, а также выделения приоритетных направлений и аспектов исследования текста.

Список литературы:

1. Булаховский Л. А. Русский литературный язык первой половины XIX века / Л. А. Булаховский. – М.: Учпедгиз, 1934. – 468 с.
2. Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1971. – 240 с.
3. Виноградов В. В. Стилль Пушкина / В. В. Виноградов. – М.: Гослитиздат, 1941. – 620 с.
4. Винокур Г. О. О языке художественной литературы: учеб. пособие для филол. спец. вузов / сост. Т. Г. Винокур; предисл. В. П. Григорьева / Г. О. Винокур. – М.: Высш. школа, 1991. – 448 с.
5. Овсянко-Куликовский Д. Н. Теория поэзии и прозы. (Теория словесности) / Д. Н. Овсянко-Куликовский. – 5-е изд. – М.-П., 1923. – 320 с.
6. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М.: Гос. уч.-пед. изд-во Министерства Просвещения РСФСР, 1956. – 512 с.
7. Пешковский А. М. Школьная и научная грамматика: опыт применения научно-грамматических принципов в школе. – изд. 2-е испр. и доп. / А. М. Пешковский. – М.: Литературно-издательский отдел Народного комиссариата по просвещению, 1918. – 126 с.
8. Поспелов Н. С. Мысли о русской грамматике: избранные труды / Н. С. Поспелов / сост. Е. А. Иванчикова / отв. ред. Н. И. Толстой. – М.: Наука, 1990. – 182 с.
9. Поспелов Н. С. Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры / Поспелов Н. С. // Доклады и сообщения Института русского языка АН СССР. – М., 1948. – Вып. 2. – С. 43–68.
10. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Киев: СИНТО, 1993. – 192 с.
11. Потебня А. А. Синтаксис русского языка [Публикация А. Я. Опришка] // Наукова спадщина О. О. Потебні і сучасна філологія. До 150-річчя з дня народження О. О. Потебні: зб. наук. праць / відп. ред. В. Ю. Франчук. – К.: Наук думка, 1985. – С. 206–221.
12. Скаличка В. О современном состоянии типологии / В. Скаличка // Новое в лингвистике. – М., 1963. – Вып. III. – С. 19–35.
13. Фигуровский И. А. От синтаксиса отдельного предложения к синтаксису целого текста / И. А. Фигуровский // Русский язык в школе. – 1948. – № 3. – С. 21–31.
14. Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Л. В. Щерба // Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – С. 24–39.

Висоцька Н.Л.

Донбаський державний педагогічний університет

СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ ТЕКСТУ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА РОСІЙСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ 50-Х РОКІВ XIX СТОЛІТТЯ – 50-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ: ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація

У статті здійснено лінгвоісторіографічний аналіз концепцій мовознавців 50-х рр. XIX ст. – 50-х рр. XX ст. щодо проблем теорії тексту. Визначено особливості формування термінологічного апарату та методологічної бази зазначеної теорії. Установлено хронологічну послідовність становлення та розвитку лінгвістики тексту як окремої наукової дисципліни. Визначено внесок дослідників у розробку теорії тексту. Установлено вплив лінгвістичних концепцій досліджуваного періоду на подальший розвиток вчення про текст.

Ключові слова: мовознавство, лінгвоісторіографічний аналіз, теорія тексту, складне синтаксичне ціле, текст.

Vysotskaya N.L.

Donbas State Teacher Training University

GENERATION OF THE THEORY OF THE TEXT IN UKRAINIAN AND RUSSIAN LINGUISTICS OF THE 1850s – THE 1950s: LINGUISTIC HISTORIOGRAPHIC ASPECT

Summary

The article analyzes linguistic historiographical conceptions of linguists of the 1850s –the 1950s connected with the theory of the text. The main features of formation of terminology and methodological basis of that theory are determined. The chronological sequence of stages of the development of text linguistics as a separate scientific discipline is established. The contribution of the contemporary researchers to the generation of the theory of the text is defined. The influence of linguistic conceptions of the investigated period on further development of text studies is formulated.

Keywords: linguistics, linguistic historiographical analysis, theory of the text, complex syntactic unit, text.

УДК 821.161.2–31.09

ЛЮБОВНО-ЕРОТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ РОМАННОЇ ПРОЗИ ВОЛОДИМИРА ГЖИЦЬКОГО

Волощук Ю.О.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті аналізується любовно-еротичний компонент у романах «Чорне озеро», «Захар Вовгура», «Опришки» («Довбуш») В. Гжицького. Автор приділяє увагу поетикальним рівням реалізації любовно-еротичної складової: жанрово-стильовому, ідейно-тематичному, образному, сюжетному, проблемному тощо. Також у статті досліджено широкий спектр різновидів любові в названих романах. Любов трактується як дзеркало людських характерів у великій прозі митця, а різні типи любовно-еротичних стосунків – як символи певних національних та соціальних проблем, порушених у романах. Дослідження любовно-еротичного компоненту поезики романів дозволяє вписати велику прозу В. Гжицького в модерний дискурс його доби.

Ключові слова: романна проза, модерністський та соцреалістичний дискурси в українській літературі XX ст., структура й поетикальні рівні художнього твору, компонент (елемент) художнього твору, функція художнього компоненту (елементу), художній конфлікт, проблематика.

Постановка проблеми. У сучасному літературознавстві простежується тенденція до переосмислення літературних постатей письменників, чий доробок був заборонений або тенденційно по-трактований у радянські часи. Виникає спорадичний інтерес і до творчості Володимира Гжицького (1895-1973) – представника мистецької генерації Розстріляного Відродження, воркутинського в'язня, свідка хрущовської відлиги, старшого побратима шістдесятників. У світлі нових суспільних та літературознавчих концепцій дослідники розглядають

національну проблематику його романів, звертаються до питань жанру та стилю творів – зокрема історичної романістики, табірної прози. Але таке надзвичайно цікаве питання як любовно-еротична складова романної творчості митця залишається малодослідженим. Між тим, вивчення любовно-еротичного компоненту романів В. Гжицького дозволить більш чітко уявити собі місце його прози в літературному дискурсі 1920-1930-х та 1960-1970-х років, допоможе переосмислити творчість митця в руслі модерністських, а не соцреалістичних тен-

денцій його доби, стане певним внеском у розробку питання про функціонування любовно-еротичних сюжетів та мотивів в українській літературі ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 1920-1930-х роках любовна тематика романів «Чорне озеро», «Захар Вовгура» та «Довбуш» отримала виключно негативні відгуки радянської критики, оскільки в цей час набула чинності постановва Раднаркому від 6 липня 1931 р., яка зобов'язувала Головліт забороняти видання та розповсюдження творів, що мають еротичний характер. Тож усі літературні експерименти зі змістом та формою творів, які виходили за рамки високих партійних ідеалів, у тому числі й надмірна увага авторів до тілесності, інтимних стосунків героїв, підлягали суворому осуду. У 1960-1970-х роках на любовні інтриги в романах митця літературознавці не звертали уваги як на малозначущий елемент їх поетики. Серед сучасних досліджень, які торкаються цієї проблеми, можна назвати лише дисертацію А. Михайлової «Ерос як естетична і поетологічна проблема української прози 20-30-х років ХХ ст.» (2004), підрозділ якої присвячено аналізу модифікацій романтичного кохання в романі «Чорне озеро» В. Гжицького.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. До сьогодні нічого не було сказано про філософське підґрунтя любовно-еротичного змісту романної прози митця та власне авторські чинники звернення до питань інтимного характеру; залишається нерозкритим і питання про типологію любові в романах митця, різні варіанти якої представлені у стосунках героїв, про символіку любовно-еротичної поведінки персонажів; не аналізувалася й роль любовно-еротичного компоненту у функціонуванні поетикальної системи романістики В. Гжицького.

Тож мета цієї статті – усебічне висвітлення любовно-еротичного компоненту в романах В. Гжицького «Чорне озеро», «Захар Вовгура», «Опришки» («Довбуш»), у тому числі його функцій та способів вираження на різних рівнях романів – жанрово-стильовому, ідейно-тематичному, образному, сюжетному, проблемному тощо. У дослідженні цього питання послугуємося інструментарієм системного та структурно-семантичного літературознавчих методів.

Виклад основного матеріалу. Початок творчості і літературний тріумф В. Гжицького припадає на середину 1920-х – початок 1930-х років – час карколомних змін, що стосувалися перш за все трансформації свідомості людини. З одного боку, людина відчуває себе незахищеною та покинутою, переживає стрес в умовах післявоєнного та революційного часу, в умовах перебудови старого світу, а з іншого – намагається порятуватися творчістю й коханням, стає більш вільною у власному самовираженні. Популярними стають філософські концепції любові А. Шопенгауера (закохана людина – це маріонетка під владою Світової Волі), З. Фрейда (увага до сексуальних фантазій, бажань людини як одного з головних чинників її поведінки), К. Юнга (любов як прояв архетипу позасвідомого), Г. Маркузе (право особистості на необмежену гру сексуальними захопленнями) тощо. Як зазначає А. Михайлова, «соціальна революція 20-х років спрацювала на потоптанні традиційних цінностей, стереотипів поведінки в сексуально-еротичній сфері, зокрема в галузі шлюбних взаємин як єдиної моральної форми сексуальних стосунків» [4, с. 4]. Широко обговорювана суспільним загалом сексуально-еротична сфера буття стає актуальною не лише у філософії, психології, соціології, пресі, а й у художній літературі.

Як колись у добу Відродження, у мистецтві слова Розстріляного Відродження важливими стають пи-

тання тілесності, магії кохання як духовно-фізичної єдності. Літературний герой 1920-1930-х років – це нова, духовно розкріпачена, «модерністська» людина, яка переосмислює сенс буття, шукає нові цінності й поведінкову мораль, по-новому дивиться й на кохання та статеві відносини. Виникає ціла низка творів інтелектуально-психологічного змісту, у яких досліджуються проблеми філософського підґрунтя любові, взаємовідносин статей, сексуальної емансипації жінки, подружньої вірності і зради, самореалізації людини у виявах різних типів любові, впливу кохання на внутрішній світ і долю особистості тощо: «Вальдшнепи» (1927) М. Хвильового, «Місто» (1928) та «Невеличка драма» (1930) В. Підмогильного, «Недуга» (1928) Є. Плужника, «Жанна батальйонерка» (1929) Гео Шкурупія, «Доктор Серафікус» (1928-1929), «Аліна і Костомаров» (1929), «Романи Куліша» (1930) В. Петрова, «Гори димлять» (1938) Я. Галана й багато інших. На цій вибуховій хвилі зацікавлення письменників-модерністів філософією, психологією та фізіологією любовних стосунків побачив світ і твір «Чорне озеро» В. Гжицького – роман синтетичної модерністської форми, що виніс на-гора широке коло національних, психологічних, морально-етичних, філософських, соціальних проблем. У часи наступу на свободу слова митець використав любовний сюжет роману як маску для важливих національних питань. Невдовзі були надруковані й романи «Захар Вовгура» (1932) та «Довбуш» (1933), у художній структурі яких любовно-еротичний компонент теж займає важливе місце.

Слід наголосити, що взаємини з жіноцтвом були важливим джерелом натхнення для В. Гжицького. «Про місце жінки в житті Володимира Зеноновича треба вести окрему розмову. Він не міг без них і навіть у поважних літах шукав їхнього товариства. Ні, не просто шукав будь-яких жінок: завжди поряд із ним були жінки інтелектуально щедри, приязні, неодмінно захоплені ним як письменником», – писав М. Петренко [5, с. 141]. Можна припустити, що кохання й захоплення прекрасною статтю були необхідними для самоствердження В. Гжицького, для підтримки його віри в себе, у свої сили. Тому й герої його романів шукають своє alter ego в жінках, часто закохуються й захоплюються. Любов як духовно-фізична єдність, магія стосунків чоловіка та жінки стали не лише приводом для написання юнацьких декадентських віршів, а й одним із провідних мотивів прозової творчості митця.

У романі «Чорне озеро» любовно-еротичний компонент реалізується в жанровій природі та ідейно-тематичному звучанні твору, у групуванні та творенні характерів персонажів, він рухає одну з головних сюжетних ліній, має яскраве неоромантичне, екзистенційне забарвлення. Жанр роману не зводиться до любовного чи навіть психологічного різновиду, філософія автора сягає значно глибше – до основ буття нації, буття людини. Епік переосмислює класичну для літератури минулих століть інтимну сюжетну лінію, засновану на любовному трикутнику (доктор Темір – Таня Токпак – Олексій Ломов). Складні любовні колізії та конфлікти між цими героями, відтінені другорядними любовними історіями (тьоті Груші й Федора Манченка, Ійнечі й Садвая, Тібана і Манзира), є надзвичайно важливими, вони не просто роблять роман цікавішим, а персонажів більш живими – в особистих стосунках героїв, за словами Л. Сеніка, переломлюється національне питання, що є головною колізією роману [6, с. 188]. Кожен із героїв В. Гжицького, пов'язаних любовно-еротичними стосунками в складний конфліктний вузол, представляє певну ідею, націо-

нальність, соціальний «прошарок», охоче дискутує щодо національної політики в державі: так, напівойротка-напівросіянка, молода вчителька Таня Токпак, обираючи між двома залицяльниками – Теміром та Ломовим, у такий спосіб символічно робить вибір на користь національних традицій чи радянського стилю життя. Ойрот лікар Темір, представник нової алтайської інтелігенції, ненавидить росіянина Ломова не лише як суперника в коханні, а і як національного ворога, узагальнює його зрадницькі, споживацькі дії щодо Тані до вияву міжнародної ворожнечі. Російський інтелігент, по суті своїй міщанин Ломов, в ойротці Тані бачить лише об'єкт своїх сексуальних бажань, він прагне володіти нею, як його нація – природними скарбами Алтаю; не зважаючи на всю красу, розум і духовну чистоту молодої інтелігентки, ставиться до дівчини як до нижчої порівняно з ним істоти, тільки тому, що вона алтайка. У цьому сенсі «Чорне озеро» суголосне роману М. Хвильового «Вальдшнепи» (1927). Як і Дмитро Карамазов М. Хвильового, Таня Токпак – дихотомний образ: ці герої розриваються між протилежними полюсами ідей, що їх представляють їхні пасії: Аглая й Ганна, Ломов і Темір відповідно. У романах маємо любовні трикутники в оберненому вигляді: Аглая – Дмитро Карамазов – Ганна («Вальдшнепи»); Олексій Ломов – Таня Токпак – лікар Темір («Чорне озеро»). Подібними є й пари другорядних героїв: тьотя Клава – Вовчик; тьотя Груша – Манченко. І тьотя Клава в М. Хвильового, і тьотя Груша у В. Гжицького – заміжні, ще молоді, сексуально емансиповані жінки, які не соромляться першими пропонувати своє товариство Вовчику та інженерові Манченку. Асоціативні паралелі утворює і хронотоп курорту, атмосфера якого спонукає героїв до флірту: сюжет «Вальдшнепів» зав'язується в безіменному містечку, куди приїздять відпочивати нудьгуючі міщани та партійна інтелігенція; події роману «Чорне озеро» розгортаються на фоні алтайського ойротського поселення. Утім, не зважаючи на всю зовнішню подібність «Чорного озера» до «Вальдшнепів», твір В. Гжицького абсолютно самостійний і оригінальний, і певні збіги в сюжетній та образній організації романів свідчать не про наслідувальний щодо творчості М. Хвильового характер прозописьма В. Гжицького, а про те, що його роман відповідав модерним тенденціям доби. У модерну площину входить і актуалізація пов'язаних із любовно-еротичною складовою моральних категорій – таких, як вірність і зрада; нерозділене кохання; вільне кохання; дошлюбні статеві відносини, дівоча цнотливість; кохання і ненависть, відраза; примусове заміжжя; мотивація вибору супутника життя; платонічне кохання і фізична пристрасть; любов і влада, гроші, слава; право жінки вибирати собі сексуального партнера тощо. У «Чорному озері» введено психотип жінки, яка жертвує собою заради кохання: романтична героїня Таня ламає канони свого роду й народу заради любові, але омріяний лицар виявляється звичайним звабником, зіткнення із жорстокою дійсністю приводить до психологічного зламу героїні, і вона обирає смерть як очищення від гріха зради свого народу і як звільнення від земних страждань. Зовсім інший психологічний тип представляє образ тьоті Груші – це жінка-звабниця, яку цікавить лише миттєва насолода та матеріальна вигода, для неї важливо задовольнити свої сексуальні бажання навіть ціною руйнування власного шлюбу та шантажу, обману й нещастя своєї жертви. В образі Ломова оприявлено архетип донжуана – чоловіка, котрий самостверджується за рахунок жінки й любов якого має

руйнівну силу. В образі Теміра, який із мазохічною впертістю жертвує власними бажаннями заради щастя Тані, готовий служити їй до останнього подиху, романіст утілює архетип страждальця Вертера. Інженер Манченко – найбільш нейтральний у інтимному плані герой, він лише жертва сексуальних маніпуляцій тьоті Груші. Головне ж для цього персонажа – зовсім не кохання, а служба партії, тож він знаходить у собі сили визволитися з пастки розпусниці. Ерос як один із типів любові, що являє собою симпатію, потяг, шаленство, чуттєвість, спрямованість на переживання задоволення, насолоди, притаманний майже всім героям – Тані, Ломову, Груші, Теміру, Ніні. Окрім того, любов Тані до Ломова, Теміра до Тані має відтінки агале – почуття, направлено на віддання, дарування без розрахунків. Стосунки Тані та Теміра забарвлені ще й у відтінок філії – любові-дружби, почуття солідарності. Як і вся література доби Розстріляного Відродження, «Чорне озеро» В. Гжицького «відкриває завісу» над тілесно-сексуальною стороною життя індивіда. Твір наснажений еротичними епізодами, утім, виписаними автором досить цнотливо, вишукано, без зайвих фізіологічних подробиць. Сам образ Чорного озера, винесений у заголовок роману, є втіленням жіночого первня, стихії вологості, навіртає героїв до природних, тілесних потягів, є каталізатором еротичних мотивів, спонукає до кохання передусім як плотської єдності. Магія озера наснажує нічне сільське повітря та художній простір роману еротичною енергією, від якої пробуджується пристрасть в душі героїв – т. Груші: «Долина, наповнена місячним сяйвом, радісно тремтіла. <...> стало раптом так тоскно, як ніколи в житті. Тьотя Груша чує, що зараз заплаче. Не з досади, ні, – з чогось іншого. Їй хочеться ніжного слова, їй хочеться тепла чоловічих обіймів, їй хочеться любові... Хоч трішечки, хоч на хвилинку <...> Їй уявляється лицар на білому коні, як місяць красний, такий, як у казці. Він з'їжджає з гір, юний, красивий, як мрія. У панцері срібнім. Під'їздить ближче, усмішка на личку, розкриті обійми і... Жінка мружить очі і мліє від передсмаку незрівнянної розкоші. Їй душно на саму згадку. Вона корчиться, розстібає блузку, бо в грудях вогонь» [1, с. 180]; Ломова і Тані: «Він зірвався, рвучко підбіг до неї, сильно і ніжно обняв її стан, і вони обоє нахилилися над озером. У ньому чорніло каміння, водяні трави, і, незважаючи на глибину, видно було дно» [1, с. 257]. Озеро відіграє функцію звільнення людини від цивілізаційних норм, свідченням чого є, наприклад, те, що Ломов малює Таню на березі озера роздягнутою: «На березі дівчина. <...> Страшні кошмари, духи озера і гір тримають міцно за одужу. Вони зірвали вже її сорочку, і світять голі груди» [2, с. 144]. Епізоди кохання Ломова та його столичної пасії Ніни прописані вже значно відвертіше, із наголосом на фізіологічному, «тваринному» аспекті: «Вона рвучко поцілувала його в уста, і до нього вернулося вміть дике бажання» [2, с. 245]; «Вони випили по третій. Ніна скривилась. Очі її посоловіли, стали вужчі, щоки взялись трояндами. – Мені світ вернеться, – сказала вона. Він підніс її з крісла і притулив до себе. – Приляж, – просив він. Вона стиснула зуби і розкинула вуста: – Цілуй! Він притиснув її сильніше і впився в її уста, підніс з землі і поніс на пахуче ліжко. – Світло... – прошептала вона, закриваючи очі руками. Він незадоволено кинув її і побіг гасити світло...» тощо [2, с. 249].

Увагу до любовно-сексуальної сторони життя радянської людини митець виявляє й у романі «Захар Вовгура», урізноманітнюючи в такий спо-

сіб колгоспно-шахтарський жанр інтимно-психологічно сюжетною лінією. Остання складається з розвитку стосунків у двох любовних трикутниках: Захар – Галя – Непорада, Маруся – Івасик – Оля. І знову до любові домішується політика. Колишній «куркуль» і шкідник Захар Вовгура ненавидить Непораду, із яким змушений ділити кімнату в робітничому гуртожитку. По-перше, молодий хлопець є його ідейним ворогом: він комсомолец, ударно й щиро працює на шахті, збирається навчатися на робітфаці, вступати в партію. По-друге, Захар здригнеться йому, бо Непораді легко дається навчання, наприклад, теорія комунізму. По-третє, ще до їхнього особистого знайомства на шахті, у Захара на залізничному вокзалі хтось украв торбу із салом, і саме в Непораді він упізнає злодія, вирішує помститися йому. До цього ідеологічного конфлікту приєднується любовний: Непорада стає Вовгурі на дорозі до серця Галі, із якою Захар обов'язково поклав собі завести роман. Важко сказати, чи кохає Захар Галю, але з того моменту, коли він дізнається про залицяння Непоради, вирішує обов'язково мати її, хоча б для того, щоб вчинити прикрість Непораді. Галю до Вовгури тягне його потужна маскулітна енергетика, груба сила, навіть брутальність: «...ти здоровий, сильний, ти коли обнімеш, кості тріщать, ти робітник хороший...», – говорить йому дівчина [3, с. 127]. Кохання Захара до Галі – чисте втілення виведеної Фройдом формули про прагнення людини до реалізації сексуальних бажань. Його почуття базуються на тваринних інстинктах, він прагне лише володіти, брати, а не давати; у спілкуванні з Галею, у садистських діях щодо неї виявляється темна сторона ества героя, злість на цілий світ загнаного в куток чоловіка-вовка, у якого нова влада відібрала все, що він мав: «Він вхопив її в свої обійми, м'яв і тиснув, немов справді хотів добитись, щоб кості тріщали, а вона знемагала й мліла в його обіймах. Цілував її аж заслинився, говорив якісь слова, шептав, просив, благав, – вона мовчала. Руки мацали в її корсетці, – і не боронилась. Раптом забілили груди. Втратив пам'ять і силу панувати над собою. Добував їх з незайманої дівочої пазухи незграбно й грубо, мов кавуни з туго набитого мішка, і коли вони показалися на світ, повні, пружинисті – припав до них, як спраглий до джерела... І раптом... нелюдський вереск пронизав повітря. Зірвалася на рівні ноги, отверезівши сразу. Обидвома руками вхопила за перси. По пальцях ярно спливла кров. – Ти вкусив мене, вовгуро скажений!.. – крикнула несамовито. – Ти збожеволів» [3, с. 128]. Урешті Галя обирає Непораду з його романтичним, мрійливим характером, але їхні стосунки приречені на надмірну «пісноту» й цнотливість, це буде швидше дружба за інтересами, любов-філія. Подібними є стосунки Марусі та Івасика, шлюб яких побудований на довір'ї та спільності життєвих інтересів, над якими стоїть партійна робота: Маруся – фельдшер і турбується про здоров'я радянських ударників-шаhtarів та їхніх родин, Івасик займається проектуванням на шахті, аби збільшити видобуток вугілля понад норму. Вони діляться одне з одним думками, люблять разом помріяти, порадитися. Їхня любов – це філія, окрім того, кохання Марусі до Івасика забарвлене в альтруїстичні барви: після зради чоловіка вона сама без жодних дорікань йде від нього, залишаючи облаштовану власноруч господу, а коли Івасика тяжко ранив вибух на шахті, виходжує його, як рідна сестра. Зовсім іншим типом жінки, подібним до психотипу тьоті Груші з «Чорного озера», є Оля, коханка Івасика. У ній Івасик знаходить чисте втілення сексуальності, жі-

ночності, але при ближчому знайомстві дівчина виявляється корисливою, вульгарною, нерозбірливою у статеких зв'язках, зраджує його – і тимчасовий союз цих двох людей розпадається. Очевидно, автор хотів показати: аби подружжя було щасливим, у шлюбних стосунках мають поєднуватися два типи любові – і філія, і ерос.

У романі «Довбуш» В. Гжицький продовжує традицію зображення вільного кохання, започатковану ще М. Коцюбинським. Як відомо, автор «Тіней забутих предків» був вражений життям гуцулів, котрі вільно могли мати любаса чи любаску, і це не вважалося ганьбою. Кохання, сексуальні стосунки були для гуцулів такими ж зрозумілими і звичайними, як сама природа. Іван і Марічка кохаються з дитинства, Палагна стає любаскою Юри. Так само природними є і стосунки Довбуша та його коханої Дзвінки. Оспіване ще М. Коцюбинським та О. Кобилянською (новела «Природа») пристрасне й вільне гуцульське кохання також одягнене В. Гжицьким у багаті стиліові шати неоромантизму, імпресіоністичної, експресіоністичної образності, але воно вписується й у модерністську любовно-сексуальну проблематику нового часу, принципово змінює жанрові особливості твору В. Гжицького. Завдяки зображенню пристрасней, що вирують у душах і тілах персонажів, отаман опришків постає перед читачами як жива людина, а не шаблонований за соцреалістичними канонами ідеальний герой. Історія кохання Дзвінки та Довбуша традиційно урівноважує такі складові внутрішнього світу героя як особисте життя та почуття громадського покликання: людина повинна думати про речі більш важливі, ніж кохання, але водночас кохання дає людині крила для громадянської боротьби, робить її більш гуманною, співчутливою до інших людей. Тому можемо сказати, що любовно-еротичний компонент у площині жанру роману є надзвичайно важливим і потрібним для того, щоб увиразнити, «оживити» історичний, національний та соціальний жанрові складники. На сюжетному рівні роману любовно-еротичний компонент представлений у площині любовного трикутника Олекса – Дзвінка – Степан Дзвінчук, який ускладнюється конкуренцією ще двох залицяльників красуні – пана Віжлінського-Псовича та горбаня Фоки. Любовний конфлікт посилюється зрадницькими діями Степана щодо опришків. Конфлікт, що виникає між Дзвінкою та Олексою, має яскраве неоромантичне забарвлення: Ксеня мислить матеріальними категоріями, мріє про шлюб із отаманом, про спільний будинок, килими, коштовності, а той не може жити з нею законно, бо це означало б зрадити товаришів, наразити свою справу на небезпеку, для опришка головне – не родинний затишок і матеріальні статки, а служіння народові. Урешті, Ксеня, котра втомилася бути любаскою й мріє про офіційний шлюб, обирає Степана, якого навіть не кохає. Любовний компонент реалізується й у проблемах вірності та зради, ставленні до сімейних цінностей, жіночої реалізації, вибору між коханням та громадянським боргом, між коханням та дружбаю, моральної розбещеності вищих класів суспільства тощо.

Висновки. Отже, любовно-еротична складова є надзвичайно важливою у романній прозі В. Гжицького – у структурі художнього твору вона виконує жанротвірну, сюжетотвірну, характеротвірну, а з погляду реципієнта – ще й гедоністичну функції. Модерністський досвід, набутий у 1920-1930-х роках, митець зберіг і після двадцяти років сталінських таборів. Хоча в його нових романах 1960-1970-х років уже були використані соцреалістич-

тичні штампи, свідомість епіка залишилась закоріненою в мистецькому процесі 1920-1930-х років, тож і романи «У світ широкий», «Великі надії», «Ніч і день», «Слово честі» щедро наснажені любовно-еротичними колізіями, конфліктами, пробле-

мами, кохання в них виступає однією з важливих складових життя героїв. Тому в перспективі – дослідження любовно-еротичного компоненту романної трилогії «У світ широкий», «Великі надії», «Ніч і день», роману «Слово честі».

Список літератури:

1. Гжицький В. Чорне озеро / Володимир Гжицький // Літературний ярмарок. Альманах. Місячник. – Харків: ДВУ, 1929. – Книга 7 (137). – С. 137-272.
2. Гжицький В. Чорне озеро / Володимир Гжицький // Літературний ярмарок. Альманах. Місячник. – Харків: ДВУ, 1929. – Книга 8 (138). – С. 133-318.
3. Гжицький В. Захар Вовгура / Володимир Гжицький. – Харків – Київ, 1932. – 300 с.
4. Михайлова А. А. Ерос як естетична і поетологічна проблема української прози 20 – 30-х років ХХ століття: Автореферат дисертації... канд. філол. наук / Алла Анатоліївна Михайлова; Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2004. – 18 с.
5. Петренко Микола. Під знаком південного лося / Микола Петренко // Дзвін. – 1995. – № 10. – С. 139 – 141.
6. Сенік Л. Роман опору: Український роман 20-х років: проблема національної ідентичності / Любомир Сенік. – Львів: Академ. Експрес, 2002. – 240 с.

Волощук Ю.А.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ЛЮБОВНО-ЭРОТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ РОМАННОЙ ПРОЗЫ ВЛАДИМИРА ГЖИЦКОГО

Аннотация

В статье анализируется любовно-эротический компонент в романах «Черное озеро», «Захар Вовгура», «Опришки» («Довбуш») В. Гжицкого. Автор уделяет внимание поэтикальным уровням реализации любовно-эротической составляющей: жанрово-стилевому, идейно-тематическому, образному, сюжетному, проблемному и т.д. Также в статье исследован широкий спектр разновидностей любви в названных романах. Любовь обоснована как зеркало человеческих характеров в большой прозе писателя, а разные типы любовно-эротических отношений – как символы определенных национальных и социальных проблем, затронутых в романах. Исследование любовно-эротического компонента поэтики романов позволяет вписать большую прозу В. Гжицкого в современный дискурс его эпохи. **Ключевые слова:** романная проза, модернистский и соцреалистический дискурсы в украинской литературе ХХ в., структура и поэтикальные уровни художественного произведения, компонент (элемент) художественного произведения, функция художественного компонента (элемента), художественный конфликт, проблематика.

Voloshchuk Yu.O.

National Pedagogical Drahomanov University

LOVE AND EROTIC COMPONENT OF NOVELISTIC PROSE BY VOLODYMYR GZHYTSKY

Summary

The article analyzes the love-erotic component in the novels by V. Gzhytsky as following «Black Lake», «Zahar Vovhura», «Opryshky» («Dovbush»). The author focuses on the level of implementation of poetic levels of expression of love-erotic components: genre and style, ideological and thematic, imaginative, settings, problematic etc. The article reveals a wide range of love nominations in these novels. Love is considered as a mirror of human characters in the great prose of the artist, and different types of love-erotic relationship are figured out as symbols of specific national and social issues raised in the novels. The carried studies of love-erotic component allows considering the great prose by V. Gzhytsky as an integral part of the modern discourse of his time.

Keywords: novelistic prose, modernist and socialist-realist discourses in the Ukrainian literature of the twentieth century, structural and poetical levels of literary text, the component (element) of a literary text, the function of literary component (element), literary conflict, problematic issues.

РИТОРИЧНЕ ПИТАННЯ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ НЕПРЯМОГО СПОНУКАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Мясоєдова С.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті проведений аналіз питально-риторичних висловлень, що мають спонукальне значення. Виявлено зв'язок між характером змісту цих конструкцій і певними рисами їхньої організації – як формально-граматичними, так і семантико-прагматичними. З'ясовано, що питально-риторичні висловлення виражають спонукування завдяки специфічному змісту: він апелює до загальноприйнятої в певному соціумі системи оцінок. Помітною у формуванні спонукального значення риторичних питань є роль часток *хіба* і *невже*, персуазивне значення яких своєрідно взаємодіє з оцінним і надає висловленню експресії. Саме своєрідна сполучуваність цих ознак, їх взаємозалежність і взаємодія уможливають вживання питально-риторичних конструкцій у нетиповій для них, вторинній функції – як спонукань.

Ключові слова: непрямі спонукальні висловлення, питально-риторичні висловлення, спонукальне значення, оцінний компонент, мовленнєва ситуація.

Постановка проблеми. Кожна людина в процесі комунікації обирає найефективніші форми впливу на співрозмовника залежно від конкретної ситуації спілкування. Вибір мовцем форми впливу продиктований бажанням вплинути на слухача, досягти здійснення того, до чого він його спонукає. Не останню роль у виборі мовцем виражальних засобів відіграють рівень його мовної компетенції, розвиненість мовлення, мовні смаки й уподобання, манера висловлюватися – усе те, що являє собою ознаки його ідентичності. Використання лише спеціально призначеного для вираження спонукального значення наказового способу дієслова в значній мірі збіднює можливості адекватно передавати життєві стосунки співрозмовників. Ситуація спонукування вимагає від її учасників вираження додаткових модальних значень, наприклад, повідомляти про те, що виконання спонукуваної дії обов'язкове для адресата або, навпаки, небажане для нього, продемонструвати категоричність або ж невпевненість у тому, що співрозмовник обов'язково виконає дію. У більшості випадків ефективність спонукування залежить від того, чи є у того, кого спонукають до дії, необхідний для її виконання або невиконання мотив. Мовець піклується про те, щоб слухач прагнув чинити відповідно до його задуму. Лише в окремих випадках мотив заданий характером самої мовленнєвої ситуації: стосунки між мовцем і слухачем такі, що «слухняність» останнього є безсумнівною. Йдеться про різні позиції співрозмовників, наприклад, у службовій ієрархії, у тому числі у військовій, а також про інші, описані раніше, ситуації типу «хазяїн – слуга», коли спонукування до дії спирається на вже існуючий мотив її виконання. Характер цих стосунків відображено в суспільній свідомості у вигляді формули «накази не обговорюються». Для решти ж випадків створення мотивації становить необхідний супровідний складник спонукування, що підтверджує аналіз контекстів, які його містять. Таким чином, спонукування являє собою складний мовленнєвий акт, який реалізується в численних різновидах – відповідно до характеру тих різноманітних ситуацій, у яких він здійснюється. У творенні різних за своїм типом спонукальних висловлень беруть участь різні мовні засоби – як лексичні, так і граматичні. Досягнення комунікативної мети в кожній конкретній ситуації мовленнєвого спілкування вимагає від мовця творчості – залучення нетривіальних виражальних засобів, пошуку нових форм мовленнєвого впливу на слухача, результат чого і являють собою ті висловлення, які в роботі названо непрямыми.

Відповідно до особливостей лексико-граматичного оформлення й способу вираження спонукального значення всі непрямі спонукальні висловлення

української мови можна розподілити на дві групи. У першій спонукальне значення експлікується граматично за допомогою способових форм дієслова, які транспонуються у сферу спонукування, а також лексично – за допомогою модальних слів і часток, перформативів, а також завдяки специфічному інтонаційному оформленню. Це експліцитні спонукальні висловлення. Висловлення другої групи не містять ані граматичних, ані лексичних показників спонукальності: наказовий зміст виражений в їхній структурі імпліцитно, через що вони дістали назви імпліцитних спонукальних висловлень.

Осмислення того, завдяки яким особливостям своєї організації висловлення, що не містять форм наказового способу дієслова, все ж набувають спонукального значення, вимагає вивчення їхніх специфічних ознак лексико-семантичних і формально-граматичних, – як чинників організації окремих аспектів висловлення, що перебувають у складній взаємодії.

Поширеним засобом вираження спонукування в структурі непрямих експліцитних висловлень поза вживанням форм дієслівного імператива є використання різних дієслівних форм у спонукальному значенні, інакше кажучи – транспозитив.

Уживаючись у висловленні, транспозитиви створюють певний модально-часовий план, який становить важливий чинник формування семантики спонукування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище транспозиції неодноразово привертало увагу українських мовознавців у зв'язку з вивченням важливих питань граматичної будови мови, зокрема системи способів дієслова й типів речень за ціленастановою, а також стилістики української мови. Було помічено, що спонукальну функцію можуть виконувати не тільки речення спонукальної модальності, але й бажальні, питальні й навіть розповідні висловлення (І.Р. Вихованець, Н.В. Гуйванюк, С.І. Дорошенко, А.П. Загнітко, М.У. Каранська, М.Ф. Кобилянська, О.Д. Пономарів, І.І. Слинсько). З'ясувалося, що дієслово-присудок у структурі спонукальних висловлень не обов'язково повинен мати форму імператива: речення з дієсловами дійсного й умовного способів також здатні виражати спонукування (А.П. Грищенко, Л.О. Кадомцева, О.С. Кондзеля, А.П. Плющ, О.С. Шевчук). Учені намагалися простежити, як впливає на ефективність спонукування його форма. Так, було визнано, що вживання форми інфінітива у спонукальному значенні надає наказові, команді категоричного характеру (І.Г. Чередишченко, І.Р. Вихованець, О.Д. Пономарів), а дієслівні форми умовного способу, а також дійсного способу минулого часу доконаного виду, навпаки,

пом'якшують наказ (І.Г. Чередниченко, А.П. Коваль, О.С. Шевчук).

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим залишається нез'ясованим, що саме в організації висловлень з неімперативними дієслівними формами забезпечує їхнє сприймання як спонукальних, завдяки чому в таких реченнях звучать то бажаність, то настійність, які їх ознаки створюють певне модальне забарвлення.

Формулювання цілей статті. Серед різних засобів вираження спонукальності, які не пов'язані із вживанням спеціально призначених для цього імперативних дієслівних форм, особливо вирізняються питально-риторичні речення – завдяки їх об'єктивній складності. Той факт, що спонукального значення ці форми набувають передусім у складі питальних речень, потребує висвітлення й задовільного пояснення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На відміну від власне питальних речень, основною функцією яких є запит інформації, мета таких висловлень – спонукання співрозмовника до дії: мовець очікує не відповіді на своє запитання, а певної дії співрозмовника, наприклад:

Що ж ви робите? (В. Самійленко)

(пор.: Ви погано робите – Не робіть так!);

Хто ж так говорить з гостем? (Л. Українка)

(пор.: Ти поводишся неввічливо – Поводься поважніше!);

Ти куди ото пішов – га? [А з чобіт зерно висипав?] (Гр. Тютюнник)

(пор.: Не йди туди! Зупинись! Висипи зерно з чобіт!);

А що ж ви не танцюєте, вражі діти? – гукнув він на людей (П. Куліш)

(пор.: Танцюйте!);

Нащо ви рвете моє серце, Гапка? Навіщо ви мені таке страшне розказуєте? (В.Самійленко)

(пор.: Не розказуйте мені цього!).

Хоч вони й викладені у питальній формі, питально-риторичні висловлення не вимагають відповіді, оскільки відповіді на такі питання загальновідомі й закріплені в суспільній свідомості. Це оцінні питання, що апелюють до існуючих у суб'єкта уявлень про систему загальнолюдських цінностей. Зміст питально-риторичних висловлень апелює до прийнятих у певному соціумі оцінок. Так, питання типу *Хто ж так робить?* спирається на розуміння того, що так не робить майже ніхто, оскільки це погано, нечемно й т.п. Отже, нагадування слухачеві про загальноприйняті оцінки спонукає його змінити мовленнєву ситуацію на альтернативну. Питання *Ти куди пішов (сів, ліг і т. п.)?* апелює до уявлень про те, що йти, сідати, лягати можна не будь-де. Це може бути нечемним, шкідливим, образливим, загрозливим і т. ін., тобто оцінюватися негативно, що й створює мотив змінити ситуацію на альтернативну. Запитання типу *Що ж ви не танцюєте, не співаєте, не мовчите, не захищаєтесь, не лікуєтесь?* (тут можлива будь-яка лексика, що називає будь-яку дію) – це питання не про причину (*не танцюю, бо музика не та, болять ноги*), а про вибір: чому не танцюєте, коли можна, треба, бажано танцювати. Таке питання ставить під сумнів доцільність реального стану речей, отже, свідчить про несхвалення мовцем вибору слухача, що й спонукає його до дії. Оскільки мета таких питань – висловити негативну оцінку дії співрозмовника або незадоволення існуючим станом речей і тим самим спонукати слухача до певної дії, вони можуть містити експресивно-забарвлену лексику, модальні частки, такі стилістичні фігури, як градація, порівняння, зіставлення, протиставлення:

Гаврило (котить здорову діжку). Еге, діжка, мабуть не влізе.

Писар. ...Куди прешся з діжкою? Ти б ще й повозку вкотив у горницю (В. Самійленко).

Значення негативної оцінки створюється в цьому прикладі вживанням експресивно-забарвленої лексики (*прешся*), а також наступним, градаційним за своєю стилістичною роллю, висловленням (*Ти б ще й повозку вкотив у горницю*). Такому його прочитанню сприяє вживання модальної підсилювальної частки *ще й*. У прикладі:

[Поля прокинулася і плакала, одкинувши голову назад...]

*Чого реवेश?- гукнув на неї Василько (Гр. Тютюнник) – значення негативної оцінки виражає лексема *реवेश*, гукнув на неї, тобто сварив її.*

Показовий у цьому відношенні такий приклад:

[Та ну, Настусю!] Що ти мене ведеш, мов п'яницю з шинку? Я сьогодні хочу пограти конем по полю, а ти мене водиш, наче дитину (П. Куліш).

Порівняння *ведеш, мов п'яницю з шинку* і протиставлення *Я хочу пограти конем по полю, а ти мене водиш, наче дитину* експлікують негативну оцінку дії співрозмовника й допомагають творенню спонукальної модальності.

Питально-риторичні висловлення містять різні за значенням питальні слова. Уживання окремих із них продиктовано сполучуваністю з дієслівними лексемами. Так, дієслова на позначення руху сполучаються з питальним займенником *куди*; дія ж, яка передбачає активного діяча, – з питальним сполучником *хто* і т.п.:

[Буває й так, що добрих намірів моїх не розуміють. Беру, скажімо, в котрій клунок, щоб допомогти, а вона в крик:] «Ти куди тягнеш? Куди? Хочеш, щоб міліціонера оно покликала?» (Гр. Тютюнник).

Питальні слова-прислівники *нащо? чого? чому? що ж?* з обставинним значенням причини, мети та ін. уживаються з будь-якими лексемами, оскільки являють собою обставинні детермінати – поширювачі речення в цілому й можуть детермінувати будь-яку мовленнєву ситуацію:

Гай, гай! Дивуюсь я на тебе.

Нащо вбиватися за козаком так дуже,

Коли він, може, ще й не твій (В. Самійленко);

Чому ж, Йосип Степанович, не просите мене сідати? (А. Дімаров);

А ви нащо усім розказуєте, що подарували мені хустку? (В. Винниченко);

Гапка. Звольте гітару.

Писар. Навіщо ж подавати благородного струмента так, наче рогача або якусь кочергу. (Направляє гітару) (В. Самійленко).

Чого ж ви нічого не їсте, товаришу? (М. Хвильовий);

– Що ж ти, козаче, не нападаєш?

– Може б, і я зумів би зсадити тебе з коня кулею, та, отже, ждучи, поки ти надумаєшся, чи скакати, чи додому вертатися (П. Куліш).

Такі питання стосуються не причини або мети дій, про які йдеться, а про причину саме такого вибору з двох альтернативних ситуацій. Отже, наведені приклади можна інтерпретувати так: *навіщо вбиватися, якщо можна не вбиватися?* – з огляду на наведений аргумент *Він, може, ще й не твій*; *чому ж не просите мене сідати, коли прийнято запрошувати сідати?*; *навіщо всім розказувати про подарунки, адже це негарно, некоректно?*; *чого ж не їсте, коли є можливість їсти?*

Таке розуміння відповідає усталеним уявленням мовця. Оформлюючи своє висловлення як питання,

він ставить під сумнів правомірність відображуваного в ньому реального стану речей, а в ряді випадків ще й аргументує свою оцінку.

У формуванні оцінкового компонента в змісті питально-риторичних висловлень, а отже й у їхньому функціонуванні як спонукальних, відіграють роль також частки *хіба* і *невже*, пор.:

Оля. Мамо! **Невже** ви жалю не маєте?

[Митродора. Мовчи, може, він і не такий поганий.]

Оля. Бідна я, бідна, продати мене хочуть] (В. Самійленко)

Чи ви жалю не маєте? (з усного мовлення);

Чи ти не залишишся? (з усного мовлення);

Хіба ти не залишишся? (з усного мовлення).

Лексико-семантичне дослідження часток *хіба* і *невже* свідчить, що вони виражають персуазивне модальне значення, указуючи на впевненість або невпевненість мовця у достовірності висловленого. При цьому частка *невже* експлікує довірливе ставлення до висловлюваного, а частка *хіба* – недовірливе. Так, у висловленні *Хіба ти не залишишся?* звучить недовіра до висловленого й сумнів у його достовірності: він залишиться. Отже, мовець не допускає відмови й розраховує на згоду. У висловленні *Хіба ти не хочеш прив'язати його до свого серця?* (Г. Тютюнник) звучить сумнів у достовірності висловленого, а отже, й впевненість у протилежному: «ти хочеш прив'язати його до свого серця». Це й використовується як мотив для слухача, внаслідок чого висловлення звучить як спонукування: *Прив'язи його до свого серця.*

Дещо інший семантичний ефект має вживання у питально-риторичних висловленнях частки *невже*. Так, питаючи *Невже ти не залишишся?*, мовець допускає достовірність висловленого, однак оцінює його як таке, що суперечить очікуваному. Така оцінка покликана спонукати слухача діяти відповідно до бажань мовця.

Те ж саме спостерігаємо у прикладі, що вже наводився:

Оля. Мамо! **Невже** ви жалю не маєте?

[Митродора. Мовчи, може, він і не такий поганий.]

Оля. Бідна я, бідна, продати мене хочуть] (В. Самійленко)

Уживаючи частку *невже*, мовець оцінює достовірну, на його погляд, інформацію як таку, що суперечить існуючим морально-етичним нормам, чим і спонукає слухача погодитися з ним – не віддавати за нелюба, не продавати багатому.

Наявність часток *хіба* і *невже* в структурі риторично-спонукальних висловлень позначає їх як експресивні синтаксичні конструкції.

Висловлене у формі риторичного запитання, спонукування може підсилитися нагадуванням про те, що відображуванна мовленнєва ситуація раніше вже діставала негативної оцінки. Це звучить як докір, адже, відновлюючи ситуацію знову й знову, слухач нехтує думкою мовця. Таке спонукування набуває відтінку вимоги, що підкреслюється зачином типу

Скільки разів...?, функціонально тотожним уживанню лексики знову («вп'ять»). Тому висловлення типу *Ти знову...?*, *Скільки разів...?* виступають як синонімічні, різниця між ними – у різних способах вираження негативної оцінки ситуації та настійної вимоги змінити її. Це засвідчують приклади:

[– Це ви, Калюжний, отрруюте солдатський сон? – спитав хрипко.

– Я, Косте, я, – озвався з темряви поштар.

– Калю-у-ужний, з удаваною досадою простонав солдат.] – **Скільки разів** пояснювати вам, не Костя, а Котя. Ко-тя, розумієте? (Гр. Тютюнник) (пор.: Ви знову називаєте мене Костя, а не Котя!); Ти, Одарко, – **скік-ки разів** тобі було казано? – той... курей у грядки не пускала б. [Того що, як не кажи, а шкоду роблять, та ще й немалу. Скік-ки ж можна терпіть, га?] (Гр. Тютюнник) (пор.: Ти, Одарко, знову курей у грядки пустила!).

Важливе для формування спонукування оцінне значення виражається в усіх розглядуваних питально-риторичних реченнях у непрямий спосіб: через наявність емоційно-забарвленої лексики або завдяки фоновим знанням і досвіду співрозмовників. Разом із тим оцінка може бути експлікована оцінними лексемами *добре*, *погано*, *ввічливо* і т.п.:

Хіба це добре (не погано)?;

Чи це ввічливо?

При цьому оцінка може апелювати до емоційних станів, викликаних негативними вчинками, типу *соромно*, *гідко*, *неприємно* і т. ін.:

Як тобі не соромно ображати мене? (М. Хвильовий).

Уживання лексем типу *сміти*, *наважуватися* та под. також апелює до психічного стану діяча, вчинки якого дістають негативної оцінки. Ці слова називають волюнтативні дії, здійснювані всупереч заборонам, що існують у суспільній свідомості через негативні оцінки певних ситуацій:

Як ви смієте приплутувати мою жінку до революції? (В. Самійленко);

У таких висловленнях спонукування виводиться з негативної оцінки існуючого стану речей, яка експлікується мовцем в оцінних лексемах (*сміти*, *сором* і т. д.).

Висновки з даного дослідження. Таким чином, питально-риторичні висловлення виражають спонукування завдяки специфічному змісту: він апелює до загальноприйнятої в певному соціумі системи оцінок. Помітною у формуванні спонукального значення риторичних питань є роль часток *хіба* і *невже*, персуазивне значення яких своєрідно взаємодіє з оцінним і надає висловленню експресії.

Отже, аналіз питальних речень з точки зору формування модальності спонукування виявив зв'язок між характером змісту цих конструкцій і певними рисами їх організації – як формально-граматичними, так і семантико-прагматичними. Саме своєрідна сполучуваність цих ознак, їх взаємозалежність і взаємодія уможливають вживання питальних конструкцій у нетиповій для них, вторинній функції – як спонукань.

Список літератури:

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: наукова думка, 1992. – 228 с.
2. Дорошенко С. І. Граматична стилістика української мови. – К.: Радянська школа, 1985. – 200 с.
3. Конрад Р. Вопросительные предложения как косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 349-383.
4. Motsh W. Situational context and illocutionary force // Speech act theory and pragmatics, Vol. 10. – Dordrecht-Holland, 1980. – P. 165-169.

Мясоедова С.В.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

РИТОРИЧЕСКИЙ ВОПРОС КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ КОСВЕННОГО ПОБУЖДЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В статье проведен анализ вопросительно-риторических предложений, выражающих побуждение. Выявлена связь между характером содержания этих конструкций и определенными особенностями их организации – как формально-грамматическими, так и семантико-прагматическими. Установлено, что вопросительно-риторические высказывания выражают побуждение благодаря специфическому смыслу: он апеллирует к принятой в определенном социуме системе оценок. Существенным для формирования побудительного значения вопросительно-риторических высказываний является наличие частиц *хіба* и *невже*, персуазивное значение которых определенным образом взаимодействует с оценочным и способствует экспрессивности высказывания. Именно своеобразное сочетание этих признаков, их взаимозависимость и взаимодействие создают условия для употребления вопросительно-риторических конструкций в нетипичной для них функции – в качестве побуждений.

Ключевые слова: косвенные побудительные высказывания, спонукальні висловлення, вопросительно-риторические высказывания, побудительное значение, оценочный компонент, речевая ситуация.

Miasoiedova S.V.

Yaroslav the Wise National Law University

RHETORICAL QUESTION AS A MEANS OF EXPRESSING INDIRECT IMPERATIVE MEANING IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Summary

In the article the research of rhetorical questions which have the imperative meaning has been made. The connection between the nature of the meaning of these constructions and specific features of their structure – formal, grammatical as well as semantic, pragmatical – has been defined. It was found out that rhetorical questions may have imperative meaning due to the particular content that appeals to generally accepted system of opinions of a community. The significance of particles such as *хіба* and *невже* which have persuasive meaning that interacts with an opinion and makes the utterance more expressive has been proved. It is the combination of these factors, their interdependence and interaction that contribute to the acceptance of rhetorical questions in an untypical function of the imperative.

Keywords: indirect imperative utterances, rhetorical questions, imperative meaning, opinion, communicative situation.

УДК 17.035.3-111.852:82

ЕТНОЕСТЕТИЧНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ІРОНІЇ У ЗБІРЦІ «ПРИМРУЖЕНИМ ОКОМ» ОСИПА МАКОВЕЯ

Савеленко І.М.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано етноестетичну специфіку творення іронії у збірці Осипа Маковея «Примруженим оком». Розглянуто етноестетичні засоби, які допомагають передати іронічний смисл описаних автором ситуацій, у які потрапляють головні герої. Досліджено засоби досягнення іронічного ефекту на лексичному, синтаксичному та стилістичному мовних рівнях.

Ключові слова: етноестетика, фольклорні ремінісценції, комізм, іронія, порівняння, алегорія, гіпербола.

Національна специфіка іронічного тісно пов'язана з культурними, соціально-груповими, просторово-часовими, індивідуальними особливостями мовців і найяскравіше виявляється в комізмі подій, ситуацій та мовному комізмі, який досягається завдяки введенню в текст різних засобів творення іронії.

Постановка проблеми. Як відомо, «провідним критерієм етноестетичної вартості літературних текстів є мистецька актуалізація письменником базових, вузлових категорій фольклорного стилю»

[1, с. 63]. Художня ідентичність між авторським прозовим і фольклорним поетичним твором можлива лише за умови їх етноестетичної гармонії. Цю гармонію легко помітити в творах Осипа Маковея. Тому в пропонованій статті спробуємо показати етноестетичний характер творення іронії у збірці «Примруженим оком». При цьому під етноестетичною розуміємо «систему естетичних уявлень і критеріїв, властивих тому чи іншому народові, котрі лежать в основі будь-яких проявів його життєдіяльності, матеріальної, духовної культури, в тому

числі народного і професійного мистецтва, обумовлюють їх національну своєрідність та сприяють непересічності в контексті світової культури» [7, с. 18].

Мета статті. Розкрити етноестетичні засоби, за допомогою яких автор передає приховане глузування, висміювання або ж добродушний жарт у творах про життя, культуру, побут, духовність українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. До збірки «Примруженим оком» (1923) ввійшли новели, які умовно можна поділити на чотири групи, у яких автор висміює чотири основні ланки суспільства (рис. 1).

Перший твір збірки «Примруженим оком» О. Маковея має назву «Як Шевченко шукав роботи». В ньому розповідається про те, як всі поважають та шанують Тараса Шевченка за його геніальні твори. Називають його іменем товариства, установи, вулиці тощо, проте ніхто не може взяти його на роботу, оскільки він не відповідає тогочасній бюрократичній системі. Характерна ознака твору – умовність часу і простору. З їх допомогою в новелі письменник вдається до усунення часової дистанції. Завдяки ситуації зіткнення історичних постатей, що реально жили в різні роки, автор досягає саркастичного викриття (наприклад, Михайло Грушевський, який народився вже після смерті Тараса Шевченка, відмовляється допомогти поетові). Казкова умовність дає можливість досягти дошкульної іронії, довшеної форми типізації життя. Варто зазначити, що важливою ланкою подієво-сюжетного руху часу, як і засобом характеристики персонажів, є діалог, за допомогою якого Осипу Маковею вдалося передати абсурдність ситуації. Так, у діалозі-дискусії виявляється драматизм конфлікту та основна ідея твору. А саме: «Голова партії, пан посол Л., ... побачив це більше диво: постамент, на котрім стояв бюст, був одягнений в довгий кожух, а за хвильку уже цілий Шевченко вийшов з кута, зняв кучму і промовив: / – Добрий вечір, пане посла! / – Доброго здоров'я, пане Тарасе! Ой, як же ви мене наляка-

ли!... / – Знаєте, добродію, надоїло мені стояти тут у вас роками в кутку, – дайте мені яку роботу! / – Яку ж я вам роботу дам? / – Візьміть мене до редакції «Діла», все-таки на щось / здамся. / – Ані гадки, пане Тарасе! Одно те, що там повно поетів, хоч віршів уже не пишуть, не допустять вас із зависті; друге: у видавничій спілці є священники, а ви автор «Марії», – не треба вам казати...» [6, с. 257]. Образ головного героя переміщується у часопросторі, проте, незважаючи на свій внесок у розвиток українського суспільства, місця для геніального поета немає ніде.

У наступному оповіданні цієї групи, яке має назву «Мандоліна» щиро можна посміятись із зазублених селян, які не є освіченими, однак твердо боронять свою гідність. У творі автор розповів про випадок, коли через незнання любов сина Волоха до музичного інструменту мандоліни інтерпретовано як любов до дівчини Магдаліни: «...Волохів Степан має дуже красну мандоліну і так в ній залюбився, що не розлучається з нею і навіть як іде спати, то кладе її коло себе. Часом і по місті ходить з нею разом. / – Чи чував хто таке! – застогнав Волох, як ранений. – Адже йому не більше як вісімнадцять років, та й таке вже починає! З Магдалінами водиться! Що з нього буде? / – Пропаде хлопець! – сказав коротко Василь Підпеньок» [6, с. 316]. Батько хлопця поїхав до міста, щоб побачити дівчину Магдаліну, з якою водиться його син, де переконався, що подібну назву має музичний інструмент. І хоч потім все з'ясувалось, все одно на селі залишився сумнів. Батько другого гімназиста сказав так: «Хто там все може знати! Але ви не дуже вірте; може, воно так, а може, й ні» [6, с. 319].

Потім у новелі «Мухолап» автор висміює поліцейську систему, яка побудована на недовірі. Кожна людина згідно цієї системи є потенційним правопорушником. Так, один професор для дослідження подільської фауни і флори приїхав до придністрянського села і відразу потрапив під підозру «воєнка цлового батальйону» Войтека Ржепи: «Войтек побачив на кручі Дністра дивне диво: якийсь сивий пан в окулярах махав білим мішечком на патичку – і то в сторону Буковини: раз, другий раз, третій раз, потім заглянув у мішок, витяг з кишені фляжку, усів на землю – і не знавши, що далі робив...» [6, с. 319]. Комічна ситуація розпочалася з допиту: « – Хто ви є? – допитував воєк далі. / – Професор Краківського університету. / – Говорить се комусь дурнішому, а не мені. / – Як найдю, то скажу» [6, с. 320]. Інша комічна ситуація виникає при розмові вченого з дружиною полісмена Вільковою: « – Ах, знаєте, тут у вас є прекрасна флора і фауна – і я хотів побачити. / Вількова зчудувалася: / – Прекрасна Флора і Фауна – тут, у нас? Я про них не чула. Вони тут мешкають?» [6, с. 321]. Як зауважує Д. Григораш: «Розгортаючи викриття негативних явищ дійсності, Осип Маковей робив акцент на комічних ситуаціях, в які потрапляли комічні персонажі. При цьому він широко використовує функціональні можливості семантики слова, зокрема такий засіб як відновлення внутрішньої форми власних назв (дономатизація)» [2, с. 125].

У творах, де відображено мовний комізм представників науки та освіти, Осип Маковей вдало вибудовує сатиричні ре-

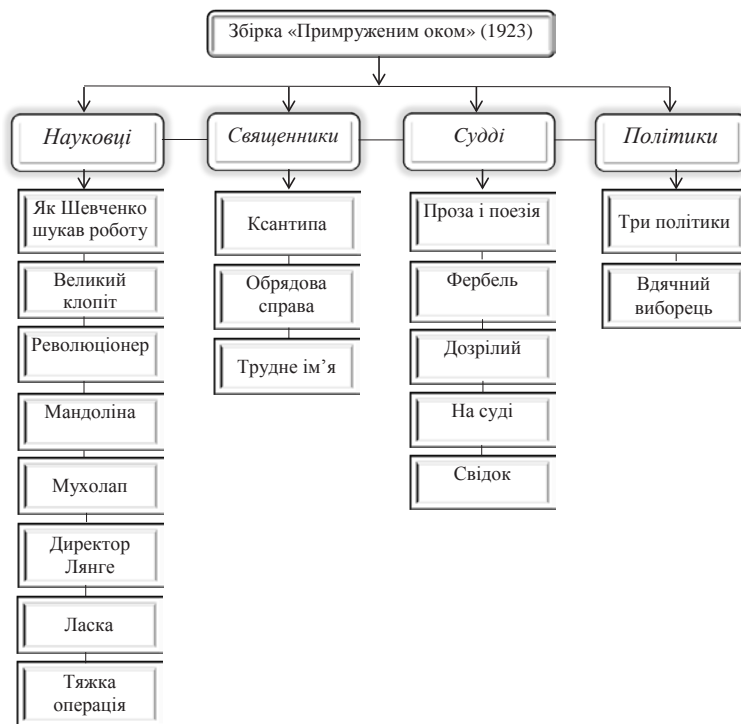

Рис. 1. Іронічне висвітлення української інтелігенції у збірці «Примруженим оком» О. Маковея

Джерело: [6]

пліки про конкретні життєві явища, вносить іронічно-дошкульні зауваження з приводу тих чи інших моментів життєдіяльності і, таким чином, створює яскравий іронічний ефект.

У групі оповідань про священнослужителів цікавим є твір «Обрядова справа». Автор описує головного героя пароха села Іоана Шпачинського, який за 40 років правління звик носити лише кирзові чоботи та ставав завадою на шляху прогресу. Отець не міг змиритися, що його помічник Михайло Медвідь носить черевики, і звільнив його з парафії: «Чимраз більше священників ходить лише у черевиках на поруганіє церкви, обряду і духовенства. Світські нехай носять черевики, а для нас є чоботи! Се справа обрядова...» [6, с. 277]. Та через зайву вагу та скарги на слабкість в ногах, лікар порадив пароху, крім різних ліків, носити черевики, а не чоботи: «По році о. Іоан відважився навіть прийхати в черевиках на соборчик. Якби був знав, що там буде й о. Медвідь, був би взяв чоботи, а так якось на думку не прийшло йому – і два політичні противники станули нараз проти себе, обидва в черевиках. / – А! Всечесніші в черевиках! Що я бачу?! – заглузував собі о. Медвідь. / – Мені лікар предписав, – виправдовувався о. світник. / – А обряд в Дерев'яниці через те не упав? / – Ні! – відповів о. світник і відвернувся» [6, с. 280-281]. Отже, як бачимо, щоб служити Богові, найважливішим є не віра, знання та моральні якості, а взуття, в якому ти будеш стояти на службі.

У наступному творі даної групи «Ксантіпа» Осип Маковей поселив образ жінки з давньогрецької міфології в українську родину, щоб створити ефект комізму. Як відомо, «Ксантіпа – дружина грецького філософа Сократа, відома своїм поганим характером. Її ім'я стало прозивним для сварливих і поганих дружин, що не вмюють оцінити гідно розум, талант, справи свого чоловіка» [5, с. 253]. Так, у творі розповідається, що Отець Василь, вважаючи себе мудрішим за простих селян, проводив проповідь про стосунки в сім'ях. Навівши тисячолітній приклад, піп сам того не підозрюючи, ненароком натрапив на аналогічну ситуацію в одній родині. За це чоловік висловив йому вдячність, а дружина дуже обурилася: «Називати мене в церкві Ксантіпа, коли я Ксенька пишуся, так мене хрестили, так мене все кликали!» [6, с. 275]; «Що я там часом свого старого штуркну, се правда. Але як же ж його і не штуркнути, і не наварити, коли він все поза хатою: як в читальні, то в крамниці, як не в крамниці, то в касі або на раді, як не на раді, то в місті на вічу... А дома як сяде, то газети читає. Тут праця на полиці пропадає, а він газети читає!» [6, с. 274-275]. Та, незважаючи на повчальну проповідь, Ксеньку не так схвилювало те, що в них нездорові стосунки в сім'ї, як те, щоб сусідка не побачила, як вона вилила відро води на чоловіка.

Сатиричний зміст судових справ розкриває третя група. У новелі «Поезія і проза» (Із судової розправи) йдеться про нещасне кохання. Автор висміює тодішнє судочинство, яке стоїть зовсім не на стороні захисту прав людини. Молодий парубок Павло має намір женитися на Насті, та його беруть до війська: «А я хлопець молоденький, хоть при війську служу, / за тобою, моя Насте, цілим серцем тужу... / Допоможи мені, боже, ще рік відслужити / а я вернуся до тебе, буду ся женити...» [6, с. 263]. Вийшовши з війська, звів її на бездоріжжя, про їхню дитину не подбав і оженився з іншою. Дівчина, залишившись з немовлям на руках без засобів на існування, подала скаргу до суду з надією залучити батька до виховання дитини. Проте суддя, посилюю-

чись на «параграф 506» кримінального закону, виніс вирок позбавити Павла волі терміном на 1 місяць. Таким чином ні Настя, ні її дитина від того не отримали ніякої користі, лише витрати часу та коштів.

Контекстуальний компонент іронічного смислу новели «Свідок» передається через свідчення Василюхи Калинчукової, яка є потенційним свідком судової справи: «грунтових книг і мап нема, бо згоріли в часі війни. Тому треба свідків питати про границю між сусідами. Калинчукова є свідком» [6, с. 345]. Дана справа полягає в розмежуванні земельної ділянки між Петром Мафтеївим та Олексієм Зелепугою. Продуктивним засобом реалізації іронічного смислу в даному тексті є гра слів. Свідок Василюха почала оповідь «ще як баба дівкою була», про свій рід і всі історії, які вона могла знати. Та найбільша радість у свідка була від того, що її пан вислухає ще й все запише: «То, вважайте, не проста справа. Тягнеться не від нині. Я вам зараз розповім все, як бог приказав, і присягну» [6, с. 347]. Таким чином, автор висміює суб'єктивність суддівських рішень та нерозвиненість суддівської системи в цілому.

Як справжній майстер поетичного слова Осип Маковей цілеспрямовано та гармонійно ввів доречних героїв у судові справи, що увиразнюють відтворення суб'єктивного часу, емоційно насиченого переживаннями. Вони ніби уособлюють у собі вічний рух життя, створюють ілюзію реального часу. Недарма зауважило: «Поле діяльності О. Маковей – широке й різноманітне. Його слово – це гостре лезо, це дошкульний сміх, це свіжий струмінь іронії, нещадної не від злості, а від болю, від прагнення бачити українців нацією освіченою, гідною поваги...» [9, с. 33].

У групі оповідань про чиновників яскравим є твір «Вдячний виборець», де автор викриває безмежну корупцію у всіх сферах державного управління. Комічна панорама розгортається між секретарем суду Володимиром Марковським, який написав лист послу державної ради Степану Колодинському з проханням. В цей час пан посол лікувався два місяці в Італії, і приїхавши до Відня, застав цілий горбок листів і часописів. Та коли дістав верхній лист, його здивувало, за що дякує секретар Марковський: «Не знаю, як Вам і дякувати за Ваші заходи, котрі увінчалися таким несподівано гарним успіхом. Ви не повірите, скільки добра Ви зробили мені і моїй родині, походявши у Відні за мою справою» [6, с. 286]. Посол Колодинський, відкривши перший лист, зрозумів, що мав допомогти секретарю Володимирі Марковському перевести на іншу посаду, бо «він мав двох синів, що вже попідростали і мали йти до гімназії, мав доньку до виділової школи, і йому дуже залежало на тім, щоби видобутися з міста, де тих шкіл не було, і перенестися на кориснішу посаду. Часи дороги: все воно дешевше, коли діти при батьках» [6, с. 287]. Марковському все вдалося, і звідси така його вдячність до пана посла. Звідси видно, що без протекції, без знайомства, без хабара, неможливо вирішувати жодних життєво-важливих питань: ні отримати освіти, ні працювати, ні добитися справедливості.

Етноестетичними засобами вираження іронії у творах Осипа Маковей є: діалогічні репліки, вставні та вставлені конструкції, прислів'я та приказки, порівняння, художні епітети, гіперболи, алегорії, метафори тощо. Всі ці засоби допомагають виразити суб'єктивно-оцінну авторську модальність.

Також важливу етноестетичну функцію у збірці «Прижмуреним оком» відіграє самовиявлення персонажів через мову, сповнену народнопоетич-

них приповідок, влучних висловів, пестливих слів: «Моя хата скраю», «Мудрий навчається на чужих помилках», «Тут праця на поліці пропадає, а він газети читає!», «Усе велике починається з дрібного», дівчинонька, розмовонька, молоденький, старенька тощо.

Висновок. У збірці «Прижмуреним оком» наявні подекуди елементи етнографізму, найрізноманітніші

ремінісценції з фольклору та української і грецької міфології, письменник широко залучає живу народну мову. Для створення іронічного ефекту використовуються синтаксичні конструкції та стилістичні засоби, які мають потенційну здатність підсилювати емоційно-експресивне вираження думки. Також іронічних відтінків надає вживання запозиченої лексики, що є нетиповою та незвичною для слуху читача.

Список літератури:

1. Гарасим Я. І. Етноестетика Василя Стефаника / Я. І. Гарасим // Міфологія. Фольклор. – 2008. – № 1. – С. 63-67.
2. Григораш Д. Осип Маковей / Д. Григораш. «Радянська Буковина», 1957, 23 серпня. – С. 125.
3. Грица С. Фольклор у просторі і часі / С. Грица. – Тернопіль, 2000. – 328 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія» 1997. – 752 с.
6. Маковей О. С. Твори: В 2 т. / О. С. Маковей. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: Художня проза / Упоряд. та авт. приміт. О. В. Мишанич. – 537 с.
7. Орлова Т. Етноестетика в поняттєвому контексті сучасного мистецтвознавства / Т. Орлова // Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології. – К.: Музей Івана Гончара; Родовід, 1996. – С. 17-24.
8. Потєбня О. Естетика і поетика слова / О. Потєбня. – К.: Мистецтво, 1985. – 302 с.
9. Приходько І. Сатирик, поет, балетрист – Осип Маковей (1867-1925) / І. Приходько // Педагогічна думка, 2007. – № 3. – С. 33-39.
10. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 7. – 476 с.

Савеленко І.Н.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ЭТНОЭСТЕТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ ИРОНИИ В СБОРНИКЕ «ПРИЩУРЕННЫМ ГЛАЗОМ» ОСИПА МАКОВЕЯ

Аннотация

В статье проанализировано этноэстетическую специфику создания иронии в сборнике Осипа Маковей «Прищуренным глазом». Рассмотрены этноэстетические средства, которые помогают передать иронический смысл описанных автором ситуаций, в которые попадают главные герои. Исследованы средства достижения иронического эффекта на лексическом, синтаксическом и стилистическом языковых уровнях.

Ключевые слова: этноэстетика, фольклорные реминисценции, комизм, ирония, сравнение, аллегория, гипербола.

Savelenko I.N.

Ivan Franko National University of Lviv

THE MEANS OF ETNOESTETIC CREATION OF IRONY IN THE ASSEMBLY «NARROWED EYE» OF OSIP MAKOVEY

Summary

The article analyzes the specifics etnoestetic creation of irony in the assembly Osip Makovey «Narrowed eye». Considered etnoestetychni tools that help convey meaning ironic author described situations in which the main characters fall. Investigated the means to achieve ironic effect on lexical, syntactic and stylistic language levels.

Keywords: etnoestetyka, folk reminiscences, humor, irony, comparison, allegory, hyperbole.

ІНВЕРСІЯ ЯК ПРИЙОМ КОНСТРУЮВАННЯ ПОСТМОДЕРНОГО ПЕРСОНАЖА В РОМАНІ МІШЕЛЯ ТУРНЬЄ «ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ»

Фуц Ю.В.

Інститут філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Розглянуто інверсію як один з іронічно-ігрових прийомів творення постмодерного персонажа в романі Мішеля Турньє «Вільшаний король». Основні іронічно-ігрові елементи інверсії – форицизм, мотив двійництва та перверсія. На прикладі образу протагоніста Авеля Тифожа пояснено використання інверсії як літературного прийому і як символічної категорії.
Ключові слова: Мішель Турньє, «Вільшаний Король», інверсія, прийом, конструювання, постмодерний персонаж.

Постановка проблеми. Особливості творення постмодерного персонажа – відносно новий аспект літературознавчих досліджень. Виходячи зі загальних теоретичних засад літературного постмодернізму, дослідники поділяють думку, що основними засобами формування постмодерного образу є іронія та гра. Творчість французького Мішеля Турньє яскраво репрезентує іронічно-ігрові елементи при побудові образу головного героя, зокрема в романі «Вільшаний король» (1970).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базуючись на цілому комплексі філософсько-теоретичних засад літератури постмодернізму, репрезентантами яких є праці Ж. Бодріяра, Ж. Ф. Ліотара, Ж. Дерріди, Ж. Дельоза, М. Фуко, У. Еко, Ф. Джеймсона та ін., а також безпосередньо аналізуючи літературний процес, ряд українських літературознавців (Т. Гундорова, І. Старовойт, А. Мережинська, А. Краснящих, Л. Лавринович, Л. Калинська, О. Поліщук, О. Ставнича, І. Марунчак-Пожарова та ін.) зосереджували увагу на загальних принципах творення літературного персонажа постмодерністського твору.

Так, зокрема, А. Краснящих акцентував увагу на взаємодії героя постмодерну з навколишнім середовищем та зіставляв його із модерністським героєм: коли останній, вирушаючи на пошуки власного «я», мимохідь створює власний світ, то постмодерністському герою, що потрапив під прес незрозумілих для нього таємничих сил, «власний світ не потрібен, він цілком задовольняється оточенням, яке він купив, отримав у спадок, присвоїв» як «людина масового суспільства», «людина, вихована в душі ліберальної демократії». Тому цей герой намагається будь-що захистити ворожий для нього «виворот» «старого доброго» світу – аж до боротьби з ірраціональним; тож він у творі, «як поліцейський, починає власне розслідування» [2]. І. Марунчак-Пожарова вважає, що головною відмінністю постмодерну є феномен «антигероя» та його масова затребуваність: «У нього немає атрибутів героя. Діяння він здійснює не як герой, і не як людина, що у своєму прагненні наблизитися до ідеалу досягає рівня обожненого, а як щось дивне, фіктивне або просто спекулятивне умоглядне» [6, с. 208]. Л. Лавринович звертає увагу на нецілісність постмодерного персонажа: «ознака нинішньої мистецької епохи – витворення образу розщепленого, маргінального, уніфікованого індивіда та, подеколи, окреслення марних спроб протистояти руйнівним процесам, що відбуваються у свідомості цього індивіда» [4, с. 41].

О. Ставнича виділила декілька типів героїв постмодернізму, називаючи загалом постмодерного героя «маленькою і недієвою людиною», це «найчастіше – освічений, іронічний, відкритий до світу, але зневірений романтик, нерідко з претензіями де-

міурга або речника покоління»; герой, що перебуває в екзистенційній ситуації бездомності, на маргінесі соціального життя; онтологічний статус протагоніста – «статус людини перехідної епохи й межової свідомості, яка знаходиться у пошуках самоідентифікації» [9, с. 285]. Перший тип постмодерного персонажа, за О. Ставничою, – людина, складена із «уламків чужих свідомостей і текстів» [9, с. 285], друга модель – автобіографічна – «коли «я» письменника значною мірою співвідносне із героєм, який стає виразником авторської позиції» [9, с. 286]. Також дослідниця виділяє образ квазі-героя, або емблематичного героя («Нарочита манекенність, внутрішня порожнеча, невідповідність демонстрованого та дійсного, однозначність непсихологізованого зображення – принципи творення подібного героя/персонажа») [9, с. 286], й образ героя-функції, що «не є живими людьми, а лиш якимись абстрактними принципами,... що задіяні автором з конкретною метою» [9, с. 286].

Отже, постмодерний персонаж – негероїчна особистість, що завжди живе на межі, перебуває в межовому стані, ця особистість нічого не знає напевно (не може знати в релятивну добу), ні у що не вірить, нічого не прагне, і такий стан провокує хворобливість, відчуженість і нестандартність / нетиповість зображуваної особи. Відтак ігрова природа та іронічність стають засобом героя «вписатися» в обставини життя.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У романі Мішеля Турньє «Вільшаний король», на перший погляд, ідеться про такого амбівалентного «героя-негероя» із нібито хворобливою психікою. Але насправді в зображенні образу героя автор специфічно використовує інверсійний підхід, тож формально-зовнішнє в зображенні героя насправді варто розуміти обернено, навпаки.

Чимало літературознавців досліджували творчість М. Турньє (А. Булом'є, К. Клеттке, К. Девіс, В. Туманов, А. Асанова, А. Смірнов, Є. Моттіроні, а також українські науковці В. Фесенко, Л. Зана, Н. Саїді та ін.), проте питання інверсійної двозначності образів героїв досі не піднімалося. Наша мета – охарактеризувати інверсивність як принцип творення образу головного героя роману «Вільшаний король».

Виклад основного матеріалу. Виходячи з наведених теоретичних аспектів творення образу, Авель Тифож – постмодерний персонаж. Це маргінальна особистість з «розщепленою» свідомістю, маленька людина, яка живе на межі, балансує між збоченням (перверсією) і нормою, правильним і неправильним. Усвідомивши кризу буття – свого і суспільства, Тифож живе в іронії, головним об'єктом якої є доля, і у грі, сенс якої – розшифрування знаків і символів. Для реалізації такого підходу автор використовує оригінальний прийом конструювання персонажа у

творі – інверсію як своєрідний скелет-каркас роману, який, у свою чергу, впливає на творення ряду інших мікроприюмів.

Традиційно у літературознавстві інверсія (від лат. *inversio* – перевертання, переставляння) – одна зі стилістичних фігур поетичного мовлення, яка полягає в незвичному розташуванні слів у реченні з очевидним порушенням синтаксичної конструкції задля емоційно-сміслового увиразнення певного вислову [1]. Ми ж розглядатимемо інверсію ширше – не як вузьколітературознавчу, а як філософсько-символічну категорію, бо саме такий контекст, на нашу думку, використав М. Турнье. «Словник символів» так окреслює це поняття: «Інверсія – взаємодія протилежностей. Ситуація, коли одна якість поступається своїй протилежності: смерть поступається життю, добро – злу і т. ін. Існують різні символи інверсії: пісочний годинник, перевернуте дерево, подвійний трикутник (печатка Соломона), подвійна спіраль, буква X, підвішена головою вниз людина. Цей символізм говорить про те, що кожна справжня аналогія має здатність до інверсії. Іншими словами – як угорі, так і вниз» [8]. М. Яркіна зазначає: «Момент зміни значення символу на протилежне, який фіксується в історичній площині, ми можемо назвати інверсією символу».

Інверсія відбувається тоді, коли трансцендентна природа символу зіштовхує в собі протилежні чи взаємно виключні поняття. І якщо традиційні символи є найбільш ясним видимим вираженням самих принципів реальності та метафізичних процесів у матеріальному світі, то інверсія символів може виступати як вороже чи контртрадиційне явище» [11, с. 87–88]. Наприклад, інвертований хрест – символ сатанізму, інвертована сексуальність – гомосексуалізм та ін. Слушну думку М. Яркіної у тлумаченні інверсії доречно доповнити твердженням, що інверсія є вагомим засобом творення іронічного та ігрового в літературі постмодернізму.

Образ головного героя Авеля Тифожа в романі «Вільшаний король» передано через інверсійні символи, а саме: форичність, двійництво і перверсія.

Перший інверсійний символ – форія. Протагоніст роману Авель Тифож так розуміє це поняття: «...*Ейфорія!.. Відчуття блаженства – ось як визначає її словник. Але етимологія дає нам більше інформації. По-перше, маємо «ей», яке дає уявлення про частя, про спокійну і врівноважену радість. А потім «форію», яка утворилася з *foris* носія. Ейфоричний – це той, хто носить себе добре. Але буде набагато буквальноше сказати, що він носить радісно» [10, с. 87]. Тобто «форія» у тлумаченні героя означає «носіння». Авель має специфічне хобі – він любить дітей. Точніше – полює піднімати їх і відчувати на собі їхню вагу. Це доводить його до форичного екстазу. Перше враження про героя: перед нами – темний персонаж із брудною душею. Воно підсилюється далі: Тифож «стає» людоджером: тепер він не просто піднімає на руках дітей у випадках, які цьому сприяють, а й викрадає юних німців у самотніх матерів для того, щоб нібито задовільнити свої збоченні забаганки. Проте поглянемо на культ форичності через інверсію, закладену у творі. Справді, Авель любить дітей і входить в екстаз від контакту із ними, але це не сексуальний екстаз, бо «...на відміну від звичайної хоті, безсоромно локалізованої в одному місці, хвиля блаженства, про яку я говорю, накрила мене всього, зривши найглибші й найвіддаленіші закутні мого тіла» [10, с. 87]. Авель вважає, що «дитина гарна лише тоді, коли нею володіють, а володіють нею лише в тій мірі, в якій їй служать»*

[10, с. 56]. Отже, збочення Авеля – вище форичне покликання, віднайдений сенс буття. Саме тому в екстремальних умовах герою стає «*конем Израїля*» для єврейського хлопчика, рятуючи його і несучи на плечах (образ зірки Давида в небесній тверді – знак, що його життєва форична місія виконана).

Літературний прийом двійництва, який набув поширення за доби романтизму, генетично сягає архетипу культурного героя і його демонічного негативного варіанта, який є пародією на героя (С. Мелетинський), тобто є відхиленням від норми. Із поняттям «двійництво» корелюються такі категорії, як двосвіття, дуалізм, антиномічність, контрастність, розщеплення та ін. У літературознавчому плані цей термін залучає створення образів-«двійників», проблему «двох світів», створення двійників на інтертекстуальному рівні. Ряд дзеркал, що утворюють численні образи двійників і сюжетні та лексичні повтори, і є загальнолюдським дзеркалом культури – двійника реального життя і водночас його складової, – зазначає Н. Криничка [3].

Мотив двійництва у романі «Вільшаний король» базується саме на категоріях розщепленості, двоїстості головного героя, його дуалізму та самопародіювання. Закономірно розуміти мотив двійництва як елемент інверсії, адже інверсія – взаємодія протилежностей, що, у свою чергу, передбачає наявність «негативного» двійника.

Прослідкуємо, як у романі вибудоване *інвертоване двійництво*. Головний і «найбільш контрастний» інвертований форичний двійник Авеля в романі – Адольф Гітлер. І Авель, і Гітлер, як зображено у творі, *володіли* дітьми, але *володіли* по-різному, відносно обернено одне до одного: Авель хотів бути *форичним* слугою дітей («*Я й гадки не мав, – сказав я, здобувшись нарешті на слово, – що тримати на руках дитину так приємно!*» [10, с. 86]), Гітлер же – щоб діти служили йому, «носили» його та його ідеали.

У романі також звучить мотив «двосвіття»: герої, перебуваючи в німецькому таборі, розуміє, що він – військовополонений, але *знаходить* свою «Канаду», себто інший світ. Ключовим є слово «*знаходить*» – на протигагу романтичному героєві, котрий цей світ створює. В одному світі Авель – дітолюб, який виконує свою високу форичну місію, в іншому ж – звичайний військовополонений на службі у німців. Світ на початку твору – світ щасливих дітей (про їхнє щастя дбає Авель), світ, який показано пізніше, – знищений війною.

Наявні також й іманентно інтертекстуальні двійники: серійний вбивця, німець Вайдман та маленький єврей Сфраїм. Окрім того, що у Авеля й Вайдмана однакова дата народження, зріст, вага, схожа зовнішність, ліворукість (маркери, які вказують на очевидне двійництво), долі цих персонажів взаємно інвертовані: німець Вайдман взятий під варту і вбитий французами, француз Тифож полонений німцями і гине в Німеччині.

Доля маленького єврея Сфраїма інвертовано дує долю Авеля – так, обидва полонені у таборах, але француз у таборі для військовополонених, єврей у «таборі смерті» Освенцим; обидва знайшли в неволі «Канаду», але вона мала різне значення – для Авеля це був куточок спокою, для Сфраїма ж – символ смерті; Авель зістриг волосся з обохнюваних ним хлопчиків і хотів зробити з нього пальто, Сфраїм же розповів історію про те, що в «Освенцимі» з волосся єврейок роблять валянки для росіян; у той момент, коли Тифож робив кількогодінну перекуличку чотирьохсот кальтенборських учнів, десятки тисяч полонених «Освенцима» ціпеніли на

морозі під час переклички у таборі; поки Авель виходив «полювати» на хлопчиків у супроводі своїх доберманів, пси тієї ж породи перегризали глотки тим, хто намагався втекти з Аушвіца; Авель мився разом зі хлопчиками у душі і впадав в екстаз, а у газових камерах Аушвіца, замаскованих під душові кімнати, масово гинули євреї та ін.

Перверсія (лат. *perversio* «перегоргання»), або збочення, – термін, що описує відхилення від норми сексуальної поведінки [7]. У ширшому розумінні – будь-яка поведінка чи явище, що не відповідає нормам суспільства. Як відомо, норма – узаконений, загальноприйнятий, обов'язковий порядок, правило; межа – допустима норма чогось дозволеного; рамки, поріг. Як зазначає Л. Лавринович, норма – поняття нестале, змінюване – внаслідок переходу в іншу якість певних загальноприйнятих правил і стандартів, які домінують у ту чи іншу епоху, в тому чи іншому суспільстві. Зміна ж суспільно-культурних стандартів і правил супроводжується «переступанням» допустимих норм, меж. Нестійкість норми і, відповідно, розмитість її меж – закономірний підсумок ХХ століття, коли цінності змінювалися ледь не блискавично, а самі межі (в різних галузях людської діяльності) розширювалися в геометричній прогресії [5, с. 75].

Світ, зображений у романі «Вільшаний король», – це світ, який саме переживав зміну суспільно-культурних стандартів і правил. Суспільство, засліплене егоцентризмом, ненавистницькою ідеологією та жагою до владарювання, породило і привело до влади Гітлера.

Авеля, головного героя твору, з його любов'ю до дітей, вираженою у специфічний спосіб, Турньє ставить в неоднозначне положення: він представляє його як збоченця, а форію – як різновид перверсії та інструмент втілення цього збочення. Отож, у творі виникає антитеза: автомеханік-збоченець, якого судять за згвалтування маленької дівчинки, та його двійник – підтриманий нацією фіурер. Підтриманий, отже – правильний, «нормальний». Авеля ж судить французьке право і засуджує суспільство, тобто в очах суспільства він відхилився від норми, є перверсивним, збоченцем.

Але тут Турньє знову застосовує свою інверсійну техніку побудови образу героя, знімає «маску» перверсії і показує реальний стан речей: так, Авель любить дітей, але в цьому почутті немає припису-

ваної йому сексуальності – його любов у службі дітям: «Дитина гарна лише тоді, коли нею володіють, а володіють нею лише в тій мірі, в якій їй служать» [10, с. 56]. На протигагу Тифожу, людожерською, ненаситною показана любов фіурера: «Його затьмарив інший, людожер із Растенбурга, який вимагав від своїх підданих на свій день народження, щоб йому подарували п'ятсот тисяч дівчаток і п'ятсот тисяч хлопчиків віком десятих років у жертвоному вбранні, тобто зовсім голих, яких він перетворить на гарматне м'ясо» [10, с. 244].

Автор таким чином демонструє: найбільший збоченець ХХ століття – Адольф Гітлер. Натомість Авель, як і багато інших, – безневинна жертва ненаситного збочення (біблійна алюзія імені героя в цьому контексті очевидна). Наприкінці роману Авель розуміє, що потрапив у безвихідь: «Що робити з цими дітьми, яких я замкнув у великій клітці Кельтенборна? Тепер я розумію, чому та абсолютна влада, якою володіє тиран, зрештою доводить його до божевілля. Бо він не знає, що з нею робити. Немає нічого жорстокішого, аніж цей дисбаланс між необмеженою можливістю робити все, що завгодно й незнанням, що саме робити. Якщо тільки сама доля владно не розширить межі убогої людської уяви й не підстьобне розгублену волю» [10, с. 354]. Звідси – спроба будь-що врятувати маленького єврея в той час, як німецькі командири посилали дітей на смерть.

Висновки і пропозиції. Отже, інверсія – важливий прийом конструювання образу головного героя в романі М. Турньє «Вільшаний король», а форичність, мотив двійництва і перверсивність – основні іронічно-ігрові елементи інверсії. Письменник не лише застосував цей засіб для творення образу головного героя, але й за його допомогою вибудував тло та атмосферу роману. Турньє змодельював образ героя таким чином, щоб весь час спонукати читача переосмислювати загальноприйняті суспільні норми: дивакуватий збоченець Авель Тифож поступово перетворюється в читацької рецепції на носія форичного ідеалу, який хоче добра для дітей, а згодом і на жертву. Тоді як справжнім збоченцем виявляється «двійник» Авеля Адольф Гітлер. Автор продемонстрував хисткість, інвертованість суспільної думки, відносність її норм, як і те, наскільки вона здатна маскувати, приховувати істину.

Список літератури:

1. Інверсія (література). Матеріал із Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Інверсія_\(література\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Інверсія_(література))
2. Краснящих А. К типологизации постмодернистского сюжета [Електронний ресурс] / А. Краснящих. – Режим доступу: www.promegalit.ru/publics.php?id=1829
3. Криницька Н. Романтичне коріння мотиву двійництва в романі Урсули Ле Гуїн «Чарівник земномор'я» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cnx.org/contents/f8718208-f5b9-4a43-8c8b-bc7411afc48e@4/> -----
4. Лавринович Л. Сучасний український постмодернізм – напрям? стиль? метод? / Лілія Лавринович // Слово і Час. – 2001. – № 1. – С. 39–46.
5. Лавринович Л. Б. Постмодернізм в українській, польській та російській прозі: типологія образу-персонажа: дис... канд. філол. наук; 10.01.05 – порівняльне літературознавство / Л. Б. Лавринович. – Луцьк, 2002. – 175 с.
6. Марунчак-Пожарова І. О. Образ героя в епоху Еллінізму, Ренесансу та Постмодерна. Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 126/2012. Серія: Філософія. – Севастополь, 2012. – С. 204–208
7. Перверсія. Матеріал із Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Перверсія>
8. Словарь символов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/simvol/292>
9. Ставнича О. Модифікації персонажа у прозовому творі з елементами міфологізації / міфологізації / О. Ставнича // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – 2014. – Вип. 19. – С. 282–288.
10. Турньє М. Вільшаний король: роман / Мішель Турньє; з фр. пер. В. Шовкун; післямова Філіпа де Моне. – К.: Видво Жупанського, 2011. – 393 с.
11. Яркіна М. Редукція та інверсія як граничні етапи трансформації символів в культурно-історичному контексті. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: [зб. наук. праць; вип. XXXII]. – К.: Міленіум, 2014. – 460 с.

Фуц Ю.В.

Институт филологии и журналистики

Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

ИНВЕРСИЯ КАК ПРИЁМ КОНСТРУИРОВАНИЯ ПОСТМОДЕРНОГО ПЕРСОНАЖА В РОМАНЕ МИШЕЛЯ ТУРНЬЕ «ЛЕСНОЙ ЦАРЬ»

Аннотация

Рассмотрено инверсию как один из иронически-игровых приёмов создания постмодерного персонажа в романе Мишеля Турнье «Лесной царь». Основные иронически-игровые элементы инверсии – фориичность, мотив двойственности и перверсия. На примере образа протагониста Авеля Тифожа объяснено использование инверсии как литературного приёма и как символической категории.

Ключевые слова: Турнье, «Лесной царь», инверсия, приём, конструирование, постмодерный персонаж.

Futs Yu.V.

Philology and Journalism Institute of

Lesya Ukrainka Eastern European National University

INVERSION AS CONSTRUCT METHOD OF POSTMODERN CHARACTER IN MICHEL'S TOURNIER'S NOVEL «THE ERL-KING»

Summary

Inversion as one of the ironical-gaming methods of construct of the Postmodern character in Michel's Tournier's novel «The Erl-King» was observed. The general ironical-gaming elements of inversion are phoria, duality motive and perversion. The usage of inversion as literary method and as symbolic category were explained on example of protagonist character Abel Tiffauges.

Keywords: Tournier, «The Erl-King», inversion, method, construct, postmodern character.

УДК 821.135.1

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ БРАТІВ ҐОНКУРІВ У РОСІЙСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Яцків Н.Я.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті простежено еволюцію рецепції творчості братів Ґонкурів у російському літературознавстві. Хронологічний принцип дозволив виділити три етапи, перший з яких розпочався ще наприкінці XIX ст. через посередництво Е. Золя. Радянська академічна критика першої половини XX ст. негативно розглядала романістику Ґонкурів через несприйняття натуралізму, який не вписувався в канони соціалістичного реалізму. Тільки з 70-х років розпочинається неупереджене дослідження новаторства французьких письменників, зокрема їх жанрової та стильової своєрідності.

Ключові слова: рецепція, натуралізм, стиль, «людські документи», імпресіонізм.

Парадоксально склалося так, що імена братів Ґонкурів широко відомі у світовій літературі, але їх творчість заслуговує ще глибокого вивчення. Популярність імен пов'язана з тим, що Ґонкури публікували «Щоденник», записки літературно-мистецького життя своєї епохи, у якому фіксували свої безпосередні враження дійсності, змальовували своїх відомих сучасників – поетів, прозаїків, художників, літературних критиків та журналістів без прикрас, керуючись прагненням зберегти для наступних поколінь неповторність конкретного моменту, чим, можливо, викликали упереджене ставлення тих, хто міг потрапити на сторінки «Щоденника». Їх незалежність, правдивість, відкритість створила їм славу безкомпромісних документалістів, що відштовхувала сучасників, які вирішували краще промовчати, ніж виступати зі схвальними чи негативними відгуками, щоб не наражати себе на небезпеку. Це й призвело до того, що імена Ґонкурів лунали

часто у мистецькому середовищі тогочасної Європи, але про їх творчість писали мало.

Постановка проблеми. Упродовж багатьох десятиліть теоретики літератури й мистецтвознавці відзначають вагомий внесок братів Ґонкурів в утвердження й поширення натуралізму й імпресіонізму, у розширення жанрових меж реалістичного роману та увиразнення тематичної й стильової палітри прози. Імена Ґонкурів цитують у всіх енциклопедичних літературознавчих довідниках, однак окремих ґрунтовних досліджень, присвячених аналізу їх творчості, досі немає. У російському літературознавстві, яке пильно стежило за розвитком літературних тенденцій у Франції, а окремі твори французьких письменників видавались у російських перекладах відразу після їх появи мовою оригіналу, було багато критичних рецензій творчості Ґонкурів, про що свідчить Н. Яковлева, яка досліджувала історію терміну «Людські доку-

менти», спираючись на архівні періодичні видання кінця XIX століття [11]. Російські літературознавці З. Потапова [2; 7], В. Шор [1; 10], Б. Реізов [8], автори передмов та статей до багатотомних «Історій французької літератури», по-різному представляють художній доробок французьких письменників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, зокрема праць сучасних українських авторів Н. Науменко [5; 6] та З. Таран [9], свідчить про тенденційність та ідеологічну заангажованість російських літературознавців радянського періоду. Отож мета даної розвідки полягає у тому, щоб простежити хронологію та критерії рецепції творчості братів Гонкурів. Обмежимося тільки періодом радянського літературознавства, оскільки ця тема є дуже широкою й буде продовжена у наступних розвідках.

Виклад основного матеріалу. Першим популяризатором творчості Гонкурів на російськомовному просторі можна вважати Е. Золя, який у 1875–1880 роках публікував свої статті в журналі «Вестник Европы», де у рубриці «Парижські листи» послідовно викладав свою теорію «експериментального роману», а також знайомив читачів з новими авторами та їх творами, написаними у руслі натуралізму. Схвальні відгуки Е. Золя про роман Гонкурів «Жерміні Ласерте», про їх оригінальну манеру привернули увагу багатьох дослідників, які систематично публікували свої відгуки у таких періодичних виданнях як «Отечественные записки», «Северный вестник», «Руль», «Русская мысль», «Слово», «Вестник иностранной литературы», «Мир Божий», а журнал «Наблюдатель» навіть друкував переклади творів Гонкурів, зокрема «Жерміні Ласерте», «Брати Земганно», «Еліза», «Актриса» та окремі сторінки «Щоденника». Серед журналістів-критиків імена Н. Михайловського, А. Ефроса, М. Ремезова, С. Венгерова, А. Енгельгардта, К. Арсеньева, В. Гофмана та багато інших. За спостереженнями Н. Яковлевої, Н. Михайловський одним з перших почав писати про Е. Золя та братів Гонкурів, зокрема «ставив під сумнів «науковість» та «достовірність документів», зібраних анатомами та хіміками» [11, 33], чим спровокував гостру дискусію стосовно типу героя, його подібності до реальних прототипів, ролі спостережень та наукових документів у вивченні й зображенні людини. Характеризуючи «Жерміні Ласерте» Гонкурів як «медичний роман, що розповідає про цікавий випадок істерії» [3, с. 57], Е. Золя започаткував зв'язок художньої творчості з точними науками, зокрема працями К. Бернара та Ц. Ламброзо, спрямував письменників до зацікавлення психофізіологічними дослідженнями у формуванні концепції персонажу. Незважаючи на гостру критику рецензентів російських періодичних видань, за спостереженнями Н. Яковлевої, такі терміни як «людські документи», «детермінізм», «протокол» все частіше зустрічаються і стосовно творчості багатьох російських письменників, наприклад П. Боборикіна [11, с. 38–42], А. Островського [11, с. 38], А. Амфітеатрова [11, с. 44], Г. Успенського [11, с. 45]. Якщо Е. Золя у «Парижських листах» обґрунтовував теорію «людських документів», то заслуга братів Гонкурів полягала в тому, що вони втілювали цю теорію у своїх романах, а найбільше у «Щоденнику», який отримав характеристику «щоденного протоколу», «протоколу дійсності» [11, с. 49–50]. Про Гонкурів критики писали як про «істориків сучасності», тобто «істориків нервового віку»: «Самі хворобливо-нервові письменники побачили у сучасному суспільстві матеріал, який повністю відповідав їх темпераменту і який вони збирали та вивчали добросовісно, як серйозні вчені. Нервовий вік

знайшов у Гонкурах своїх істориків», – писав на сторінках «Вестника Европы» Є. Уткін у 1890 році [11, с. 50]. За оцінками Н. Яковлевої, «Щоденник» Гонкурів відкривав щонайменше дві перспективи, які проявилися у розвитку документального стилю загалом і поняття «людські документи», зокрема у формі «сповіді» та «нотаток» [11, с. 51]. «Щоденникове письмо» Гонкурів викликало популярність їх послідовників, зокрема «Щоденників» Марії Башкирцевої, української художниці і письменниці, яка проживала з 1872 року у Франції й спілкувалася з Гонкурами, Золя, Мопассаном, Моне. Навіть визначення Н. Михайловського «психоаналітична стенограма» та «записки психопатки» стосовно померлої публікації «Щоденника» молододі дівчини, яка померла у віці 24 років, не применшили зацікавлення до цього жанрового різновиду, а публікація «Щоденника» Є. Дьяконової (1904 р.) викликала серію порівняльних досліджень, які прагнули виявити точки дотику інтимної прози французьких та російських авторів [11, с. 65–66].

Варто зауважити, що на початку XX ст. після смерті Е. Золя (1902) зацікавленість натуралізмом зменшується, новаторство французьких письменників розглядається у контексті новітніх пошуків, зокрема символізму, що, однак, не впливає на появу перекладів та аналітичних розвідок стосовно класиків XIX ст. Зокрема 1911 року у Москві виходить друком повне зібрання творів братів Гонкурів з передмовою В. Гофмана, який називає роман «Еліза» («La fille Elisa») «лікарняним похмурих листком», натомість схвально відгукується про роман «Шері» («Шйгіе»), який раніше оцінювався у руслі декадентської естетики [11, с. 82]. Шкода, що це видання залишається недоступним для повноцінного аналізу, а наступні переклади Гонкурів, які вийшли у серії «Библиотека всемирной литературы», 1972 р. [10], обмежуються тільки публікацією романів «Жерміні Ласерте», «Брати Земганно» та «Актриса Фостен».

Праця Наталії Яковлевої засвідчує, що творчість братів Гонкурів розглядалася у кінці XIX століття тільки у ракурсі натуралізму, що було спровоковано популярністю теорії Е. Золя та тим відголоском, який ця теорія викликала у мистецьких колах російських інтелектуалів. Звичайно, дослідниця не ставила перед собою мету розглянути комплексно стильове та тематичне розмаїття гонкурівських романів, адже вивчала тільки еволюцію та семантичне наповнення терміну «Людські документи», який запроваджують брати Гонкури, але про перевагу такої точки зору у російськомовній рецепції свідчать і наступні критичні розвідки, опубліковані на сторінках багатьох «Історій французької літератури» радянського періоду.

Тенденційним заідеологізованим ставленням до натуралізму, який не вписувався в канони соціалістичного реалізму, пояснюються наукові статті радянських дослідників середини XX ст., зокрема З. Потапової [2; 7], В. Шора [1; 10], Б. Реізова [8] та ін. Злата Потапова, автор публікації про творчість братів Гонкурів у «Історії французької літератури», розглядає художній доробок письменників у ракурсі натуралізму, гостро критикуючи цей напрям як «антиреалістичний метод зображення дійсності», наближений до декадансу [7, 110]. Серед негативних рис натуралізму дослідниця виділяє: надмірне захоплення фізіологізмом та спадковістю, що зумовили фаталізм та еротику натуралістичної літератури; відмову від ідейної оцінки дійсності, натомість захоплення «правдою факту», побутовізмом, навіть фетишизмом, що витісняють з першого плану людину; відмову від типізації героїв й висвітлення

долі окремих індивідів, як правило патологічно хворих, що перетворювало художні твори на історію руйнування особистості, документальні протоколи спадкових захворювань [7, с. 107-108]. До недоліків натуралізму, які вплинули на жанрову структуру роману, літературознавець відносить заміну опису дії на описи стану, емоцій, що руйнує сюжетне єдине ціле, «сюжет розпадається композиційно, «кусок життя», описаний у романі не має ідейного стержня» [7, с. 109]. Під кутом зору натуралізму З. Потапова аналізує й творчість братів Гонкурів, найхарактерніших представників цього напрямку, окрім, звичайно, Е. Золя. Відповідно, негативні риси Гонкурів, які перешкоджають їм піднятися до рівня високого реалістичного мистецтва це – їх аристократична аполітичність, соціальний песимізм, невіра в народ як рушійну силу історії, прагнення естетизувати дійсність засобами мистецтва [7, с. 111]. Звуження тематики, невміння рухатися від часткового до загального, підміна соціального фізіологічним – притаманні як для натуралізму в цілому, так і для Гонкурів.

Однак поглиблене вивчення творчого доробку французьких письменників дозволяє З. Потапові виділити і цілком важливі елементи їх поетики та естетики, як, наприклад, захоплення історією, зокрема їх новий підхід до вивчення минулого, не через важливі історичні події, перемоги та дипломатичні акти, а ретельне дослідження повсякденного життя, побуту і звичаїв суспільства. Адже Гонкури проголошували себе творцями «соціальної історії» задля якої вони зверталися до документів. Саме через історію вони приходять до переоцінки документів, спочатку «речових», а згодом і до «людських». Їх пристрась до колекціонування, до захоплення предметами старовини впливає на розвиток спостережливості, на уміння виокремити неповторне, цікаве, прекрасне, а звідси і прагнення донести до інших своє захоплення, що пізніше виразилося у виробленні власного стилю. У нарисах про художників XVIII ст. Гонкури формують свої естетичні принципи, тренуються вловлювати й передавати окремі моменти сприйняття. З. Потапова, не вказуючи на імпресіоністичність манери Гонкурів, все ж справедливо називає їх найбільшим досягненням – уміння оцінювати не зміст, а зорові відчуття, зафіксовані у мистецтві [7, с. 116]. Тому для Гонкурів сюжет картини – тільки привід для проявлення колористичних здібностей художника, найвищою майстерністю якого є уміння передати відтінки світла, нюанси кольору, пластику жесту.

Реферована робота З. Потапової знайомить з усіма романами Гонкурів крізь призму жанрового новаторства та еволюції образів персонажів, виділяючи детермінованість героя впливом середовища та хворобливостю природи. Починаючи з «Шарля Демайї», рафінованого літератора, який жив у полоні своїх почуттів та відчуттів, до паночки Оданкур («Шері»), вразливої молоді аристократки, герої Гонкурів стають жертвами своєї епохи, неспроможні боротися у світі обману, дріб'язкової буржуазної моралі та хижацтва. У жанровому плані романи французьких письменників позначені сюжетною однолінійністю, послабленою описами дійсності та психологічним аналізом, який заміняє дію, в чому, на думку З. Потапової, проявляється вплив декадансу [7, с. 130]. Цікаво, що стаття цього ж російського літературознавця, яка надрукована у формі передмови до видання романів Гонкурів французькою мовою у 1991 р. [2], уже позбавлена категоричних негативних суджень, авторка тільки акцентує на беззаперечних біографічних фактах, свою по-

зицію базує на літературних маніфестах авторів, прагне бути максимальною точною.

«Історія французької літератури» 1965 року [4] продовжує традиційну тенденційну рецепцію творчості Гонкурів у ракурсі натуралістичного роману, акцентуючи на науковості, документальній точності та розширенні демократичності тематики. Однак автори закидають письменникам «фіксацію дрібниць», які часто набувають значення символу, байдужість до політики та суспільного життя. У жанровому плані, на думку укладачів видання, романи Гонкурів зазвичай будуються на основі життєпису головного героя, який розгортається повільно через надмірні описи середовища, побуту, що звужує рамки їх реалізму [4, 360]. Зміни характеру і поведінки героя під впливом зовнішнього середовища автори пов'язують з фізіологічними факторами, що призводить до зацікавлення патологічними випадками, тому у всіх добросовісних «етюдах з природи» відсутні типові узагальнення. На відміну від попереднього видання, реферована стаття представляє творчість Гонкурів як перехідне явище на шляху становлення натуралізму, між творчістю Г. Флобера і Е. Золя.

Передмова до двотомного видання «Щоденника» Гонкурів [1; 3-32] знайомить з творчістю письменників як важливим етапом у розвитку реалістичного мистецтва XIX ст. Автор передмови В. Шор зосереджує увагу на концепції «Щоденника», на історії його створення та структурі, зауважуючи, що художній метод Гонкурів перетворив їх працю у своєрідну записну книжку: «Задуми нових творів, справжні випадки з життя, нотатки «про запас» сюжетів, тем, окремих епізодів, які інколи розгорнулися до невеличких новел, описи кутків дійсності, спеціально досліджених для того чи іншого роману – все це представлено так щедро, що читач отримує можливість проникнути у творчу лабораторію письменників» [1, 27]. Варто відзначити, що на відміну від російських рецензентів кінця XIX ст., які емоційно реагували на окремі частини «Щоденника», В. Шор представляє видання цілісно, простежує еволюцію естетичних поглядів письменників, їхні роздуми стосовно завдань сучасного роману, концепції героя, методу опрацювання матеріалу. При такому підході цілком закономірними видаються заклики Гонкурів до пошуку «людських документів», до спостереження та наукового вивчення дійсності. Безпосередні нотатки розмов сучасників, дискусій про роль та призначення сучасного мистецтва представляють цікаві документи про літературно-мистецьку атмосферу епохи, про формування різних течій, шкіл і художніх систем. Отже, В. Шор прагне неупереджено представити «Щоденник», як окремий твір, вартий уваги дослідників та читачів. При аналізі романістики Гонкурів, російський дослідник виокремлює кращі, на його думку, твори, яким присвячує більше уваги, як, наприклад, «Жерміні Ласерте», а також вказує на «відсутність дії, перевагу описів незначних почуттів та переживань посередньої дівчини» у творі «Шері», тому «роман виявився хирлявим, беззмістовним» [1, с. 18]. Слідом за З. Потаповою В. Шор пояснює суперечності Едмона Гонкура, естетство його останніх романів впливом декадансу.

Важливим етапом на шляху російської радянської рецепції творчості Гонкурів стала праця Б. Реізова, присвячена французькому роману XIX ст. [8]. Літературознавець логічно й послідовно представляє творчість письменників у контексті їх епохи, простежує вплив історичних праць на формування концепції роману [8, с. 220], а особливості

їх світогляду пояснює через пантеїзм та натуралізм, які тісно взаємодіють у пізнанні світу через відчуття. Загострення відчуттів породжує особливий нервовий стан, у якому писали Гонкури, і який, на їх думку, відповідав тому часу, часу змін, пошуку ідеалу, істини, точки опори. Як слушно зауважує Б. Реїзов, заперечення раціоналізму та захоплення тогочасним французьким живописним мистецтвом та мистецтвом Японії переконало Гонкурів у тому, що тільки через відчуття можна проникнути у найпотаємнішу глибину людської душі. Така настанова лягла в основу їх естетики, у віру в те, що справжня краса – в одиничному, неповторному, незвичайному [8, с. 227]. Через порівняння античного грецького ідеалу досконалості, закону гармонії, яким захоплювалися класики і який можна пізнати розумом, та мистецтвом сучасного світу, мінливого, непослідовного, сповненого пристрастей, Б. Реїзов вибудовує концепцію новаторства Гонкурів, їх пошуку краси у брутальній дійсності, що наближує їх поетику до поезії Ш. Бодлера [8, с. 230]. Усіх персонажів Гонкурів Б. Реїзов називає «аристократами духу» – «хворими неврозом чи делікатністю почуттів, здатними на безмежну самопожертву чи нерозділене кохання» [8, с. 232]. «Аристократів духу», а не аристократів тіла чи крові Гонкури вишукували в різних верствах суспільства, демонструючи те, що їх герої унікальні, вони не зливаються з масами, вони не можуть бути типовими.

Варті уваги і висновки Б. Реїзова стосовно жанрових критеріїв романістики Гонкурів. Не зважаючи на те, що в основі сюжетної лінії романів французьких письменників доля персонажа у деталях, «їх не можна назвати біографіями ні за композицією, ні за змістом» [8, с. 239]. Якщо романи-біографії передбачають ідею розвитку, виховання чи падіння, тобто еволюцію героя, то Гонкурів більше цікавить зіткнення людини і середовища. Біографічні елементи використовуються авторами тільки на першому етапі розповіді, для передісторії, щоб підвести до трагедії, у результаті якої слабша сторона (персонаж) гине під натиском середовища. Причому трагічний кінець не впливає на хід історії, оточення не засвоює чужих помилок. Песимізм оповіді посилюється ще й тим, що Гонкури не роблять висновків, не нав'язують своєї думки, бо вважають, що висновки спотворюють дійсність. Непослідовність дії, акцентуація окремих моментів, у чому докоряли французьким письменникам прихильники реалістичного мистецтва, пояснюється, на думку Б. Реїзова, тим, Гонкури слідували плину підсвідомості, йшли за поштовхами почуттів, логіка яких не завжди співпадає з логікою понять [8, с. 240]. Це руйнує раціональний розвиток подій, організовує їх по-своєму. Тому основною жанровою ознакою творів Гонкурів можна вважати аналітичність, психологізм. Слідом за Гонкурами Б. Реїзов визнає те, письменники винайшли своє особливу «оптику», своє «артистичне письмо», яке визначалось, як робота з природи, розглядаючи цю природу у всіх деталях, аналізуючи під різним кутом зору, щоб відчувати найпотаємніші глибини внутрішньої сутності і виразити її так, щоб і читачі змогли це відчувати.

Список літератури:

1. Гонкур Э. и Ж. Дневник. Записки о литературной жизни / вступ. статья В. Шор. – М.: «Художественная литература», 1964. – В 2-х т.: т. 1. – 710 с.
2. Гонкур Э., Гонкур Ж. Жермини Ласерте. Братья Земганно. / на французском языке. – М.: «Прогресс», 1980 / предисловие З. М. Потаповой, коммент. С. Е. Высоцкого. – 367 с.
3. Золя Э. Собрание сочинений в 26 т. – Т. 24. – М.: «Художественная литература», 1966. – С. 46-61.

Таку нову тональність спостерігаємо й у передмові В. Шора до російських перекладів Гонкурів [10]. Нарешті дослідник, який присвятив творчості французьких письменників свою кандидатську дисертацію (1943 р.) вперше прагне дати неупереджену оцінку художньому доробку Гонкурів, представити їх творчість у контексті мистецьких пошуків доби. В. Шор справедливо відзначає новаторство Гонкурів у руслі натуралістичної естетики, захоплення історичними документами, зацікавлення якими переростає у «людські документи», роль спостережень та «етюдів з природи» для досягнення правдивості зображення, а також пристрасть до колекціонування та живопису. Велику увагу В. Шор приділяє стильовій майстерності Гонкурів, акцентуючи на імпресіоністичній манері: «Вони прекрасно володіють мистецтвом живописного нюансування кольорів, передачі руху, мінливих станів. Їх описи – не мертві інвентарні перерахунки, а схоплені на льоту, зафіксована у плинності жива дійсність» [10, с. 17]. «Артистичне письмо» Гонкурів літературознавець пояснює їх темпераментом, прагненням відтворити дух епохи, а також їх відкриттям у галузі підсвідомості, «правдивим зображенням душевного життя людини, яке вимагає проникнення у неконтрольовану розумом область психіки, де діють інші імпульси» [10, с. 19]. І хоч тогочасні наукові відкриття у галузі психології та психіатрії ще не дозволяли Гонкурам говорити про свідоме та несвідоме, вони інтуїтивно прагнули виразити «неврози» героя через особливий ритм і колорит фрази, через пошук єдиного правильного і точного слова, спроможного викликати у читача адекватне сприйняття. В. Шор наголошує на тому, художні відкриття Гонкурів принесли у літературу щось нове, чого раніше не було, «збагатили її тонким словесним живописом, зображенням рухомих і мінливих станів людської душі» [10, с. 30], чим брати заслужили на увагу читачів.

Висновки і пропозиції. Аналіз рецепції творчості братів Гонкурів у російськомовному літературознавстві свідчить про певну еволюцію сприйняття, яку можна пояснити зміною ідеологічних та мистецьких пріоритетів. Російські періодичні видання ретельно стежили за розвитком західноєвропейської, зокрема французької літератури, новинки якої публікували у перекладах та у супроводі критичних рецензій. Романи братів Гонкурів та їх «Щоденник» сприймався, на першому етапі, у контексті скандальної слави, пов'язаної з натуралістичною естетикою. У середині ХХ ст. академічні «історії літератури» засуджують Гонкурів за надмірний натуралізм, захоплення декадансом, що призводить до замовчування їх доробку. Тільки у 70-х роках розпочинається наукове неупереджене вивчення творчої спадщини французьких письменників і їх ролі та місця у контексті новаторських стильових пошуків. Варто зауважити, що українське літературознавство, навіть радянської доби, не було таким категоричним до натуралізму чи імпресіонізму, прагнуло пояснити розвиток літератури законами розвитку мистецтва та пошуками ідеалу краси. Тому українська рецепція творчості Гонкурів, її співвідношення з російською та відмінності, зумовлені об'єктивними та суб'єктивними факторами, стануть предметом дослідження наступних розвідок.

4. История французской литературы. [Текст]: научное издание / М. Н. Черневич, А. П. Штейн, М. А. Яхонтова. – М.: Просвещение, 1965. – 639 с.
5. Науменко Н. П. Роль и место Гонкуров в процессе формирования французского романа второй половины XIX века // Культура народов Причерноморья. – 2008. – № 138. – С. 48-52.
6. Науменко Н. П. Черты импрессионизма в литературных пейзажах братьев Гонкуров // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 55. – Т. 1. – С. 141-143.
7. Потапова З. М. Натурализм. Братья Гонкуры. – в кн.: История французской литературы. – М.: Издательство Академии наук СССР. – Т. III, 1959. – С. 106-132.
8. Реизов Б. Г. Французский роман XIX века. – М.: «Высшая школа», 1969. – 310 с.
9. Таран З. Специфіка романного мислення Едмона і Жульє Гонкурів // Філологічні науки, 2014. – № 18. – С. 16-29.
10. Шор В. Братья Гонкуры: их эстетика и романы. – в кн.: Гонкур Э. и Ж. Жермини Ласерте. Братья Земганно. Актриса Фостен. – М.: «Художественная литература», 1972, Библиотека всемирной литературы. Серия вторая, том 76 / примеч. Н. Рыковой. – С. 5-30.
11. Яковлева Н. «Человеческий документ»: история одного понятия. – Helsinki, 2012. – 214 с.

Яцків Н.Я.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

РЕЦЕПЦИЯ ТВОРЧЕСТВА БРАТЬЕВ ГОНКУР В РУССКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Аннотация

В статье исследовано эволюция рецепции творчества братьев Гонкур в русском литературоведении. Хронологический подход позволил выделить три этапа, первый из которых начался еще в конце XIX века через посредничество Э. Золя. Советская академическая критика первой половины XX в. неудовлетворительно воспринимала творчество Гонкуров из-за натурализма, который не вписывался в каноны социалистического реализма. Только в 70-е годы начинается непредвзятое изучение новаторства французских писателей, их жанровой и стилиевой оригинальности.

Ключевые слова: рецепция, натурализм, стиль, «человеческие документы», импрессионизм.

Yatskiv N.Ya.

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

THE GONCOURT BROTHERS' CREATIVE WORK PERCEPTION IN THE RUSSIAN LITERARY CRITICISM

Summary

The article traces evolution of the Goncourt brothers' creative work perception in the Russian literary criticism. Chronological principle made it possible to distinguish three stages, the first of which began at the end of the 19th century by the agency of Émile Zola. Soviet literary criticism of the first half of the 20th century negatively treated the Goncourt brothers' novels because of imperception of naturalism which didn't fit in with socialist realism. Only from the early seventies onwards the unprejudiced investigation of the French writers' innovation namely genre and style peculiarities have come in sight.

Keywords: perception, naturalism, style, «human documents», impressionism.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

ОСОБЛИВОСТІ НОРМУВАННЯ СКИДІВ РЕЧОВИН З ЕФЕКТОМ СУМАРНОЇ ДІЇ

Юрасов С.М., Кур'янова С.О.

Одеський державний екологічний університет

У статті виконано аналіз діючої методики розрахунку ГДС групи неконсервативних забруднювальних речовин з ефектом спільної дії, наведено її недоліки та пропонується нова методика. Приведено послідовність виконання розрахунків, дані рекомендації по їх перевірці, наведено приклади розрахунків.

Ключові слова: гранично допустимий скид, неконсервативні забруднювальні речовини, ефект сумісної дії, стічні води.

Постановка проблеми. Нормування скидів забруднюючих речовин (ЗР) зі стічними водами у водні об'єкти є актуальною екологічною задачею, оскільки стан поверхневих вод суші в даний час в більшості випадків не відповідає ні санітарним, ні рибогосподарським нормам. Основною причиною цього є надмірно велике антропогенне навантаження на водні об'єкти.

Матеріали та методи дослідження. Діюча в даний час методика за розрахунком гранично допустимого скиду (ГДС) ЗР [1] має недоліки, які можуть призвести до помилок при виконанні розрахунків. Сказане відноситься до нормування скидів речовин однієї групи сумачії (ОГС).

Зміст цих речовин у водному середовищі характеризується груповим показником Ψ .

$$\Psi = \sum (C_i / ГДК_i), \quad (1)$$

де C_i – концентрація i -ої речовини;

$ГДК_i$ – гранично допустима концентрація i -ої речовини.

Значення показника Ψ повинно бути не більше 1.

Розглянемо спочатку методику, викладену в джерелі [2]. Далі буде видно, що для консервативних речовин розрахункові формули в [1] і [2] мають однакові недоліки.

У джерелі [2] розрахунок граничної для скидання концентрації i -тої речовини $C_{ГДі}$ у стічних водах рекомендується виконувати за наступною формулою

$$C_{ПДі} = a_{ПДі} S_{ПД} = a_{ПДі} n (1 - S_E R_E + S_E R_E / n) / R_{СТ}, \quad (2)$$

де $a_{ГДі}$ – розрахунковий дольовий зміст i -ої речовини в загальній допустимій для скидання масі речовин ОГС в стічних водах;

$S_{ГД} = \sum C_{ГДі}$ – розрахункова сума граничних концентрацій m речовин ОГС в стічних водах;

n – кратність розведення стічних вод в контрольному створі;

$S_E = \sum C_{Еj}$ – сума фактичних фонових концентрацій речовин ОГС;

R_E і $R_{СТ}$ – узагальнені показники шкідливості для фону і стічних вод відповідно;

$$R_E = \{1 / [ГДК]_m\} \sum a_{Еj} / \xi_j; \quad (3)$$

$$R_{СТ} = \{1 / [ГДК]_m\} \sum a_{СТj} / \xi_j; \quad (4)$$

$[ГДК]_m = \sum ГДК_j$ – сума ГДК m речовин ОГС у фоні і в стічних водах;

$a_{Еj} = C_{Еj} / S_E$ та $a_{СТj} = C_{СТj} / S_{СТ}$ – фактично дольовий зміст j -тої речовини в загальній масі речовин ОГС у фоні і в стічних водах;

$S_{СТ} = \sum C_{СТj}$ – сума фактичних концентрацій m речовин ОГС у стічних водах;

$$\xi_j = ГДК_j / [ГДК]_m.$$

Дольові коефіцієнти $a_{ГДі}$ і $a_{СТj}$ для даної речовини можуть бути рівними.

Приведемо формули (3) і (4) до простішого вигляду

$$R = \sum a_j / ГДК_j = (1/S) \sum C_j / ГДК_j \quad (5)$$

За формулою (5) видно, що добуток SR дорівнює $\sum C_j / ГДК_j$. Запишемо формулу (2) з урахуванням (5) в наступному вигляді

$$C_{ГДі} = a_{ГДі} n [1 - (\sum C_{Еj} / ГДК_j) + (\sum C_{Еj} / ГДК_j) / n] / (\sum a_{СТj} / ГДК_j). \quad (6)$$

Основним недоліком формули (2) є необхідність розрахунку $a_{СТj}$ і $a_{Еj}$. Це призводить до того, що високотоксичні речовини з малим вмістом у воді можуть бути не враховані при розрахунку ГДС (для них $C_{СТj} \ll S_{СТ}$).

Для пояснення сказаного розглянемо приклад з джерела [2].

Приклад розрахунку з джерела [2]. У річку з витратою $Q_E = 100 \text{ м}^3/\text{с}$ надходять стічні води ($Q_{СТ} = 7,50 \text{ м}^3/\text{с}$), які містять речовини ОГС. Потрібно визначити модуль ГДС ($M_{ГД} = Q_{СТ} S_{ГД}$). Показник кратності розбавлення n в контрольному створі дорівнює 14,33. Вихідні дані наведені в табл. 1. У цій же таблиці виконані попередні розрахунки відповідно до [2].

Значення величин R_E і $R_{СТ}$ розраховуються за формулами (3) і (4):

$$R_E = 6,297/610 = 0,0103; R_{СТ} = 7,414/610 = 0,0122.$$

У формулу (2) замість a_i підставимо $Q_{СТ}$ і розрахуємо $M_{ГД}$:

$$M_{ГД} = 7,50 \times 14,33 (31,0 \times 0,0103 / 14,33 + 1 - 31,0 \times 0,0103) / 0,0122 = \mathbf{6193} \text{ (г/с)}.$$

Визначимо тепер R_E і $R_{СТ}$ за формулою (5), попередні розрахунки розмістимо в табл. 2:

$$R_E = 0,3200/31,00 = 0,01032;$$

$$R_{СТ} = 20,33/850,0 = 0,02392;$$

$$M_{ГД} = 7,50 \times 14,33 \times (31,0 \times 0,0103 / 14,33 + 1 - 31,0 \times 0,0103) / 0,0239 = \mathbf{3156} \text{ (г/с)}.$$

Отримане значення $M_{ГД}$ приблизно в 2 рази менше, ніж в [2]. Це сталося через те, що в прикладі концентрація хрому в стічних водах і його ГДК складають тисячну і десятитисячну частки відсотка від суми концентрацій і суми ГДК всіх речовин. Тому значенням величини $a_{СТ}$ для хрому в [2] знехтували і, як наслідок, завищили модуль скидання майже в два рази.

Однак аналіз табл. 2 показує, що хром є основною забруднюючою речовиною, тому його концентрація в стічних водах перевищує ГДК в десять разів, тобто в стільки ж разів у скільки в сумі всі інші речовини разом узяті.

Розглянемо тепер методику, викладену в документі [1]. У ньому для вирішення розглянутої задачі пропонується наступна формула

$$C_{ГДі} = \mu_i n [1 - \sum ((1-1/n) \xi_j C_{Еj} + (1-\xi_j) C_{ГЕj}) / ГДК_j] / (\sum \xi_j \mu_j / ГДК_j), \quad (7)$$

де μ_i – розрахунковий дольовий зміст речовини в стічних водах («бажане співвідношення концентрацій речовини ОГС у зворотних водах» [1]);

$i = 1, 2, \dots, L$; L – кількість речовин ОГС;
 $\zeta_j = \exp(k_{Hj}t)$; $C_{ГЕj}$ – природна фонова концентрація речовини;

μ_j – фактичний дольовий вміст речовини в стічних водах;

$j = 1, 2, \dots, L$.

Для консервативних речовин ($\zeta = 1$) формула (7) представляє собою формулу (6).

Коефіцієнти μ_i і μ_j відповідають коефіцієнтам $a_{ГДi}$ і $a_{СТj}$. Можливі наслідки визначення дольового вмісту речовин у стічних водах, що фактично скидаються, були показані в прикладі.

При розрахунку ГДС в [1] спочатку рекомендується задатися бажаним співвідношенням речовин ОГС в стічних водах μ_i . Загальна кількість цих речовин L .

У нормативному документі [1] немає рекомендацій, як вчинити в тому випадку, коли деякі речовини ОГС є у фоні і відсутні у стічних водах, якщо цих речовин в фоні більше ніж L (можливо при водозаборі з іншого водного об'єкта або при нормуванні скидів речовин з зливовими стоками). Крім того у згаданому документі відсутні рекомендації з перевірки виконаних розрахунків.

Виведемо розрахункову формулу для загальною випадку з урахуванням викладених зауважень.

У водотік скидається $m_{СТ}$ речовин ОГС, деякі з цих речовин неконсервативні. У водному середовищі потоку вище скидання стічних вод міститься m_E речовин, які входять у розглянуту групу сумачі. Таким чином, нижче скиду у водному середовищі потоку знаходяться $m \leq m_{СТ} + m_E$ речовин ОГС. Необхідно визначити граничні значення концентрації розглянутих $m_{СТ}$ речовин у стічних водах, при яких в контрольному створі (в розрахунковому струмені) сума концентрацій всіх m речовин ОГС в частках від ГДК дорівнювала б нормативу.

Розрахунковою будемо називати ту струмись водного потоку, де спостерігається мінімальне розводження розглянутої стічної води.

У розрахунковому струмені концентрація речовини буде найбільшою в створі, якщо концентрація цієї речовини в стічних водах більше, ніж у фоні. Якщо ж концентрація речовини в стічній воді менше, ніж у фоні, то в розрахунковому

струмені концентрація даної речовини буде найменшою в створі.

Розглянемо спочатку рівняння балансу (за аналогією з [2]) неконсервативної речовини для розрахункового струменя в деякому контрольному створі

$$[\gamma Q_E C_E + Q_{СТ} C_{СТ}] \exp(k_{Ht}) = (\gamma Q_E + Q_{СТ}) C_{ЕКС}, \quad (8)$$

де γ – коефіцієнт змішання [2];

Q_E – витрата води в потоці вище скиду стічних вод;

C_E – концентрація речовини вище скиду;

$Q_{СТ}$ – витрата стічних вод;

$C_{СТ}$ – концентрація речовини в стічних водах

k_H – коефіцієнт неконсервативності (має від'ємне значення [2]);

t – час, протягом якого стічні води переміщуються потоком від місця скиду до контрольного створу;

$C_{ЕКС}$ – екстремальне значення концентрації речовини в контрольному створі.

Між коефіцієнтом змішання γ і кратністю розбавлення n існує залежність [2]

$$n = (\gamma Q_E + Q_{СТ}) / Q_{СТ}. \quad (9)$$

Перетворимо рівняння балансу (8), використовуючи формулу (9), і запишемо його для кожного з m речовин в контрольному створі

$$[C_{Ei} (n-1) + C_{СТi}] \exp(k_{Ht}) = n C_{ЕКСi}, \quad (10)$$

при $1 \leq i \leq m$.

Всі рівняння в системі (10) справедливі і мають фізичний зміст при будь-якому співвідношенні значень концентрації ЗР у фоні і в стічних водах ($C_{СТi} \geq C_{Ei} \geq 0$ або $C_{Ei} \geq C_{СТi} \geq 0$).

Із сказаного вище виходить, що система рівнянь (10) дозволяє врахувати всі речовини, що входять до групи сумачі в контрольному створі, незалежно від того, як розподілені ці речовини і як співвідносяться значення їхньої концентрації в стічних водах і в потоці вище скидання.

Розділимо концентрації речовини в кожному рівнянні системи (10) на відповідну ГДК. Після підсумовування цих m виразів отримаємо

$$(n-1) \sum (C_{Ei} / ГДК_i) \exp(k_{Ht}) + \sum (C_{СТi} / ГДК_i) \exp(k_{Ht}) = n \sum (C_{ЕКСi} / ГДК_i). \quad (11)$$

Позначимо суми у формулі (11) символом Ψ з відповідним індексом, прирівняємо

Таблиця 1

Вихідні дані і попередні розрахунки [2]

Речовина	$C_{СТj}$	C_{Ej}	$ГДК_j$	$a_{СТj}$	a_{Ej}	ξ_j	$a_{СТj} / \xi_j$	a_{Ej} / ξ_j
Cl^-	100	7	300	0,1176	0,2258	0,4918	0,2391	0,4591
SO_4^{2-}	200	14	100	0,2353	0,4516	0,1639	1,4356	2,7553
Na^+	300	5	120	0,3530	0,1613	0,1967	1,7946	0,8200
K^+	150	2	50	0,1765	0,0645	0,0820	2,1524	0,7866
Mg^{2+}	100	3	40	0,1176	0,0968	0,0656	1,7927	1,4756
Cr^{6+}	0,010	0,000	0,001	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Σ	850	31,0	610	1,0000	1,0000	1,0000	7,414	6,297

Таблиця 2

Розрахунок RE та RCT за формулою (5)

Речовина	$C_{СТj}$	C_{Ej}	$ГДК_j$	$C_{СТj} / ГДК_j$	$C_{Ej} / ГДК_j$
Cl^-	100	7	300	0,3333	0,02333
SO_4^{2-}	200	14	100	2,000	0,1400
Na^+	300	5	120	2,500	0,04167
K^+	150	2	50	3,000	0,04000
Mg^{2+}	100	3	40	2,500	0,07500
Cr^{6+}	0,010	0,000	0,001	10,00	0,0000
Σ	850,0	31,00	–	20,33	0,3200

$$\Psi_{EKC} = \Psi_H i \Psi_{CT} = \Psi_{ГД} \text{ та знайдемо } \Psi_{ГД}$$

$$(n-1)\Psi_E + \Psi_{CT} = n\Psi_{EKC}, \rightarrow (n-1)\Psi_E + \Psi_{ГД} = n\Psi_H, \rightarrow \Psi_{ГД} = n(\Psi_H - \Psi_E) + \Psi_E, \quad (12)$$

де $\Psi_{ГД}$ – граничне значення показника Ψ для m_{CT} речовин у стічних водах;

Ψ_H – нормативне значення показника Ψ для m речовин у контрольному створі;

Ψ_E – фонове значення показника Ψ для m_E речовин;

$$\Psi_E = \sum (C_{Ei}/ГДК_i) \exp(k_{Hi}t). \quad (13)$$

Формула (12) дозволяє знайти таке значення показника $\Psi_{ГД}$ для речовин ОГС у стічних водах, при якому в контрольному створі буде дотримуватися умова: $\Psi_{EKC} = \Psi_H$ при будь-якому наборі речовин і будь-якому співвідношенні їх концентрації в стічних водах і в потоці $C_{CTi} \geq C_{Ei} \geq 0$ і $C_{Ei} \geq C_{CTi} \geq 0$.

Граничні значення концентрації речовин у стічних водах визначаються за такою формулою

$$C_{ГДi} = k_{ГДi} \Psi_{ГД} ГДК_i \exp(-k_{Hi}t), \quad (14)$$

де $C_{ГДi}$ – гранична для скидання концентрація i -тої речовини в стічних водах;

$k_{ГДi}$ – розрахунковий дольовий внесок i -тої речовини в загальне забруднення води m_{CT} речовинами ОГС ($k_{ГДi} = (C_i/ГДК_i)/\Psi_{ГД}$).

Коефіцієнти $k_{ГДi}$ підбираються виходячи з умов $0 < k_{ГДi} < 1$ і $\sum k_{ГДi} = 1$, (15)

при $1 \leq i \leq m_{CT}$.

Перевірка розрахунків відбувається за наступною формулою

$$C_{EKC_i} = \{ [C_{ГДi} + C_{Ei}(n-1)]/n \} \exp(k_{Hi}t), \quad (16)$$

де C_{EKC_i} – екстремальна концентрація i -тої речовини в контрольному створі в розрахунковому струмені; $1 \leq i \leq m$.

У формулі (16) при відсутності i -тої речовини в стічних водах $C_{ГДi} = 0$. Якщо ж речовина відсутня в фоні – $C_{Ei} = 0$.

Послідовність розрахунку ГДС речовин ОГС наступна.

1. За формулою (13) розраховується сума концентрацій в долях від ГДК (Ψ_E) для m_E речовин даної групи вище скиду стічних вод (якщо речовина консервативна, то для неї $\exp(k_{Hi}t) = 1$).

2. За формулою (12) визначається $\Psi_{ГД}$.

3. Задавшись $k_{ГДi}$ відповідно до умов (15) для m_{CT} речовин даної групи в стічних водах (виходячи з економічних міркувань, або орієнтуючись на ефективність очисних споруд і т.п.) за формулою (14) розраховуються $C_{ГДi}$. Набори речовин групи сумарного дії, яка розглядається, вище скидання стічних вод і в стічних водах можуть бути різними.

4. Виконується перевірка розрахунків за формулою (16). У контрольному створі сума концентрацій всіх ($m \leq m_E + m_{CT}$) речовин в частках від ГДК повинна дорівнювати одиниці.

5. Після перевірки розрахунку встановлюються $C_{ГДСi}$ відповідно до вимог нормативного документа [1].

Результати досліджень та їх аналіз. Виконаємо розрахунок за запропонованою методикою.

У річку рибгосподарського призначення скидаються стічні води. Умовний набір речовин у фоні і в стічних водах, а також умовні коефіцієнти неконсервативних речовин наведено в табл. 3. Необхідно визначити граничні для скидання концентрації речовин у стічних водах. Показник кратності розбавлення n дорівнює 12,50, а час добігання води в потоці від місця скидання стічних вод до контрольного створу становить 0,12 доби.

За формулою (13) розраховуємо Ψ_E . З табл. 4 видно, що $\Psi_E = 0,8340$.

Нормативне значення Ψ_H приймаємо рівним 1, і за формулою (12) визначаємо

$$\Psi_{ГД} = 12,50 \times (1 - 0,8340) + 0,8340 = 2,909.$$

Далі за формулою (14) розраховуємо значення $C_{ГД}$ (табл. 4):

$$B - C_{ГД} = 0,150 \times 2,909 \times 0,05 / 0,9474 = 0,02303;$$

$$C - C_{ГД} = 0,100 \times 2,909 \times 50 / 0,9881 = 14,72...$$

Перевірка розрахунку. Для цього за формулою (16) розраховуємо, якою буде концентрація речовин в контрольному створі (табл. 5)

$$A - C_{EKC} = 1,09 \times (12,5 - 1) / 12,5 \times 0,9704 = 0,9732,$$

$$C_{EKC} / ГДК = 0,9732 / 9,10 = 0,1069;$$

$$B - C_{EKC} = 0,02303 / 12,5 \times 0,9474 = 0,001745,$$

$$C_{EKC} / ГДК = 0,001745 / 0,05 = 0,03491...$$

За табл. 5 видно, що в контрольному створі сума значень концентрації речовин в частках від ГДК буде дорівнювати одиниці з точністю до п'яти значущих цифр. Тобто, при розрахованому скиданні забруднюючих речовин вимоги норм в контрольному створі будуть дотримані.

Таблиця 3

Вихідні данні

Речовина	ЛОШ	ГДК, мг/дм ³	Наявність у стічних водах	C_E , мг/дм ³	k_{Hi} , доб ⁻¹
A	токс.	9,1	0	1,09	-0,250
B	токс.	0,05	+	0	-0,450
C	токс.	50	+	3,4	-0,100
D	токс.	180	+	10,5	0,000
E	токс.	40	+	2,4	-0,650
F	токс.	120	+	8,4	0,000
G	токс.	0,5	0	0,05	0,000
H	токс.	100	+	12	-0,850
I	токс.	300	+	42	-0,250
J	токс.	0,001	+	0	0,000
K	токс.	0,08	0	0,005	0,000
L	токс.	10	0	0,60	0,000

Таблиця 4

Результати розрахунку

Речовина	$C_E/ГДК$	$e^{k_{Hi}t}$	$C_E e^{k_{Hi}t} / ГДК$	$k_{ГД}$	ГДК, мг/дм ³	$C_{ГД}^{ГДС}$ мг/дм ³
A	0,1198	0,9704	0,1162	0	9,1	0
B	0,0000	0,9474	0,0000	0,150	0,05	0,02303
C	0,0680	0,9881	0,0672	0,100	50	14,72
D	0,0583	1,0000	0,0583	0,120	180	62,84
E	0,0600	0,9250	0,0555	0,130	40	16,35
F	0,0700	1,0000	0,0700	0,100	120	34,91
G	0,1000	1,0000	0,1000	0	0,5	0
H	0,1200	0,9030	0,1084	0,100	100	32,22
I	0,1400	0,9704	0,1359	0,100	300	89,9
J	0,0000	1,0000	0,0000	0,200	0,001	0,0005818
K	0,0625	1,0000	0,0625	0	0,08	0
L	0,0600	1,0000	0,0600	0	10	0
Σ			0,8340	1,000		–

Висновки. Розроблена методика отримана на загальних підставах і її можна використовувати при різних комбінаціях забруднюючих речовин у стічних водах і в фоні.

Надалі пропонується методика може бути виконана для розробки методичних рекомендацій з виконання інженерних розрахунків ГДС неконсервативних забруднюючих речовин.

Таблица 5

Перевірка розрахунків

Речовина	$C_{ГД}$, мг/дм ³	C_E , мг/дм ³	$e^{k_{ни} t}$	$C_{ЕКС}$, мг/дм ³	ГДК, мг/дм ³	$C_{ЕКС}/ГДК$
A	0,000	1,09	0,9704	0,9732	9,1	0,1069
B	0,02303	0	0,9474	0,001745	0,05	0,03491
C	14,72	3,4	0,9881	4,254	50	0,08509
D	62,84	10,5	1,0000	14,69	180	0,08159
E	16,35	2,4	0,9250	3,252	40	0,08131
F	34,91	8,4	1,0000	10,52	120	0,08767
G	0,000	0,05	1,0000	0,04600	0,5	0,09200
H	32,22	12	0,9030	12,30	100	0,1230
I	89,93	42	0,9704	44,48	300	0,1483
J	0,0005818	0	1,0000	0,0000	0,001	0,04655
K	0,000	0,005	1,0000	0,004600	0,08	0,05750
L	0,000	0,6	1,0000	0,5520	10	0,05520
Σ						1,0000

Список літератури:

1. Інструкція про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти зі зворотними водами: Затв. наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 15.12.94 р. № 116. – К., 1994. – 79 с.
2. Методические основы оценки и регламентирования антропогенного влияния на качество поверхностных вод. / Под ред. проф. А. В. Караушева. Изд. 2-ое. – Л.: Гидрометеоздат, 1987. – 285 с.
3. Yurasov S. N., Gorun V. V. Primenenie konechno_raznostnih shem pri modelirovanii neustanovivsheysya turbulentnoi diffuzii vzvesi v vodnom potoke [Application of finite difference schemes for modeling of unsteady turbulent diffusion of particulate matter in the water flow] Ukrainskii gidrometeorologichnii jurnal, Odesa «TES», 2014. – № 14. – Pp. 182–194.
4. Yurasov S. N., Gorun V. V. Matematicheskaya model neustanovivsheysya turbulentnoi diffuzii vzvesi v vodnom potoke [A mathematical model of unsteady turbulent diffusion of particulate matter in the water flow]. Meteorologiya klimatologiya ta gidrologiya Mejvid. nauk. zbirnik. Odesa, Vid. «TES», 2010. – V. 51. – Pp. 189–199.
5. Ivchenko O., Klepikov A. V., Kozlov V. F. i dr. Praktikum po dinamike okeana [Practical work on Ocean Dynamics]. Pod red. D-ra geogr. nauk Nekrasova A. V., d-ra fiz. mat. nauk Pelinovskogo E.N. Sankt-Peterburg, Gidrometeozdat, 1992. – 320 p.
6. Vaters K. Eksperimentalnoe sravnenie sposobov udaleniya grunta samootvoznim zemlesosnim snaryadom [Experimental comparison of methods for removing soil samootvoznym suction dredger] K. Vaters M. Torm. Tehnologiya gidromehanizirovannih zemlyanah rabot, M., Transport, 1980. – Pp. 233–250.
7. Berlinskiy N. A. Dinamika tehnogenogo vozdeystviya na prirodnie kompleksi ustevoi oblasti Dunaya [Dynamics of anthropogenic impact on natural systems mouth area of the Danube]. Odessa: Astroprint, 2012. – 252 p.
8. Goncharov A. A. Issledovanie i modelirovanie processa rasprostraneniya vzvesi v morskoi srede pri sbrose grunta. [Research and modeling of the spread of suspended matter in the marine environment at the disposal site]. Avtoref. dis. na soisk. nauch. stepeni kand. geogr. nauk. GOIN, M, 1986. – 24 p.
9. Metodicheskie osnovy ocenki i reglamentirovaniya antropogenogo vliyaniya na kachestvo poverhnostnih vod. [Methodical bases of assessment and regulation of anthropogenic impact on surface water quality]. Pod red. prof. Karausheva A. V., L., Gidrometeozdat, 1987. – 285 p.

Юрасов С.Н., Курьянова С.А.

Одесский государственный экологический университет

ОСОБЕННОСТИ НОРМИРОВАНИЯ СБРОСОВ ВЕЩЕСТВ С ЭФФЕКТОМ СУММАРНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Аннотация

В статье выполнен анализ действующей методики нормирования сброса группы веществ с эффектом суммации, приведены её недостатки и предложена новая методика. Дана последовательность выполнения расчетов и приведены рекомендации по их проверке. Все замечания и предложения проиллюстрированы примерами.

Ключевые слова: предельно допустимый сброс, загрязняющие вещества, эффект суммарного действия, групповой показатель, сточные воды.

Urasov S.N., Kuryanova S.A.
Odessa State Environmental University

FEATURES OF NORMALIZATION OF DOWNTHROWS WITH THE EFFECT OF TOTAL INFLUENCE

Summary

The article is devoted to the standardization of the discharge of pollutants into water objects. At present, this problem is relevant from an environmental point of view, because the condition of the majority of surface water objects did not match any sanitary or fisheries regulations. The main reason for this situation is the discharge of sewages. This article gives an analysis of the existing methods of valuation of discharges of polluting substances to the effect of summation. The content of this group of substances in the aquatic environment is characterized by a group of indicators which are standardized. In an example from the literature source it is shown that the need for the calculation of shared content substances in the sewages actually can result in a significant error of the final result. A new method, calculation formulas which are obtained on a general basis taking into account the comments made above. The proposed method allows to calculate the MPU for any collection and concentration ratio of one group of substances in sewages summation in the background. An example of the calculation was given. Conclusions were made.

Keywords: maximum permissible discharge of polluting substances Nonconservatism, the total effect of the action, the sewages.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГУМАННОЇ ОСОБИСТОСТІ

Вовк О.Р.

Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

У статті на основі аналізу наукової літератури розкрито сутність поняття «особистість» як комплексу характеристик людини, який дає змогу виокремити її з-поміж інших людей, робить її цілісною, унікальною і неповторною. Представлено різні підходи до визначення основних ознак гуманної особистості, тобто особистості, яка постійно розвивається, готова до змін, у взаємодії з оточуючими керується виключно гуманістичними цінностями; їй властива самоцінність та цінність інших, а також уміння робити моральний вибір та нести за нього відповідальність. Встановлено, що структурними складовими гуманної особистості є знання гуманістичних цінностей (добррозичливість, повага до людської гідності, милосердя, доброта, людяність, толерантність, порядність, уміння прощати, не чинити зла), гуманне ставлення, гуманні моделі поведінки.

Ключові слова: формування, гуманна особистість, гуманістичні цінності, гуманність.

Постановка проблеми. Виховання особистості – проблема, що привертала увагу мислителів, науковців, громадських діячів на різних етапах історичного розвитку суспільства. В умовах сьогодення, позначеного складними, а часто й суперечливими трансформаціями, що мають місце в усіх сферах життєдіяльності українського соціуму, вона не тільки не втрачає своєї актуальності, а й набуває ще більшого значення. На порядок денний висувається питання формування у молодого покоління таких якостей, як порядність, чесність, доброта, патріотизм, гідність, а також орієнтація його на вчинки, які відповідають високому рівню духовно-морального розвитку. Як наслідок, перед системою освіти і виховання постає важливе завдання – формування гуманної особистості з високим рівнем морального, етичного і культурного розвитку, яка здатна до самовдосконалення, ефективної взаємодії з іншими людьми і суспільством загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування гуманної особистості набула доволі ґрунтовного висвітлення в наукових джерелах. Розкриттю поняття «особистість» та особливостей її розвитку присвячено праці Г. Оллпорта, Е. Ільєнкова, Д. Леонтьєва, С. Максименка, В. Яблонко; до визначення складових гуманістичної особистості та встановлення способів її формування звертаються Г. Балл, І. Бех, А. Власенко, Т. Іщенко, В. Краєвський, К. Орлов та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на доволі ґрунтовне висвітлення сутності гуманної особистості, поза увагою дослідників залишилися питання, пов'язані з цілісною характеристикою цього феномена, базовано на аналізі різних поглядів на його визначення.

Мета статті: на основі аналізу наукової літератури виявити основні характеристики гуманної особистості та підходи до її формування.

Виклад основного матеріалу. Формування особистості – складний і багатогранний процес, що відбувається під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Так, В. Яблонко, беручи за основу діяльнісний підхід, розглядає його у вузькому і широкому розумінні. У вузькому розумінні – це формування професійної майстерності в процесі різних видів діяльності людини, а в широкому – формування гармонійно розвиненої, духовно багатой, задоволеної життям особистості, здатної досягати високих творчих результатів в обраній діяльності [14, с. 239]. У цьому визначенні увага фокусується на часовому вимірі формування особистості у тісному взаємозв'язку з різними чинниками, видами діяльності.

Щодо категорії „особистість», вона не має однозначного трактування; кожний дослідник привносить у розкриття її сутності ті чи інші істотні ознаки.

З філософського погляду особистість інтерпретується як «...здатність людини бути автономним носієм загальнолюдського досвіду та історично вироблених людством форм поведінки та діяльності» [7, с. 10–15]. У психологічному розумінні, «особистість» – це системна якість індивіда, який залучений у соціальні зв'язки і формується в процесі соціальної діяльності та спілкування [6, с. 187]. На думку Г. Костюка, різноманіття поглядів на визначення цієї категорії свідчить про те, що особистість уособлює цілісну надскладну систему, складовими якої є певні підсистеми, або «складну цілісну систему систем» [5, с. 113]. Американський психолог Г. Оллпорт вважає, що поняття «особистість слід розглядати як динамічну організацію тих психофізичних систем усередині індивіда, які визначають характерні йому поведінку і мислення» [15, с. 28].

Узагальнюючи наведені погляди, можна констатувати, що особистість – це комплекс характеристик людини, який дає змогу виокремити її з-поміж інших людей, робить її цілісною, унікальною і неповторною.

Щодо поняття „гуманна особистість», воно також не має однозначного розуміння. Наприклад, представники західної філософсько-педагогічної думки (К. Роджерс, А. Маслоу, Е. Фромм, Ж.-П. Сартр, В. Франкл та ін.) співвідносять гуманну особистість з такими якостями і властивостями, як відповідальність, здатність до самоактуалізації та етичного вибору, готовність відповідати за власні дії. У більш загальному розумінні гуманна особистість – це така, яка:

- визнає людину найвищою цінністю, що характеризується унікальністю, неповторністю, своєрідністю, автономністю, правом на власний шлях, прямує яким вона розкриває свої смисли, як потенційну можливість життя;

- розвиває свої потенційні творчі можливості, орієнтована на самозміну і саморозвиток;

- здатна до вільного вибору, що становить основу її розвитку в напрямі позитивних особистісних змін;

- здатна здійснювати конструктивні особистісні зміни для гуманізації міжособистісних відносин, вибудовувати їх на засадах позитивного сприйняття іншої людини, її активного емпатійного (співпереживаючого) слухання, конгруентного (адекватного, справжнього, щирого) самовираження у спілкуванні з нею;

- прагне гуманізації і гармонізації відносин зі своїм внутрішнім аутентичним «Я» [12, с. 147].

Зі здатністю до співпереживання, готовністю до вільного, гуманістично орієнтованого вибору та індивідуального інтелектуального зусилля, повагою самої себе та інших, незалежністю в поглядах і відкритістю до нових і неочікуваних думок пов'язує гуманну особистість В. Краєвський [13, с. 6].

Отже, гуманна особистість – це особистість, яка постійно розвивається, готова до змін, у взаємодії з оточуючими керується виключно гуманістичними цінностями; їй властива самоцінність та цінність інших, а також вміння робити моральний вибір та нести за нього відповідальність.

У праці І. Беха зазначено, що: «гуманність – це надхарактеристика особистості, яка акумулює комплекс якостей, що характеризують ціннісне ставлення людини до людини (ставлення до неї як до найвищої цінності, як до мети, а не засобу), повага її прав і свобод» [3]. Згідно з визначенням Г. Балла, гуманність – це властивість свідомості, чуттєвої сфери і поведінки людини, яка передбачає добре ставлення до оточуючих, співпереживання іншим, сприяння їхньому благу за умови відсутності причин для іншої поведінки, а гуманізм акцентує на можливості «прогресивного розвитку індивідів і спільнот, розширення простору їхньої свободи» [2, с. 59].

У педагогічній літературі набула визнання думка про те, що гуманність складається із компонентів, які втілюють її зміст. До них належать: повага, справедливість, співчуття, чуттєвість, самокритичність, мужність, довіра, а також ті, що забезпечують оптимальну форму її втілення: ввічливість, терпимість, вимогливість, поступливість та скромність [4, с. 87]. Гуманність неможлива без чуйного ставлення до людини, без совісті, адже голос совісті – це внутрішня потреба діяти у такий спосіб, щоб приносити користь людям. Звідси гуманістичне ставлення передбачає вияв турботи, уваги, піклування, доброзичливості, поваги, терпимості до інших, незалежно від їх національної належності [9, с. 30].

Отже, гуманна особистість характеризуватись гуманним ставленням до оточення, сприйняттям іншої людини як вищої цінності, яка має право на свободу, задоволення своїх потреб на всіх рівнях, на фізичний і духовний розвиток тощо.

Формування гуманної особистості, яка перебуває в гармонії зі своїм внутрішнім світом і навколишнім середовищем, можливе лише в умовах різносторонніх впливів, які забезпечуються насамперед у процесі гуманістичного виховання. Оскільки, виховний процес, який ґрунтується на принципах гуманізму, спрямований на розвиток тих якостей, які є визначальними для певної особистості, він має забезпечувати формування в індивіда здатності відстоювати власну життєву позицію, погляди і переконання у різних життєвих колізіях і проблемних ситуаціях. Такі ситуації сприяють збагаченню особистісного досвіду за рахунок систематичного оцінювання своїх позитивних і негативних виявів поведінки стосовно оточуючих. Позитивні вияви передбачають встановлення та розвиток взаємовідносин з оточуючими на основі гуманістичних цінностей, гуманного (людяного) ставлення, які втілюються у відповідних моделях поведінки.

У наукових джерелах представлені різні підходи до формування гуманного ставлення: соціально-психологічний (М. Вейт, І. Іванов), діяльнісний (Б. Ліхачов, К. Орлов) та цілісний (О. Авраменко, А. Востриков, С. Козлова).

З погляду соціально-психологічного підходу, формування гуманного ставлення відбувається в умовах колективу, де в процесі міжособистісного спілкування особистість пізнає особливості гуман-

них відносин та відповідні їм схеми поведінки, набуває практичних умінь утілення власних гуманістичних якостей та цінностей.

В основі діяльнісного підходу до формування гуманного ставлення – організація спільної (колективної) діяльності, в процесі якої створюються умови для надання допомоги іншим. Унаслідок цього в особистості виникають гуманістичні почуття до оточуючих (добррозичливість, повага, емпатія, співчуття). Залучення до діяльності сприяє формуванню в індивіда потреби в турботі про інших людей, усвідомленню людини як найвищої цінності, активізації мотивації до такого виду діяльності, позначається на поведінці індивіда в цілому [10, с. 36].

Системний підхід передбачає формування гуманного ставлення на основі залучення до міжособистісних відносин, що базуються на моралі, в яких утілюються норми гуманізму. На думку О. Авраменко, гуманні відносини – це відносини, що виникають у процесі моральної діяльності і базуються на моральних нормах і принципах. У свою чергу О. Лямова, вважає, що в основу гуманних відносин та формування гуманного ставлення слід покласти такі компоненти: раціональний (гностичний, когнітивний, інформаційний) – гуманістичний світогляд, знання, переконання, судження; емоційний (афективний, емотивний) – ціннісні орієнтації, потреби, мотиви, гуманні почуття та емоції; діяльнісний (регулятивний, поведінковий, практичний) – навички моральної поведінки [8].

На наш погляд, під час організації виховання, спрямованого на формування гуманного ставлення, необхідно враховувати всі названі підходи та принципи їх реалізації.

Аналізуючи особливості формування гуманної особистості, не можна оминати увагою чинники, що детермінують перебіг цього процесу.

До таких чинників належать зовнішнє середовище та внутрішній світ людини, який постійно змінюється під впливом набутого досвіду та привласнених цінностей. Останні посідають центральне місце, оскільки, як справедливо зазначає А. Серий, цінність є складовою свідомості особистості, при цьому такою частиною, без якої немає й самої особистості [11, с. 83]. Зважаючи на це, можна констатувати, що без гуманістичних цінностей неможливе існування й гуманної особистості. Критеріями таких цінностей виступають, по-перше, теоретичні уявлення про такі моральні якості, як доброзичливість, повага до людської гідності, милосердя, доброта, людяність, толерантність, порядність, вміння прощати, не чинити зла; по-друге, практичні дії, вчинки, мотиви, стимули і наміри людей, що реалізуються з опорою на означені якості.

Будучи привласненими, цінності перетворюються на ціннісні орієнтації – елементи структури свідомості особистості, що характеризують її спрямованість [1, с. 100–101]. Саме спрямованість визначає цілі, життєві плани, міру життєвої активності, поєднує інтереси, потреби, духовні та практичні настановлення, зумовлює стиль поведінки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі аналізу наукової літератури, можна дійти висновку, що гуманна особистість характеризується сформованою свідомістю, мисленням, знаннями та уявленнями про гуманізм та особливостями його прояву, наявністю гуманістичного потенціалу, стійкої мотивації до гуманістичної діяльності, гуманістичним ставленням до оточення, гуманістичною спрямованістю, гуманістичними цінностями та орієнтаціями, а також здатністю реалізувати їх у процесі власного життя, міжособистісних відносин, різних видів діяльності.

Перспективи подальшої розробки окресленої мованості гуманної особистості, окресленні та ха- проблеми полягають у визначенні структури сфор- рактеристичі її компонентів.

Список літератури:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
2. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г. О. Балл. – Житомир: ПП «Рута», Видав. «Волинь», 2008. – 232 с.
3. Бех І. Д. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів. До факультативного курсу «Основи гуманістичної моралі» / І. Д. Бех // Шкільний світ, 2005. – № 45. – С. 4–11.
4. Воспитание гуманных чувств у детей / [под ред. В. К. Котырло]. – Киев: Рад. шк., 1987. – 172 с.
5. Костюк Г. С. Избр. психологические труды / Г. С. Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
6. Краткий психологический словарь: изд. 2-е / [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского; ред.-сост. Л. А. Карпенко]. 2-е изд., расш., испр. и доп. – Ростов н/Д: Феникс, 1998. – 505 с.
7. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности / Д. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – 43 с.
8. Лямова О. О. Проблема воспитания гуманного отношения к человеку у студентов медицинского вуза / О. О. Лямова // Pedagogical sciences fundamental research: зб. наук. праць. – 2011. – № 8. – С. 36–40.
9. Недосекова Т. Д. Воспитание гуманных взаимоотношений учащихся в многонациональной городской школе: дис... кандидата пед. наук.: 13.00.01 / Недосекова Татьяна Даниловна. – Якутск, 2000. – 200 с.
10. Орлов К. А. Особенности формирования гуманности на отдельных этапах развития личности / К. А. Орлов // Совершенствование учебно-воспитательного процесса в образовательном учреждении: сб. науч. трудов. – М.: МГГУ им. М. А. Шолохова, 2007. – С. 162–165.
11. Серый А. В. Психологические механизмы функционирования системы личностных смыслов / А. В. Серый. – Кемерово: Кузбассвуиздат, 2002. – 186 с.
12. Суська А. А. Актуальні психологічні аспекти гуманізації освіти / А. А. Суська // Культурологічні та психолого-педагогічні проблеми гуманізації освіти / [за ред. Г. О. Балла]. – К. – Рівне: Ліста, 2003. – Вип. 2. – С. 146–150.
13. Штурбина Н. А. Гуманно-личностный подход в обучении и его результативность / Н. А. Штурбина. – М.: Чистые пруды, 2006. – 32 с.
14. Яблонко В. Я. Психолого-педагогічні основи формування особистості: навч. посіб. / В. Я. Яблонко. – К.: Центр учбової літ-ри, 2008. – 258 с.
15. Allport G. W. Pattern and Growth in Personality / G. W. Allport. – New York, 1961.

Вовк О.Р.

Институт проблем воспитания
Национальной академии педагогических наук Украины

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГУМАННОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В статье на основе анализа научной литературы раскрыта сущность понятия «личность» как комплекса характеристик человека, который позволяет выделить его среди других людей, придает целостность, уникальность и неповторимость. Представлено различные подходы к определению основных признаков гуманной личности, то есть личности, которая постоянно развивается, готова к переменам, во взаимоотношениях с окружающими руководствуется исключительно гуманистическими ценностями; ей присущи самооценочность и ценность других, а также умение делать моральный выбор и нести за него ответственность. Установлено, что структурными составляющими гуманной личности являются знания о гуманистических ценностях (доброжелательность, уважение человеческого достоинства, милосердие, доброта, человечность, толерантность, порядочность, умение прощать, не причинять зло), гуманное отношение, гуманные модели поведения.

Ключевые слова: формирование, гуманная личность, гуманистические ценности, гуманность.

Vovk O.R.

Institute of Educational Problems
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THEORETICAL ASPECTS OF FORMATION OF HUMAN PERSONALITY

Summary

In the article on the basis of analysis of scientific literature essence of concept «personality» as the complex of descriptions of person, which enables to select it among other people, does it integral, unique and unique is exposed. The different going to determination the basic signs of humanism personality, as personality which develops constantly, ready to the changes, in co-operating with circumferential follows the humanism values exceptionally is presented; peculiar value and value it other, and also the ability to do a moral choice and carry responsibility for it. It is set that the structural constituents of humanism personality are knowledge of humanism values (goodwill, respect to human dignity, mercy, kindness, humaneness, tolerance, decency, ability to forgive, not to do an evil), humane attitude, humane models of conduct.

Keywords: forming, humanism personality, humanism values, humanity.

ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНІЙ МОВИ ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Дружченко Т.П.

Національний університет державної податкової служби України

Стаття присвячена проблемі оптимізації професійної освіти майбутніх юристів засобами інтегрованого навчання іноземній мові. Висвітлена специфіка викладання інтегрованого курсу «Англійська мова, Право, Лінгвокраїнознавство». Визначені методичні засади навчання англійської професійно орієнтованої лексики на основі цього курсу. Проаналізовані дидактичні передумови розробки курсу зазначеного вище, розкриті його структура та цілі. Доведено, що метод інтегрованого навчання є необхідним інструментом формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців.

Ключові слова: оптимізація, професійна освіта, англійська мова, право, лінгвокраїнознавство, професійно орієнтована лексика, міжкультурна комунікативна компетентність, майбутні юристи.

Постановка проблеми. Організація навчально-го процесу на інтегрованій основі та побудова інтегрованих моделей навчання професійно-орієнтованому спілкуванню тривалий час привертає увагу дослідників. Перспективність цього напрямку не потребує доказів, що підтверджує величезна кількість наукових праць, присвячених різним аспектам інтеграції (В.Н. Максимова, Н.С. Антонов, І.Д. Зверев, Г.Ф. Федорець, Г.Ю. Вишневська, Т.В. Кускунова, І.Л. Бім та ін.).

Зацікавленість викликають як загальні закономірності інтеграційних процесів, так і аналіз конкретних предметних складових. Інтеграційний потенціал іноземної мови зазвичай розглядався виключно з позиції міжпредметних зв'язків, але наразі перевага надається визначенню специфіки інтегрованого навчання іноземній мові на тих чи інших етапах викладання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки тенденція до інтеграції окремих дисциплін помітно зміцнилась. Здійснено вдалі спроби запровадження інтегрованого підходу до викладання англійської професійно-орієнтованої мови на природознавчих, географічних, економічних факультетах (результати експериментів викладено у дослідженнях Т.М. Панової, Т.В. Емельянової, Т.Б. Вепревої, М.С. Багарядцевої). Це свідчить про тісний зв'язок між створенням інтегрованих курсів та навчанням іноземній мові для спеціальних цілей – одне передбачає інше.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Методологія формування інтегрованих навичок та вмінь із врахуванням особливостей іншомовної професійно-орієнтованої лексики і надалі вимагає розробки так само, як і методичні засади інтеграції іноземної мови та відповідних дисциплін зі спеціальності. Недостатня співвіднесеність мовного матеріалу з майбутньою професійною діяльністю студентів ускладнює встановлення кореляцій між мовними явищами та професійним контекстом, практичне застосування отриманих професійних знань в міжкультурному спілкуванні.

Мета статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності вдосконалення інтегрованих курсів викладання іноземної мови для студентів юридичних спеціальностей. Основній меті підпорядковані такі завдання: визначити методичні засади навчання англійської професійно-орієнтованої лексики на основі інтегрованого курсу «Англійська мова, Право, Лінгвокраїнознавство», проаналізувати дидактичні передумови розробки такого курсу, розкрити його структуру та цілі.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція вживається як поняття в науковій літературі кілька десяти-

літь та застосовується до різних наук. Цей термін може означати взаємозв'язок окремих частин або процес становлення цілісності. Поняттю інтеграції передувало поняття «міжпредметні зв'язки». Чимало педагогічних досліджень було присвячено проблемі взаємозв'язку різних навчальних предметів як передумові створення справжньої системи знань та адекватного розуміння світу. Багато хто вважав, що все, що знаходиться у взаємозв'язку, має викладатись у такому ж взаємозв'язку.

Інтеграція як явище існує давно, проте у якості терміна вперше почала фігурувати у 30-х роках ХХ століття у працях німецьких та шведських учених. Найпростіше та найпоширеніше значення, яким наділяють інтеграцію, – поєднання, взаємопроникнення. Наразі цей термін набув популярності та широкого застосування в різних царинах, як от політика, біологія, хімія, фізика, закріпився в соціальній, культурній та інформаційній сферах.

Найвичерпніше психолого-педагогічне обґрунтування дидактичного значення міжпредметних зв'язків пропонує К.Д. Ушинський. На його думку, міжпредметні зв'язки мають світоглядну цінність та сприяють формуванню чітких і цілісних уявлень про реальний оточуючий світ. Міжпредметні зв'язки він виводить із трьох різних асоціативних зв'язків, що відображають об'єктивні взаємозв'язки предметів та явищ [5]. Міжпредметні зв'язки виконують кілька функцій, як от освітня, розвиваюча, виховна та ін.

Всі дослідники інтеграційних процесів у сучасній освіті поділяють переконання, що інтеграція є шляхом досягнення цілісного сприйняття реальності та формування єдиної, гармонійної картини світу, основу інтеграції становлять міжпредметні зв'язки, а її сутність значною мірою обумовлено диференціацією. Згідно з визначенням Т.Б. Вепревої, інтеграція – це природний взаємозв'язок наук, навчальних дисциплін, розділів і тем різних предметів на основі провідної ідеї та провідних положень, що супроводжуються глибоким, послідовним, багатограним розкриттям процесів і явищ, які вивчаються [2]. Інтегроване навчання орієнтоване на подолання недоліків традиційної предметної системи, зближення і взаємозалежність дисциплін.

Результатом інтеграції в освіті стає створення нового курсу, дисципліни, системи вправ, які мають комплексний характер, впливають на формування якісно нових знань студентів, розвивають здатність до творчого мислення й аналізу і, передусім, виступають одним із визначальних факторів оптимізації навчального процесу.

Інтеграційні процеси в освіті не можна розглядати окремо від диференціації. Диференціація служить за-

порукою збереження якості різних складових змісту освіти та підтримання цілісності навчального процесу. Виділяються три типи диференціації, релевантні для системи освіти: зовнішня (організація спецшкіл, факультативів, поглибленого вивчення предметів); внутрішня (раціональне планування роботи з кожним студентом з огляду на його індивідуальні особливості); елективна (надання студентам права обирати ті чи інші дисципліни для додаткового вивчення).

За умов ізольованої предметної системи навчання студенти сприймають дисципліни фрагментарно, що позначається на засвоєнні ізольованих знань та перешкоджає цілісності освіти. Саме тому, як слушно писав І.Г. Песталоцці, необхідно «поєднати в нашій свідомості схожі та споріднені предмети, аби внести більшу ясність у наші уявлення, і після повного їх з'ясування підвищити до чітких понять» [4].

Слід розрізняти інтеграцію як мету навчання та інтеграцію як засіб навчання. В першому випадку йдеться про формування цілісних уявлень про світ, репрезентацію взаємопов'язаних фрагментів як єдиної системи. В другому випадку мається на увазі роль інтеграції для розвитку ерудиції студентів, спрямованість на розширення наявної вузької спеціалізації навчання. Водночас, інтеграція не повинна замінити базові дисципліни, її призначення – системне поєднання отриманих знань.

Дисципліна «іноземна мова» за визначенням передбачає участь в інтеграційних процесах, оскільки наближення до чужої лінгвокультурної спільноти та можливість міжкультурного спілкування відповідають сучасним нормам цивілізованого світу, які ґрунтуються на взаємопроникненні, взаємодоповненні та взаємоповазі різних культур. Відтак, метод інтегрованого навчання видається необхідним інструментом формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців.

Професійно-орієнтована іноземна мова, з лінгвістичної точки зору, представляє собою особливий функціонально-стилістичний різновид мови, що обслуговує певну сферу людської діяльності. Проте, в методичному плані йдеться про продукт поєднання предметів «іноземна мова» та спеціальних дисциплін: він виступає «цілим» стосовно дисциплін, на основі яких його утворили, і «частиною» стосовно системи навчальних дисциплін як такої. З одного боку, збережено зв'язок з дисциплінами-першоджерелами, з іншого – з'являються якісно нові характеристики.

Необхідність вдосконалення інтегрованих курсів детермінована розбіжностями між змістом навчання іноземній мові та реальною комунікативною практикою в іноземному професійному середовищі. Як справедливо відзначає М.С. Багарядцева, своєрідність іноземної професійно-орієнтованої мови полягає у наявності міжпредметного підґрунтя для інтеграції (іноземна мова + спеціальні дисципліни), але згодом, завдяки органічному переплетінню мовного та професійного аспектів, відбувається трансформація у внутрішньопредметну інтегровану дисципліну [1]. Таке перетворення сприяє ефективнішому формуванню міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців.

В процесі інтегрованого навчання професійно-орієнтованій іноземній мові на немовних факультетах важливо дотримуватись адекватних педагогічних умов, сукупність яких призводить до гармонійного синтезу лінгвістичного та професійного компонентів. По-перше, це міждисциплінарний характер навчання, що забезпечує природний взаємозв'язок та професійну спрямованість навчальних дисциплін. По-друге, активне використання інноваційних технологій, що дозволяє відтворити

моделі реальної професійної діяльності та специфіку іноземного оточення. По-третє, налаштованість на формування у студентів ціннісного відношення до самореалізації, що сприяє підвищенню мотивації, розкриттю здібностей і талантів особистості.

Інтегровані курси, які поєднують іноземну мову зі спеціальними дисциплінами, не лише допомагають студентам отримати знання в комплексі та сформувати цілісну взаємопов'язану картину світу, а й значно понижують втомлюваність за рахунок перемикання уваги на різноманітні види діяльності на заняттях, розвивають пам'ять, уяву, логічне мислення, комунікативні навички, а також спонукають викладача до постійного самовдосконалення.

Зміст інтегрованого навчання іноземній професійно-орієнтованій мові має три базові елементи: лінгвістичний, психологічний, методологічний. Лінгвістичний елемент поєднує мовний та мовленнєвий матеріал. Психологічний елемент включає навички та вміння, які забезпечують адекватне вживання іноземної мови в різних видах мовленнєвої діяльності, виявлення певного відношення до прочитаних аутентичних текстів. Методологічний елемент пов'язаний з оволодінням студентами раціональними дидактичними прийомами, виробленням здатності самостійно інтерпретувати аутентичні тексти.

Сформованість умінь та навичок, отриманих в ході інтегрованого навчання, визначається здатністю розуміти весь обсяг значень іноземних термінів, зіставляти поняття з українськими еквівалентами. Студенти мають довести вміння застосовувати знання зі спеціальності для вирішення лінгвістичних проблем на рівні слова, словосполучення, речення та тексту. Паралельно з іноземною професійно-орієнтованою мовою бажано вільно вживати загальнолітературну лексику в професійних контекстах задля переконливішого викладення своїх думок в ситуації міжкультурного спілкування.

Згідно з влучним спостереженням Н.П. Хомякової, ідея підготовки фахівців з розвинутою іноземною міжкультурною комунікативною компетентністю – однієї з визначальних складових загальної професійної компетентності – дає підстави говорити про появу нового поняття, що корелює з поняттям вторинної мовної особистості для випускників мовних ВНЗів – вторинної комунікативної професійної особистості [6]. Актуальність формування такої особистості за умов глобалізації очевидна. Випускники немовних ВНЗів, які володіють професійно-орієнтованою іноземною мовою, здатні спілкуватись без перекладача, самостійно встановлювати контакти із зарубіжними партнерами, брати участь в перемовинах.

При створенні інтегрованих курсів дисципліну «іноземна мова» зазвичай комбінують з історією, світовою культурою, літературою, інформаційними технологіями, економікою, екологією, музикою, тощо. Юриспруденція посідає особливе місце в системі інтегрованих курсів, оскільки містить важливу інформацію про норми тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти. Інтегрований курс, що поєднує англійську мову та правові дисципліни, покликаний надати студентам-юристам певний обсяг знань зі спеціальності, але аж ніяк не дублює зміст юридичних підручників.

Кількість компонентів інтегрованого курсу дослідники визначають по-різному. Оптимальним видається підхід О.Н. Щукіна [7], згідно з яким інтегрований курс включає такі складові: мовний матеріал, мовленнєві вміння та навички, знання мовних засобів та правил їх вживання, навчальні та компенсаційні вміння, культура країни мови, що вивчається, сфери, теми, ситуації спілкування, аутентичні тексти.

Іншомовні аутентичні тексти, завдяки яким полегшується засвоєння професійної термінології, використовуються для реалізації змістового аспекту інтеграційних процесів. Натомість діяльнісний аспект інтеграції виявляється в оволодінні іноземною професійно-орієнтованою мовою з метою вирішення конкретних професійних завдань. Провідну роль відіграє прогнозування соціальної перцепції, що впливає на розвиток міжкультурних комунікативних умінь професійного спрямування.

Індивідуальні потреби студентів та відповідна професійна спеціалізація обумовлюють існування різних типів мотивації вивчення іноземної мови. Для немовних ВНЗів дослідники виділяють такі: комунікативно-мотиваційна, яка визначається особистими потребами в іншомовному спілкуванні; лінгво-пізнавальна, спрямована на пізнання та засвоєння мовних явищ; професійно-орієнтована, яка ґрунтується на отриманні професійних знань шляхом вивчення іноземної мови; лінгвокраїнознавча, що залежить від емоційної зацікавленості студентів у наближенні до незнайомої культури. Інтегровані курси дозволяють підсилити та поєднати всі зазначені типи мотивації, що є безперечною перевагою їх застосування.

Комплекс вправ і завдань, на який спирається інтегроване навчання іноземній професійно-орієнтованій мові, має дотримуватись послідовності етапів роботи над аутентичними текстами на професійну тематику, а також враховувати особливості взаємодії лінгвістичного та професійного компонентів у навичках та вміннях, необхідних для формування міжкультурної комунікативної компетентності.

Реалізація принципу новизни у когнітивному аспекті та підбір аутентичних текстів для впровадження інтегрованого курсу потребує постійного надання нових лінгвокраїнознавчих відомостей, нової інформації про професійну діяльність юристів у англійських державах, творчого підходу до виконання вправ і завдань, цікавої організації ролевих ігор, готовності вносити зміни до навчального плану та адаптуватись до прогресу студентів.

Окрім принципу новизни, іншим провідним дидактичним принципом вважається принцип наочності, запропонований Я.А.Коменським у XVII столітті та й досі актуальним. Доречність використання цього принципу при викладанні англійської мови на юридичних факультетах не викликає сумнівів попри те, що специфіка дисципліни впливає на організацію навчального процесу. Ефективність принципу наочності – незалежно від того, чи йдеться про таблиці, схеми, малюнки та інші засоби мовної або образотворчої наочності – можна оцінити лише з врахуванням певних факторів, як от тип навчального закладу, етап навчання, мета й задачі навчання, особистісні якості студентів.

Використання принципу наочності на юридичних факультетах при інтегрованому навчанні англійській професійно-орієнтованій мові є ефективним, оскільки сфера вживання англійської мови визначає наявність у текстах засобів наочності у царині юриспруденції. Мається на увазі графічна наочність – особливий тип умовної образотворчої наочності, який охоплює таблиці, графіки, схеми, діаграми, тощо.

Застосування умовних форм наочності збагачує пізнавальну діяльність, розвиває теоретичне мислення, здатність до абстракції та узагальнення. В професійно спрямованому спілкуванні юристів до таких засобів наочності відносяться таблиці й схеми, що складають основу для порівняння й зіставлення процесів та явищ. Доведено, що ці засоби

розвивають уміння, які визначаються психологами як провідні для рецепції та репродукції.

Звичка працювати з таблицями та схемами як допоміжним засобом інтегрованого навчання англійській професійно-орієнтованій мові паралельно виробляє вміння користуватись графічною наочністю при читанні юридичної літератури українською мовою та шукати значущу правову інформацію. Призначення таблиць – систематизація певних відомостей, що відкриває широкі можливості для формування інформаційної компетентності, що є основоположною для функціонування у сучасному полікультурному суспільстві.

Надання інформації у вигляді схем часто розглядається фахівцями як простіший та доступніший засіб встановити необхідний порядок дій згідно з правовою документацією. У дидактичному плані схеми є не менш ефективними: їх використання може полегшити викладення інформації та засвоєння професійно-орієнтованої лексики. До найпопулярніших схем відносять розгалужені багаторівневі схеми-класифікації, в яких зручно систематизувати розділи права та інші юридичні нюанси.

Якщо в аутентичних текстах відсутні засоби графічної наочності, є сенс створювати їх у дидактичних цілях. Приміром, комплекс вправ, на який спирається інтегрований курс «Англійська мова, Право, Лінгвокраїнознавство», передбачає виконання завдань творчого характеру, пов'язаних із самостійним укладанням схем. Обробка незнайомої інформації здійснюється швидше, якщо студентам пропонується будувати схеми або таблиці, де фіксуються цифрові дані, основні характеристики тих чи інших процесів, функції громадських організацій, юридична термінологія, тощо.

Організація навчального матеріалу відповідно до цілей та умов інтегрованого навчання є запорукою формування лексичних умінь і навичок, необхідних для оволодіння іноземною професійно-орієнтованою лексикою та її вільного використання в ситуаціях міжкультурного спілкування. Як засвідчують більшість досліджень, вагомим фактором оптимізації інтегрованого навчання виступає модульний принцип, який включає спеціально відібрані вправи та завдання для засвоєння професійно-орієнтованої лексики.

Модульний підхід пов'язаний із загальною та професійною педагогікою, психологією освіти, системним підходом і програмованим навчанням, тож, за сучасних педагогічних умов, видається доцільним для практичного використання. Зацікавленість модульним підходом пояснюється різними причинами – прагненням краще організувати інтегроване навчання, досягнути високого рівня професійної підготовки, забезпечити структуру занять, яка задовольняла б викладачів і студентів.

О.О. Вербицький вводить поняття «діяльнісний модуль» як одиниці, що здійснює перехід від професійної діяльності до навчальності. За його теорією, модуль – це не просто сукупність знань, умінь та навичок, а певна системна властивість фахівця, яка дає йому змогу успішно реалізовувати професійні завдання [3]. Інші дослідники розуміють модуль як самостійну групу ідей, формування самостійно розпланованої одиниці навчальної діяльності, актуальну наукову проблему, логічно завершений фрагмент навчального матеріалу, «дозу інформації» та ін. Так чи інакше мається на увазі закінчена частина змісту навчальної дисципліни, яка містить пізнавальний, професійний та прогресивний аспекти.

В пізнавальній (інформаційній) площині модуль сприяє формуванню та закріпленню теоретичних знань в той час, як навчально-професійна (діяль-

нісна) частина модуля скерована на формування професійних умінь та навичок на основі отриманих знань. Поняття модуля поширюється й на спецкурси та окремі розділи навчальних програм.

Деякі дослідники (Ю.В. Устинюк, Н.В. Шумакова) пропонують співвідносити модулі з розділами або самостійними темами підручників. На думку інших (П.Ф. Кобрушко, О.А. Орчакова), модуль характеризується цілісністю, гнучкістю структури, відносною автономністю, орієнтацією на виконання конкретної функції.

Для інтегрованого навчання професійно-орієнтованій іноземній мові студентів немовних факультетів цінність модульного підходу полягає у інтенсифікації самостійної роботи, врахуванні індивідуальних особливостей студентів, можливості обирати певний набір модулів та порядок їх засвоєння залежно від рівня сформованості лексичних умінь та навичок. Тематичні модулі зручно ділити на блоки, які складаються з іншомовного лексичного матеріалу та відповідних вправ.

Зокрема, модулі інтегрованого курсу для студентів-юристів містять аутентичні тексти юридичної спрямованості і комплекс вправ. Окрім цього, до кожного модулю прикріплено словник нових термінів та вправи для повторення й закріплення вивченого матеріалу. Всі відібрані вправи та завдання базуються на принципах доступності, новизни, інтерактивності, мотивації, поступового зростання складності, врахування індивідуальних особливостей студентів, сформованості їх професійного англійського тезаурусу, комунікативних здібностей та творчого потенціалу.

Перш ніж перейти до запровадження інтегрованого курсу «Англійська мова, Право, Лінгвокраїнознавство» (АМПЛ) та задіяти у навчальному процесі комплекс вправ і завдань, розрахованих на набуття як загальнокультурних знань, так і комунікативних прагматичних навичок професійного спілкування, викладач має здійснити ретельну діагностику рівня підготовки студентів-юристів до професійно спрямованої комунікації англійською мовою.

Як демонструють результати анкетування, студенти юридичних спеціальностей мають недостатній рівень сформованості умінь сприймати приховані смисли іншої культури, розпізнавати слова-реалії та культуроспецифічні конотації у зв'язку зі слабкою підготовкою до професійно спрямованого спілкування в полікультурному просторі. Усунення цих недоліків стає одним із пріоритетних завдань інтегрованого навчання англійській професійно-орієнтованій мові шляхом підсилення ролі лінгвокраїнознавчої складової, що передбачає зіставлення не лише мовного, а й національно-культурного вимірів.

Розвиток англійської професійно-орієнтованої мови, яка використовується в лінгвоправових спільнотах англійських держав, визначається її диференціацією від англійської мови та юриспруденції. Коли досягається максимальне взаємопроникнення лінгвістичного й професійного аспектів, змінюється характер міжпредметних зв'язків. Запозичення компонентів, властиве етапу інтеграції, поступається кореляції, за якої англійська мова, право та професійно-орієнтована мова виступають як рівноцінні дисципліни.

Англійські матеріали, від яких відштовхується інтегроване навчання, мають викликати зацікавленість студентів доступом до актуальної професійної та культуроспецифічної інформації з царини права. Рекомендовано узгоджувати роботу викладачів обох дисциплін задля координації навчального процесу. В ідеалі матеріали інтегрованого курсу можуть бути

придатними як для підготовки до занять з англійської мови, так і з юридичних спеціальностей.

Аутентичні тексти для інтегрованого навчання англійській професійно-орієнтованій мові відібрані з різних джерел інформації англійською мовою – художньої літератури, наукових видань, газетних і журнальних статей, мережі Інтернет та ін. Формування лексичних навичок і умінь в інтегрованому курсі відбувається за умови взаємопов'язаного навчання всім видам мовленнєвої діяльності: читання, говоріння, аудіювання та письмо.

В межах інтегрованого підходу до англійської підготовки фахівців пізнавальна діяльність студентів-юристів на заняттях скеровується на пошук та засвоєння лінгвістичної, лінгвокультурологічної та професійно значущої інформації, яка сприяє глибшому осягненню культуроспецифічного наповнення аутентичних текстів. Формування компетентного, всебічно підготовленого читача – передумова його успішного функціонування в ролі ефективного міжкультурного комуніканта.

За основу інтегрованого навчання англійської професійно-орієнтованій лексиці студентів юридичних спеціальностей, згідно зі слухною пропозицією Т.Б.Вепревої, доцільно взяти макрометод, який поєднує найкращі елементи комунікативного, когнітивного та інтерактивного методів [2]. Взаємозв'язки між дисциплінами «Англійська мова», «Право» та «Лінгвокраїнознавство» дають підстави для створення інтегрованого курсу (АМПЛ), завдяки якому оволодіння професійно-орієнтованою лексикою здійснюється ефективніше.

Інтегрований курс «Англійська мова, Право, Лінгвокраїнознавство» (АМПЛ) надає можливість практично реалізувати такі цілі: розширити загальну та мовну освіту студентів юридичних спеціальностей; розвивати загальні та спеціальні вміння й навички; підсилити мотивацію до вивчення англійської мови завдяки високій концентрації цікавої культуроспецифічної інформації; спрямувати сформовані вміння та навички на конкретні комунікативні завдання; розширити пасивний та активний словниковий запас шляхом збільшення мовленнєвої практики; покращити навички та вміння самостійної роботи студентів-юристів з аутентичними текстами.

Зазначені цілі підпорядковані основній меті – формуванню англійської професійно спрямованої лексичної компетентності як ключової складової в структурі загальної міжкультурної комунікативної компетентності. Лінгвокраїнознавчому компоненту відведено надзвичайно важливу роль, оскільки від успішності його засвоєння залежить адаптація до норм англійських лінгвоправових спільнот, формування адекватного лексичного портрету майбутніх фахівців, який дозволяє проявити себе гідним учасником міжкультурної комунікації.

Істотна перевага розробленого інтегрованого курсу полягає у виявленні інтегративних умінь студентів-юристів, які реалізуються в межах професійно-мовного блоку, але ґрунтуються на професійних дисциплінах та зв'язках з соціокультурним та лінгвістичним блоками. Спостерігається пряма залежність між ступенем сформованості зазначених умінь і накопиченням професійно спрямованої та культуроспецифічної інформації, представленої в професійно-мовному та соціокультурному блоках.

Комплекс вправ і завдань характеризується циклічністю та подвійною спрямованістю, що виявляється в зосередженості на роботі з текстами, та, водночас, на формуванні інтегрованих умінь. Доречність принципу циклічності пояснюється тим, що на кожному етапі опрацювання аутентичних

текстів передбачено ознайомлення з професійно-орієнтованою лексикою, тренування та мовленнєва практика в рольових іграх

Запропоновані завдання структуруються за етапами формування лексичних навичок (ознайомлення, запам'ятовування, тренування, вживання в мовленні), етапами формування лексичних умінь (робота з професійно-орієнтованою лексикою, переклад з англійської на українську та навпаки), етапами роботи з аутентичними текстами, використанням сучасних мультимедійних засобів, формою виконання. Проте, слід зазначити, що акцент зроблено на класифікації за етапами формування лексичних навичок та вмінь. Всі інші лише доповнюють провідну мету інтегрованого навчання – формування англомовної лексичної компетентності як підґрунтя професійної підготовки студентів-юристів.

Лінгводидактична модель, що спирається на інтегрований курс англійської професійно-орієнтованої мови, дає змогу визначити рівні практичного використання отриманих знань під час професійної комунікації спеціалістів з різних лінгвоправових спільнот. Виділяються професійні вміння вербального характеру, професійно-комунікативні вміння та професійно-соціокультурні комунікативні вміння. Зазначені типи вмінь взаємопов'язані та взаємозалежні, але вирішальний вплив на формування англомовної лексичної компетентності майбутніх юристів справляє останній тип.

Одним із головних методичних прийомів інтегрованого навчання англійській професійно-орієнтованій мові є безпосереднє спілкування двох та більше студентів-юристів англійською мовою в процесі передачі професійної та культуроспецифічної інформації, обміну знаннями та спільної творчої діяльності на кшталт рольових ігор. Моделювання комунікативних ситуацій з професійним ухилом, відтворення англомовного середовища дидактичними засобами позитивно позначається на активізації сприйняття та засвоєння матеріалу, що дає студентам потужний стимул розвиватись в цьому напрямку й позбавляє страху перед реальним професійним спілкуванням.

Варто підкреслити, що інтегрований курс «Англійська мова, Право, Лінгвокраїнознавство» (АМПЛ), розроблений на блочно-модульній основі, можна розглядати як попередній етап підготовки до міжнародного іспиту на знання юридичної англійської мови – ILEC (The International Legal English Certificate). Успішне складання цього іспиту передбачає глибоку обізнаність з такими темами, як «legal system», «sources of law», «European Union law», «legal procedures», демонстрацію необхідних лінгвістичних навичок – говоріння, читання, письмо, сприйняття на слух. При отриманні сертифікату ILEC практикуючі юристи мають нагоду професійно розвиватись на міжнародному рівні та підвищити власну конкурентноспроможність.

Більшість європейських та американських університетів вимагають зазначений сертифікат для зарахування на бакалаврські та магістерські програми юридичних факультетів або підготовчі курси. Чимало міжнародних асоціацій юристів і урядових організацій пропонують оплачувати гранти та стажування для участі в конференціях, семінарах та інших професійних заходах. Приміром, організація ESLA (European Law Students' Association) пропонує студентам та випускникам юридичних факультетів низку програм зі стажування тривалістю від двох тижнів до двох років у юридичних фірмах, судах, банках, суспільних організаціях у будь-якій європейській країні.

Висновки і пропозиції. Традиційні педагогічні технології, які застосовувались донедавна в українських ВНЗ при викладанні англійської мови на немовних факультетах, взагалі не беруть до уваги такий важливий для кар'єри майбутніх фахівців момент, як підготовку до іспиту міжнародного значення. Це істотний недолік, адже для потенційного працедавця наявність сертифікату ILEC виступає гарантією володіння англійською професійно-орієнтованою мовою, знання специфіки національно-правових систем англомовних держав та готовності до ефективної міжкультурної комунікації з професійних питань. Перевагою інноваційних технологій типу інтегрованих курсів є врахування можливості складання подібних іспитів по закінченню навчання.

Список літератури:

1. Багарядцева М. С. Интегрированное обучение студентов экономических специальностей иноязычному монолингвальному высказыванию на основе текстов профессионального содержания: диссертация... кандидата педагогических наук. – Екатеринбург, 2004. – 228 с.
2. Вепрева Т. Б. Обучение профессионально-ориентированной иноязычной лексике студентов неязыковых специальностей на основе интегрированного курса: диссертация... кандидата педагогических наук. – Санкт-Петербург, 2012. – 182 с.
3. Вербичкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. – М.: «Высшая школа», 1991. – 273 с.
4. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические произведения / И. Г. Песталоцци. – М., 1963.
5. Ушинский К. Д. Собрание сочинений в 11-ти томах, т. 8 – М.-Л.: АПН РСФСР, 1948-1952.
6. Хомякова Н. П. Формирование специальной иноязычной коммуникативной компетентности юристов-международников в условиях контекстного обучения. – М.: Тезаурус, 2008.
7. Шукин А. Н. Обучение иностранным языкам. Теория и практика: учебное пособие для преподавателей и студентов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Филоматис, 2006. – 480 с.

Дружченко Т.П.

Национальный университет государственной налоговой службы Украины

ИНТЕГРИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ КАК СРЕДСТВО ОПТИМИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ БУДУЩИХ ЮРИСТОВ

Аннотация

Статья посвящена проблеме оптимизации профессионального образования будущих юристов средствами интегрированного обучения иностранному языку. Высветлена специфика преподавания интегрированного курса «Английский язык, Право, Лингвострановедение». Определены методологические принципы обучения англоязычной профессионально ориентированной лексике на основе этого курса. Проанализированы дидактические предпосылки разработки вышеупомянутого курса, раскрыты его структура и цели. Доказано, что метод интегрированного обучения является необходимым инструментом формирования межкультурной коммуникативной компетентности будущих специалистов.

Ключевые слова: оптимизация, профессиональное образование, английский язык, право, лингвострановедение, профессионально ориентированная лексика, межкультурная коммуникативная компетентность, будущие юристы.

Druzhchenko T.P.

National State Tax Service University of Ukraine

INTEGRATED TEACHING FOREIGN LANGUAGES AS THE MEANS OF OPTIMIZING FUTURE LAWYERS' PROFESSIONAL EDUCATION

Summary

The article is devoted to the problem of optimization of future lawyers' education by the means of integrated teaching foreign languages. The paper highlights the specifics of teaching the integrated course «English, Law, Linguistic and Regional Ethnography». Methodological principles of teaching professionally oriented vocabulary on the basis of the course are determined. Didactic preconditions for developing the course mentioned above are analyzed. Both structure and objectives of the course are defined. The research proves that the method of integrated teaching is a necessary instrument to be used in the process of forming intercultural communicative competence of future specialists.

Keywords: optimization, professional education, the English language, law, linguistic and regional ethnography, professionally oriented vocabulary, intercultural communicative competence, future lawyers.

УДК 378.134:78.071

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Зарицька А.А.

Луцький педагогічний коледж

У статті теоретично проаналізовано поняття «модель», «моделювання», «педагогічна модель». Спроектована структурно-функціональна модель формування готовності майбутніх учителів музики до професійної самореалізації на акмеологічних засадах. Визначені структурні і функціональні компоненти моделі на основі системного підходу. Основними складниками моделі є: мета, принципи, організаційно-педагогічні умови, зміст підготовки та її організаційні форми. Виділені етапи модельованого процесу відображають поступове вдосконалення готовності майбутнього вчителя музики до професійної самореалізації.

Ключові слова: модель, педагогічне моделювання, структурно-функціональна модель, професійна самореалізація, акмеологічно-орієнтоване навчання.

Постановка проблеми. Формування готовності майбутніх учителів музики до професійної самореалізації – це складний і водночас керований процес. Тому проектування структурно-функціональної моделі, як вихідної позиції формування готовності майбутніх учителів музики до професійної самореалізації дало змогу спрогнозувати майбутній результат і спланувати хід діяльності у досягненні поставленої мети. Модель наочно уможливила усталеність структури створеного об'єкта, сприяла адекватності оцінювання результатів усіх видів діяльності, що

базуються на визначених компонентах, принципах, умовах, формах і методах їх формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми професійного становлення майбутніх учителів музики знайшли своє відображення у працях вітчизняних учених: А. Болгарського, М. Букач, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької О. Щолокової та ін. Сучасні науковці (В. Антонов, В. Бутенко, В. Вакуленко, В. Гура) розглядають різні аспекти моделювання діяльності майбутнього педагога з врахуванням індивідуаль-

них та психологічних якостей. У працях Н. Кузьміної, І. Зязюна, С. Гончаренка Г. Сагач систематизуються вимоги до сучасної дидактичної моделі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Найбільш вагомим наслідком інтенсивних змін, яких зазнають сутність і зміст вищої музично-педагогічної освіти, є їх орієнтація на формування моделей, методів навчання, шляхів практичної реалізації та акмеологізації усього навчально-виховного процесу. Динамічний характер сучасної епохи зумовлює необхідність переходу від системи «навчання на все життя» до системи «навчання протягом усього життя», тобто посилює значення самовиховання, самонавчання, самовдосконалення особистості, формування відповідних умінь і внутрішньої потреби, готовності до можливих змін у сфері діяльності з метою забезпечення високої соціально-професійної мобільності фахівців. Успішне розв'язання цих складних завдань можливе лише на засадах особистісно-орієнтованого підходу до кожного студента з урахуванням його індивідуальних інтелектуальних, фізичних, психічних якостей і особливостей.

Мета статті: теоретично обґрунтувати та спроектувати структурно-функціональну модель формування готовності майбутніх учителів музики до професійної самореалізації на акмеологічних засадах.

Виклад основного матеріалу. Моделювання – це науковий метод дослідження різноманітних об'єктів, процесів шляхом побудови їх моделей, які зберігають основні виділені особливості об'єкта дослідження та здатні в певних відношеннях заміщувати об'єкт, що вивчається, і давати про нього нові відомості [3, с. 118].

Зауважимо, що слід розмежовувати поняття моделювання та моделі. Модель (by modulus – мірило, зразок) – матеріальне або формальне зображення, об'єкт або система об'єктів, що імітують суттєві якості оригіналу і стають джерелами інформації про нього. Згідно тлумачного словника «модель» включає аспекти, які характеризуються як: 1) зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта та використовується для одержання нових знань про об'єкт; 2) умовний чи умовний (зображення, опис, схема і т.п.) образ якого-небудь об'єкта, процесу або явища, що використовується як його «представник»; 3) система матеріальних залежностей або програма, що відображає суттєві властивості об'єкта, процесу чи явища, які вивчаються [4, с. 72].

Ми виходимо з того, що модель – це аналог (схема, структура, знакова система) певного фрагмента природної або соціальної реальності, породження людської культури, концептуально-теоретичного утворення – оригіналу моделі. Цей аналог служить для зберігання і розширення знання про оригінал, його конструювання, перетворення або управління ним [2, с. 112].

Основними принципами моделювання за В. Загвязинським є: наочність моделі (конструктивна, образотворча, знакова, символічна), визначеність (чітке виділення певних сторін вивчення), об'єктивність (тобто незалежність проведення досліджень від особистих переконань дослідника) [3, с. 115].

Залежно від мети застосування функціональне призначення моделі виражається в: описовості як орієнтирі добору методів і прийомів навчання, виховання, управління, дієвості (уможливлення використання моделі у навчанні чи управлінні) і прогностичності (остаточній перевірці життєвості й доцільності моделі) [6].

Педагогічна модель – це знакова система, за допомогою якої відтворюється цілісний дидактичний процес на основі збереження його структури та

функціонування структурних компонентів на усіх етапах дослідження. Вагомою перевагою методу моделювання є відтворення як статички дидактичного процесу, так і його динаміки, як прогнозування майбутнього позитивного результату, так і мобільності реагування у підкоренні професійних і особистісних акме. Відтак, необхідність використання методу дидактичного моделювання є науково обґрунтованою та очевидною. Слід відмітити, що дидактичне моделювання розглядається нами як «система дій, яка забезпечує адекватне засвоєння (розуміння) модельованих властивостей, зв'язків і відношень доступних для пізнання перетворюваного об'єкта (природного чи соціокультурного)» [7, с. 67].

Таким чином об'єктами дидактичного моделювання виступають природні та штучні системи, а суб'єктом – сама людська свідомість. Модель дидактичного процесу – це еталонне уявлення про навчання та його конструювання.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що термін «педагогічне моделювання» часто супроводжується поняттям «проекткування», яке передбачає створення моделей запланованих (майбутніх) процесів і явищ, а також поширюється і на минулий досвід з метою більш глибокого його осмислення. Компонентами проектною діяльності виступають конкретні прогностичні моделі або модулі (вузли, що поєднують сукупність елементів, наприклад, освітньої системи).

На думку С. Гончаренка, зіставлення термінів «моделювання» і «проекткування» до їх взаємного смислового «вкладення», засвідчує, що проект як система є підсистемою моделі, і навпаки, саме проектування може складатися з більш дрібних моделей. Водночас, проектування передбачає створення окремих моделей, а моделювання, своєю чергою, виражається сукупністю елементів, у тому числі включає теорію проектування [3, с. 55-60].

Для нашого дослідження важливим є те, що модель у багатьох випадках поряд з пізнавальною метою, зумовлює й формувальну мету, тому модель є не тільки інструментом пізнання, а й образом стану об'єкта, який моделюється, несе в собі структуру того, чого ще немає в об'єктивній реальності» [1, с. 58].

У побудові структури готовності майбутніх учителів музики до професійної самореалізації ми спираємося на модель акмеологічно-орієнтованого навчання, запропоновану Н. Кузьміною, як найбільш прийнятну, на нашу думку, для навчання студентів музично-педагогічних спеціальностей, у якій відображено механізми переходу від навчальної до професійної діяльності за допомогою усієї системи форм, методів і засобів навчання предметного й соціального змісту. «Акмеологічна модель – це система об'єктів і знаків, що відтворює суттєві властивості об'єкта-оригіналу – ідеального образу професіонала або еталона особистісно-професійного розвитку» [5, с. 131].

На цій підставі представлена структурно-функціональна модель формування готовності майбутніх учителів музики до професійної самореалізації на акмеологічних засадах (рис. 1).

Представлена модель розглядається нами як комплекс взаємопов'язаних елементів педагогічного процесу, де інтегруються її основні складники: мета, принципи, організаційно-педагогічні умови, зміст підготовки та її організаційні форми.

Дієвими механізмами формування готовності майбутніх учителів музики до професійної самореалізації є: акмеологічна спрямованість навчального процесу; програмованість передачі та засвоєння досвіду музично-педагогічної діяльності; інноваційно-випереджувальне навчання; забез-

печення суб'єктної позиції майбутнього учителя музики у процесі засвоєння змістових компонентів змісту музично-педагогічної освіти.

Принцип акмеологічної спрямованості відображає стратегічні цілі музично-педагогічної підготовки, а саме: засвоєння професійно-педагогічних знань і формування конкретних музично-педагогічних умінь у поєднанні зі становленням духовно розвиненої особистості вчителя музики з відповідним рівнем готовності до професійної самореалізації. Принцип програмованості процесу передачі та засвоєння досвіду музично-педагогічної діяльності передбачає організацію навчально-професійної діяльності студентів, що заснована на поетапному опануванні способами розв'язання поступово ускладнених та розширених музично-педагогічних завдань. Принцип інноваційно-випереджувального навчання обумовлює стимулювання позитивної динаміки навчання та професійного розвитку.

Принцип забезпечення суб'єктної позиції майбутнього вчителя музики передбачає розробку та

втіленням технології формування готовності до професійної самореалізації на основі розв'язання системи музично-творчих та проблемно-педагогічних завдань, формування умінь проектування та продуктивного втілення індивідуальних маршрутів музично-педагогічної діяльності.

Головними акмециниками, які визначають результативність розвивального впливу на суб'єкти навчально-професійної діяльності, забезпечуючи формування готовності до професійної самореалізації є: особистісний акмепотенціал майбутнього педагога; акмепотенціал змісту професійної підготовки та середовища ВНЗ; акмепотенціал музично-го мистецтва.

Русійною силою активізації особистісно-творчого потенціалу як акмециника професійної самореалізації майбутнього вчителя музики є синергія самопроцесів та понять, що характеризують свідомість суб'єкта діяльності, зокрема: самоактуалізація, самоефективність, самоудосконалення та продуктивна компетентність.

Урахування акмепотенціалу змісту професійної підготовки та акмепотенціалу музичного мистецтва у процесі підготовки майбутнього учителя музики до професійної самореалізації уможливується активізацією таких механізмів, як акмепрофесійна спрямованість майбутнього педагога та досвід творчої музично-педагогічної діяльності.

У руслі системного підходу зазначимо, що компоненти готовності до професійної самореалізації (емоційно-ціннісний, когнітивно-діяльнісний та рефлексивно-регулятивний взаємопов'язані між собою і тільки у своїй взаємозумовленості і взаємодії можуть забезпечувати її цілісність. Зокрема, емотивно-ціннісний компонент складається із системи ціннісних орієнтацій (професійних та особистісних), мотиваційних установок та емоційних реакцій особистості, що покликані стимулювати професійну самореалізацію майбутнього учителя музики. Когнітивно-діяльнісний компонент виражається системою музично-педагогічних знань, умінь та навичок, мірою професійної компетентності майбутнього вчителя музики, що забезпечує реалізацію його потенціалу у таких акмеформах, як: продуктивна діяльність, майстерність, творчість. Рефлексивно-регулятивний компонент готовності до професійної самореалізації інтегрується у рефлексивній компетентності учителя музики, емпатійній спрямованості його особистості та потребі творчо-професійного самовдосконалення.

У розробці структурно-функціональної моделі зазна-

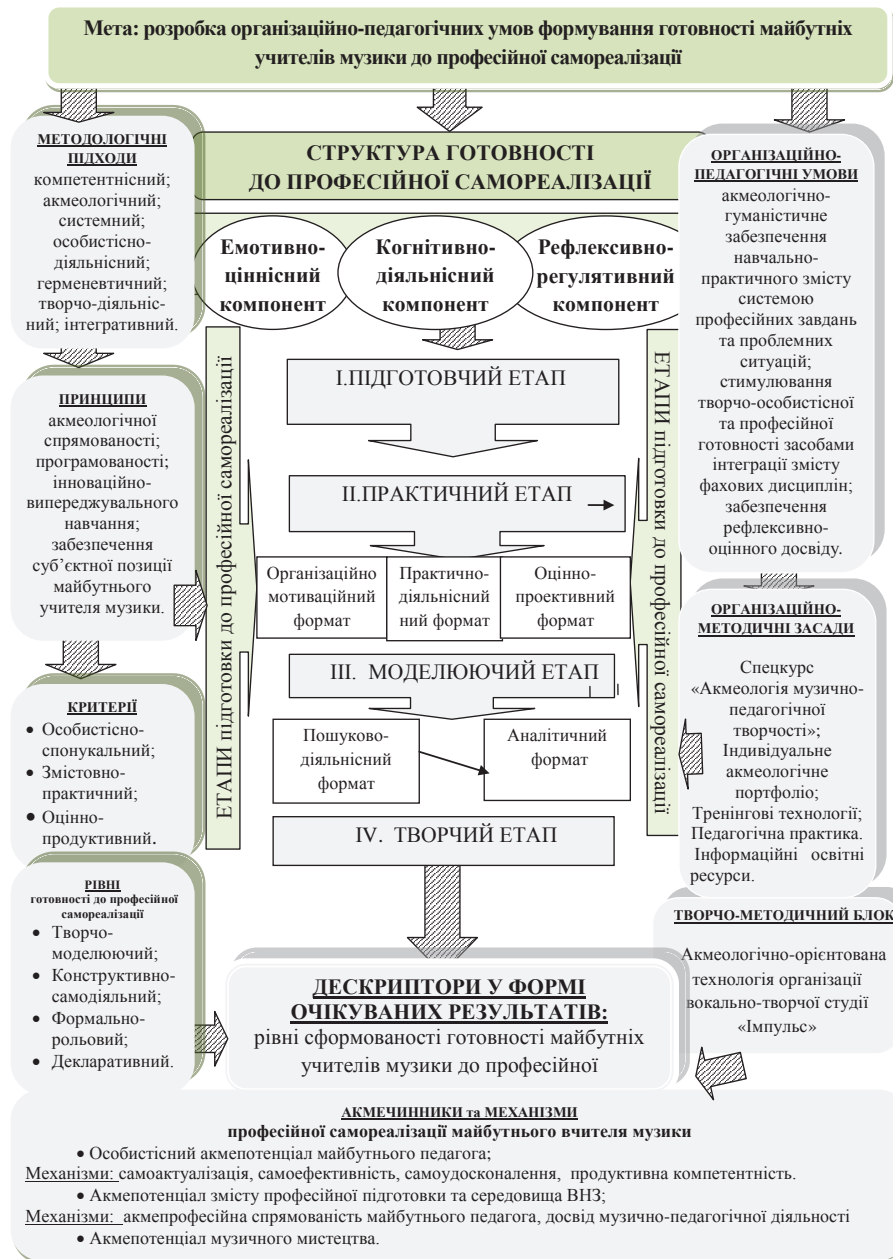

Рис. 1. Структурно-функціональна модель формування готовності майбутніх учителів музики до професійної самореалізації

чається, що професійна самореалізація як системне явище володіє внутрішньою динамікою, характеризується кількісно-якісними змінами в контексті загального процесу особистісно-професійного розвитку студента як суб'єкта музично-педагогічної діяльності. У цьому контексті визначені організаційно-педагогічні умови, що забезпечують позитивну динаміку формування готовності до професійної самореалізації. До таких умов належать: 1) акме-гуманістичне забезпечення навчально-практичного змісту системою професійних завдань та проблемних ситуацій; 2) стимулювання творчо-особистісної та професійної готовності майбутніх педагогів засобами інтеграції змісту фахових дисциплін; 3) збагачення рефлексивно-оцінного досвіду майбутніх учителів музики.

Обґрунтування окреслених організаційно-педагогічних умов зумовлено особливостями гуманізації сучасної вищої музично-педагогічної школи, сутнісною і змістом акмеологічної парадигми професійної підготовки майбутнього вчителя музики.

Виділені етапи модельованого процесу за змістом відповідають логіці професійно-педагогічної підготовки, відображаючи поступове вдосконалення готовності майбутніх учителів музики до ефективного та компетентного здійснення музично-педагогічної діяльності, професійної самореалізації.

Перший, *підготовчий етап*, має на меті: сприяння адаптації студентів в умовах вищого навчального закладу; формування позитивно-діяльнісного ставлення до майбутньої професійної діяльності; розвиток інтересу та усвідомлення студентами значущості готовності до професійної самореалізації. Теоретико-змістовою базою підготовчого етапу слугує вивчення дисциплін циклу музично-теоретичної та практичної підготовки, психолого-педагогічних дисциплін, а також впровадження в освітній процес тренінгових технологій (педагогічно-сенситивної та професійно-асертивної поведінки та ін.).

Практичний етап характеризується свідомою самоорганізацією і саморегуляцією особистісних і професійних якостей студентів, цілеспрямованістю, розвинutoю волею, здатністю до вибору подальшого напрямку творчого саморозвитку, у тому числі з урахуванням протиріч між внутрішньою мотивацією і зовнішніми вимогами до планування і самокорекції навчально-професійної діяльності, що забезпечується рівнем розвитку музично-творчих та педагогічних здібностей (організаційно-мотиваційний формат); пристосовуванням до зовнішніх умов, плануванням цілей та шляхів професійної самореалізації, встановленням взаєморозвиваючих відносин з оточенням, збагаченням й удосконаленням індивідуальних та професійних здібностей, реалізацією інтелектуальних, творчих та професійних знань, умінь і навичок (практично-діяльнісний формат). Таким чином, відбувається творчий пошук і вибір адекватних засобів і способів музично-педаго-

гічної діяльності, інтегрування внутрішніх і зовнішніх стимулів, корекція результатів професійного цілепокладання, програмування професійно-творчого саморозвитку і його цілеспрямоване втілення в життя (оцінно-проективний формат).

Моделюючий етап експериментальної програми виражає формування готовності майбутніх учителів музики до професійної самореалізації, сприяє закріпленню та розвитку емотивно-ціннісного компонента досліджуваного феномена, а також подальше теоретичне та практичне оволодіння складовими цього процесу. Теоретична підготовка здійснюється шляхом актуалізації опорних музично-теоретичних, соціо-культурних, загально-педагогічних, методичних знань у вивченні фахових методик, спецкурсів, занять у творчих колективах, виконання завдань педагогічної практики (пошуково-діяльнісний формат). На цьому етапі студент ширше і глибше використовує набутий досвід, підвищуючи продуктивність професійно-творчої самореалізації; коригує самооцінку з позицій оточуючих; виробляє програму самоосвіти, розкриває можливості для особистісного і професійного самовдосконалення; набуває можливості акумулювати і використовувати досвід професійно-творчої діяльності інших (аналітичний етап).

Творчий етап є результатом професійно-творчого саморозвитку особистості. У практичній діяльності це виражається в досягненні поставлених студентом цілей, розв'язанні професійних завдань і проблемних ситуацій за допомогою комплексу взаємодоповнюючих музично-педагогічних засобів і методів, матеріалізації професійних умінь, знань, здібностей і можливостей, професійно-особистісному самоствердженню і самозадоволенню. Однак, самозадоволення є відносним, оскільки з неминучістю спричиняє новий етап самооцінки та спонукає особистість до подальшого професійно-творчого саморозвитку, котрий уможливує і зумовлює подальший рух до проектування якісно нових маршрутів професійної самореалізації.

Висновки. Таким чином, спроектована структурно-функціональна модель формування готовності майбутніх учителів музики до професійної самореалізації визначає ціль і зміст музично-педагогічної діяльності вчителя музики; має прогностичну спрямованість, досить гнучко і динамічно враховує різноманітні зміни умов, що впливають на процес становлення і розвитку особистості майбутнього вчителя музики. Критеріями сформованості готовності майбутніх учителів музики до професійної самореалізації є: особистісно-спонукальний, змістовно-практичний та оцінно-продуктивний.

Результативність формування готовності майбутніх учителів музики до професійної самореалізації виявляється у чотирирівневій характеристиці досліджуваного інтегративного утворення (творчо-моделюючий, конструктивно-самодіяльний, формально-рольовий та декларативний).

Список літератури:

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация педагогического процесса: (в вопр. и ответах) / Ю. К. Бабанский, М. М. Поташник. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Рад. шк., 1984. – 287 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. – К.: АПН України, 1995. – 145 с.
3. Загвязинский В. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. И. Загвязинский, Р. Атаханов. – М.: Академия, 2003. – 208 с.
4. Коломієць М. П. Словник іншомовних слів [Текст]; Близько 3000 слів / М. П. Коломієць, Л. В. Молодова; – К.: Освіта, 1998. – 290 с.
5. Кузьмина Н. В. Создание в человеке продуктивного профессионала – предмет акмеологии / Н. В. Кузьмина // Акмеология 2000: метод. и методол. пробл. – СПб.: Петерб. Акмеол. Акад. – 2000. – Вып. 5. – С. 186 с.
6. Купріян А. П. Проблема експерименту в системі суспільної практики / А. П. Купріян. – М., 1987.
7. Філософсько-методологічні засади підвищення якості вищої освіти в Україні: європейський вимір [Текст]: колект. моногр. / [В. Андрущенко та ін.]; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищ. освіти. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 218 с.

Зарицкая А.А.

Луцкий педагогический колледж

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ ДО ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ САМОРЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация

В статье теоретически проанализированы понятия «модель», «моделирование», «педагогическая модель». Спроектированная структурно-функциональная модель формирования готовности будущих учителей музыки к профессиональной самореализации на акмеологических принципах. Определены структурные и функциональные компоненты модели на основании системного подхода. Основные составляющие модели: цель, принципы, организационно-педагогические условия, смысл подготовки и ее организационные формы. Выделенные этапы моделированного процесса отображают постепенное усвершенствование готовности будущего учителя музыки к профессиональной самореализации.

Ключевые слова: модель, педагогическое моделирование, структурно-функциональная модель, профессиональная самореализация, акмеологически-ориентированное обучение.

Zarytska A.A.

Pedagogical College of Lutsk

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL MODEL OF FORMATION FOR FUTURE MUSIC TEACHERS AND THEIR PROFESSIONAL SELF-REALIZATION

Summary

This article theoretically analyzes the concept of «model», «design» and «educational model». This structural-functional model of the formation of future music teachers for professional self-realization is designed to acmeological basis. The structural and functional components of the model are based on a systematic approach. The main components of the model are: purpose, principles, organizational and pedagogical conditions, training content and its organizational forms. Separate process steps reflect the gradual improvement in the preparation of the future teacher of music for professional fulfillment.

Keywords: model, teacher modeling, structural-functional model of professional self-realization, acmeological-oriented training.

УДК 378.14

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ КОМП'ЮТЕРНОГО ПРОФІЛЮ

Карабін О.Й.

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Розглянуто теоретичні основи професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю. Так, внаслідок врахування особливостей самореалізації себе як фахівця у сфері діяльності, самоактуалізації, самовдосконаленню у процесі підготовки у вищому навчальному закладі, розглянуто аспекти розвитку особистісно-професійних важливих характеристик, спеціальних й творчих здібностей. На організаційно-діяльнісному етапі визначено психологічні аспекти професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю: сутність процесу, об'єкт процесу, підходи, механізми, умови. Перспективно-пошуковий етап передбачає визначення особливостей підготовки до професійної діяльності фахівців комп'ютерного профілю.

Ключові слова: інформатизація освіти, професійна підготовка, професійна компетентність, професійне становлення, професійна компетентність майбутніх фахівців комп'ютерного профілю, професійний саморозвиток.

Постановка проблеми. Завданням освітнього процесу є професійна підготовка майбутніх фахівців комп'ютерного профілю, аспектами якої також є психологічна і практична готовність до професійного саморозвитку, що сприятиме постійній самоосвіті, повній самореалізації себе як фахівця у сфері діяльності, самоактуалізації, самовдосконаленню в процесі професійного становлення

у вищому навчальному закладі, усвідомленому фаховому вдосконаленню, розвитку особистісно-професійних важливих характеристик, спеціальних й творчих здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою професійної готовності до майбутньої діяльності у повній мірі ще не розв'язана, різні її аспекти розглядалися у працях А. М. Алексюка,

С. У. Гончаренка, К. М. Дурай-Новакової, М. Б. Євтуха, І. А. Зязюна, Л. В. Кондрашової, В. І. Лугово-го, В. О. Моляко, І. П. Підласого, В. А. Сластьоніна та ін. Професійним розвитком і саморозвитком особистості є об'єктом дослідження багатьох психологів та педагогів (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Г. О. Балл, Л. С. Виготський, Е. Ф. Зеєр, А. М. Леонт'єв, Л. М. Мітіна, С. Л. Рубінштейн, Б. О. Федоришин, І. А. Шаршова).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі розвитку педагогічної думки дедалі більшого поширення набувають психологічні аспекти професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю. Оскільки, саме їх розкриття дозволить з'ясувати визначальні чинники якісного професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю. Професійний саморозвиток сприятиме безперервному удосконаленню цілісної системи професійних знань, розвитку та поглибленню наукової та практичної підготовки до розв'язання поставлених завдань, особистісного удосконалення та постійного професійного творчого зростання.

Головною метою цієї роботи є розгляд психологічних аспектів професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю їх зростання та становлення, інтеграції та реалізації у професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Професійний саморозвиток є складовою динамічного процесу розвитку майбутнього фахівця комп'ютерного профілю по оволодінню якісно нових властивостей, соціальних й особистісних компетенцій, зростанню професіоналізму, актуалізації й розвитку особистісного потенціалу, розвитку професійних форм індивідуалізації та творчої активності. Важливим аспектом дослідження даної проблеми є психологічні аспекти професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю: сутність процесу, об'єкт процесу, підходи, механізми, умови.

Поняття «професійний саморозвиток» є центральним у педагогічній психології і визначається як складний інволюційно-еволюційний поступ, у ході якого відбуваються прогресивні й регресивні інтелектуальні, особистісні, поведінкові, діяльнісні зміни в самій людині [2].

Узагальнюючи суттєві характеристики професійного саморозвитку розкриємо психологічний зміст цього поняття.

Л. М. Мітіна розуміє професійний саморозвиток як зростання, становлення, інтеграцію та реалізацію у педагогічній діяльності професійно значущих особистісних рис та здібностей, професійних знань і вмінь; активне якісне перетворення людиною свого внутрішнього світу; на думку дослідника професійний саморозвиток – це динамічний та неперервний процес самопроекування особистості. Засобами професійного саморозвитку визначено: самовиховання, самоосвіта, самовдосконалення в поєднанні з практичною професійною діяльністю [8]. Професійний саморозвиток Р. С. Немов розглядає як джерело ділового самовдосконалення, пов'язаного з розвитком у людини цілого комплексу професійно необхідних якостей, а також здібності, уміння й навички, важливі для успішної роботи за обраною спеціальністю [10]. Н. Ю. Масовер та Н. І. Нікітіна визначають професійний саморозвиток як свідому діяльність майбутнього фахівця, спрямовану на повну самореалізацію себе як особистості в тій соціальній сфері діяльності, яка визначає його майбутню професію. Професійний саморозвиток – це розвиток у майбутнього фахівця особистісних, професійно важливих

рис, загальних (інтелект) та спеціальних (професійних) творчих здібностей [6, с. 93–96].

В. І. Слободчиков та Є. І. Ісаєв схилялися до думки, що саморозвиток – це фундаментальна здатність людини ставати і бути відмінним суб'єктом свого життя, перетворювати власну життєдіяльність в предмет практичного перетворення. Процес саморозвитку, вважав В. І. Слободчиков, це одна із складних форм роботи внутрішнього світу людини, не тільки над перетворенням самого внутрішнього світу, але й над переробкою досвіду, встановленням своїх позицій та переконань, постановкою цілей, пошуком шляхів самовизначення [12]. Український радянський психолог Г. С. Костюк розглядає саморозвиток як саморух особистості. Даний процес виявляється у прагненні працювати над собою, виробляти в себе певні властивості, керуючись своїм ідеалом, у свідомій цілеспрямованості [4].

К. Роджерс визначив, що метою саморозвитку особистості є пошук шляхів та умов поєднання «реального Я» з «ідеальним Я». З огляду на це, виникла потреба визначення «умов і шляхів» оптимізації цього процесу. Загалом їх можна описати як:

- наявність конкретної мети, до якої особистість постійно прагне, мета має бути реальною, з огляду на об'єктивні обставини, а процес досягнення – передбачати наполегливість, навіть прояв певного розвитку з боку особистості;

- сприяння створенню «ситуації успіху», пережитий особистістю спіх додає їй самоповаги та впевненості;

- стимулювання інтелектуальної ініціативи, поступове збільшення навантаження сприяє вдосконалювати розумний розрахунок власних сил [9].

Про появу тенденції до професійного саморозвитку можна говорити тоді, коли людина від мрій, фантазування переходить до складання реалістичних життєвих планів і спроб їх реалізації через багатокрокові стратегії і саморегуляцію. Далеко не у всіх цей етап настає в підлітковому віці. Саме в цих перших спробах досягнення запланованого, відбувається стиківка і узгодження мотиваційної сфери, механізмів когнітивного аналізу і вольових аспектів, необхідних для виконання цих задумів. Успіхи в цих дієвих спробах дозволяють особистості формувати ієрархічну структуру мотивів, набувати нових особистісних смислів, цінностей тощо [1; 3, с. 11–32; 5].

Професійний саморозвиток розглядається як цілісна саморозвиваюча система, яка ґрунтується на діяльнісному рості особистості, яка породжує зміни в особистісному так і в професійному рості, здійснюється в процесі саморегуляції своєї діялісно-мотивованої поведінки та направлена на досягнення особистісних і професійно значимих цілей. Процес удосконалення й зростання професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю значною мірою визначається психологічними чинниками, які керуються мотиваційними факторами особистісного усвідомлення свого саморозвитку у професії, актуалізацією динамічних фахових змін керованих майбутньою діяльністю особистості її професійним становленням під час навчання. Таке удосконалення та зростання професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю дозволяє формувати відповідні риси та необхідні професійні якості для успішної професійної діяльності та зумовлюють поетапне професійне становлення.

У наукових психолого-педагогічних працях існує декілька трактувань взаємодії особистості і впливу професії на неї. Ф. Парсон, Е. Роу, Д. Холланд вважають, що особистість відбирає свою професію. При цьому увага науковців зосереджується на

результативній стороні розвитку особистості професіонала. Вихідною виступає гіпотеза, що «кожна людина призначена для певного виду діяльності» [15]. Основний акцент предстваники цього напрямку роблять на пристосовуваність, адаптації особистості до вимог професії, на «підрівнюванні до певного заданого зразка», на формуванні професійно значущих рис і якостей. Основні життєві орієнтації, що сформувалися у людини до моменту вибору професії, у процесі подальшого розвитку залишаються незмінними [14, с. 88–93].

Л. П. Урванцев описує характерні особливості впливу професії на особистість:

1) у процесі становлення особистості до професійної діяльності формується професійна вибірковість сприймання, що виокремлює з навколишнього світу значимі, з точки зору професіонала, властивості і сторони;

2) відбувається усвідомлення й оцінка тих психічних особливостей, які необхідні для успішної роботи;

3) розвиваються й удосконалюються професійно значущі якості;

4) компенсаторні професійні пристосування дозволятимуть фахівцю успішно виконувати роботу навіть при зниженні показників певних функцій (наприклад, певного аналізатора);

5) різні психічні властивості і процеси набувають своєрідну «парціальність» і по-різному проявляються при вирішенні поставлених професійних і непрофесійних завдань;

6) оволодіння саморегуляцією до майбутньої професійної діяльності, що впливає на прояв властивостей нервової системи [13, с. 6–14].

За баченням К. А. Абульханова-Славської, Б. Г. Ананьєва, Є. М. Борисова, Є. А. Клімова, Л. Д. Колеснікова, Т. В. Кудрявцевої, Ю. П. Поваренко, Д. Сьюпера, В. Д. Шадрікова та ін.) професія вибирається, виходячи із певних якостей і установок особистості, але в той же час кожна професія накладає специфічний відбиток на психічний облік людини, впливає на зміни особистості під час професійного розвитку. Професійне становлення розглядається як процес самоактуалізації. Процес професійного становлення індивідуальний, своєрідний, неповторний, як і неповторні ті конкретні умови, в яких воно відбувається (Д. Сьюпер) [7, с. 123].

Процес професійного становлення є частиною життєвого шляху, у процесі якого відбувається трансформація особливостей особистості (Д. Сьюпер). Вплив професії на особистість може мати як позитивний, так і негативний характер. Позитивний вплив проявляється у формуванні професійної самосвідомості, педагогічної спрямованості, педагогічного мислення, у розвитку професійно важливих якостей, в оволодінні педагогічним досвідом тощо. Проте вплив професії на особистість може виражатися не тільки в покращенні адаптованості особистості до вимог професії, але і деяких негативних проявах особистості, таких як різке загострення особистісних якостей, огрубіння і перенесення назовні стереотипів поведінки, мислення, спілкування, що призводить до ускладнення у взаємодії з іншими людьми і робить її поведінку неадекватною обстановці [11, с. 24–25].

Процес удосконалення й зростання професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю є динамічним процесом усвідомлення та керування особистісних змін, формування індивідуально-психологічних особливостей підпорядкованих загальним закономірностям психічного розвитку особистості, становлення професійних властивостей майбутнього фахівця і його якостей, удосконалення

цілевих мотивів діяльності і залежить від соціально-професійного середовища навчання й індивідуальних характеристик особистості.

Серед різних аспектів професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю немало важливими є механізми становлення професійного саморозвитку через: рефлексію самопізнання, самооцінку процесу професійного зростання, самоконтроль та самокорекцію процесу навчальної діяльності, самоусвідомлення та самоспонування до особистісного розвитку і формування професійного удосконалення, самотворення та самокорекцію професійного розвитку який є невіддільним від особистісного, самовиховання та творчої самореалізації майбутнього фахівця. Дані механізми становлення професійного саморозвитку вимагають високої мотивації, цілеспрямованої діяльності, значних волевових зусиль, когнітивного аналізу власної діяльності, систематичної праці.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури [3; 4; 5; 9; 12; 14] теоретичного обґрунтування професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю, основних характеристик та взаємозв'язків процесу професійного саморозвитку виділено такі підходи до професійного саморозвитку: синергетичний; компетентнісний; акмеологічний; аксіологічний; діяльнісний; системний; динамічний.

Важливим аспектом дослідження є умови до професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю: інтенсивна інформатизація суспільства; впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у усі сфери суспільного життя; глобальна автоматизація інформаційних процесів і технологій у різних сферах людської діяльності; інформатизація освітнього процесу; ефективна стратегія нових пріоритетів з урахуванням інноваційних процесів на сучасному етапі розвитку освіти; наявність соціально-економічних умов для професійного саморозвитку особистості; орієнтація соціального середовища на інтенсивність саморозвитку і самовдосконалення особистості; активна реалізація психолого-педагогічних цілей становлення майбутніх фахівців; актуалізація соціально-економічних чинників на психофізіологічний потенціал майбутнього фахівця; психолого-емоційне забезпечення професійного становлення та гармонізація психічного розвитку майбутнього фахівця до саморозвитку особистісного професійного потенціалу; цілеспрямованість соціально-психологічних умов, характеру та змісту праці на суспільний, професійний та особистісний розвиток майбутнього фахівця; спрямованість інформаційних потреб на задоволення всіх умов освітнього процесу; потреба в безперервному й самостійному оволодінні професійної майстерності до повноцінної діяльності й життя в інформаційному суспільстві; впровадження новітніх інформаційних інструментаріїв для розвитку інтелектуального потенціалу майбутніх фахівців. Дані умови виступають зовнішніми факторами діяльності, стимулами розвитку особистісних і професійних характеристик, які спрямовані на розвиток компетентності, розкриття свого потенціалу та формування особистісних конкретних форм поведінки і діяльності.

Висновки і пропозиції. Сьогодні науковий прогрес, інформатизація освіти підвищує значущість щодо постійного зростання інтелектуального, наукового, культурного, творчого рівня майбутніх фахівців комп'ютерного профілю, як невід'ємних складових для вдосконалення їх професійної майстерності, фахової кваліфікації, професійної компетентності та формування їх професійного саморозвитку. Перед майбутніми фахівцями комп'ютерного профілю стоять вимоги до особистісного зростан-

ня та професійного саморозвитку на засадах системного постійного вдосконалення і неперервного підвищення кваліфікації, стрімкого оновлення та оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками, адаптаційної гнучкості до майбутньої професійної діяльності та умов праці.

Список літератури:

1. Анциферова Л. И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», издание 2-е, испр. и доп., 2006. – 512 с.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991.
3. Егорычева И. Д. Самореализация как деятельность // Мир психологии. – 2005. – № 3 (43). – С. 11–32.
4. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силович Костюк [під ред. Л. М. Проколенка]. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
5. Маслоу А. Т. Дальние пределы человеческой психики. – СПб.: Евразия, 1997. – 430 с.
6. Масовер Н. Ю. Саморазвитие студента в профессионально-личностном становлении преподавателя естественнонаучной дисциплины. – Методическое пособие. «Педагогическая практика студентов университета с дополнительной квалификацией «химия» / Н. Ю. Масовер, Н. И. Никитина. – Новгород: НовГУ, 2005. – Т. 13. – 2005. – Вып. 2. – С. 93–96.
7. Мешко Г. М. Підготовка майбутніх учителів до збереження і зміцнення професійного здоров'я: [монографія] / Г. М. Мешко; за заг. ред. В. В. Кравця. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 468 с.
8. Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособной личности / Лариса Максимовна Митина. – М.: МПСИ; Воронеж: «МОДЕК» 2002. – 400 с.
9. Міляева В. Р. Формування компетентності саморозвитку особистості як основа підготовки майбутнього фахівця / В. Р. Міляева, Ю. В. Бреус // Проблеми загальної та педагогічної психології [Електронний ресурс]: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Т. XIII. – Ч. 7. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/przp/2011_13_7/120-128.pdf
10. Немов Р. С. Психология. Словарь-справочник: в 2-х ч. / Р. С. Немов. – М.: ВЛАДОС ПРЕСС, 2003. – С. 267.
11. Рукавишников А. А. Личностные детерминанты и организационные факторы генезиса психического выгорания у педагогов: дисс... канд. психолог. наук. 19.00.03: 19.00.05 / А. А. Рукавишников: Ярославск. гос. ун-т. – Ярославль, 2001. – 173 с.
12. Слободчиков В. И. Психология развития человека / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М.: Школьная пресса, 2000. – 416 с.
13. Урванцев Л. П. Влияние профессиональной деятельности на психику: факты, гипотезы, проблемы психологические закономерности профессионализации / Л. П. Урванцев. – Ярославль: ЯГУ, 1991. – С. 6–14.
14. Фонарев А. Р. Формы становления личности в процесс как профессионализации / А. Р. Фонарев // Вопросы психологии. – 1997. – № 2. – С. 88–93.
15. Holland J. I. Making vocational choice: a theory of career / J. I. Holland. – N Y, 1973. – 74 p.

Карабин О.И.

Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОРАЗВИТИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ КОМПЬЮТЕРНОГО ПРОФИЛЯ

Аннотация

Рассмотрены теоретические основы профессионального саморазвития будущих специалистов компьютерного профиля. Так, в результате учета особенностей самореализации себя как специалиста в сфере деятельности, самоактуализации, самосовершенствованию в процессе подготовки в вузе, рассмотрены аспекты развития личностно-профессиональных важных характеристик, специальных и творческих способностей. На организационно-деятельностного этапе определены психологические аспекты профессионального саморазвития у будущих специалистов компьютерного профиля: сущность процесса, объект процесса, подходы, механизмы, условия. Перспективно-поисковый этап предусматривает определение особенностей подготовки к профессиональной деятельности специалистов компьютерного профиля.

Ключевые слова: информатизация образования, профессиональная подготовка, профессиональная компетентность, профессиональное становление, профессиональная компетентность будущих специалистов компьютерного профиля, профессиональное саморазвитие.

Karabin O.Y.

Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF FUTURE PROFESSIONALS COMPUTER PROFILE

Summary

The theoretical bases of professional self-development of future specialists of computer type. Thus, due consideration features self itself as a specialist in the field, self-actualization, self-improvement in preparation in high school, considered aspects of personal and professional characteristics of important, special and creative abilities. In the organizational phase of activity defined psychological aspects of professional self-development of future specialists of computer type: the nature of the process, the object of the process, approaches, mechanisms and conditions. Promising retrieval phase involves defining features for the professional training of specialists of computer type.

Keywords: informatization of education, training, professional competence, professional development, professional competence of future specialists of computer type, professional self-development.

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МУЛЬТИМЕДІЙНОГО КУРСУ

Ковальчук М.О.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті викладені результати аналізу наукової та методичної літератури щодо сучасних напрямків педагогічних досліджень, пов'язаних з використанням у навчально-виховному процесі мультимедійних технологій. Розглянуто методичний аспект створення навчального мультимедійного курсу для студентів вищої школи. Охарактеризовано окремі безоплатні програмні засоби для створення мультимедійного контенту. Визначено принципи побудови мультимедійного курсу і вимоги до його організації. Описано особливості створення навчального мультимедійного курсу.

Ключові слова: мультимедійні технології, мультимедійні презентації, інформаційні технології, електронні підручники, анімація, відеоролики.

Постановка проблеми. Мультимедійна технологія, як одна із перспективних форм підготовки фахівців, у нашій країні поки що знаходиться на початковому етапі. Що спричинене рядом обставин: від психологічно-моральних, фінансових до технічних. Але з усіх причин головною, на нашу думку, є відсутність необхідного інформаційного забезпечення системи освіти. Під інформаційним забезпеченням або інформаційним середовищем ми розуміємо забезпеченість навчального процесу навчальною та методичною літературою та іншими інформаційними матеріалами. Наприклад, матеріалами з організації, планування і контролю навчального процесу або матеріалами, створеними спеціально для супроводу освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язанню педагогічних та психологічних проблем забезпечення комп'ютерної грамотності учнів присвячені роботи Жалдака М. І., Єршова А. П., Машбиця Ю. І., Морзе Н. В., Монахова В. М., Кузнецова А. А., Шварцбурда С. І. та багатьох інших вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Результатом розвитку програмного забезпечення стала розробка програм інтерактивного самонавчання для користувачів, зручна реалізація взаємодії між користувачем і комп'ютером, зокрема, завдяки графічному інтерфейсу користувача, спрощення процесу комунікації з іншими комп'ютерами (створення мережі).

Комп'ютерним технологіям притаманні більшість освітніх властивостей інших технологій (книжки, радіо, фільми, звукозаписи, телебачення), до того ж з'явилася можливість активної комунікації. Комп'ютер перетворився на засіб, який став органічною частиною освітнього середовища.

Інтеграція комп'ютерних і комунікаційних технологій природно викликає зміни в традиційній формальній освіті, зокрема у двох аспектах – педагогічній взаємодії суб'єктів навчання та змісті освіти. Зміни у типах взаємодії між учителем і учнями викликають зміни у методах навчання. Отже, актуальною для досліджень залишається методика викладання різних предметів у сучасній дидактиці. Зміни у змісті освіти впливають на характер і тип навчальних матеріалів [3, с. 22].

Мета статті полягає у виділенні методичного аспекту створення навчального мультимедійного курсу для студентів вищої школи. Для цього охарактеризуємо окремі безоплатні програмні засоби для створення мультимедійного контенту та визначимо принципи побудови мультимедійного курсу і вимоги до його організації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією із найважливіших функцій комп'ютера завжди виступала його здатність негайно знаходити невелику частку інформації у величезній масі даних. Це зародило думку про можливість підвищення якості навчан-

ня за допомогою використовуються різних методик інтенсифікації навчальної діяльності студентів. Так, вченими було досліджено, що нові комп'ютерні технології відкривають можливості для оновлення змісту навчання і методів викладання. Для цього викладачеві потрібно розробляти свої авторські прикладні програмні засоби, що працюють у WWW-системі, мережі Internet у вигляді мультимедіа/гіпермедіа, тобто створювати мультимедійні підручники.

Впровадження комп'ютера у навчальний процес не тільки звільняє викладача від рутинної роботи пов'язаної із організацією навчального процесу, а й дає можливість створити багатий довідковий та ілюстративний матеріал, представлений у різноманітному вигляді: текст, графіка, анімація, звукові і відеоелементи. Інтерактивні комп'ютерні програми активізують усі види діяльності людини: розумову, мовну, фізичну, перцептивну. Все це прискорює процес засвоєння матеріалу. Так використання сучасних програм дозволяє будь-якому викладачу самостійно створювати мультимедійні засоби навчання. Це відкриває нові можливості в освіті.

Розвиток інформаційних технологій сьогодні відбувається у кількох напрямках: створення спеціалізованих функціональних програмних продуктів та простіших програмних засобів, що доступні масовому користувачу, який не є фахівцем у галузі комп'ютерних технологій.

Сучасні комп'ютерні навчальні системи розробляються за допомогою мультимедіа технологій. Використовуючи гіперпосилання (*hyper-links*) – програмний метод, за допомогою якого пов'язані терміни підручника, зображення і звуки пов'язуються воедино, можна представити матеріал так, щоб користувачі могли переглядати його типово людським способом – за асоціацією. Енциклопедії, альманахи, зібрання довідників, діалогові ігри, що використовують знятий кіноматеріал, навчальні програми і навіть кінофільми із супровідним сценарієм, біографіями акторів, примітками режисера й оглядами роблять мультимедіа однією з найбільш захоплюючих і творчих областей комп'ютерного світу.

Мультимедіа створює мультисенсорне навчальне оточення з урахуванням мультисенсорних особливостей навчання. Залучення всіх органів чуття веде до збільшення ступеня засвоєння матеріалу порівняно з традиційними методами. Навчання з використанням аудіовізуальних засобів комплексної обробки інформації є найінтенсивнішою формою навчання; навчальний матеріал, дидактично підготовлений фахівцями, орієнтується на індивідуальні здатності учнів. Індивідуальна діалогова комунікація за допомогою відео-, графічних, текстових і музично-мовних вставок настільки інтенсивна, що максимально полегшує процес навчання; гіперсередовище дозволяє розширити можливості інформаційного впливу на користувача і втягнути учня безпосередньо в процес навчання. Численні дослідження підтверджують

успіх системи навчання з використанням мультимедійних технологій [3, с. 4-12].

Зокрема мультимедійні лекційні курси та інший мультимедійний контент може бути хорошою альтернативою друкованим навчальним підручникам. Оскільки вони можуть бути більш інформативними для студентів та потребують.

Проте створення ефективних комп'ютерних засобів навчання – досить складний і трудомісткий процес, особливо мультимедіа програми. Адже викладачеві потрібні не тільки професійні знання; йому необхідно мати знання в області комп'ютерних технологій, дизайну, сценарного і акторського мистецтва та багато інших спеціалізованих знань та навичок. Тому, як правило, мультимедіа проект виконується колективом авторів, які мають необхідне обладнання та програмне забезпечення.

Навчання із застосуванням комп'ютерних технологій відносять до класу інтенсивних методів. Зокрема використання гіпертекстових структур навчального матеріалу дозволяє створити відкрити систему інтенсивного навчання, коли студенту надається можливість вибору програми і технології навчання, яка підходить йому. Тобто система адаптується під індивідуальні можливості студента. Навчання стає гнучким, роль викладача зводиться до управління навчальним процесом.

Таким чином, навчання із застосуванням комп'ютерних засобів відрізняється від існуючої системи освіти організацією навчального процесу, методами навчання. В основі такої форми навчання лежить певна дидактична концепція, основні положення якої можна сформулювати наступним чином:

- процес навчання будується в основному на самостійній пізнавальній діяльності студента.
- пізнавальна діяльність студента має бути активним характеру.
- навчання має бути особистісно-орієнтованим [1, с. 34-61].

Актуальним напрямом у використанні комп'ютера як засобу навчання є розробка мультимедійних курсів, що забезпечують комплексний вплив на канали сприйняття студентів. Можливості комп'ютерної графіки, мультиплікації і відеофайлів в поєднанні зі звуковим вербальним і невербальним супроводом створюють широкі можливості створення ефекту безпосередньої участі у навчальному процесі. У більшості мультимедійних курсів використовується ігровий компонент, який сприяє підвищенню мотивації до навчання. Разом з тим, розширюються навчальні можливості комп'ютерної програми.

Процес створення мультимедійного контенту можна частково розглядати як гіпермедіа, що складається з вузлів, які є основними одиницями зберігання інформації і можуть включати в себе сторінки тексту, графіки, звукової інформації, відеокліпи і навіть цілий документ. При цьому викладач може додавати або змінювати інформацію у вузлі. Таким чином, гіпермедіа може бути динамічною базою знань, яка продовжує зростати, накопичуватися. Сама ж технологія створення мультимедійних програм у своїй сутності відрізняється від програмування за допомогою традиційних (старих) мов. Оскільки створення мультимедійної програми починається з побудови сюжету майбутньої програми, а не лише із написання за алгоритмом певних дій [2].

Таким чином, освітні мультимедійні продукти мають багатоаспектне використання – з довідковою, навчальною та дозвільною метою одночасно. Тому з певною часткою умовності освітні мультимедійні продукти можна розділити на види:

- енциклопедичні видання, довідники, пізнавальні мультимедійні програми (Microsoft Encarta, «Большая энциклопедия «Кирилла и Мефодия», «Визуальная анатомия для детей»);

- навчальні видання (електронні підручники, мультимедійні курси вивчення іноземних мов, економіки, фізики, курси навчання роботи з конкретними продуктами фірм («Фізика 7»);

- художні твори з елементами навчання («Мир Алисы»);
- путівники містами та музеями;
- каталоги.

Для розробки прикладних програм навчального характеру існують різні засоби. Їх можна умовно розбити на два класи: інструментальні оболонки (програмні засоби) і системи програмування.

Сьогодні існує величезна кількість програмних засобів із допомогою яких можна створювати мультимедійний контент. Коло їхніх функцій також дозволяє записувати відеолекції або демонструвати прийом роботи на комп'ютері.

Сучасні інформаційні технології створюють нове навчальне середовище, яке наповнюють нові засоби діяльності до таких навчальних середовищ можна віднести мережеві сервіси Інтернету другого покоління, які прийнято називати соціальними сервісами *Веб 2.0*. На відміну від першого покоління, сервіси *Веб 2.0* дозволяють користувачам діяти спільно – обмінюватися інформацією, зберігати та обмінюватися гіперпосиланнями з обраної теми, зберігати мультимедійні документи та налагоджувати процес соціальної взаємодії на основі їх спільного опрацювання. Ключовими факторами зростаючого успіху технологій *Веб 2.0* є відкритість інформаційного наповнення, оперативність доступу й розміщення, незалежність від індивідуального графіка включення учасників в процес комунікацій під час спільної роботи. До основних принципів *Веб 2.0* можна віднести невід'ємне право користувача самостійно створювати мультимедійний продукт, маніпулювати ним та управляти зв'язками між своїми та чужими матеріалами. Активність користувачів у такому середовищі характеризується включенням останніх у процес використання та створення цих ресурсів та визначити стратегії розвитку комунікаційного середовища в цілому [3, с. 104].

У нашій статті розглянемо на нашу думку найбільш перспективні програмні засоби, що доступні в мережі Інтернет на безоплатній основі. Це такі програмні засоби та хмарні сервіси як: *VCASMO*, *Empressr*, *Prezi*, *Knoodle* та *ZooBurst*. Потрібно відзначити, що всі вони мають зрозумілі інтерфейси і їх використання не викликає проблем у людей, які не є фахівцями у галузі інформаційних технологій.

Отже, *VCASMO* – інструмент для створення та хостингу презентацій. Дозволяє завантажувати практично всі існуючі медіаформати для створення презентації з нуля, а також і вже готові презентації у форматі *PowerPoint*. Характеризується гнучкою системою налаштування прав доступу; аналогічні за можливостями системи доступні в інших продуктах лише на платній основі. Реалізована можливість буквально «одним клацанням мишки» впроваджувати презентації в свої блоги і сайти [7].

Empressr – це web-додаток, що призначений для створення, управління і поширення презентацій будь-якого рівня складності. Дозволяє завантажувати прямо на сервіс своє відео, картинку, графіку і таблиці, так само як і інші складові майбутньої презентації, все це можна буде склеїти в одне загальне ціле в онлайн-редакторі сервісу. У нього присутня вбудована бібліотека, що дозволяє дуже просто і швидко імпортувати будь-який медіа контент з популярних сторонніх сервісів, таких як *Flickr*, *Google*, *Yahoo* і *Photobucket*. До плюсів можна віднести вдало змодельований інтерфейс, який робить роботу з сервісом дуже простим; наявність статистики, яка дозволяє бути завжди в курсі джерел та кількості переглядів ваших презентацій. Мінус: мала кількість ефектів, немає власної бібліотеки

тем і шаблонів, неможливо назад експортувати з сервісу вже готову презентацію [4].

Відомий сервіс *Prezi* є яскравим представником альтернативного способу створення презентацій, так звані *non-linear presentations*. На відміну від звичайних послідовних слайдів, *Prezi* дозволяє створювати цілісні презентації з так званими смисловими картами (щось дуже схоже на динамічний *mindmap*), що дозволяють завжди легко бачити весь матеріал, що викладається як єдине і взаємопов'язане ціле, занурюючись при необхідності в його зокрема (так званий *zoom-ефект*). У сервіс можна імпортувати будь-які складові частини презентації: графіку, відео, тексти, *flash*-роліки і т.д., але вивантажувати готову презентацію можна лише у форматі *Flash*.

Prezi – це безкоштовний сервіс з платними додатковими можливостями (за \$ 59 в рік ви отримуєте можливість викачувати і працювати з презентаціями в режимі *offline*, виставляти права показу презентацій тощо). З плюсів хочеться виділити дуже красивий *Flash*-інтерфейс цього експериментального сервісу, ймовірний мінус – незвичність концепції і складний для освоєння редактор. Щоб більш повно вникнути в концепцію і систему роботи із ним, необхідно правильно користуватися ключовим на сервісі інструментом – *Zooming editor*, а це потребує відповідного навчання [6].

Knoodle – позиціонує себе як сервіс для професіоналів, тому всі існуючі на сервісі засоби – платні (є можливість 30 денної пробної версії). *Knoodle* дозволяє створювати так звані двохпанельні презентації, а також дозволяє завантажувати вже готові презентації у форматі *PowerPoint*. Всі презентації на сервісі переводяться у підсумку в відеоформат, що дозволяє їх зручно переглядати в будь-якому браузері або в режимі *offline*. Після розміщення презентації створюється спеціальна виділена сторінка для кожної окремої презентації, дизайн і текстовий вміст якої повністю може налаштувати користувач, крім цього, є зручний сервіс впровадження презентацій відразу в будь-які блоги та соціальні сервіси [5].

Ще одним не менш цікавим сервісом є *ZooBurst* – це інструмент для створення власних 3D книг. Після

швидкої реєстрації, можна увійти у систему і створити свої власні книги за допомогою посилання «*Login*» у правому верхньому куті екрану. Для вставки зображень використовується бібліотека *Open Clip Art*, але можна завантажувати і свої картинки [8].

Класи мультимедійних продуктів можна розширювати, враховуючи тип відтворення на різних носіях і розповсюдження різними комунікаційними каналами. Особливу групу серед мультимедійних продуктів складають он-лайн, або інтернет-ресурси.

Характеризуючи мультимедійний ресурс, приділяють увагу таким важливим показникам, як повнота, достовірність, актуальність. Показники якості мультимедійних ресурсів дуже важливі, але не можуть розглядатися як універсальні параметри опису інформаційних ресурсів, які придатні для їх класифікації. Застосування цих показників можливо тільки в точно визначених межах. На сьогодні не існує методології для універсальної класифікації мультимедійних ресурсів, для опису змісту інформаційних масивів. Її ще доведеться побудувати, комбінуючи вже відомі способи опису на основі загального уявлення про них [3, с. 27].

Висновки. Мультимедіа у навчанні сприяє появі не тільки нового насиченого поля спілкування, передавання інформації, але і поля зародження нових розумінь, нових точок перетину, нових проблем і розв'язків, які отримали нове місце у сучасній культурі порівняно з традиційними та відомими засобами передавання інформації та засобами навчання. Безсумнівними є такі переваги мультимедійних технологій як засобів навчання: можливість поєднання логічного й образного способів опанування інформації; активізація освітнього процесу за рахунок посилення наочності; інтерактивна взаємодія, спілкування в інформаційно-освітньому просторі.

Перелічені вище ознаки, у свою чергу, можна розглядати як основу для виділення дидактичних особливостей засобу навчання, що базується на використанні мультимедійних технологій. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки та практики роль мультимедійних технологій у навчанні визначається, насамперед, розширенням уявлень про засоби навчання.

Список літератури:

1. Вымятин В. М. Мультимедиа-курсы: методология и технология разработки / В. М. Вымятин, В. П. Демкин, Г. В. Можаяева, Т. В. Руденко / Открытое и дистанционное образование. Томск, 2002. № 3 (7). – С. 34-61.
2. Галагузова Т. А., Мусилимов Б. М. Создание мультимедийного учебника. Учебное пособие. – Тараз.: Изд-во ТИГУ, 2012. – 132 с.
3. Мультимедійні системи як засоби інтерактивного навчання: посібник / ав.: Жалдак М. І., Шут М. І., Жук Ю. О., Дементієвська Н. П., Пінчук О. П., Соколюк О. М., Соколов П. К. / За редакцією: Жука Ю. О. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 112 с.
4. <http://www.empressr.com/>
5. <http://www.knoodle.com/>
6. <http://www.prezi.com/>
7. <http://www.vcasmo.com/>
8. http://www.zooburst.com/zb_signup.php

Ковальчук М.О.

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко

ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ УЧЕБНЫХ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ КУРСОВ

Аннотация

В статье изложены результаты анализа научной и методической литературы по современным направлениям педагогических исследований, связанных с использованием в учебно-воспитательном процессе мультимедийных технологий. Рассмотрен методический аспект создания учебного мультимедийного курса для студентов высшей школы. Охарактеризованы отдельные бесплатные программные средства для создания мультимедийного контента. Определены принципы построения мультимедийного курса и требования к его организации. Описаны особенности создания учебного мультимедийного курса.

Ключевые слова: мультимедийные технологии, мультимедийные презентации, информационные технологии, электронные учебники, анимация, видеоролики.

Kovalchuk M.O.

Zhytomyr State University named after Ivan Franko

THE METHODOLOGICAL ASPECT OF CREATION THE EDUCATIONAL MULTIMEDIA COURSES FOR STUDENTS OF HIGH SCHOOL

Summary

The article presents an analysis of the scientific and methodological literature on modern areas of educational research involving the multimedia technology in educational process. We considered the methodical aspect of creating educational multimedia course for students of high school. Some free of charge software for creating multimedia content were characterized. Also we defined principles of multimedia course and the requirements for its organization. The features create multimedia training course.

Keywords: multimedia technology, multimedia presentations, information technology, electronic textbooks, animation, videos.

УДК 378.14

ТЕХНОЛОГІЯ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА ЇЇ МОДЕЛЬ

Короткіх М.А.

Одеська військова академія

Розглянуто теоретичні основи проблеми самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів, які характеризуються теоретично-науковою наперед спроектованою технологією та полягає в реалізації теоретичного її обґрунтування та втілення в практичну діяльність. На організаційно-діяльнісному етапі обґрунтовано, що оволодіння педагогічної майстерності потребує значного досвіду роботи військових викладачів та розвитком у них спеціальних здібностей як індикатора високого рівня професійної діяльності. Особливу увагу приділено технології самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів. Перспективно-пошуковий етап передбачає, що ефективність впровадження технології самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів обумовлена концептуальністю структурно-функціональної моделі організації цього процесу.

Ключові слова: освіта, вища військова освіта, педагогічна майстерність викладачів, педагогічна технологія, професійна діяльність, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Проблема педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів посідає важливе місце у військовій освіті, яка відповідно до Конституції та законів України повинна забезпечувати потреби держави і військових формувань у кваліфікованих офіцерських кадрах і сприяти зміцненню обороноздатності держави [3, с. 360–362.]. Кожний офіцер зобов'язаний навчати та виховувати підлеглих, передаючи їм свої знання і досвід [9]. Він безпосередньо керує навчально-виховним процесом, особисто організовує бойову, гуманітарну підготовку, які спрямовані на всебічний розвиток воїнів [3, с. 360–362.].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпосередньо проблема педагогічної технології розглядалася в працях О. В. Барабанщикова, В. П. Беспалька, О. В. Діденка, В. М. Єремєєвої, М. І. Нецадим, О. М. Пехоти, Г. К. Селевко, Л. М. Романишиної, В. В. Ягупова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сформованість до певного процесу характеризується технологією її проведення. Самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів характеризується теоретично-науковою наперед спроектованою технологією, яка полягає в реалізації теоретичного її обґрунтування та втілення в практичну діяльність.

Головною метою цієї роботи є розгляд технології самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів та її моделі.

Виклад основного матеріалу. Технологія розглядається як спосіб технізації сформованості певно-

го процесу та його автоматизації [4]. Підтримуючи погляд дослідників О. В. Барабанщикова, В. П. Беспалька, О. В. Діденка, В. М. Єремєєвої, М. І. Нецадим, О. М. Пехоти, Г. К. Селевко, Л. М. Романишиної, В. В. Ягупова доходимо висновку, що технологія створює оптимальні умови для вирішення практичних завдань.

У своїх дослідженнях, на основі поданих формулювань, ми дотримуємося трактування технології як цілісного процесу організації професійної діяльності військового викладача і курсантів, спрямованого на вирішення найважливіших завдань освіти.

Технологія майстерності військового викладача, його високий кваліфікований професійний рівень є одною з складових частин загальнодержавної системи освіти, одним з основних чинників в реалізації тих вимог, які висуває держава відповідно до Конституції та законів України. Самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів сприятиме особистісно-професійному саморозвитку й самореалізації курсантів, готовності до виконання фахово-важливих завдань.

Опис будь-якого процесу в описі деякої педагогічної системи являє собою опис педагогічної технології, як проект певної педагогічної системи, реалізованої на практиці [6, с. 274–297.]. Педагогічна технологія – це цілеспрямована система. У визначенні суті терміну «педагогічні технології» немає єдиного погляду: одні розуміють це як певну систему вказівок щодо використання сучасних методів і засобів навчання [1]; інші – цілеспрямоване застосування прийомів, засобів, дій для підвищення ефективності навчання; треті – цілісний процес ви-

значення мети, обґрунтування плану і програми дій та навчальних методів [8, с. 194–199]. Кожний з цих підходів має право на існування, бо охоплює різні сторони навчального процесу. Тому існує велика кількість педагогічних технологій.

Аналіз військово-педагогічної літератури дозволив виокремити такі групи технологій спрямованих на самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів:

– технології орієнтовані на вирішення освітніх проблем (О. В. Барабанціков, В. П. Беспалко, С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, В. М. Єремєєв, Г. К. Селевко, А. М. Зельницький, Д. В. Іщенко);

– технології орієнтовані на особистісне і професійне зростання (А. В. Галімов, В. П. Давидова, О. В. Діденко, М. І. Нецадим, О. М. Пехота);

– технології орієнтовані на актуалізацію професійного розвитку і саморозвитку в умовах системи військової освіти (Л. О. Кандибович, В. С. Маслов, І. А. Новак, Л. М. Романишина, О. В. Торічний, В. В. Ягупов).

Педагогічна технологія, до предмету нашого дослідження, є інтегративною і має науково-проектний характер і спрямована на самоосвіту, самовиховання, саморозвиток, самореалізацію особистісно-професійних чинників військових викладачів, як шлях до постійного професійного самовдосконалення їх педагогічної майстерності в умовах військової освіти.

У контексті нашого дослідження, опираючись на аналіз науково-педагогічної літератури з даної проблематики, нами розроблено технологію самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів. Основними її складовими є:

– *Цільовий блок.* Визначення цілей процесу самовдосконалення педагогічної майстерності, єдності цілей, практичної мети, цілеспрямованої організація професійної діяльності до успішного процесу самовдосконалення педагогічної майстерності військових викладачів;

– *Змістово-процесуальний блок.* Визначення змісту процесу самовдосконалення педагогічної майстерності військових викладачів. Обґрунтування плану і програми дій для самовдосконалення майстерного стилю викладачів до професійної діяльності в навчально-виховному процесі вищих військових навчальних закладів. Розробка нормативно-методичних документів, програм навчальних дисциплін, тематичних планів для забезпечення високого науково-теоретичного рівня їх змісту;

– *Організаційний блок.* Добір нових методів організації процесу самовдосконалення педагогічної майстерності військових викладачів, різних варіантів і комбінацій форм індивідуалізації процесу удосконалення педагогічної майстерності, дидактичних засобів в організацію професійної діяльності військових викладачів для досягнення визначених цілей підготовки, визначення порядку й послідовності та шляху організації навчального процесу, організація системи управління професійної діяльності, засвоєння способів управлінської діяльності, розробка управлінських рішень до організації процесу самовдосконалення педагогічної майстерності;

– *Технологічний блок.* Добір оптимальних технологій викладання для формування системи психологічних та професійних знань, ціннісно-емоційних відносин у колективі. Визначення заходів для науково-педагогічного складу у ВНЗ за наперед спроектованою технологією щодо психолого-професійної, предметної та практичної готовності. Розробка та засвоєння способів творчої професійної діяльності, професійного володіння військово-педагогічними технологіями навчання та виховання майбутніх офіцерів через підвищення кваліфікації військових викладачів, удосконалення спецкурсів, перепідготовку за визначеною технологією організації процесу самовдосконалення педагогічної майстерності;

– *Результативний блок.* Апробація технології самовдосконалення викладачів вищих військових навчальних закладів. Аналіз достовірності з ефективності сформованості педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів за критеріями та показниками рівнів їх сформованості. Аналіз наукової літератури дозволив виокремити такі етапи впровадження технології самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів:

Перший етап – (Теоретичної підготовки) – ознайомлення з: державними стандартами освіти, Конституцією України, Концепцією військової освіти в Україні, Законом України «Про освіту», основними положеннями Военної доктрини України, державною програмою реформування і розвитку Збройних Сил України. Вивчення: цілей процесу самовдосконалення педагогічної майстерності із урахуванням специфічних особливостей військової професії, мети процесів модернізації вітчизняної системи вищої військової освіти відповідно до Болонської декларації й військово-професійної діяльності викладачів відповідно до сучасних вимог та державних освітніх стандартів, єдності цілей ОПП та ОКХ відповідно до вимог державних стандартів освіти, державних освітніх стандартів, щодо підготовки військових фахівців, які розроблюються і затверджуються відповідно до встановленого переліку напрямів та спеціальностей підготовки військових фахівців у галузі знань «Військові науки».

Другий етап – (Організаційної підготовки) – визначення: змісту процесу самовдосконалення майстерного стилю викладачів до професійної діяльності в навчально-виховному процесі вищих військових навчальних закладів, порядку й послідовності шляху організації навчально-виховного процесу. Обґрунтування навчальних планів та програми дій для самовдосконалення педагогічної майстерності військових викладачів. Організація: системи навчально-виховних, інформаційно-культурних, організаційно-правових, педагогічно-психологічних, науково-просвітницьких заходів основаних на традиціях власного народу та Збройних Сил України. Удосконалення способів управлінської діяльності для забезпечення високого науково-теоретичного рівня педагогічної майстерності.

Третій етап – (Навчально-технологічної підготовки) – добір: методів організації процесу самовдосконалення педагогічної майстерності військових викладачів (дискусії, диспути, «мозковий штурм», розв'язування професійних задач, мікророзкладання, аналіз професійних ситуацій, методи ігрового та імітаційного моделювання, моделювання педагогічних ситуацій, рольові ігри, створення ситуації успіху, симулятивно-ігрові та віртуально-професійні методи, інтерактивні методи), форм індивідуалізації процесу удосконалення педагогічної майстерності (проблемні лекції, проекти, публічні виступи, круглі столи, прес-конференції, тренінги, консультації, брифінги, симпозиуми) та колективних і змішаних форм, навчальних занять за видами (лекції (ілюстративні, інформативні, дискусійні, сократичні), семінари, практичні роботи, лабораторні роботи, практикуми, тренінги (науково-практичні, мініатюр-полігоні, стажування), колоквиуми, тестові засоби діагностики, заліки, іспити), методів контролю (письмовий, усний, тестовий тощо). Участь у наукових конференціях, науково-практичних семінарах, тренінгах, комплексних й спеціальних і діагностувальних та показових практичних навчаннях. Розробка: управлінських рішень до організації процесу самовдосконалення педагогічної майстерності. Встановлення відвідувань занять за інтересами відповідно до графіка заздалегідь складеного на кафедрі. Розробка відповідних нормативно-методичних матеріалів.

Четвертий етап – (Формувально-творчої підготовки) – добір оптимальних технологій викладання та формування системи професійних знань і навичок удосконалення педагогічної майстерності

(круглі столи взаємообміну з військово-педагогічної діяльності, обговорення результатів діяльності керівників творчих груп з проблематики дослідження, зібрання й наради офіцерів підрозділів і взаємообмін результатів з проблеми самовдосконалення педагогічної майстерності, проведення лекторіїв з проблем військової педагогіки і психології, семінарів з питань обміну педагогічної майстерності та військово-педагогічним досвідом, науково-теоретичних конференцій з проблеми самовдосконалення педагогічної майстерності військових викладачів, обговоренням та розв'язанням конструктивних завдань під час онлайн-семінірів щодо впро-

вадження передового педагогічного досвідом військових викладачів, проектна робота з військово-наукових досліджень). Впровадження педагогічних умов організації процесу самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів

П'ятий етап – (Перевірки результатів) – перевірка рівня самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів (засвоєння професійних знань, вмінь і навичок до професійної діяльності з оволодінням високого рівня педагогічної майстерності, володіння тонкощами військової служби, цілеспрямованої діяльності на розвиток професійних та творчих здібностей, са-

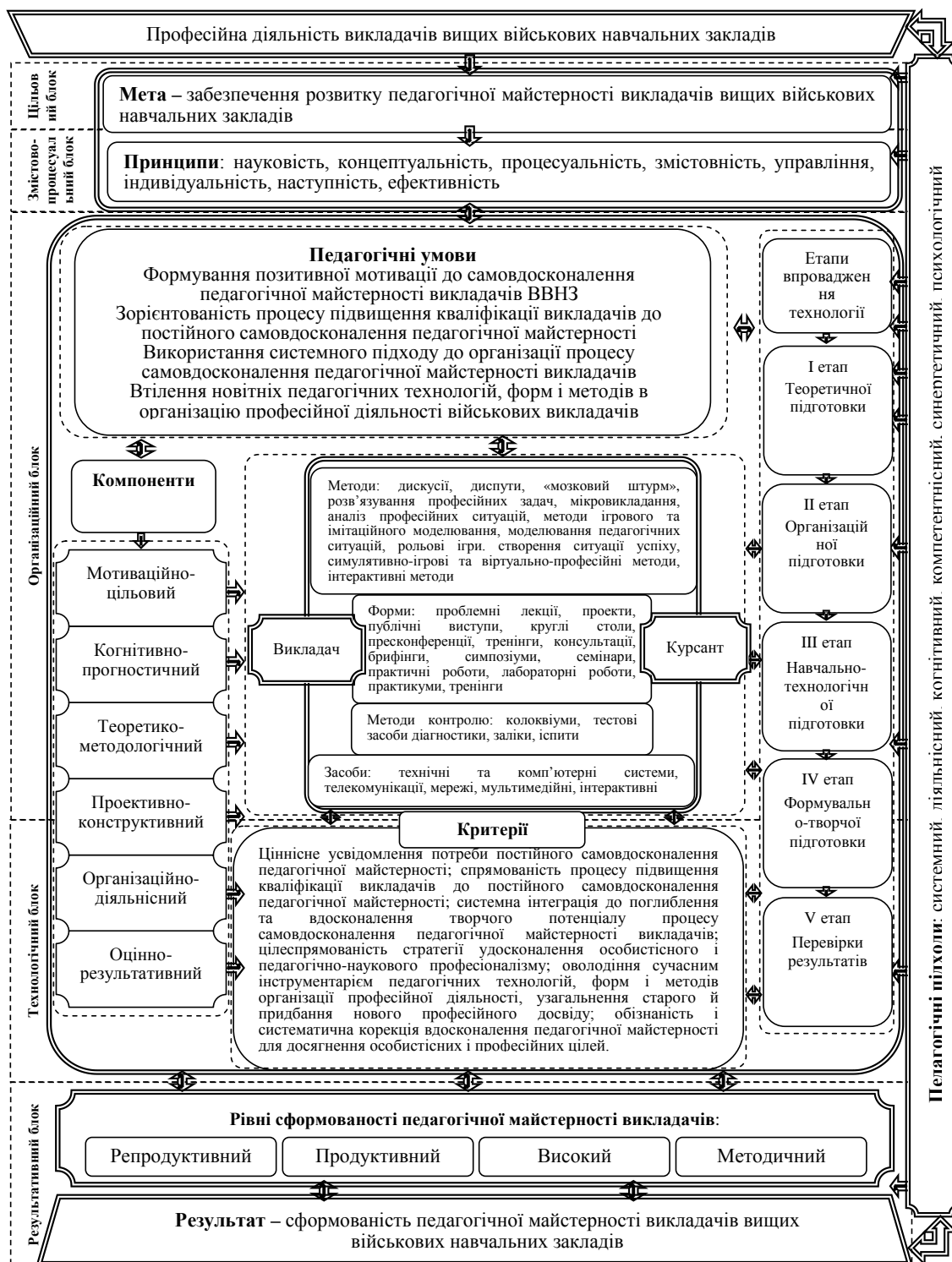

Рис. 1. Структурно-функціональна модель організації процесу самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів

моорганізації високого рівня професійної діяльності до наукової діяльності). Апробація педагогічної технології на практиці, перевірка за критеріями та показниками рівнів сформованості педагогічної майстерності викладачів. Аналіз достовірності з ефективності сформованості педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів.

Ефективність впровадження технології самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів обумовлена концептуальністю структурно-функціональної моделі організації процесу самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів. З метою дослідження усіх аспектів організації процесу самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів, використовуючи метод моделювання, розроблено структурно-функціональну модель організації процесу самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів, використовуючи визначені педагогічні умови такого процесу.

Одним із універсальних методів є метод наукового моделювання. На основі якого можна виділити суттєві ознаки, особливості, основні компоненти структури, а також встановити суттєві взаємозв'язки між цими компонентами. У результаті реалізації завдань експериментального дослідження необхідно виявити структуру, яка відобразить функціональну специфіку і роль розробленої моделі для реалізації поставленого завдання серед взаємопов'язаних процесів і явищ [7, с. 131]. Модель об'єкта має багаторівневу структуру і являє собою інформаційний контекст, на тлі якого відбуваються освітні процеси. Чим багатшою є інформаційна модель об'єкта, тим вищими є можливості її маніпулювання і тим кращою та різноманітнішою є якість прийнятих рішень [5, с. 82].

На сучасному етапі розвитку педагогіки до педагогічних моделей навчання висувають певні вимоги,

серед яких є: концептуальність – мають спиратися на певну наукову концепцію, до якої входять філософське, психологічне, дидактичне, соціально-педагогічне обґрунтування досягнення освітніх цілей; системність – повинні мати всі ознаки системи: логіку процесу, взаємозв'язок усіх його складових, цілісність; керованість – передбачає можливість керування навчальним процесом, поетапну його діагностику, варіювання засобами і методами з метою коригування результатів; ефективність – повинні бути ефективними за результатами й оптимальними витратами, гарантувати досягнення стандарту навчання та виховання; відтворюваність – передбачає можливість застосування в інших подібних освітніх установах іншими суб'єктами [2].

На основі аналізу військово-педагогічної літератури теоретичного обґрунтування особливостей формування педагогічної майстерності викладачів, основних характеристик та взаємозв'язків, технології самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів і аспектів взаємовпливів, побудовано структурно-функціональну модель організації процесу самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів, яка наочно представлена на рисунку 1.

Висновки і пропозиції. Педагогічна майстерність є комплексом властивостей та якостей особистості військових викладачів, що забезпечує високу професійну діяльність в військово-педагогічному процесі, залежить від рівня майстерності, підготовки, кваліфікації, творчій активності, особистісного розвитку. Подальші дослідження будуть направлені на перевірку ефективності педагогічних умов і моделі організації процесу самовдосконалення педагогічної майстерності викладачів з конкретизованими компонентами, критеріями та показниками рівнів сформованості педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів.

Список літератури:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи: курс лекцій: модульне навчання; Навчальний посібник / А. М. Алексюк. – Київ: ІСДО, 1993. – 220 с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Зелений В. І. Місце педагогічної культури у професійній діяльності офіцера внутрішніх військ МВС України / В. І. Зелений // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. – К.: КІВС, 2001. – № 6. – С. 360–362.
4. Пехота О. М. Особистісно орієнтована освіта і технології / О. М. Пехота // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи / за ред. І. А. Зязюна. – К., 2000. – С. 274–297.
5. Савчук Л. О. Інформаційні технології у фаховій підготовці майбутніх економістів до самостійної навчально-пізнавальної діяльності: дис... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Савчук Людмила Олександрівна; Приватний вищий навч. заклад «Хмельницький економічний університет». – Хмельницький, 2008. – 172 с.
6. Сисоєва С. О. Сучасні ІТ в освіті дорослих / С. О. Сисоєва // Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. праць. – Київ: Видавництво ПП «ЕКМО», 2004. – Вип. 2. – С. 194–199.
7. Темко Г. Д. Основи формування системи виховання воїна в Україні у період утвердження державності (Світоглядно-філософський аналіз). – К.: Варта, 1997. – 286 с.

Коротких М.А.

Одесская военная академия

ТЕХНОЛОГИЯ САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШИХ ВОЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ И ЕЕ МОДЕЛЬ

Аннотация

Рассмотрены теоретические основы проблемы самосовершенствования педагогического мастерства преподавателей высших военных учебных заведений, которые характеризуются теоретико-научной заранее спроектированной технологией и состоит из реализации теоретического ее обоснования и осуществления практической деятельности. На организационно-деятельностном этапе обосновано, что овладение педагогическим мастерством требует большого опыта работы военных преподавателей и развитием в них специальных способностей как индикатора высокого уровня профессиональной деятельности. Особое внимание уделено технологии самосовершенствования педагогического мастерства преподавателей. Перспективно-поисковый этап предусматривает, что эффективность внедрения технологии самосовершенствования педагогического мастерства преподавателей высших военных учебных заведений обусловлена концептуальностью структурно-функциональной модели организации этого процесса.

Ключевые слова: образование, высшее военное образование, педагогическое мастерство преподавателей, педагогическая технология, профессиональная деятельность, профессиональная подготовка.

Korotkych M.A.
Odessa Military Academy

TECHNOLOGY SELF PEDAGOGICAL SKILLS OF TEACHERS HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND MODEL

Summary

The theoretical foundations of the problem of self-improvement of pedagogical skills of teachers of higher military educational institutions, which is characterized by theoretical and scientific technology and projected forward is to implement the theoretical study and its implementation in practice. At the organizational-activity stage proved that mastery of pedagogical skills requires significant military experience of teachers and the development of their special abilities as an indicator of a high level of professional activity. Particular attention is given to cultivation technology of pedagogical skills of teachers. Promising phase retrieval provides that the efficiency of the technology self-pedagogical skills of teachers of higher military educational institutions due to acute with the upcoming conceptual-structural-functional model of the process.

Keywords: education, higher military education, pedagogical skills of teachers, educational technology, professional activities, professional training.

УДК 37.015.31

КОНЦЕПЦІЯ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ТВОРЧОСТІ ДЖ.Р.Р. ТОЛКІНА У КОНТЕКСТІ ЇЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У СУЧАСНИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

Лабунець Ю.О.

Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Метою даної статті на є визначення, на основі цілісного і багатоаспектного аналізу, основних складових концепції виховання моральної особистості у творчості Дж. Р. Р.Толкіна в контексті імплементації їх у сучасний освітній простір з урахуванням сучасних тенденцій та орієнтирів розвитку філософії освіти на виховний процес. В статті охарактеризовано способи імплементації концепції виховання моральної особистості Дж. Р. Р.Толкіна. У статті автор визначив основи свідомості моральної особистості, що формуються при вихованні моральної особистості за зазначеною концепцією і розглянув погляди Дж. Р. Р.Толкіна на виховний потенціал використання його творчості у освітньому просторі.

Ключові слова: Джон Рональд Руел Толкін, моральна особистість, виховання моральної особистості, концепція виховання моральної особистості Дж. Р. Р.Толкіна, сучасний освітній простір, імплементація концепції виховання моральної особистості Дж. Р. Р.Толкіна.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції та орієнтири в сучасному освітньому просторі диктують підвищені вимоги до моральних якостей та принципів, моральних цінностей особистості в контексті її спрямованості на служіння громаді та суспільству, етиці відносин та відношення до самої себе, власного становлення, до оточуючих людей, оточуючого середовища та освіти загалом, тож у низці державних документів: указі Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності в суспільстві та утвердження здорового способу життя» [2], Національній доктрині розвитку освіти [3], а зокрема зосередимо увагу на наказі «Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1234 (від 31.10.2011) акцентується увага на вихованні моральної особистості в контексті становлення незалежної демократичної України з її прагненням стати повноправним членом європейської спільноти передбачає всебічне утвердження в суспільному та індивідуальному бутті цивілізованого життя на основі загальнолюдських цінностей та духовних, моральних і культурних засад життя українського народу. Тому мета сучасного освітнього процесу – не тільки сформувати необхідні компетенції, надати ґрунтовні зна-

ння з різних предметів, а й формувати громадянина, патріота; інтелектуально розвинену, духовно і морально зрілу особистість, готову протистояти асоціальним впливам, вправлятися з особистими проблемами, творити себе і оточуючий світ [4].

Тож як ми бачимо, виховання моральної особистості стає одним із важливих орієнтирів сучасного освітнього середовища України, крім того сучасні освітяни прагнуть до знаходження широкого спектру способів, засобів, методів, концепцій виховання моральної особистості, що успішно використовуються в європейському просторі. Отже, важливість вивчення з метою подальшої імплементації концепції виховання моральної особистості у творчості Дж. Р. Р. Толкіна цілком задовольняє сучасний соціальний та освітній запит і зумовило актуальність нашого дослідження теми даної статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням вивчення виховного впливу творчості Дж.Р.Р. Толкіна на особистість побіжно займалася низка дослідників, що опікувалася даною проблемою через призму філософсько-релігійного аспекту, зокрема:

– Д. Раян (у своїй монографії 1969 р. «Толкін: культ чи культура» професор досліджував вплив особистої віри освітянина на його твори та їх читачів, визначивши притаманність концепції соборності творам Дж. Р. Р. Толкіна»;

– С. Майсел (у своїй «Міф, символ і релігія у «Володарі Перснів», виданій у 1973 р., дослідниця акцентувала свою увагу на християнській інтерпретації міфології письменника);

– Р. Партіл (у 1974 р. опублікував книгу «Володар ельфів», а у 2003 р. «Дж. Р. Р. Толкін Міф, моральність та релігія» в яких сконцентрував своє дослідження на моральному, етичному, теологічному та філософському значенні праць освітянина);

– К. Кілбі (у 1976 р. у праці «Толкін і Сильмариліон» на основі аналізу інтерв'ю з Дж. Р. Р. Толкіном визначає наставницький вплив героїв творчості професора на реципієнта його твору);

– Дж. Лобдела (у 1981 р. у своїй книзі «Англія і завжди: Толкіновий світ Перснів» побіжно визначає виховний вплив даної книги на виховну традицію Англії);

– Дж. Пірс (у 1998 р. видав книгу «Толкін: Людина і міф» продемонструвавши багатогранність світу Дж. Р. Р. Толкіна та впливу його творів, які детально проаналізував);

– В. Фрігер, Дж. Ченс, Т. Шиппі, К. Дюрінц, Е. Петті лише частково через призму його біографії та аналізу творчості торкаються виховного впливу на виховання особистості;

– Д. Кузьменко (у низці наукових праць досліджував християнський вимір творчості Дж. Р. Р. Толкіна: християнські мотиви, ідеї та потенціал для духовної освіти особистості, мультикультурності характеру художнього світу);

– М. Могкодан (досліджує у своїх працях мотиви релігійного відродження цінностей моральності в літературному жанрі фентезі, і зокрема у творчості Дж. Р. Р. Толкіна);

– О. Валовень (у своїх статтях висвітлює виховний вплив на становлення духовного світу особистості через використання автором системи образів).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як продемонстрував аналіз наявних досліджень, на сьогодні все ще немає повноцінного висвітлення концепції виховання моральної особистості у творчості Дж. Р. Р. Толкіна, а тим більше у контексті ефективного імплементації в сучасний освітній простір.

Метою статті є визначення складових концепції виховання моральної особистості у творчості Дж. Р. Р. Толкіна та демонстрація способів імплементації даної концепції у сучасний освітній простір.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку концепція виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкіна, яка є центральною у його творчості і нашому дослідженні, включає в себе низку аспектів:

- вільного вибору особистості;
- випробування владою;
- морального обов'язку особистості;
- визначення власної ієрархії моральних цінностей;
- визначення особистісного сенсу життя;
- пропагування загальнолюдських цінностей: справедливості, самовідданості, милосердя, ширості, сміливості. Жертовності та інших;
- ідею поєднання доброти і справедливості у моральних виборах та вчинках особистості [1].

Дана концепція виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкіна, за умови своєї повноцінної імплементації в сучасний освітній вимір сприяє формуванню таких основ свідомості моральної особистості, що частково перегукуються із розглянутим вище наказом «Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України»:

- усвідомлення цінності власного життя і збереження здоров'я свого і кожної людини;
- націлення та моральна готовність особистості до адаптації до змін навколишнього середовища, пізнання прекрасного у собі;
- розуміння важливості самооцінювання, самоконтролю та саморегуляції особистості;
- усвідомлення власної індивідуальності, неповторності;

– відчуття самоповаги та почуття гідності на ряду із повагою до інших особистостей та продуктів їх праці;

– позитивне ставлення особистості до дотримання норм етикету, етики спілкування, доброзичливості та ввічливості;

– сформованість емоційної культури особистості;

– конструктивний та відповідальний підхід до вирішення різних життєвих ситуацій та проблем, вміння орієнтуватися та адаптуватися у складних життєвих ситуаціях, розв'язувати конфлікти на основі принципів толерантності;

– здатності враховувати думку інших людей, адекватно оцінювати власні вчинки та вчинки інших;

– сформованість моральних якостей (чуйності, чесності, правдивості, справедливості, гідності, толерантності, милосердя, взаємодопомоги, товариськості, співпереживання, щедрості, поваги до особистості);

– готовність працювати над собою і своїми моральними якостями;

– єдність моральної свідомості та поведінки;

– готовність до моральних вчинків та добродійної діяльності на засадах гуманного ставлення до людей;

– вільний моральний вибір;

– усвідомлення краси природи як унікального явища в житті людини; наявність необхідності гармонійного співіснування людини та природи, відповідального ставлення до неї.

Підтвердженням гармонійності концепції виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкіна у його творчості є його позиція, що співзвучна з освітянами ХХ і ХХІ сторіччя, що саме література, як скарбниця загальнолюдських цінностей, досвіду може задовольняти духовні потреби людини, а вона сама повинна бути творцем свого духовного життя.

Виховання моральної особистості у творчості Толкіна базується на залученні особистості до постійної тонкої внутрішньої роботи в вивіщенні власної моральності і моральних якостей – самоствердження особистості. Відчуття моральної краси характеризує сформовану моральну особистість, яка керується визначимими нею святими та непорушними принципами, якими вона дорожить як своєю власною честю [1].

Нам імпонує думка, якою Дж. Р. Р. Толкін закінчує твір «Гобіт або туди і звідти» *«Ти ж не думаєш насправді, що всі твої пригоди і втечі закінчувалися щасливо завдяки чистісінькій фортуні й тільки для твоєї власної користі? Ви дуже симпатична особа, пане Торбіне, і я вас дуже люблю, – втім, зрештою, Більбо, ти лише маленька істота в цьому великому світі!»* [5, с. 307], і яка акумулює в собі одну із центральних виховних ліній у концепції виховання моральної особистості: важливість кожної людини для світової історії і для суспільства із одного боку, а з іншого боку – не визначення жодної особистості як героя-ідола, об'єкта сліпого поклоніння та обожнювання.

Ми не випадково звернулися до творчості Джона Рональда Руела Толкіна, в якій автор, в силу своєї освідченості закумулював найкращі надбання світового літературного досвіду і зокрема зосередженого на вихованні моральної особистості. Толкін у своїх творах через доступне для широкого загалу міфотворче проектування широко представив проблеми проектування і розвитку особистості, ефективного використання народної педагогіки, вдосконалення розумового виховання, формування моральної особистості та її моральної культури.

Дж. Р. Р. Толкін, критикував безкнижковість виховання моральної особистості, вважав одним із найважливіших факторів становлення моральної особистості саме у відчутті задоволення в читанні. Оскільки освітянин вважав, що одержуючи від читання духовний заряд для індивідуальної духовної діяльності, для роздумів і мрій, для пильного, вимогливого погляду насамого себе, для вимірювання

самого себе, особистість набуває бажання пізнавати, досліджувати більше про людей, які втілюють у собі потенціал і мрії людства про добро, честь, справедливість, відвагу. І якщо письменнику вдається пробудити у неї ці благородні почуття, особистість буде прагнути стати ближче до морального ідеалу.

Визначаючи виховний потенціал для імплементації у сучасний освітній простір концепції виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкіна, що відображена у його творчості, ми зазначаємо що цей потенціал перебуває у прямій залежності від педагогічної майстерності того, хто здійснює виховний вплив на особистість.

Одним із способів імплементації концепції виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкіна вихователем, педагогом, психологом чи соціальним педагогом є використання розроблених методично-орієнтованих завдань. Пошуковий компонент завдань (які розробляє освітянин орієнтуючись на пізнання компонентів концепції), що має містити проблемні, нестандартні (але цілком реальні в сучасному просторі) соціокультурних ситуацій, навколо яких і має здійснюватись пошукова діяльність особистості.

Такий підхід має особливе значення в контексті формування моральної особистості, оскільки цим самим орієнтиром на пошук певного вирішення ми запускаємо мнемічний процес «фокусування» особистості на виділенні із різних джерел (наразі нас цікавитиме літературно-педагогічна спадщина Дж. Р. Р. Толкіна, а саме його твори) всієї інформації, що є дотичною до окресленої проблеми, тим самим змушуючи особистість розглядати все під кутом можливості чи неможливості імплементації, адаптування, використання за аналог знайденої інформації задля вирішення поставленого перед нею завдання, але зауважимо, що цей пізнавальний компонент вимагає високого рівня вихованості, наявності загального, морального і культурного кругозору особистості, знайомства її із соціокультурними реаліями сьогодення, загальнолюдськими цінностями.

Наш досвід показує, що використання завдань які б інтегрували пізнавальну та виховну практику діяльності спрямовану на виховання моральної особистості, дозволяє навчити особистість сприяти формуванню вміння аналізувати, систематизувати, узагальнювати та класифікувати різні соціокультурні явища і факти, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки певних моральних виборів особистості та життєвих реалій, що слідує за ним.

Не менш ефективним на нашу думку способом для імплементації концепції виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкіна, є формування творчих умінь особистості через соціокультурну дискусію спрямовану на виховання моральної особистості, її моральних цінностей, орієнтирів, принципів діяльності тощо. Оскільки даний спосіб передбачає виховання в особистості етикету міжособистісних відносин суміжно з культурною дискусійною спілкування, дотримання норм спілкування при реалізації власних потреб та бажань.

Зробимо акцент на тому, що організувати даний вид спілкування із зазначених вище проблем можна у формі:

- дискусії (являє собою спеціально організоване обговорення різних точок зору на окреслену проблему, що є обмеженим в часі, і орієнтований на знаходження загальної, компромісної та всеохоплюючої думки);

- диспуту (являє собою спеціально організоване обговорення в формі толерантної комунікативної «боротьби» думок і точок зору, в якому як правило є ведучий, що керує процесом обговорення, надаючи слово кожному із учасників, кожен з яких, у кінцевому результаті, може або змінити свою думку, або лишитися при ній);

- дебатів (являє собою спеціально організоване обговорення між командами на які поділено всіх чле-

нів, і які з різних позицій обговорюють проблему з метою знаходження найоптимальнішого її рішення).

Але головним в аспекті імплементації концепції виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкіна у сучасний освітній простір є розуміння необхідності саме використання тих видів виховної діяльності, які б дозволили освітянинові працювати використовуючи співпрацю. А звертаючись до варіантів завдань на яких може базуватися проведення такої виховної роботи спрямованої на формування моральної особистості, ми можемо використовувати такі матеріали у вже зазначених способах та прийомах:

- висловлювання Дж. Р. Р. Толкіна або/і інших великих постатей освітян;

- прислів'я, приказки, пісеньки та крилаті вирази у творчості Дж. Р. Р. Толкіна;

- вербальні ситуації за змістом творів Дж. Р. Р. Толкіна та можливого варіативного розвитку подій;

- представлення протилежних думок щодо моральних вчинків, морального вибору, моральних цінностей тощо.

Концепція виховання моральної особистості з точки зору Дж. Р. Р. Толкіна, і в першу чергу через його позицію як ментора лінгвістичних факультетів, та голови літературного клубу «Інклінги» як професора Оксфордського університету, потребує побудову гармонійної взаємодії між тим хто здійснює виховний вплив (навіть якщо мова йде про авторський дискурс) і вихованцем.

Звичайно, що виховання моральної особистості як процес особистісного становлення потребує організації сучасного освітнього простору таким чином, щоб особистість мала можливість відчувати у цьому процесі весь діапазон емоціональних забарвлень від здивування, натхнення, прагнення дізнатися більше, до відчуття радості успіху (але не лише відчуття перемоги своєї але і команди, і громади, і суспільства від морально виважених рішень та моральних виборів) та внутрішнього відчуття краси, як своєрідного стрижня моральних цінностей та орієнтирів.

В контексті імплементації концепції морального виховання Дж. Р. Р. Толкіна зазначимо, що важливо розглядати моральність у її практичному значенні для людського способу ставлення до світу в цілому, ми вбачаємо визначення цього терміну в здатності людини співвідносити себе з іншими людьми, керуючись поняттями ганебного або гідного людини, в основу аналізу поняття слід покласти уявлення про міру людяності, маючи на увазі міру суспільного розвитку людини. Прояви моральності в життєдіяльності конкретних індивідів визначаються як добросовісність, порядність, людяність.

Дж. Р. Р. Толкін вважав особливим інструментом виховання майстерність впливу на інших (на нашу думку доцільно назвати «педагогічною майстерністю» голос, інтонацію та вміння оперуючи ними, змусити один і той самий вислів звучати різними відтінками, тим самим дозволяючи нам отримати різні результати такого роду комунікації-впливу. Найбільш яскраво дану тезу у творчості Дж. Р. Р. Толкіна висвітлює цитата із «Гобіт або туди і звідси», яка трапляється на початку авторської оповідки про головного героя – гобіта на ім'я Більбо Торбин: «– Добрий ранок! – привітався Більбо, не маючи на гаді нічого іншого...

- Що ти маєш на увазі? – спитав Гендальф. – бажеш мені доброго ранку, чи гадаєш, що цей ранок добрий, незалежно від того, хоч у цього чи ні, чи що цього ранку ти сам почувашся добре, чи що цього ранку всім належить бути добрими?

- Усе разом. – відповів Більбо. – І ще це дуже гарний ранок... Нічого поспішати – попереду цілий день! – і Більбо сів на порозі, схрестив ноги.

- Дуже мило! – промовив Гендальф. – Але в мене цього ранку не має часу. Я шукаю когось, хто б узяв участь у пригоді, яку я саме влаштовую, але дуже складно знайти кого-небудь.

- Ще б пак – у цих-от краях...

(Вільбо забрав ранкову пошту, почав читати, сподіваючись, що гість піде собі спокійненько далі, але старий не поспішав, утупившись очима в гобіта, і це все менше подобалось гобіту)

– Добрий ранок! – проказав він урешті. – Нам тут не треба ніяких пригод, красно дякую!

– Як же багато всього ти вкладаєш у цей «Добрий день!» – протягнув Гендальф. – Тепер ти маєш на увазі, що хочеш відкараскатися від мене і що тобі буде найліпше, коли я заберусь звідси.» [5; с. 15].

Висновки. Таким чином, виховуючи моральну особистість за концепцією морального виховання Дж. Р. Р. Толкіна у його творчості та тим самим формуючи зазначені вище основи свідомості моральної особистості, сучасний педагог, вихователь,

психолог чи соціальний працівник, дозволяє особистості усвідомити власне становлення, важливість кожної особистості для суспільства, і через призму власного самовдосконалення готовність удосконалити інших.

Перспективою подальших наукових педагогічних розвідок ми вбачаємо розробку методичних матеріалів для імплементації концепції виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкіна у сучасний освітній процес України на різних щаблях (початковому, середньому, старшому) та у родинне виховання, крім того створення модулів до освітніх робочих програм із галузей «Історія педагогіки», «Виховний процес в школі», «Виховні технології» тощо.

Список літератури:

1. Лабунець Ю. О. Використання інтертекстуальності творів Дж. Р. Р. Толкіна у вихованні моральної особистості / Ю. О. Лабунець // Первый независимый научный вестник. – 2015 – № 1. – Ч. 1. – С. 118-121.
2. Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 15.09.1999 р. № 1697 // Офіційний вісник України від 01.10.1999. – 1999 р., № 37, стор. 33, код акту 10724/1999.
3. Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя» від 15.03.2002 р. № 258 // Офіційний вісник України від 05.04.2002 – 2002 р., № 12, стор. 6, стаття 555, код акту 21864/2002.
4. Основні orientи виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України. Програма. Затверджена Міністерством освіти і науки України (наказ № 1133 від 17.12.2007) режим доступу <http://kristti.com.ua/content.php?level3=28>
5. Tolkien J. R. R. The Hobbit, or There and Back Again / J. R. R. Tolkien. – New York: Ballantine Books, 1965. – 310 p.

Лабунець Ю.О.

Педагогический институт

Киевского университета имени Бориса Гринченко,

Мелитопольский государственный педагогический университет

имени Богдана Хмельницкого

КОНЦЕПЦИЯ ВОСПИТАНИЯ НРАВСТВЕННОЙ ЛИЧНОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖ. Р. Р. ТОЛКИНА В КОНТЕКСТЕ ИХ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ В СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО

Анотация

Целью данной статьи является определение, на основе целостного и многоаспектного анализа, основных составляющих концепции воспитания моральной личности в творчестве Дж. Р. Р. Толкина в контексте имплементации их в современное образовательное пространство с учетом современных тенденций и ориентиров развития философии образования на воспитательный процесс. В статье охарактеризованы способы имплементации концепции воспитания моральной личности Дж. Р. Р. Толкина. В статье автор определил основы морального сознания личности, которые формируются при воспитании моральной личности за указанной выше концепцией и рассмотрел взгляды Дж. Р. Р. Толкина а на воспитательный потенциал использования его творчества в образовательном пространстве.

Ключевые слова: Джон Рональд Руэл Толкин, моральная личность, воспитание нравственной личности, концепция воспитания нравственной личности Дж. Р. Р. Толкина, современное образовательное пространство, имплементация концепции воспитания нравственной личности Дж. Р. Р. Толкина.

Labunets Y.O.

Pedagogical Institute

at Boris Grinchenko Kiev University,

Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University

THE CONCEPT OF PERSONALITY'S MORAL EDUCATION IN THE J. R. R. TOLKIEN'S WORKS IN THE CONTEXT OF ITS IMPLEMENTATION IN MODERN EDUCATIONAL SPACE

Summary

The main aim of this research is to determine on the basis of a holistic and multidimensional analysis the main components of J. R. R. Tolkien's moral personality educational concept in the context of their implementation in the modern educational space to meet modern trends and guidelines for development philosophy of educational process. The article describes ways of the implementation of J. R. R. Tolkien's moral personality educational concept. The author has defined the foundations of the individual's moral consciousness, which are formed by the moral personality's teaching with this concept and considered the J. R. R. Tolkien's views the educational potential of his works use in the educational space.

Keywords: John Ronald Ruel Tolkien, moral personality, moral personality education, J. R. R. Tolkien's moral personality educational concept, modern educational space, the implementation of J. R. R. Tolkien's moral personality educational concept.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ОЗНАКИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНО-КАРАНОГО САМОПРАВСТВА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Пилипенко І.В.

Національна академія прокуратури України

Проаналізовано вітчизняний та зарубіжний досвід щодо визначення ознак об'єктивної сторони самоправства як злочину. Зокрема вивчено законодавство Грузії, Естонської Республіки, Киргизької Республіки, Латвійської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Болгарія, Республіки Казахстан, Республіки Молдова, Республіки Узбекистан. На підставі цього відзначаємо позитивні риси законодавства інших держав стосовно встановлення кримінальної відповідальності за самоправство. Зокрема, особлива увага привертається до визначення таких ознак об'єктивної сторони складу цього злочину, як діяння та наслідок. Проведений критичний аналіз вказаних норм дав підстави для внесення змін до статті 356 Кримінального кодексу України. Запропоновано нову редакцію цієї норми.

Ключові слова: самоправство, кримінальна відповідальність, порівняльно-правовий аналіз, об'єктивна сторона, суспільно небезпечне діяння, наслідки, значна шкода, кваліфікуючі ознаки.

Постановка проблеми. Кваліфікація правопорушення, як вид діяльності правозастосувача, є досить складним процесом. При скоєнні особою діяння, яке має зовнішні ознаки злочину, виникає потреба з'ясувати, чи вчинене воно суб'єктом злочину, чи є в цьому його вина, на що посягало діяння тощо. Особливою складністю характеризується процес кваліфікації самоправства (ст. 356 Кримінального кодексу України). Цей склад злочину є матеріальним, в якості суб'єкта передбачає будь-яку особу й свідчить, що самоправство вчиняється лише з прямим умислом. Проте значні труднощі виникають під час відмежування кримінально-караного самоправства від адміністративного проступку, визначенні кола наслідків та констатації наявності причинного зв'язку між діянням та наслідками, що є перпоною на шляху ефективній протидії таким діянням. При цьому, хоч самоправство й не є тяжким злочином, однак суспільству воно заподіює неабияку шкоду, справляючи деструктивний вплив на нього. Відсутність належної протидії незаконним самовільним діям викликає в суспільстві хибну думку про те, що ці дії є нормою. В таких умовах особлива роль відводиться вказаним ознакам об'єктивної сторони самоправства, кожна з якої має свою специфіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексному дослідженню самоправства як складу злочину на дисертаційному рівні присвятили свої роботи зарубіжні вчені, зокрема С.В. Артюшкіна, С.У. Вансєв, Ю.В. Сапронов, І.П. Титенков та інші. Вітчизняні ж вчені, на наш погляд, не достатньо уваги приділили цьому складу злочину, не кажучи вже про окремі його елементи. Все ж, окремі питання, пов'язані з самоправством розглядали в своїх працях М.Г. Арманов, О.М. Бульба, В.І. Возьний, В.О. Навроцький, В.В. Сташис, М.І. Хавронюк, Ю.А. Чаплинська та інші.

Загальними проблемами вважаємо слабку розробленість українськими вченими питань, пов'язаних із самоправством, а відтак, і зумовлені цим протиріччя, ми вважаємо за доцільне звернутися до досвіду зарубіжних держав.

Цілі статті. Таким чином, виникає необхідність виконання нами ряду завдань, які й є метою цієї роботи, зокрема: 1) показати специфіку поглядів на об'єктивну сторону самоправства в Україні; 2) на основі аналізу норм про кримінальну відповідальність за самоправство зарубіжних держав визначити позитивну практику стосовно встановлення об'єктивних ознак самоправства; 3) надати практичні рекомендації щодо внесення відповідних змін до законодавства України. Порядок виконання цих

завдань буде логічно обумовленим лише у разі, якщо ми будемо спочатку аналізувати норми держав, географічно та історично ближчих до України, а вже потім – норми європейських країн, співробітництва з якими потребує наша держава.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернення до зарубіжного досвіду буде цінним ще й тому, що останнім часом в Україні набули популярності порівняльно-правові дослідження. Говорячи про такий спосіб пізнання права, Ю.С. Шемшученко вказував, що в його основі лежать процеси, що мають місце у світовій спільноті та полягають у розширенні і поглибленні зв'язків між окремими країнами і групами країн, в їх інтеграції, усвідомленні того факту, що національний правовий, як і будь-який ізоляціонізм у сучасних умовах призводить лише до негативних наслідків як для окремих правових систем, так і права в цілому [1, с. 5-6].

Проте, крім позитивних рис порівняльно-правового методу, при неправильному його застосуванні виявляються й негативні, а саме: 1) «механістичне» поєднання різнорідних, іноді протилежних правових теорій і концепцій, методологічних підходів і інших складових методології юридичної науки; 2) з одного боку, некритичне і неконструктивне використання в дослідженнях внутрішніх проблем правової системи України досягнень закордонної юридичної науки і практики, а з іншого боку – у тих дослідженнях, де необхідне порівняння правових концепцій, норм і інститутів, відсутність такого; 3) обмеженість емпіричної бази досліджень, недотримання правил відбору, аналізу і обробки необхідних і достатніх наукових фактів, недооцінка вимог відповідності результатів досліджень правовим реаліям, потребам правової практики [1, с. 91-92]. Тому, при проведенні порівняльно-правового дослідження слід враховувати, що в законодавстві інших держав також є недоліки. Запозичення положень, які є помилковими або за відомо не принесуть ані практичної, ані теоретичної користі нашому законодавству, є неприйнятним.

Об'єктивна сторона самоправства, на думку О.А. Чувакова, полягає, передусім, у самовільному, всупереч установленому законом порядку, вчиненні будь-яких дій, правомірності яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією. Для наявності складу цього злочину потрібне встановлення сукупності таких ознак: а) самовільного вчинення будь-яких дій; б) заперечування правомірності цих дій іншим громадянином або юридичною особою; в) заподіяння такими діями значної шкоди [2, с. 694]. Отже, під діянням, як ознакою об'єктивної сторони самоправ-

ства, в Україні розуміється вчинення будь-яких дій. При аналізі цієї ознаки наріжним каменем є та обставина, що в більшості законів інших держав діянням при самоправстві є здійснення свого дійсного або передбачуваного права. Законодавці деяких держав вважають, що вищий рівень конкретизації має більше позитивних сторін, а отже формулювання «здійснення свого дійсного або передбачуваного права» є значно прогресивнішим. Однак, у той же час, формулювання «вчинення будь-яких дій», на наш погляд, враховує значно більше коло варіантів дій винної особи, у тому числі, й в інтересах інших осіб, що є більш оптимальним в українських правових реаліях.

Згідно зі статтею 188 Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонської Республіки, об'єктивна сторона самоправства характеризується, перш за все, здійсненням свого дійсного або передбачуваного права, вчиненням з порушенням встановленого законом порядку [3]. Така практика визначення діяння як ознаки об'єктивної сторони самоправства, окрім Естонії, є характерною для кримінального законодавства Республіки Болгарія, Республіки Вірменія, Грузії, Республіки Казахстан, Республіки Молдова, Республіки Таджикистан, Туркменістану та Республіки Узбекистан. Протилежна практика, більш ближча до України, притаманна Азербайджанській республіці, Киргизькій республіці та Російській Федерації.

Великою різноманітністю поглядів характеризуються дискусії навколо самоправства в науковому середовищі Російської Федерації. Як вбачається зі ст. 330 Кримінального кодексу Російської Федерації (далі – КК РФ), об'єктивна сторона самоправства полягає в самовільному, всупереч встановленому законом чи іншим нормативно-правовим актом порядку здійснення будь-яких дій, правомірність яких оспорується організацією або громадянином [4]. За твердженням Л.Д. Гаухмана першою ознакою об'єктивної сторони самоправства є діяння, що має форму самоправних, тобто таких, що суперечать законам та іншим нормативно-правовим актам, дій, правомірність яких оспорується громадянином або організацією [5, с. 564]. В.Т. Батичко також розглядає самовільний характер дій як порушення встановленого порядку (борг слід стягувати через суд тощо). Автор доходить логічного висновку, що оскільки в ст. 330 КК РФ не йдеться про здійснення винним виключно свого права, то злочин може бути вчинено і при самовільному здійсненні прав інших осіб (наприклад, за їх дорученням або проханням) [6, с. 305-306]. На цьому прикладі бачимо, що підхід українського законодавця до окресленого питання є аналогічним. Тому, відносно ст. 356 КК України цей висновок також є доречним.

Роз'яснюючи позицію російського законодавця, В.С. Комісаров вказує, що обираючи неприйнятну для суспільства та держави форму поведінки, винна особа може здійснювати як дійсне (в дійсності існуюче, закріплене в правових положеннях), так і уявне (відсутнє, але таке, що за переконанням особи належить їй) право [7, с. 236].

В.С. Комісаров також звернув увагу на порядок, який завжди порушується при самоправстві. На думку автора, цей порядок може визначатися не лише законом, а й іншим нормативно-правовим актом, що більш відповідає реальному змісту злочину [7, с. 236]. В деяких державах за формулюванням, зазначеним в нормі, ця категорія захищається лише законом, в нормах інших держав – і законом, і іншими нормативно-правовими актами.

Звернімо увагу на досвід Грузії та Молдови, які взагалі не посилаються на закон чи інший норма-

тивний акт як на гарант забезпечення порядку реалізації громадянами своїх прав. Дуже стисло викладена ст. 360-1 Кримінального кодексу Грузії. В ній самоправство визначене як здійснення всупереч встановленому порядку свого дійсного чи передбачуваного права, що спричинило значну шкоду [8]. Чим саме встановлено цей порядок, норма не вказує. Стаття 352 Кримінального кодексу Республіки Молдова також встановлює відповідальність за самоправство як за самовільне здійснення свого дійсного чи передбачуваного права з порушенням встановленого порядку [9]. Тим же шляхом пішов і законодавець Киргизької республіки (ст. 353 Кримінального кодексу Киргизької республіки) [10]. Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан, встановлюючи відповідальність за самоправство, взагалі не посилається на будь-який порядок реалізації прав (ст. 229) [11].

Розширене трактування категорії «порядок» має свої недоліки та переваги. Проте, вважаємо, що законодавча техніка визначення самоправства через вказівку на порушення певного порядку для України є більш доцільною. В більшості бланкетних норм КК України термін «встановлений порядок» використовується законодавцем лише тоді, коли він стосується певних спеціальних норм (наприклад, порядок здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експертному контролю). Не можливо передбачити який саме порядок буде порушено під час того чи іншого випадку скоєння самоправства. Він може бути передбачений як законом, так і іншим нормативним актом.

Поміж іншого, звернімося також до досвіду Республіки Болгарія. В ст. 323 (1) Кримінального кодексу Республіки Болгарія прямо вказано, що порядок здійснення особою певного права забезпечено законом. Однак, діяння як ознака об'єктивної сторони самоправства, не суперечить цьому порядку, а здійснюється не у встановленому законом порядку [12]. Дійсно, на практиці самоправство як таке, може мати вигляд цілком законних дій і навіть співпадати з рішенням суду. Воно може нагадувати також самозахист своїх цивільних прав, що прямо передбачений ст. 19 Цивільного кодексу України. Тому, на нашу думку, формулювання «не у встановленому законом чи іншим нормативним актом порядку» більш точно відображає сутність діяння як об'єктивної сторони самоправства.

Важливою ознакою об'єктивної сторони самоправства, без якої воно не може визнаватися злочинним, є наслідки. Далеко не у всіх випадках вчинення цього злочину можна визначити шкоду в грошовому вираженні. Особливо це стосується випадків, коли майновим інтересам потерпілого або взагалі не заподіюється шкода, або заподіюється опосередковано (наприклад, створення перешкод для доступу до житла). Саме тому законодавець України, як і законодавці інших аналізованих нами держав, не встановив фіксовану суму шкоди при самоправстві, яка б дозволяла констатувати наявність складу злочину. До недавнього часу конкретна сума шкоди за просте самоправство була передбачена в ст. 383 КК Республіки Білорусь. Однак, самоправство, як склад злочину, було декриміналізовано в цій державі [13]. Зараз диференціація відповідальності за самоправство залежно від розміру збитків існує лише в Кримінальному кодексі Латвійської Республіки. Якщо ч. 1 ст. 279 цього Кодексу встановлює відповідальність за вчинення самоправства, що заподіяло значну шкоду, то ч. 2 – за ті ж дії, що заподіяли збитки в великому розмірі [14]. Слід наголосити, що в ч. 2 цієї норми йдеться саме про збитки, а не про будь-яку іншу шкоду, що носить оціночний характер.

Більшість вчених згодні в тому, що суспільно-небезпечні наслідки – це негативні зміни в об'єкті посягання. Н.Ф. Кузнєцова в одній зі своїх праць класифікує ці зміни на два види. Це нанесення фактичної шкоди суспільним відносинам або створення небезпеки, реальної можливості нанесення фактичної шкоди. В свою чергу, фактична шкода – це матеріальна шкода, шкода в політичній, ідеологічній моральній областях суспільних відносин. Там, де зовні об'єкт представлений будь-якими фізичними предметами, шкода піддається вимірюванню в певних одиницях. Шкода у іншому вигляді не підлягає такому точному вимірюванню. Проте, на думку автора, така шкода не може бути більш чи менш небезпечною [15, с. 39]. Це твердження заслуговує на підтримку, особливо при розгляді такого складу злочину як самоправство. При вчиненні цього злочину настає фактична шкода, яка може й не підлягати точному вимірюванню. В будь-якому випадку, наслідки завжди настають у вигляді значної шкоди.

Велику цікавість в плані встановлення наслідків як підстави кримінальної відповідальності за самоправство, викликає у нас Кримінальний кодекс Республіки Казахстан (ст. 389). Нова редакція цього Кодексу від 9 липня 2014 року суттєво змінила вказану норму, що потребує правової оцінки. Зміни полягають в тому, що просте самоправство не містить вимог до наслідків. Підставою відповідальності є оспорюваність діяння, а заподіяння істотної шкоди правам або законним інтересам громадян або організацій чи охоронюваним законом інтересам суспільства або держави віднесено вже до кваліфікуючих ознак.

Частина 2 статті 389 цього Кримінального кодексу Республіки Казахстан встановлює відповідальність за самоправство, що заподіяло істотну шкоду правам або законним інтересам громадян або організацій чи охоронюваним законом інтересам суспільства або держави. Більш суворе покарання встановлене за заподіяння тієї ж таки істотної шкоди у випадку поєднання її з насильством або погрозою його застосування чи вчиненням самоправства групою осіб за попередньою змовою. Крім того, ч. 4 ст. 389 Кримінального Кодексу Республіки Казахстан передбачає відповідальність за заподіяння при самоправстві тяжких наслідків [16]. Очевидно, в аспекті диференціації відповідальності за тяжкість наслідків, ця норма суттєво відрізняється від ст. 356 КК України, де вона відбувається лише за заподіяння значної шкоди і жодних кваліфікуючих ознак не передбачає.

Кримінальна відповідальність за самоправство в Республіці Молдова також диференційована залежно від наслідків. І тут є кілька особливостей, на які слід звернути увагу. Відповідно до ст. 352 Кримінального кодексу Республіки Молдова, самоправство – це самовільне здійснення свого дійсного чи передбачуваного права з порушенням встановленого порядку, що потягнуло заподіяння шкоди в великих розмірах суспільним інтересам фізичних чи юридичних осіб, що охороняються законом. Підвищену суспільну небезпечність має те ж діяння, поєднане з погрозою вбивством чи заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди здоров'ю, або із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я, або із знищенням майна [9]. По-перше, молдовський законодавець, для позначення наслідків використовує словосполучення «шкода в великих розмірах» стосовно охоронюваних законом суспільних інтересів, прав та інтересів фізичних чи юридичних осіб. Вочевидь, йдеться і про шкоду, яка заподіюється майну та має вираження в певних

одиницях, і про шкоду суспільним відносинам (публічної влади та безпеки держави). По-друге, одна з кваліфікуючих ознак самоправства за Кримінальним кодексом Республіки Молдова ставить вимогу не лише до діяння, як в більшості досліджуваних нами норм (наприклад, із застосуванням насильства або з погрозою його застосування), а й до наслідків, які можуть виявлятися у знищенні майна. Подібним чином встановлено відповідальність за самоправство в кримінальних кодексах Латвійської Республіки та Республіки Казахстан.

Вирізняється з-поміж інших своїм формулюванням норма, що міститься в Кримінальному кодексі Республіки Болгарія. Стаття 323 цього кодексу встановлює відповідальність за самоправство, однак жодним чином не вказує на те, якими мають бути його наслідки. Для настання відповідальності достатньо оспорюваності діяння з боку іншої особи. До кваліфікуючих ознак віднесено випадки, коли самоправство вчиняється шляхом насильства або погрози [12]. Однак, ця вимога стосується діяння, а не наслідку.

Наслідок, як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбачений кримінальним законом в загальній формі (зокрема, «тяжкий наслідок»), завжди повинен бути однорідним із вчиненим злочином, тобто являти собою реалізацію тієї небезпеки, через яку цю дію (бездіяльність) заборонено і бути збитком тому об'єкту, який охороняється даним кримінальним законом [17, с. 163]. Це твердження В.М. Кудрявцева дуже точно відображає сутність оціночних понять, які стосуються наслідків діяння. Тобто таких, що не піддаються вимірюванню.

Проведення порівняльно-правового дослідження показало, що при самоправстві ці поняття можна застосовувати і по відношенню до майна, яке обчислюється в грошових одиницях. Якщо самоправна дія поєднана з його знищенням чи пошкодженням, наявність значної шкоди в кожному конкретному випадку повинні визначати органи слідства та суду.

Проте, ми також підтримуємо позицію П.С. Березіна, який свого часу докладно проаналізував наслідки, як негативні зміни в об'єкті посягання. Так, на думку вченого, найбільш типовими формами, яких набувають вказані зміни при ураженні об'єкта злочину, є: а) порушення встановленого в державі правопорядку, що виражається, перш за все, у дезорганізації урегульованих правом соціальних зв'язків; б) втрати, яких певні носії соціальних цінностей зазнали у зв'язку з впливом суспільно-небезпечного діяння, яке законом визначене як злочин тощо [18, с. 11].

Висновки і перспективи. Отже, проведений аналіз норм, що передбачають кримінальну відповідальність за самоправство, надає можливість виявити позитивні та негативні сторони законодавства України. Дійсно, погляд законодавців та науковців різних країн на ознаки об'єктивної сторони самоправства допоміг нам виробити власні пропозиції з удосконалення ст. 356 КК України. По-перше, пропонуємо у вказаній нормі замінити словосполучення «всупереч установленому законом порядку» на «не в установленому законом чи іншим нормативним актом порядку». По-друге, вважаємо за доцільне доповнити ст. 356 КК України частинами, що передбачають кваліфікуючі ознаки. Зокрема, пропонуємо таку редакцію диспозиції вказаної норми: «Самоправство, поєднане зі знищенням чи пошкодженням майна». В такому разі вже не потрібно вказувати значну шкоду як наслідок окремо щодо майна, оскільки самоправство, як склад злочину, завжди заподіює лише значну шкоду.

Список літератури:

1. Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження): Монографія / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: «Видавництво «Фенікс», 2007. – 430 с.
2. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. Видання восьме, перероблене та доповнене / Відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – Х.: Одиссей, 2012. – 904 с.
3. Уголовный кодекс Эстонской Республики [электронный ресурс]. – режим доступа: <http://www.crime.vl.ru/index.php?p=1332&more=1>
4. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ (принят ГД ФС РФ 24.05.1996) [электронный ресурс]. – режим доступа: <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/>
5. Гаухман Л. Д. и др. Уголовное право: Часть общая. Часть особенная. Учебник / Под общ. ред. проф. Л. Д. Гаухмана, проф. Л.М. Колодкина, и проф. С. В. Максимова. – М.: Юриспруденция, 1999. – 784 с.
6. Батычко В. Т. Уголовное право. Общая и Особенная части. Курс лекций. – Таганрог: ТРТУ, 2006 – 325 с.
7. Курс уголовного права в пяти томах. Том 5. Особенная часть / Под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – 512 с.
8. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З. К. Бигвава. Вступ. статья к.ю.н., доц. В.И. Михайлова. Обзорн. Статья д.ю.н., проф. О. Гамкрелидзе. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 409 с.
9. Уголовный кодекс Республики Молдова / От 18 апреля 2002 года № 985-XV [электронный ресурс]. – режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?Rgn=3835
10. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 1 октября 1997 года № 68 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.04.2015 г.) [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://online.adviser.kg/document/?doc_id=30222833
11. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (утвержден законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года № 2012-ХІІ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.12.2014 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110
12. Уголовный кодекс Республики Болгария / А. И. Лукашов, Д. В. Милушев, И. И. Айдаров – СПб. – Издательство «Юридический центр Пресс», 2001 – 298 с.
13. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Принят Палатой представителей 2 июня 1999 года. Одобрен Советом Республики 24 июня 1999 года [электронный ресурс]. – Режим доступа: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none_1_
14. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Науч. Ред. и вступ. Статья канд. Юрид. Наук А. И. Лукашова и канд. юрид. наук Э. А. Саркисовой. Перевод с латышского канд. юрид. наук А. И. Лукашова – СПб. – Издательство «Юридический центр Пресс». – 2001 – 313 с.
15. Кузнецова Н. Ф. Избранные труды / Предисловие академика В Н Кудрявцева. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 834 с.
16. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями от 07.11.2014 г.). [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#sub_id=4670000
17. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. М.: Госюриздат. – 1960. – 244 с.
18. Березін П.С. (Павло Сергійович). Злочинні наслідки в механізмі кримінально-правового регулювання: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / П. С. Березін; Наук. консультант Навроцький В. О. – К., 2010. – 26 с.

Пилипенко І.В.

Национальная академия прокуратуры Украины

ПРИЗНАКИ ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ УГОЛОВНО-НАКАЗУЕМОГО САМОУПРАВСТВА: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Аннотация

Проанализированы отечественный и зарубежный опыт по определению признаков объективной стороны самоуправства как преступления. В частности изучено законодательство Грузии, Эстонской Республики, Киргизской Республики, Латвийской Республики, Республики Беларусь, Республики Болгария, Республики Казахстан, Республики Молдова, Республики Узбекистан. На основании этого отмечаем положительные черты законодательства других государств по установлению уголовной ответственности за самоуправство. Особое внимание привлекается к определению таких признаков объективной стороны состава этого преступления, как деяния и следствие. Проведенный критический анализ указанных норм дал основания для внесения изменений в статью 356 Уголовного кодекса Украины. Предложена новая редакция этой нормы.

Ключевые слова: самоуправство, уголовная ответственность, сравнительно-правовой анализ, объективная сторона, общественно опасное деяние, последствия, значительный ущерб, квалифицирующие признаки.

Pylypenko I.V.

National Academy of Prosecution of Ukraine

SIGNS OF THE OBJECTIVE SIDE OF CRIMINALLY PUNISHABLE ARBITRARINESS: A COMPARATIVE LEGAL ASPECT

Summary

Analyzed national and international experience to identify signs of arbitrariness as the objective side of the offense. In particular, we studied the Georgian legislation, the Republic of Estonia, the Kyrgyz Republic, the Republic of Latvia, the Republic of Belarus, the Republic of Bulgaria, the Republic of Kazakhstan, the Republic of Moldova, the Republic of Uzbekistan. On the basis of this we note the positive features of the legislation of other states to establish criminal liability for arbitrariness. Particular attention is drawn to the definition of signs of the objective side of this crime as an act and effect. The critical analysis of these provisions has given grounds for amending Article 356 of the Criminal Code of Ukraine. We have proposed a new version of this norm.

Keywords: arbitrariness, criminal liability, comparative legal analysis, the objective side, a socially dangerous act, the effects of significant damage, aggravating circumstances.

УДК 343.43

ПРОТИДІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НЕЛЕГАЛЬНОЇ ТРАНСКОРДОННОЇ МІГРАЦІЇ НА ЗОВНІШНІХ КОРДОНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Філіппов С.О.

Національна академія Державної прикордонної служби України

Україна прагне гармонізувати законодавство у сфері прикордонної безпеки і відповідні прикордонні процедури із законодавством та нормами, що діють в країнах Європейського Союзу. Водночас, за останній рік різко інтенсифікувалися процеси організації незаконної міграції в країни Євросоюзу з Північної Африки. При цьому використовуються найбільш ризиковані маршрути, що тягнуть за собою чисельні людські жертви серед мігрантів. В умовах використання організаторами найбільш небезпечних способів нелегальної транскордонної міграції, очевидними є проблеми в контролі над міграцією в Південній Європі. Крім організаційних та економічних аспектів цих проблем є ще й юридичні, що полягають у значних відмінностях у підходах до кримінальної відповідальності організаторів транскордонної нелегальної міграції у законодавстві різних країн.

Ключові слова: транскордонна міграція, організація нелегальної міграції, ФРОНТЕКС, дублінська система, небезпечний спосіб переправлення, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Універсального переліку видів транскордонної злочинної діяльності, очевидно, не існує та кримінологи і надалі будуть перечатися про його зміст. Водночас, об'єктивне існування таких її видів, як організована транскордонна нелегальна міграція набуває глобального поширення та нових загрозливих для людей форм. Ефективність протидії цьому явищу залежить, серед іншого, від дієвості взаємодії на всіх рівнях (включно з міжнародним) між суб'єктами протидії, а також від взаємоузгодження норм матеріального права, процедур і правил, що застосовуються в різних країнах. Виходячи з цієї логіки, Україна прагне гармонізувати законодавство, а також відповідні прикордонні процедури із законодавством, що діють в країнах Європейського Союзу (далі – Євросоюз, ЄС). Водночас, дієвість багатьох з даних норм викликає скептицизм в умовах різкого загострення для Європи викликів, пов'язаних з такими транскордонними загрозами, як активність терористичного «Халіфату Ісламська держава» та організація нелегальної транскордонної міграції в Євросоюз з Північної Африки та Близького Сходу.

Це спонукає до вивчення досвіду країн Європейського Союзу з метою його врахування в Україні для формування готовності до адекватного реагування на транскордонні загрози, а також обумовлює постановку питання про актуальність не тільки

гармонізації законодавства, а й гармонізації кримінологічної політики у прикордонній сфері, урахування тенденції глобалізації юриспруденції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цінними для нашої роботи є результати порівняльно-правових досліджень правової доктрини та кримінального законодавства країн континентальної Європи, проведених М. І. Хавронюком [1]. Результати цього дослідження відкривають можливості для наукового обґрунтування протидії злочинності у різних сферах. Незважаючи на кричущу актуальність проблеми, яка підкреслюється навіть на рівні офіційних документів ООН, проблематика протидії злочинності у прикордонній сфері залишається порівняно малодослідженою в українській кримінологічній науці. Хоча в роботі О.М. Джузи [2] робиться акцент на ролі міжнародної кримінології (кримінологічної практики міжнародного співробітництва на запобігання і протидію злочинним посяганням, а О.М. Костенко формулює проблеми юридичної глобалістики в умовах кризових явищ, що мають місце у межах національних юриспруденцій [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Одна з форм прояву транскордонної злочинності полягає в організації транскордонної нелегальної міграції способами, що є небезпечними для життя і здоров'я мігрантів. Особливо актуаль-

ною ця проблема є для південних морських рубежів Європейського союзу. Загострення суспільно-політичної обстановки в країнах Африки та Близького Сходу є причиною збільшення потоку мігрантів. Разом із тим, організатори таких переправлень не рахуються з людськими втратами заради своїх прибутків. Водночас, ситуація в Україні спонукає вивчати негативний досвід інших країн для того, щоб завчасно запобігти небажаному розвитку міграційної ситуації.

Отже, метою даної статті є висвітлення результатів етапу нашого дослідження, присвяченого вивченню причин, умов, наслідків та шляхів запобігання організації нелегальної транскордонної міграції способами, що є небезпечними для життя і здоров'я мігрантів на прикладах країн Європейського Союзу, для яких проблеми протидії організації транскордонної міграції на морських кордонах мають найбільшу гостроту.

Виклад основного матеріалу. Досягнення мети цієї публікації, на нашу думку, в перспективі відкриває шлях до вирішення завдання, пов'язаного із забезпеченням реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 р., стаття 16 якого закріплює важливість «всеохоплюючого діалогу щодо всіх питань у сфері міграції, зокрема нелегальної міграції, незаконного переправлення осіб через ДК. Згідно з відповідним законодавством ЄС та чинним національним законодавством, співробітництво буде, зокрема, зосереджуватись на спільному запровадженні ефективної превентивної політики щодо боротьби з нелегальною міграцією, незаконним переправленням нелегальних мігрантів через ДК у тому числі щодо методів боротьби з організованими злочинними групами, що здійснюють незаконне переправлення нелегальних мігрантів через ДК...» [4].

Як синонімом словосполучення, що виділено нами курсивом, ми використовуємо інше словосполучення: організація нелегальної транскордонної міграції. Даний термін не має офіційного закріплення в міжнародно-правових нормах. Водночас кожна з окремих форм (вербування, перевезення, незаконне переправлення мігрантів через державний кордон) закріплена на рівні міжнародно-правових норм [5, с. 14].

Повертаючись до тексту Угоди [4] зазначимо, що механізми реалізації багатьох з норм «відповідного законодавства ЄС» продемонстрували свою низьку ефективність. Свідченням цього є різке збільшення у 2015 рр. потоку мігрантів, які переправлені через зовнішні кордони ЄС незаконним шляхом, а також статистика загибелі мігрантів, яких переправляли незаконним способом. Приміром, за оцінками управління Верховного комісара ООН з прав людини, у 2014 році на морі загинуло чи безвісти зникло 3 000 мігрантів. Проте у 2015 році морський маршрут не менш активно використовується, про що свідчить, наприклад, загибель 800 мігрантів в трюмі судна, яке затонуло у берегів Італії [5, с. 6]. Лідери країн-членів ЄС на червневому 2015 р. саміті, присвяченому проблемам мігрантів, погодилися протягом двох років розселити по території ЄС 40 тисяч осіб, які перебувають в Італії та Греції. При цьому, за даними зарубіжної преси, лише за перші сім місяців 2015 року в Грецію прибули 124 тисячі мігрантів, в Італію – понад 98 тисяч осіб. Водночас більше двох тисяч мігрантів загинули на цьому шляху [7]. Загибель більшості з них була пов'язана з небезпечним способом переправлення морем – на перевантажених суднах, без капітана та команди, без засобів порятунку на воді. Наприклад, човен довжиною до 17 метрів та пасажиромістністю до 300 людей переправ-

ляє до 800 пасажирів. Човни виходять в море перевантаженими, тому із явно недостатніми резервами провантуну та води. Практикується вихід у море без команди, управління здійснюють мігранти з числа рибалок з Тунісу за допомогою GPS-навігатору та супутникового телефону, пасажиром забороняють пересуватися човном під час рейсу. У випадку аварії в морі, цивільні судна, які знаходяться поруч, не завжди приходять на допомогу через небажання капітанів виправдовуватися потім з приводу непричетності до незаконного переправлення. Більше того, є маса свідчень про агресивну поведінку рибалок з Греції та Італії, яку вони виявляють до плавзасобів з мігрантами.

Звісно, на сухопутній ділянці кордону застосовуються інші небезпечні способи переправлення (що є більш характерними для України). Серед них, наприклад, перевезення особи в порожнинах вантажу (меблів) або транспортного засобу із загрозою екстремальних температурних впливів, баровпливів, впливу продуктів згорання двигуна, навіть введення в організм малолітньої дитини, що переправляється, снодійної речовини. Також були випадки переправлення осіб шляхом надання мігранту GPS-навігатора та його подальшого самостійного руху, але в умовах незнайомої гірської, лісової місцевості, холодних погодних умов, браку води та їжі, теплого сухого одягу це може бути критично небезпечним, особливо для дітей.

Отже, ці приклади підтверджують висновок О.М. Джузи про те, що «...злочинність активна й ініціативна. Вона миттєво заповнює доступні їй неконтрольовані або слабо контрольовані суспільством ніші, безперервно винаходить нові способи вчинення злочинів і не скута ніякими правилами». Дійсно, така організаційна та інструментальна мобільність транскордонної злочинності забезпечують її надприбутки та полегшують ухилення від відповідальності її організаторів. На відміну від злочинності – продовжує вчений – «правоохоронна діяльність виробляється колективно, що вимагає часу, оформляється в нормативно-правових, управлінських, оперативних і процесуальних рішеннях і тільки потім застосовується на практиці» [2, с. 283]. До цих слів можна додати, що ще більш інертною є міжнародна правоохоронна діяльність, що, без сумніву, обумовлено синергетичним ефектом від суми бюрократичних організаційних витрат, а також (і це – головна причина) неузгодженістю мети та засобів реалізації кримінологічної політики у кожній із держав. На нашу думку, неспівпадіння цілей різних держав у боротьбі з конкретними формами транскордонної злочинності мінімізує здатність та готовність регіональних та навіть глобальних міждержавних об'єднань до ефектної протидії цим формам злочинності.

Ми можемо констатувати відсутність консенсусу між різними державами у питаннях протидії переправленню небезпечним шляхом мігрантів через південні рубежі ЄС. Дійсно, внаслідок нездатності окремих країн, забезпечити належний контроль на зовнішніх кордонах ЄС, з метою фізичної протидії незаконному переправленню через державний кордон країни Європи у другий половині 2015 р. вживали переважно фрагментарних, неузгоджених заходів щодо протидії організації незаконної міграції – від встановлення Угорщиною колючого дроту та будівництва стіни довжиною 175 км. на кордоні з Сербією до попередження про запровадження Данією прикордонного контролю з Німеччиною. Деякі країни (наприклад, Болгарія) раптово вносили зміни у кримінальне законодавство з метою посилення відповідальності за вчинення транскордонних злочинів.

Загалом неефективність у сучасних умовах демонструють принаймні три механізми різного порядку, на яких базується політика ЄС (у тому числі кримінологічна політика) у частині протидії незаконній міграції: механізм, визначений Дублінською угодою, механізм Шенгенської системи та механізм екстерналізації міграційного контролю. Дублінська угода – головний документ, що регламентує взаємини між країнами в питаннях процедур надання притулку та стає підставою для повернення, наприклад, в Італію тисяч біженців з 11 країн Європи, що не відповідає інтересам цієї держави. Німеччина – частково не зацікавлена в механізмі Шенгенської системи, яка є причиною майже безперешкодного проникнення в країну вихідців з Північної Африки, які досягли Італійської або Грецької території. Більшість інших країн ЄС не зацікавлені в розподілі квот на розміщення мігрантів. Третій з аналізованих механізмів – екстерналізація міграційного контролю тягне за собою ступінчастість контролю для неграмадян ЄС. На нашу думку, екстерналізація на Півдні Європи не працює, а Євросоюз по суті повертається до ситуації, коли прикордонний контроль знову залишається першим з видів державного контролю, що застосовуються до іноземців, які масово прибувають нелегальним шляхом. На практиці це пов'язано також з тим, що не працюють угоди про реадмісію (такі, які були ухвалені, наприклад, між Італією та Лівією) в умовах збройних конфліктів.

Водночас, спецповідач ООН з питань прав мігрантів констатував, що «...події в Середземному морі за останні два роки продемонстрували нереалістичність збереження status quo в підході ЄС до прикордонного контролю та міграції. Здатність мігрантів досягати Європейського континенту всупереч величезним капіталовкладенням в захист кордонів переконливо доводить, що запечатати міжнародні кордони неможливо. Міграція в умовах глобалізованого та конфліктного сучасного світу є неминучою. Найсумніше – продовжують збільшуватися людські втрати». Висновок, що робить спецповідач ООН, ставить під сумнів прогноз ефективності охорони зовнішніх кордонів ЄС: «Гігантські ресурси, що витрачаються ЄС і його членами на неефективні механізми прикордонного контролю було б доцільніше використовувати на інші цілі» [6]. Дійсно, тільки на розвиток системи Eurosur (European Border Surveillance System) до 2020 р. ЄС планує виділити майже чверть мільярда євро. Eurosur – це загальноєвропейська система спостереження за зовнішніми кордонами ЄС, яка покликана розширити можливості Європейського агентства прикордонної охорони (Frontex) за допомогою супутників, гелікоптерів та безпілотних літальних

апаратів та спрямована на запобігання транскордонній злочинності [8].

Висновки. Вважаємо, що кримінологам слід зосередитися на наступних «реперних точках» проблеми: акцентуючи увагу на людських втратах, необхідно виявити їх причини, суть проблем, наслідків та причини неефективності протидії. **Основними проблемами**, що обумовлюють криміналізацію та вктимізацію суб'єктів міграційних процесів є:

1. Обрання організаторами нелегального переправлення способів, вкрай небезпечних для життя і здоров'я мігрантів.

2. Агресивне ставлення населення Греції та Італії до мігрантів, що знаходить своє відображення, наприклад, у нападах грецьких рибалок на плавзасоби, що перевозять мігрантів та інших правопорушників, потерпілими в яких є мігранти.

Головними **причинами** цих проблем, а по суті злочинів, пов'язаних з організацією нелегальної транскордонної міграції, на нашу думку, є:

1. Високий рівень прибутковості цього виду злочинної діяльності (з Лівії відправляється до 20 човнів на тиждень, сирійці сплачують до 2,5 тис. доларів, марокканці – до 1,5 тис. доларів, жителі Гани, Єгипту, Еритреї, Іраку, Сомалі-до 1 тис. доларів), що забезпечує корисливу мотивацію організаторів незаконного переправлення.

2. Збройні конфлікти та (або) надскладна суспільно-політична та соціально-економічна обстановка у державах регіону, що обумовлює бажання людей будь-яким способом виїхати до Європи.

Умови, що негативним чином впливають на ефективність протидії злочинам, пов'язаним з організацією нелегальної транскордонної міграції:

1. Відсутність скоординованої кримінологічної політики в ЄС, яка забезпечує єдині підходи до запобігання й протидії злочинності. Мова йде про глобальну систему заходів, яка має включати виявлення та нейтралізацію причин та умов даного виду злочинності, превентивний вплив на організаторів злочинів, запобіжні заходи з потенційними мігрантами тощо.

2. Негативним чином може впливати на ефективність застосування кримінально-правових заходів обмеження дії національного кримінального законодавства різних країн за суб'єктом та територією, а також правова традиція тих країн Європи, де кримінально-правові норми містяться не лише в Кримінальному кодексі, а і в інших законах, що регулюють питання

Перспективи подальших розвідок. Україна як країна – партнер ЄС, що має з ним угоду про асоціацію, повинна враховувати вищезазначені виклики та впливати на формування узгодженої кримінологічної політики, для чого має бути задіяний потенціал нових можливостей юридичної глобалістики.

Список літератури:

1. Хавронюк М.І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн / М. І. Хавронюк // Вісник Асоціації кримінального права України, 2013, № 1 (1). – С. 298-347. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: http://nauka.nulau.org.ua/download/visnik_yg/1/19.pdf
2. Джу́жа О. М. Порівняльна кримінологія та її місце і роль у вивченні та аналізі злочинності / О. М. Джу́жа // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 1. – С. 281-285. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvdduvs_2015_1_40.pdf
3. Костенко О. М. Глобалізація юриспруденції – ще один виклик часу для України / О. М. Костенко [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=13291
4. Угода про асоціацію між Україною та Європейським союзом. Розділ III. Підписана 27.06.2014 р. Ратифікована 16.09.2014 р. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/TITLE_III.pdf
5. Соколов Д. А. Кримінологическая характеристика организации незаконной миграции: автореф. дисс.... к.ю.н.: 12.00.08 / Д. А. Соколов – М., 2013. – 26 с.
6. Перспективы использования преимуществ мобильности в рамках одного поколения: мероприятия по итогам регионального исследования по вопросам управления внешними границами ЕС и его воздействия на права человека

- мигрантов: Доклад спец. докладчика по правам мигрантов Ф. Крепо. 08.05.2015. [Электронный ресурс]/ Ген. Ассамблея ООН. – Режим доступа: www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/.../A_HRC_29_36_RUS.doc
7. ООН: 224 тысячи беженцев попали до ЕС через Средиземное море. Deutsche Welle за 06.08.2015. [Электронный ресурс] // – Режим доступа: <http://dw.com/p/1GBI4>
8. Eurosur tools play key role in boat rescue: Frontex. [Электронный ресурс] // – Режим доступа: <http://frontex.europa.eu/feature-stories/eurosur-tools-play-key-role-in-boat-rescue-TVwy52>

Филиппов С.А.

Национальная академия Государственной пограничной службы Украины

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ОРГАНИЗАЦИИ НЕЛЕГАЛЬНОЙ ТРАНСГРАНИЧНОЙ МИГРАЦИИ НА ВНЕШНИХ ГРАНИЦАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Аннотация

Украина стремится гармонизировать законодательство в сфере пограничной безопасности и соответствующие пограничные процедуры с законодательством и нормами, принятыми в странах Европейского Союза. Одновременно за последний год резко интенсифицировались процессы организации незаконной миграции в страны Евросоюза из Северной Африки по наиболее рискованным маршрутам, влекущим за собой многочисленные человеческие жертвы среди мигрантов. В условиях использования организаторами наиболее опасных способов нелегальной трансграничной миграции, очевидными выглядят проблемы в контроле над миграцией в Южной Европе. Кроме организационных и экономических аспектов этих проблем существуют еще и юридические, заключающиеся в значительном различии подходов к уголовной ответственности организаторов трансграничной нелегальной миграции в законодательстве различных стран.

Ключевые слова: трансграничная преступность, организация нелегальной миграции, ФРОНТЕКС, дублинская система, опасный способ переправки, уголовная ответственность.

Filippov S.A.

National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine

COUNTERACTION TO ORGANIZATION OF ILLEGAL CROSS-BORDER MIGRATION AT EXTERNAL BORDERS OF EUROPEAN UNION

Summary

Ukraine is longing for harmonization of the legislation in the field of border security and border procedures related to the standards adopted in the European Union. At the same time over the last year the process of organizing illegal migration to the EU from North Africa on the most risky routes has sharply intensified. They result into the numerous casualties among migrants. Under the conditions of use by the organizers of the most dangerous methods of illegal cross-border migration, the problems of controlling migration in Southern Europe seem to be obvious. In addition to the organizational and economic aspects of these problems, there are still legal ones which are the significant difference in approaches to the criminal liability of the organizers of cross-border illegal migration in the legislation of different countries.

Keywords: cross-border crime, organization of illegal migration, FRONTEX, Dublin system, dangerous way of smuggling, criminal liability.

НАШІ АВТОРИ

1. **Аксьонова Людмила Іванівна** – заступник генерального директора зі стандартизації та управління якістю ПрАТ «Азовський машинобудівний завод»
2. **Артемчук Микита Дмитрович** – аспірант кафедри філософії Київського університету туризму, економіки і права
3. **Бабасв Олександр Арташесович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
4. **Бескупська Олена Володимирівна** – аспірант кафедри міжнародної економіки Вінницького національного аграрного університету
5. **Беляєва Світлана Станіславівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету
6. **Бойченко Еліна Борисівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств, старший науковий співробітник Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України
7. **Бурій Андрій Романович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
8. **Висоцька Наталя Леонідівна** – аспірант кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету
9. **Вінічук Марія Володимирівна** – викладач кафедри обліку і аудиту Львівського державного університету внутрішніх справ
10. **Вовк Оксана Романівна** – аспірант Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
11. **Войтов Сергій Вікторович** – аспірант кафедри банківської справи Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
12. **Волощук Юлія Олександрівна** – аспірант кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
13. **Гнатейко Нонна Валентинівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
14. **Горбенко Олександра Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри транспортного права та логістики Національного транспортного університету
15. **Гришко Марія Григорівна** – аспірант кафедри менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету
16. **Губай Микола Миколайович** – аспірант Київського національного торговельно-економічного університету
17. **Давиденко Валерій Миколайович** – здобувач Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»
18. **Друженко Тетяна Петрівна** – старший викладач кафедри сучасних європейських мов Національного університету державної податкової служби України
19. **Зарицька Анна Андріївна** – викладач Луцького педагогічного коледжу
20. **Карабін Оксана Йосифівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформатики і методики її викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
21. **Киян Алла Валеріанівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту Житомирського національного агроєкологічного університету
22. **Ковальчук Майя Олегівна** – аспірант кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка
23. **Коніщук Василь Васильович** – доктор біологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу охорони ландшафтів, збереження біорізноманіття і природо заповідання Інституту агроєкології і природокористування Національної академії аграрних наук України
24. **Короткий Юрій Валерійович** – аспірант кафедри фінансів та кредиту Запорізького національного університету
25. **Короткіх Михайло Анатолійович** – доцент кафедри розвідки Одеської військової академії
26. **Кур'янова Світлана Олександрівна** – асистент кафедри екологічного права та контролю Одеського державного екологічного університету
27. **Лабунець Юлія Олегівна** – асистент кафедри іноземних мов та методик їх навчання Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, аспірант Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
28. **Лаврів Ірина Михайлівна** – асистент кафедри міжнародної економіки, туризму та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Львівського національного аграрного університету
29. **Лілов Олександр Володимирович** – здобувач кафедри менеджменту у будівництві Київського національного університету будівництва та архітектури
30. **Литовченко Ірина Василівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології Національного авіаційного університету
31. **Максимов Артем Сергійович** – завідувач відділу термомодернізації та енергозбереження у будівництві Науково-дослідного інституту будівельного виробництва
32. **Мартинюк Галина Петрівна** – викладач Житомирського національного агроєкологічного університету
33. **Мясоседова Світлана Вадимівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов № 3 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

34. **Панасенко Лариса Максимівна** – старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету
35. **Пилипенко Ігор Вікторович** – аспірант Національної академії прокуратури України
36. **Попов Станіслав Олегович** – доктор технічних наук, професор Криворізького національного університету
37. **Попрожок Олена Олегівна** – аспірантка кафедри економічної кібернетики і управління проектами Криворізького національного університету
38. **Савеленко Інна Миколаївна** – аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка
39. **Світлана Вікторівна Маловичко** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри маркетингу та менеджменту Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
40. **Скакальська Ольга Іванівна** – науковий співробітник відділу квітниково-декоративних рослин Кременецького ботанічного саду
41. **Соколенко Вадим Леонідович** – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри біології та біохімії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
42. **Соколенко Світлана Вікторівна** – кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри біології та біохімії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
43. **Філіппов Станіслав Олександрович** – кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри кримінального права Національної академії Державної прикордонної служби України
44. **Фуц Юрій Васильович** – студент Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
45. **Штефан Наталія Іллівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
46. **Юрасов Сергій Миколайович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної екології Одеського державного екологічного університету
47. **Ярмолюк Олена Феліксівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту Житомирського національного агроекологічного університету
48. **Яцків Наталія Яремівна** – кандидат філологічних наук, доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 9 (24) вересень, 2015 р.

Частина 1

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 22.09.2015 р.
Формат 64x90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 20,69. Тираж 100 прим.
Зам. 0915-34.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.